

Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

Магістр

Випуск № 24

Тернопіль — 2016

ББК 74.480.278

С.88 М 12

Магістр. -- Випуск № 24. — 2016. — 135 с.

*Рекомендовано до друку вченою радою Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка за поданням Ради молодих вчених і спеціалістів.
Протокол № 6 від 26 лютого 2016 р.*

Видрук оригінал-макету у науковому відділі Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

ББК 74.480.278

С.88

© Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, 2016

КОНОТАЦІЙНЕ НАВАНТАЖЕННЯ ЛЕКСИКИ У РОМАНІ АНДРІЯ КОКОТЮХИ «ВОГНЯНА ЗИМА»

Страшні і сумні події кардинально змінюють наше життя. Інколи, серйозно і віддано переймаючись минулим, не можеш навіть уявити, що воно ось-ось може перевтілитись у сьогодення. Подібно у літературі: зовсім недавно всі захоплено читали «Червоного» А. Кокотюхи, замислювалися і співчували подіям, які були пов'язані з ОУН-УПА, і, на тобі – «Вогняна зима» – правдива, моторошна, теперішня. Цілком очевидним є той факт, що будь-які зміни суспільно-політичного життя в той чи інший спосіб залишають свій відбиток у різних сферах людської діяльності, чи не найперше знаходячи вираження на мовному рівні. Загалом, найкращим спектром дослідження конотаційних особливостей мови є художня література, написана у вирі гарячих подій.

Специфіка мови літературного твору полягає в тому, що, по-перше, письменник відтворює конкретно-історичну епоху, по-друге, стилізує мову своєї оповіді. Стилізація передбачає введення у тканину твору таких семантико-стилістичних мовних засобів, які б наближали оповідь до зображуваної доби, до певного діалектного чи соціального середовища.

Всеукраїнський протестний рух під назвою Революція гідності, який розпочався з Євромайдану і переріс у збройну боротьбу, став однією з найпотужніших воєнних подій останніх десятиліть в Україні. Не дивно, що ці реалії зумовили виникнення іншої, гострішої та «грубшої» прози сучасної української літератури, а в ужиток українців влився цілий ряд нових слів і понять. Просте і нейтральне слово «**майдан**», під впливом екстралінгвістичних чинників, стало своєрідним неологізмом, криючи болочу семантику, вартісну для всієї країни. Саме роман Андрія Кокотюхи «Вогняна зима» увібрав в себе низку слів, які передають живу атмосферу страшних подій і найточніше віддзеркалює їх конотаційні особливості. **Метою нашої статті є** виділення та простеження лексико-семантичних груп слів із конотаційним навантаженням.

Науковці здавна цікавилися генезою лексики художнього твору, з'ясовували історію виникнення ряду лексем та досліджували їх конотативні особливості. Лінгвістичні засади експресивності як основного атрибута мови знайшли відбиток у фундаментальних працях з теорії художньої мови Ш. Баллі, В. Чабаненка, Н. Бойко, С. Єрмоленко, О. Селіванової, У. Соловій, В. Товстенко та ін. Українська лексика історичного роману про добу козацтва ґрунтовно окреслена у працях В. Буди.

Загальноживані слова є основною складовою воєнної лексики, у семантиці яких значну роль відіграє конотативний компонент. Такі лексичні одиниці не стільки позначають предмети, поняття або явища, скільки характеризують їх. Вони також мають значний прагматичний потенціал за рахунок експресивних, емоційних та оцінних елементів значення. Проаналізувавши мову роману «Вогняна зима», ми виокремили лексико-семантичні групи назв реалій, зумовлених воєнними подіями. Основне коло новоутворень, конотаційних домінант становить нецензурна, лайлива і вульгарна лексика. Загалом це можна виправдати тим, що кожен із героїв перейшов на новий рівень сприйняття середовища і все настільки наболіло і дійшло до граничних меж, що просто вибухає, вилітає, витріскує у всіх значеннях цих слів. Основу твору складає емоційно-забарвлена лексика, представлена словами та сполученнями, які часто вживаються в усній розмовній мові і є фактично стилістичними синонімами відповідних воєнних термінів і назвами на позначення міжлюдських відносин і їх внутрішньої боротьби.

Складниками конотативного компоненту семантики воєнної лексики є оцінка, експресивність, емотивність. Емотивність досить часто пов'язують з категорією оцінності. Це «складник конотативного компонента у семантичній структурі мовної одиниці, який репрезентує емоційне ставлення носіїв мови до позначеного» і тісно пов'язаний з оцінкою, експресивністю та функціонально-стилістичною забарвленістю [5, с. 142]. Оцінка репрезентує ставлення носія мови до позначеного за абсолютною шкалою «добре – нейтрально – погано». Характерними типами оцінки є емоційна, що виходить із почуттів (приємний – неприємний), естетична (прекрасне – потворне) [2, с. 10]. Зміни оцінного компоненту змісту словозначення можуть відбуватися такими шляхами: 1) пейорації (додавання негативної оцінки), 2) меліорації (додавання позитивної оцінки), 3) нейтралізації.

У досліджуваному романі на мовному рівні домінують лексеми пейоративної оцінки, які відображають спектр негативних емоцій, передусім несхвалення – почуття незадоволення «предметом», про який йде мова. Несхвальна думка викликана тим, що його розглядають і оцінюють як «неприйнятний», «неправильний», який не відповідає усталеній соціальній чи суб'єктивній нормі, ідеалу мовця. Виявами несхвалення є осуд, зневага, презирство, як-от: **сволота** (*Я цю сволоту на майдані за так розжену*) [4, с. 49], **мудаки** (*...тільки ці мудаки номери переписали*) [4, с. 143]. Також простежуються новоутворення на позначення певних дій, попереджень, закликів. Наприклад: **та-та-татата-тататата-тата** (*Котя видав відомий усім футбольний сигнал: та-та-татата-тататата-тата*) [4, с. 220].

Отже, у романі «Вогняна зима» основними можна виділити такі лексико-семантичні групи слів із конотаційним навантаженням:

1. Лексико-семантична група на позначення емоційного оцінного ставлення. Оцінні слова передають суб'єктивну оцінку мовцем певного об'єкта, всієї повідомлюваної інформації або адресата повідомлення. Вони можуть виражати схвалення чи осуд, погорду або критику, вияв симпатії чи антипатії, любов чи ненависть, тобто різні емоції та оцінки людини. Такі лексеми передають суб'єктивну оцінку мовцем певного об'єкта, всієї повідомлюваної інформації або адресата повідомлення. Ця група репрезентує слова, семантика яких відображає безпосереднє ставлення мовця до тої чи іншої ситуації, людини, події: **гопота** (*...став об'єктом нападу, бо джипи взагалі привертають увагу гопоти*) [4, с. 80], **тітушки** (*Ось уже шеренги нападників ніби самі собою почали рівнятися, мимоволі відкидаєть тітушок у тил*) [4, с. 105], **хохли** (*...щасливо лишається, хохли, до побачення*) [4, с. 9], **америкоси** (*Отже, пояснив на пальцях Палич, америкоси хрін знає де*) [4, с. 73], **менти** (*Менти провели обох суворими поглядами...*) [4, с. 153], **мусори** (*Ніхто не вибачався, мусори не вміють вибачатися*), [4, с. 20], **вешешки** (*За міліцією та вешешками – беркутівці зі щитами мітять звільнену територію*) [4, с. 76];

2. Лексико-семантична група на позначення емоційного ставлення до супротивників. У цій групі ми не можемо конкретно говорити про концепти пейорації і мейорації, адже одне і те ж поняття може по різному проявлятися у носіїв різної ідеології і світоглядних позицій. Наприклад, беркутовець Олег називає тих, що стоять на майдані, лексемою «майдануті», надаючи зневажливого, неприйнятнього відтінку (*Ще в середині грудня їх послали зачистити територію біля суду, під яким ладналися на ніч майдануті*) [4, с. 162], а у мові Шапки, дівчини, яка є волонтеркою, слово репрезентується у звичному, нейтральному значенні – «майданівці». В контексті роману слово **майдануті** носить образливе позначення прихильників Євромайдану й Революції честі, воно використовується людьми протилежних, проросійських поглядів, які стверджують, що прихильники Майдану «зомбовані» його ідеями, з «промитими мізками», не хочуть працювати, а бажають тільки страйкувати на організованих Сполученими Штатами Америки мітингах і отримувати за це гроші. З подібним відтінком вживається лексема **бандерлоги**, **бандерівці** – це збірний образ просєвропейських, прозахідних українців, прихильників Майдану, противників режиму Януковича серед їхніх опонентів і проросійськи налаштованої частини населення. Спочатку так називали українських націоналістів, прихильників ідеї Степана Бандери – українського політичного діяча, ідеолога й теоретика українського націоналізму. Але після Майдану, проросійськи налаштовані люди так називають всіх українців, які не підтримують їх поглядів. Ненависники Майдану вживають ці назви як синонім слова «фашисти». Також до цієї групи можна віднести наступні лексеми: **сволота** (*Я цю сволоту дрібну на Майдані за так рожжен*) [4, с. 48], **мудак** (*Тільки ці мудаки номери переписали*) [4, с. 143], **ідіоти** (*...страху не знають лише ідіоти*) [4, с. 137], **бидло** (*Бидло я тупориле, ти це хочеш казати?*) [4, с. 167], **безбашенні**, **відморожені** (*...бо лише безбашенні, повністю відморожені готові так ризикувати*) [4, с. 192], **ультраси** (*...другу лінію контролюють ультраси та інші безумні чорти*) [4, с. 195], **підор** (*той патлатий підор кидався з ножем*) [4, с. 20], **тюхтій** (*такий самий тюхтій, як твій татко*) [4, с. 37];

3. Лексико-семантична група на позначення лайливих слів. Ця група репрезентує гостру, відверту і «колючу» лексику. У більшості випадків таке мовлення виправдане, адже зумовлене непорозумінням людини зі світом, із собою, з людьми, це невдоволення стосунками, наболілий внутрішній трагізм. Лайливе слововживання автор використовує як виклик і форму опору «ідеалізованому» суспільно-політичному процесові. У романі ми зустрічаємо такі лайливі лексеми: **твою мать** (*Відпусти, твою мать!*) [4, с. 100], **блін**, **зараза** (*Блін! Зараза – Гаркнєв Ігор, ступивши назад...*) [4, с. 32], **нахер** (*...Мультик про Мауглі бачив? – Нахер мені той мультик упав!*) [4, с. 94], **якого хріна**, **чорт забирай** (*...чому, якого хріна, чорт забирай, нема команди?*) [4, с. 48], **нефіг** (*...нефіг гроші платити*) [4, с. 76], **підарас** (*Коли ж у запалі назвав сержанта підарасом, дістав наново, тепер – по нирках*) [4, с. 223], **блядь** (*Нам щодня почали показувати, які ми, блядь, погані*) [4, с. 244]. Інколи, аби «замаскувати» гостроту нецензурних слів автор використовує явище метатези (переставляє звуки чи склади у словах). Наприклад: **туйова хуча** (*Але таких машин знаєш, скільки їздить зараз Києвом? Туйова хуча, щонайменше*) [4, с. 82];

4. Лексико-семантична група на позначення ставлення до жінок. У контексті цієї групи сутність жінки, повага до неї, захоплення практично нівелюється. Мовці, навпаки, вживають лексеми, які принижують, ображають та знецінюють слабку стать. Ці процеси пейоризації передаються як і в

прямому значенні, так і в переносному. Таке явище можна пояснити тим, що сам режим протесту, боротьби чи навіть війни в певний спосіб висуває жінку на другий план і демонструє її безсилість в порівнянні із чоловіками. У романі ми зустрічаємо такі найменування жіночих образів: **мамка** (*Мамка потім раділа за нього три дні*) [4, с.20], **баба** (*...матимуть привід звинуватити в цьому бабу*) [4, с. 27]; **кізочки** (*Було кілька кізочок із плоскими диктофонами, які дуже легко вибивалися з рук*) [4, с. 224], (*Дивуючись потім власній стриманості, хоч міг би й у лоба дати, дарма, що баба, пояснив: «Лікувати мене можуть тільки люди в білих халатах. Сходи по халат, коза»*) [4, с. 22], **сучка майданута** (*Мені ж, «сучці майданутій», не заховатися*) [4, с. 234], **сучка** (*...знаю тебе, сучка, у тебе чоловік у «Беркуті», убивця дітей...*) [4, с. 239];

Лексико-семантична група на позначення певної дії. Виокремивши лексеми аналізованої групи, можемо сказати, що їх конотаційне тло вирізняються дієвістю, динамічністю та гнучкістю. Це можна обґрунтувати, дивлячись на провідний мотив цілого роману, адже події, які відбувалися на Майдані, були швидкими, непередбачуваними і жорстокими: подібно, характер мовлення учасників набуває таких же рис. Градаційно воно наповнюється неологізмами, лайливими словами, сленгом, жаргоном, і, навіть, майданівським арго, яке із швидкими темпами переходить до активної лексики мовців. Це такі слова: **загнула** (*То вже Танька загнула*) [4, с. 56], **триндіти** (*Триндіть по телефонах та між собою...*) [4, с.76], **товчу** (*Але вчора я тому типові товчу: командире, коротше, нічого не знаю, не при ділах!*) [4, с. 83], **гребуть, не перегребуть** (*...поки менти не гребуть усіх гамузом. Як почнуть, усіх не перегребуть*) [4, с. 83], **бісять** (*Ось що бісять...*) [4, с. 8].

Отже, можемо сказати, що будь-які зміни у житті суспільства відбиваються у мові художніх творів, а слова, утворені під час суспільно-політичних зрушень, набувають різних конотаційних відтінків і значень, які можна виокремити за принципом різних тематичних груп. Така тенденція пов'язана насамперед із народженням нових явищ, яким треба дати назву, та гостротою світосприйняття автором загалом та його героями зокрема нових подій. Конотаційність лексики у романі «Вогняна зима» зумовлена виявом ставлення мовця до позначуваного, його розумінням концептуальної картини світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко Н. І. Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти : [монографія] / Н. І. Бойко. – Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф»», 2005. – 552 с.
2. Гамзюк М. В. Емотивний компонент значення у процесі створення фразеологічних одиниць. – К.: ВЦ КДЛУ, 2000. – 256 с.
3. Жаркова Л. П. Емоційно-оцінні назви осіб у системі художньо зображальних засобів мови / Л. П. Жаркова // Мовознавство. – 1970. – № 2. – С. 76–80.
4. Кокотюха А. Вогняна зима: роман / Андрій Кокотюха – Харків: Клуб Сімейного дозвілля, 2015. – 352 с.
5. Левченко С. П. Просторічний різновид розмовної лексики в сучасних російських і українських словниках / С. П. Левченко // Українське усне літературне мовлення. – К. : Наук. думка, 1967. – С. 93–102.

Товпига Л.

Науковий керівник – професор Лановик М. Б.

НЕОРОМАНТИЧНІ ТЕНДЕНЦІЇ В РОМАНІ ОЛЕКСАНДРА ГРІНА «ТА, ЩО БІЖИТЬ ПО ХВИЛЯХ»

На порозі ХХ століття одним з найцікавіших проявів мистецтва стає неоромантизм зі своєю самобутньою та неординарною культурною парадигмою. Цей феномен настільки поліаспектний, що й досі знаходимо різні трактування як самого явища, так і його дефініції. Зокрема, Л. В. Миронюк відзначає наявність різних тлумачень терміна неоромантизм, у зв'язку з чим він вживається «як елемент романтизму в літературі кінця ХІХ століття (М. Моклиця, З. Геник-Березовська); як загальна назва літературної епохи кінця ХІХ століття (Д. Наливайко); як окрема течія ранньомодерністичної літератури (С. Павличко, В. Пахаренко, Ю. Попов); як окремий структурно-семантичний тип (О. Колінчук)» [3, с. 139].

Коли на межі 1880-1890 рр. в осередку берлінського аристократичного товариства вперше заговорили про неоромантизм, у далекій Вятській губернії 1880 року народився Олександр Степанович Гринецький – «иностронец русской литературы», як називали його радянські літературознавці.

Неоромантизм для О. Гріна став не тільки способом його самовираження як письменника, а й як естетична та світоглядна система. Через свою «інакшість» тогочасна радянська літературна критика не вважала Гріна серйозним письменником, звинувачуючи в епігонстві та буржуазному космополітизмі. Про байдужість критики до творчості О. Гріна писав поет Вс. Роджественський: «Дивувало те, що О. С. Грін, письменник такої тонкої духовної організації і творчої своєрідності, і на початку своєї літературної діяльності, і в період зрілості таланту не сприймався серйозно дореволюційним літературним середовищем. Здебільшого його вважали представником легкого, захопливого жанру і як автору відводили йому місце на сторінках малошанованих тижневиків. ...»* [1, с. 63]. Не сприймало радянське

літературознавство не тільки О. Гріна та його неоромантичну творчість, а й власне неоромантизм як літературне явище. Ф. Мерінг писав: «Новий романтизм перебуває набагато нижче від старого, який, хай там як, є відбитком великого повороту в історії суспільства. Історично неоромантизм становить собою не що інше, як передсмертні судоми літератури й мистецтва, котрі борсаються в залізних обіймах капіталізму, і, зрештою, саме воля «капіталістичної» публіки диктує йому свої закони» [5, с. 362].

З огляду на те, що Грін сприймався сучасниками як письменник-фантаст, новітня літературна критика, перечитуючи класику радянського періоду, розглядає прозу Олександра Гріна вже не в межах романтичної традиції, а в річищі неоромантизму з його численними зв'язками з символізмом. Проте, таких праць обмаль, чим і зумовлюється актуальність статті. Праця І. Васильєвої «Феномен неоромантизму в художній культурі Росії ХХ століття» 2011 р. та монографія М. Кобзева «Роман Олександра Гріна» 1984 р. розглядають тільки окремі аспекти неоромантичних мотивів у творчій спадщині письменника. Мета статті – розкрити нові підходи до аналізу творчості О. Гріна як неоромантика на матеріалі роману «Та, що біжить по хвилях».

В Росії, як і в інших країнах (Франція, Німеччина), неоромантизм виник як реакція на дегуманізацію суспільного життя. Радянська Росія початку ХХ століття переживала революційні зміни, а Олександр Грін не тільки стежив за цим, але й безпосередньо брав участь. Варто зауважити й те, що Грін-неоромантик виріс з Гріна-реаліста (новели «Марат», «Карантин», «Апельсини» та ін.). Дуже швидко розчарувавшись у революційній діяльності, Грін змінив не тільки власний світогляд, але й творчу манеру. На зміну реалістичним новелам, основними персонажами яких зазвичай були революціонери, прийшли твори, дія яких здебільшого відбувається у видуманій, фантастичній країні, яку пізніше сам письменник назвав Грінландією. Зурбаган – одне з найперших видуманих приморських міст у творчості Гріна. Згодом на карті Грінландії появлятимуться нові міста та моря, гори та ріки. Таким чином, «гринівський» неоромантизм можна трактувати як певну форму втечі від реальності.

«Та, що біжить по хвилях» – найпоетичніший роман Гріна. «Та, що біжить» - не роман, а поема, яка глибоко хвилює, і це відчуття розділяють зі мною багато друзів, яким я давав її читати. Мені здається, я не помилюся, сказавши, що це Ваша найкраща річ: серед інших творів, цікавих, захопливих, чаруючих, - «Та, що біжить» просто підкорює, після неї сняться сни... Дякую і за надіслану книгу і, головне, за те, що Ви її написали», – відгукувався про роман Г. А. Шенгелі, доволі вимогливий радянський критик [1, с. 199].

Про виникнення задумки цього роману, згадувала дружина Олександра Степановича – Ніна Миколаївна. Коли Грін працював над романом, у них з дружиною зав'язалась розмова про те, «що багато доживають до глибокої старості, ні разу не отримавши від життя те, що втамувало б їх душу. Так і їх душа, поглянувши на світ, в'яне не розквітнувши. Інші ж на все на своєму шляху кидаються жадібно, безперервно помиляються і теж незадоволені йдуть із життя. Треті бояться помилитись і проходять повз своєї долі» [1, с. 200]. Ось чому проблема зустрічі/незустрічі з мрією, яка по суті своїй є неоромантичною, стала темою роману «Та, що біжить по хвилях».

Томас Гарвей, молодий юнак, за доволі дивних обставин опиняється в приморському містечку Лісс, де він багато часу проводить за розмовами з своїми друзями: лікарем Філатром та Стерсом. В бесіді Гарвей розкривається як людина, яка свідомо прагне до чогось, та це «щось», що в романі іменується як «Нездійснене», часто виглядає зовсім недосяжним: «Переїжджаючи із міста в місто, із країни в країну, я покоровся силі могутнішій, ніж пристрасть чи манія. Рано чи пізно, під старість чи в розквіті сил Нездійснене кличе нас, і ми обертаємось, стараючись зрозуміти, звідки прилетів клич. Тоді, отямившись серед свого світу, спохопившись і цінуючи кожен день, ми вдивляємось в життя, всім єством стараючись розгледіти, чи не починає збуватись Нездійснене? Чи не ясний його образ? Чи не потрібно тепер тільки протягнути руку, щоби схопити й утримати його риси, які ледь-ледь миготять?» [2, с. 115]. Така гонитва за «тим, що не збулось» характерна для неоромантичного героя, що наділений особливим світовідчуттям, тягою до незвіданого та прекрасного. Іншими словами, особистість в неоромантичному дискурсі – це «цілісна людина», яка прагне віднайти сенс власного життя, і боїться пропустити той момент, коли його досягнення стане можливим. Тому й Томас, коли під час гри в карти, чітко почув жіночий голос, що промовляв «Та, що біжить по хвилях», мужньо й без сумнівів піддається несвідомому заклику, і вирушає в плавання на кораблі з такою ж назвою – «Бегущія по волнам», відчуваючи, що це «Нездійснене» промовляє до нього.

Подорож по морю – один з головних сюжетних мотивів роману, який відображає шлях душі Гарвея. Бурхлива морська стихія асоціюється з внутрішніми переживаннями людини. Образ моря поєднує в собі зовнішнє і внутрішнє, символічно виражаючи ідею єдності мікро- та макрокосму, душі людини і Всесвіту. Корабель в романі символізує силу духу та прагнення до щастя, а плити на ньому – означає переборювати часопростір назустріч іншим світам. Саме корабель стає тим місцем, де дійсне та реальне перетинаються. Там Гарвей зустрічається з Фрезі Грант, дівчиною, що чудом з'являється серед

1. *Тут і надалі переклад наш

моря. Тут відбувається зустріч з «Нездійсненим», і стає зрозуміло, хто шепнув Гарвею слова «та, що біжить по хвилях».

Фантастична Фрезі – дівчина-привид, а заодно – реальна особа, яка, за легендою жителів портового містечка Гель-Гью, втекла від батька і нареченого, через невиконане ними бажання, на чудовий світлий острів і з того часу гуляє хвилями, допомагаючи всім, хто зазнав лиха. Образ Фрезі Грант – один з ключових образів роману, образ, що символізує втілену мрію, а також вічний рух, красу і високий сенс подорожей. З образом «тієї, що біжить по хвилях» пов'язаний неоромантичний мотив вічної подорожі, мандрівки як подолання буденності і пустоти життя. Характерний у цьому сенсі і фінал роману:

«Ну ось, – сказала Дезі, усівшись і здихнувши з полегшенням, – доброго вечора і тобі, Фрезі! – Доброго вечора! – почули ми з моря. – Добрий вечір, друзі! Чи не сумно вам на темній дорозі? Я спішу, я біжу...» [2, с. 395]. Фрезі, яка уособлює собою вічний рух та вдосконалення, не боїться зробити крок у безодню, вона переборює порожнечу сльозом чуда і великою владою чудесного.

З образом Фрезі пов'язаний ще один важливий символ роману – символ острова:

« – Для мене там, – пролунала тиха відповідь, – тільки хвилі і посеред них один острів; він сяє все далі, все яскравіше. Я дуже поспішаю; я побачу його на світанку. Прощайте! Все ще збираєте свій вінок? Чи блищать його квіти? Чи не сумно вам на темній дорозі?» [2, с. 231].

У збірнику середньовічних ірландських легенд «Подорож святого Брендана» описується таємничий острів, в центрі якого росте високе дерево (Дерево Життя), а через острів течуть ріки життя, молодості та смерті. У цьому випадку, як і у випадку «Тієї, що біжить по хвилях», ми маємо справу з символікою земного раю, близького до блаженної землі Атлантиди в німецьких романтиків. Так, у фантастичній повісті Гофмана «Золотий горнець» студент Ансельм одружується з прекрасною змією Серпентиною, дочкою могутнього чарівника Саламандра, і отримує в нагороду масток у чарівній країні Атлантиді. Міф про зниклий острів часто використовували німецькі романтики. Міфологема таємничого острова присутня і в романі «Та, що біжить по хвилях».

Важливу роль у романі відіграють два жіночі образи – Біче Сеніель та Дезі (майбутня дружина Гарвея), які є для головного героя персоналізованими відображеннями ідеального образу Фрезі Грант, будучи двома протилежностями. Біче Сеніель – є символом раціонального та логічного світового начала, а Дезі – являє собою його романтичну та творчу сутність. Біче не здатна повірити в існування Фрезі Грант, а Дейзі навпаки – сама ж здогадується про зустріч Гарвея з Фрезі і приймає його слова без краплі сумніву. За допомогою Дезі, Грін вибудовує нову, неоромантичну концепцію особистості, яка, згідно з неоромантичним поглядом на світ, відкриває для себе фантастичні, ірреальні речі, оскільки розглядає їх з особливої точки зору – крізь призму ілюзії.

Взаємодія між реальним світом та міфологічним, який представляє Фрезі Грант, розвиває неоромантичну концепцію єдності ідеалу та реальності, мрії та дійсності. Цю ідею можна вважати продовженням концепції В. Гюго про існування протилежностей, яка детально описана в «Передмові до Кромвеля»: «...Реальність виникає із цілком природного синтезу двох форм: високого і гротескного, які поєднуються в драмі так, як вони поєднуються в житті і творі, оскільки істинна поезія, поезія цілісна полягає в гармонії протилежностей». [4, с. 9]. Така гармонія міфічного та реального в романі «Та, що біжить по хвилях» демонструє Гріна-неоромантика, для якого поняття фантазія, мрія, прекрасна невідомість були священними. І саме вони були головними героями його творів нарівні з Фрезі Грант, Біче Сеніель, Дезі та Томасом Гарвеєм. Втілення Нездійсненого, Прекрасної Невідомості в земному бутті – лейтмотив творів О. Гріна, який неоромантичний априорі.

Дискурс неоромантизму О. Гріна – це багатий фантастичний світ, який існує за принципами гармонійності та взаємозв'язку. Його герої – це сильні, сформовані особистості, які не бояться долати перешкоди на зустрічі до мрії. Наявність неоромантичних мотивів та символів, зв'язок із традиціями романтизму, акцент на багатому внутрішньому світі людини, ще раз доводить необхідність глибокого дослідження творчості Олександра Гріна як представника неоромантичної течії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Варламов А. Александр Грин / А. Варламов. – М.: Молодая гвардия, 2005. – 276 с.
2. Грин А. Алье паруса. Бегущая по волнам / А. Грин. – М.: Астрель, 2009. – 397 с.
3. Долга Н. Неоромантизм як явище перехідної художньої свідомості / Н. Долга // Південний архів. Сер.: Філологічні науки. – 2009. – Вип. 45. – С.35-49.
4. Луков В. Французский неоромантизм / В. Луков. – М.: МосГУ, 2009. – 102 с.
5. Меринг Ф. Литературно-критические статьи / Ф. Меринг; [пер. с нем.] – М.: Художественная литература, 1964. – 536 с.

ДЕТЕРМІНОЛОГІЗАЦІЯ ЛЕКСИКИ У ТВОРАХ ЛІНИ КОСТЕНКО

Комплексне дослідження використання у художніх текстах терміносистеми української мови, яка вважається основним інформативним шаром лексики є одним із актуальних питань сучасної лінгвістичної науки. Закономірним і динамічним явищем у мові художньої літератури стало функціонування термінів, у якому відображаються нові напрями інтеграційних процесів сучасної української літературної мови.

Загальновідомим є факт приналежності термінів до необразних слів. «У новому ж стильовому контексті термін, неемоційний за своєю природою, може розвивати емоційно-експресивні відтінки і конотації» [1, с. 14], виступати елементом унікальної поетичної картини світу митця. Термінологічна лексика, яка вживається у художньому мовленні, зокрема в поезії різноманітної тематики, продукує яскраві конкретно-предметні образи, додає виразності мовній характеристиці ліричного героя. Тому семантичні трансформації наукових термінів є важливою проблемою сучасної лінгвістики.

Мета статті – окреслити особливості вживання термінологічної лексики у художніх текстах, розкрити суть лексико-семантичних трансформацій та процесу детермінологізації мовного явища (на основі поезії Ліни Костенко).

Власне питанню функціонування термінологічної лексики у художньому стилі присвячено наукові розвідки таких лінгвістів, як Л. Тиха, Л. Бублейник, Н. Бойко, Т. Катиш, Ю. Лазебник, В. Карпов, В. Ярмак, Л.Задояна, М.Пилинський, С.Шуляк та ін. Проте аналіз спеціальної та лінгвістичної літератури показав, що всебічне і комплексне вивчення функціонування термінів у творчості Ліни Костенко на сьогодні ще недостатньо реалізовано.

Живе функціонування термінів не окреслюється лише межами наукового мовлення й часто суперечить їхній можливій нейтральності. Постійне поповнення одиниць мовної термінологічної системи та всебічне проникнення наукових понять і явищ у повсякденне життя мають вплив на загальнолітературну мову, в результаті чого частина специфічних особливостей терміна зазнає змін. У мові художніх творів така лексика семантично трансформується (поява експресивно-емоційного забарвлення, розвиток нового метафоричного значення, додаткові смислові відтінки, нові функціональні й асоціативні нашарування), тобто термінологічні лексеми стають цілком самостійними елементами художнього мовлення. Тут доречно говорити про детермінологізацію термінів. Іншого значення детермінологізоване слово набуває не лише в залежності від того, із якої термінологічної системи запозичено його, але й здебільшого від розряду лексики, до якого належить детермінологізоване слово. Результатом взаємодії засобів художньої та наукової мови стає так звана експресивна детермінологізація раніше нейтральних термінів. Це поняття пов'язане з метафоричним переосмисленням спеціальних слів, у результаті чого розширюються їхня семантика, наприклад, медичний термін **кардіограма** (графічне зображення роботи серця) отримує нове значення — електрична іскра, тобто блискавка. У поезії Ліни Костенко цей термін набуває метафоричного значення: «Краплини перші вдарили об шибку / **Кардіограма** блиснула крива» [4, с.257]. Тому, як зауважує А. П. Коваль, необхідним є окреслення термінологічного поля, в якому вжито той чи інший термін: з одного боку він може бути цілком нейтральним і мати нульове стилістичне забарвлення, а з іншого — термін втрачає свою нейтральність і вступає у художню мову як самостійний елемент [2, с. 276].

Існують різні погляди на явище детермінологізації. Дослідниця О.В.Суперанська вважає, що кожний термін може увійти до загальноновживаної лексики, оскільки під час детермінологізації лексема позбувається своєї однозначності, системності, а натомість набуває нових властивостей, тобто виникає нове слово з термінологічним значенням, що потребує вже не чіткої дефініції, а пояснення [7, с.133]. Зрештою, робимо висновок, що мовознавець вважає терміном слово тільки до того часу, поки воно нерозривно пов'язане із означуваним поняттям. Детермінологізація ж відбувається, коли цей зв'язок порушується. Термін стає загальноновживаним словом, яке позбавлене точності і безпосередньо не пов'язане із спеціальним поняттям, тобто дефініція його в системі термінів стає непотрібною.

Ми не можемо погодитись із такою позицією, адже зв'язок між детермінологізованим словом та означуваним поняттям все-таки повністю не втрачається. В процесі детермінологізації лексема набуває функцій метафори чи порівняння завдяки зв'язку із певною ознакою поняття зі спеціальної сфери вжитку. Мовознавець Т.К.Молодід вважає, що терміни, які використовують у художньому мовленні з метою створення яскравого образу, проходять зворотній шлях – власне до загальноновживаної лексики. Коли у науковій мові вони були елементами вузької терміносистеми, позбавлені емоційного забарвлення та здатності до синонімії, то в процесі детермінологізації уподібнюються до звичайних слів. Слід зауважити, що уподібнення не є цілковитим, оскільки звукова форма слова залишається сталою та обов'язково викликає асоціацію з науковою мовною системою [6, с.146].

Індивідуальний авторський стиль, ідейно-естетична спрямованість творчості письменника є вирішальними чинниками, що впливають на функціонування спеціальних слів у художній літературі. Всі використовувані терміни у художній мові за допомогою такого підходу можна розглядати як єдиний стилістичний комплекс, що продукується не лише на основі властивостей термінів, а й інтерпретацією автора: «Сліпучий **магній** снігових пустель, / хребтів баских затагнуті попруги» [4, с.107]. Отже, приклад демонструє, що використання таких слів у художньому мовленні переводить термінологічну лексику в арсенал художніх засобів.

Ліна Костенко використовує цей прийом у своїй поезії із різноманітними цілями. Терміни в автора входять до складу порівнянь, метафор, виступають епітетами, підсилюють виразність художнього тексту: «А ліс, як **дрейфуюча шхуна**, скрипів у льоди закутий» [4, с.92], «І чорний **викид сірководню з отруєних століттям душ**» [4, с.106], «**Високовольтна лінія** Голгоф» [4, с.104].

Мова поетичного твору вимагає оновлення слова, виокремлення нових семантичних відтінків, внаслідок чого з'являються зміни антонімічних та синонімічних відношень. У поезії Ліни Костенко трапляються випадки порівняння «нетерміна» з терміном, що є яскравим прикладом переходу спеціальних слів у загальнозживану мову. Сформована за допомогою деяких термінослів точність висловлювання, їхня загальнозрозумілість становлять причину входження останніх у фразеологічні звороти. Наприклад, у рядках «Це як гіпноз, як магія безодні, / як **струм жаги**, що в голосі болів» [4, с.141], термін **струм**, що означає електричний заряд, поєднується з лексемою **жага** для того, щоб показати гостроту почуттів ліричного героя.

Терміни у художніх текстах Ліни Костенко часто слугують засобом творення комічного ефекту, який реалізується авторськими мовними прийомами: «В часи прекрасної Гелени ще не літало **НЛО**» [4, с.85], «І вис вовк, ночей моїх **соліст**» [4, с.98].

Входячи у систему загальнозживаної лексики, понятійні системні зв'язки терміна замінують ті, які позиціонують його у сфері слів, що називають загальновідомі поняття – предмети чи явища: «Час пролітає з **реактивним свистом**» [4, с.9], «Чорнілі крокв обвуглені **трапеції**» [4, с.148]. Тобто в цій ситуації термін зіставляємо не з науковими поняттями, а з конкретним предметом: «Біжутерія з **магми**» [4, с.90]. Зовсім очевидно, що терміни з будь-якої сфери людських знань, потрапляючи до художнього контексту, отримують нові інтерпретаційні ознаки завдяки спрощенню семантики, яке слугує способом сприймання читачем терміна на основі наявних лексико-семантичних аналогій з нейтральної сфери вживання слова.

Терміни в поезії поетеси також виступають метафорами. Слово із спеціальної сфери, зазнаючи видозмін, приймає нові функції, переходить у площину нових зв'язків, які співвідносяться з поняттями у системі загальнолітературної мови. Такий прийом метафоризації стає вдалим засобом мовної характеристики ліричного героя. Найчастіше детермінологізовані слова з географічної, фізичної, мовознавчої групи Ліна Костенко використовує, щоб передати відчуття і переживання ліричного героя, його психологічний стан: «...тут, за щитом смарагдових лісів, моїх жар-птиць блакитні космодроми» [4, с.227], «Йти по колу – не мій **маршрут**» [3, с.40], «Час, великий **диригент**, перегортає **ноти на пюпітрі**...» [4, с.231], «І молодик над смужкою лісів поставить позолочений **апостроф**» [4, с.227].

Проте маємо художні тексти, в яких детермінологізована лексика вживається радше у прямому значенні: «І **альфа-часточки**, як ельфи, над бур'янами пурхають в полях» [3, с.58], «**Індустріальний подих п'ятирічки** до нас у сад ще не приник» [4, с.251].

У результаті проведеного лінгвостилістичного аналізу ми дійшли висновку, що мова поезії Ліни Костенко є особливим полем реального функціонування термінів, які є засобом вираження особливостей індивідуально-авторського стилю. Використання детермінологічної лексики в художній мові надає нового звучання авторському тексту. Підкреслюємо, що процес детермінологізації лексики є водночас продуктивним і складним. Якщо терміни вживались переважно в обмежених сферах фахівцями як засіб номінації явищ наукової галузі, то на сучасному етапі відбувається переосмислення терміна у художньо-мистецьку площину, де народжуються смислові інновації. Якщо в науковій літературі основною функцією термінів була номінативна, то в художньому мовленні вона виступає допоміжною. Використання найрізноманітніших художньо-стилістичних можливостей детермінологізованих слів у поезії поетеси слугує для підсилення емоційності, виразності і, зрештою, для передавання передання потрібної наукової інформації. Спостереження над мовою творів Ліни Костенко дає підстави стверджувати, що термін, як і будь-яке слово, виступає в нерозривній єдності з художнім образом, вирізняється неординарністю вживання. Використання термінів у поезії підтверджує, що їхнє вживання не обмежується науковими текстами, а навпаки розширює сфери свого функціонування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Єщенко Т. Функціонально-стильове навантаження термінів в українській поезії 90-х років ХХ ст. / Т. Єщенко. – Режим доступу: <http://www.meduniv.lviv.ua/files/press-centre/2015/n270315/Conf15all.pdf>
2. Коваль А. П. Науковий стиль сучасної української літературної мови : Структура наукового тексту / А. П. Коваль. – К. : Вид-во Київ. держ. університету, 1970. – 306 с.
3. Костенко Л. Мадонна перехресть / Л.Костенко. — К.: Либідь, 2011. — 112с.

4. Костенко Л. В. Річка Геракліта / Ліна Костенко. — К.: Либідь, 2011. — 336 с.
5. Костенко Л.В. Сад нетанучих скульптур: Вірші, поема-баллада, драматичні поеми. — К.: Рад. письменник, 1987. — 207с.
6. Молодід Т.К. Метафоризація термінів / Т.К.Молодід // Теоретичні проблеми лінгвістичної стилістики. — К.: Наук. Думка, 1972. — С.135-149.
7. Суперанская А.В. Общая терминология: вопросы теории / А.В.Суперанская, Н.В.Подольская, Н.В.Васильева. — М.: Либроком, 2012. — 248 с.

Бойчук Н.

Науковий керівник – доц. Штонь О.П.

ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ АРХАЇЗМІВ У ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАННОГО ТРИПТИХА Р. ІВАНИЧУКА «ХРЕСНА ПРОЩА»)

Створення мовної картини світу, яка б найбільш точно могла репрезентувати ту чи іншу епоху, є одним з провідних завдань для сучасного письменника при написанні історичного роману. Тому вмотивованою є потреба звернутися до використання хронологічно маркованої лексики, що характеризується певною часовою віднесеністю і з погляду сучасної норми є застарілою. Серед неї виділяють дві великі групи – матеріальні архаїзми (історизми) та стилістичні архаїзми (власне архаїзми). Проте саме друга група слів, на відміну від історизмів із властивою їм безпосередньою номінативною функцією, перебуває у актуальнішій стилістичній позиції, служить для реалізації таких рис художнього стилю, як образність та емоційність.

Архаїчна лексика з функціонального погляду проаналізована у працях О. Галкіної-Федорук, Л. Лисиченко, М. Шанського, Д. Шмельова. Як засіб історичної стилізації в художніх творах такі мовні одиниці досліджували Л. Булаховський, Л. Скрипник, Л. Донець, Ш. Токсанбаєва, Л. Шнайдерман, В.Буда, Г.Гайдученко та ін.

Один з найвідоміших письменників сучасності Роман Іваничук присвятив історичній тематиці чимало творів, серед яких роман «Мальви», «Черлене вино», «Манускрипт з вулиці Руської», «Четвертий вимір», «Шрами на скалі», «Вогненні стовпи», а також «Хресна проща» – романний триптих, який зовсім нещодавно вийшов з-під пера автора, та вже встиг зацікавити багатьох поціновувачів якісної літератури. З погляду використання застарілої лексики, зокрема архаїзмів, найвиразнішою є книга друга під назвою «Страдчівський патерик. Символ віри», де події розвиваються у часи Галицько-Волинського князівства під час правління Данила Галицького, його сина Лева та життя славетного співця Митуси. Відсутність будь-яких лінгвістичних розвідок щодо хронологічно маркованих слів у романі та недостатня дослідженість цієї групи лексики в українському мовознавстві загалом і визначають актуальність теми нашої розвідки.

Мета статті полягає в тому, щоб на матеріалі книги Романа Іваничука «Страдчівський патерик. Символ віри» здійснити аналіз архаїзмів та дослідити їх стилістичні функції у романі.

Архаїзмом називають слово, що позначає актуальний для даної мовної спільноти референт, але характеризується ізольованістю фонетично-графічної, морфологічної, словотвірної чи лексико-семантичної форми на тлі сучасної мовної системи: внаслідок чого в його семантичній структурі вирізняється сема «архаїчний», яка відносить його на периферію лексичного складу мови, з одного боку, та на периферію відповідного синонімічного гнізда, з другого, і надає йому експресивної конотації у мові та виразної стилістичної функції у тексті [1].

Архаїзми, залежно від того, застаріли вони в усіх своїх значеннях як певні звукові комплекси чи лише в окремих, поділяються на лексичні і семантичні. У першу чергу розглянемо наявні у романі лексичні архаїзми, що, відповідно, мають свої підвиди.

Одну з найбільших груп архаїзмів, вживаних у творі, становлять власне лексичні архаїзми – слова, що застаріли в цілому. Серед іменників яскравими їх зразками виступають такі лексеми як «седмиця» – тиждень: «*Йї дізналися мої розвідники: княжич Лев, який минулої **седмиці** мури Львова розметав, має прибути сюди, щоб і нашу фортецю спалити*» [2, с.175]; «отрок» – хлопець-підліток: «*Стиснув Данило в долоні срібну чашу... і ще раз ствердив про себе, що неумудро чинив, коли, **отроком** прийнявши княжий вінець, попустив віжки громадам, міцно натягнуті вітцем Романом*» [2, с.167]; «весь» – село: «*...минав він містечка Чуднів, Любар, Корець, Костопіль, Ківерці і многі **всі**...*» [2, с.138] та ін.

Для посилення урочистості, пафосу, піднесеності звучання слова автор влітає у мовну картину такі лексеми: «перст» – палець руки: «*Ігумен переписував оповідь на пергамент, а, працюючи, вчував супровідний гомін гуслів: начебто десь далеко незримий Боян клав на струни свої **персти**, й вони самі князю славу рокотали...*» [2, с.205]; «вінценосець» як монарх, цар та похідн. «вінценосний»: «*Приклавши руку до грудей, низько поклонився волинський князь **вінценосному** братові, який гордо стояв перед ним у митрі...*» [2, с.200]; «отчина» – Вітчизна: «*...Батьківщина... не тому дорога, що вона велика: навіть*

найменший клапчик землі може стати найдорожчою **отчиною**, за яку віддають життя» [2, с.149]; «десниця» – права рука: «...немає нині місця милосердю, весь народ мусить бути зібраний до купи міцною **десницею** володаря...» [2, с.168].

Р. Іванчук використовує у тексті і народнопоетичні слова. Наприклад, прикметник «харалужний», тобто сталевий, виступає в тексті художнім означенням: «Мечі **харалужні** ламаються в битвах, і з часом іржа перемінить їх у червоний пісок, а Слово назавше залишиться в пам'яті народу, мов напис, видовбаний в камені» [2, с.232].

Архаїзми часто трапляються у творі і як складники стилістичних фігур, зокрема антитези, мета якої – посилити враження від висловлювання: «...опричники у **гостроверхих шапках** наклали на руки зрадженому кайдани, а чорна юрба, яка ще вчора вітала **осанною**, плювала тепер йому в обличчя», де «осанна» означає «ушлявлення кого-, чого-небудь; слава, хвала» [3, V, с.753]. В іншому прикладі використано застарілу лексему «карбач», тобто батіг: « – Що зробив з Болохівською землею, яка давала рідному красві і хліб, і пісню, чому захотів її бачити маєтно і духовно вихолощеною? Хіба не знаєш, що хліб родить тільки тоді, коли ратай ростить його, співаючи вільну пісню, а не ходить за плугом під **карбачем?**» [2, с.178].

Серед лексичних архаїзмів-дієслів, наявних у художньому тексті, можна виділити такі: «відати» – знати, «ректи» – промовляти, «уздрівати» – бачити, помічати, «переставитися» – умерти, «трактувати» – вести переговори, «провіщати» – пророкувати тощо.

Наступну групу стилістичних архаїзмів, що відтворюють тогочасні мовні особливості, становлять лексико-фонетичні, тобто такі застарілі слова, що відрізняються від сучасних варіантів тільки одним чи кількома звуками або місцем наголосу. У романі функціонують такі їхні варіанти: «глас» – голос, «мистець» – митець, «вольний» – вільний, «вражий» – ворожий, «сей» – цей тощо.

Багато в «Страдчівському патерику...» лексико-словотвірних архаїзмів, що підпорядковуються створенню загальної атмосфери урочистості. Вони мають спільний корінь із сучасними відповідниками, але відрізняються від них префіксами або суфіксами. Це лексеми «письмовець» – письменник: «...і виростали в тих школах мудреці, спроможні тлумачити творіння, з грецької, арамейської та латинської мов перекладені, а теж своїми **письмовцями** написані» [2, с.188]; «стольний» – столичний (про місто): «Не на чужих займанщинах, а у своєму краю **плекаймо** силу мислі, яка колись спородить нове покоління, здатне повернути на списах до **стольного** города Русі Золоті ворота...» [2, с.202]; «стезя» – стежка: « – А хіба ми можемо свій нарід повернути на праведну **стежю**, звертаючись до нього по-чужинецьки?» [2, с.229]; «словеса» – слова: « ...цей пісенний супровід поеми про Ігорів похід був так досконало злагоджений із **словесами**, ніби півчій уже встиг записати на свій ірмологіон мелодію до тих слів...» [2, с.205] та ін.

Окрему групу стилістичних архаїзмів становлять семантичні архаїзми. Вони схожі до власне лексичних, але все ж різняться тим, що не є повністю застарілими. У таких словах поряд з активно вживаними в сучасній українській літературній мові значеннями є значення застарілі. Наприклад, часто вживана у романі лексема «мед» поряд із сучасним розумінням її як «густої солодкої маси, яку бджоли виробляють з нектару квітів» [3, IV, с.661] означає й легкий хмільний напій, виготовлений з цієї маси: «У княжій світлиці все вже було приготовано до учти. У кришталевих збанках яріло червоне вино, по кутах стола стояли срібні чаши, а на чільному місці золота – для князя; в кубках чорного палення стигли чисті й варені з перцем **меди**» [2, с.140]. А у реченні «Нікому ця жінка не належить. Прийшла **живот** свій віддати за отчину...» [2, с.175] натрапляємо на лексему «живот», застарілу у сучасній мові як за фонетичним вираженням, так і за втратою одного зі значень.

Щодо семантичної характеристики, то у романі можна виділити такі семантичні групи архаїзмів:

- 1) лексика на позначення людей, понять спорідненості та свояцтва: *муж, жона, вітець, отрок*;
- 2) слова на означення осіб за родом діяльності: *письмовець, мистець, ратай, тать*. Серед них окрему групу становлять застарілі відповідники до слів «воїн», «боєць»: *ратник, ратоборець, войовник, вої*;
- 3) архаїзми, що позначають соціальний стан, місце людини в суспільстві: *кметь, поселянин, вінценосець, невольник, властитель, поспільство*;
- 4) мовні одиниці, що репрезентують частини і органи людського тіла: *уста, перст, десниця, длань, лик, парсуна*;
- 5) лексика на позначення дій людини чи роботи окремих частин людського тіла: *відати, ректи, переставитися, провіщати, трактувати, настановляти*;
- 6) темпоральні архаїзми: *седмиця, будущина, літо*;
- 7) архаїзми зі значенням місця, простору (локально-просторові): *весь, город, поруб, затвор, стезя, посілість*;
- 8) лексеми, що позначають релігійні явища, поняття тощо: *прочанин, проща, празник, нечестивий, благочестивий, поганин, благовіст, чорноризець*.

Таким чином, дослідивши у романі різні групи стилістичних архаїзмів, можна зробити висновок, що вони є своєрідною окрасою мови твору, часто допомагають емоційно підкреслити, звернути увагу на

той чи інший предмет, явище, дію. Основна їхня стилістична функція – творення відповідного темпорального простору, зокрема змалювання часів існування Галицько-Волинської держави, життя тогочасних людей, їхньої мови, відтворення особливостей та колориту саме цієї епохи. Використання архаїчної лексики, з одного боку, є продовженням традицій та художнього досвіду класичної української літератури, а з другого – вносить нове в мову твору способами і прийомами використання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гайдученко Г. Застаріла лексика як засіб художнього втілення принципу історизму / Г. Гайдученко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ekhsuir.kspu.edu/handle/123456789/920>
2. Іваничук Р. Хресна проща: роман / Р. Іваничук. – Харків: Фоліо, 2011. – 284 с.
3. Словник української мови в 11 томах / Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР / гол. ред. кол. І. К. Білодід. – Київ: Наукова думка, 1970-1980.

Якимущин О.

Науковий керівник – доц. Штонь О. П.

СУФІКСАЦІЯ ЯК ОДИН ЗІ СПОСОБІВ ТВОРЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНО АВТОРСЬКИХ НЕОЛОГІЗМІВ (НА МАТЕРІАЛІ ПОЕЗІЙ СТЕПАНА САПЕЛЯКА)

Індивідуально-авторські номінації, утворені суфіксальним способом, активно поповнюють лексикон української мови, тому поступово розширюється коло питань, пов'язаних із виникненням неологізмів у мові. Зауважимо, що наразі в царині неології й оказіоналістики працює багато мовознавців, зокрема Ж. Колоїз, Д. Мазурик, Г. Вокальчук, В. Калашник, Л. Глівінська, В. Герман, Р. Ріжко, О. Зозуля, І. Лощинова та інші, проте до цього часу в українській лінгвостилістиці та неології не підлягали системному лінгвістичному аналізу суфіксальні індивідуально-авторські новотвори в ідіостилі С. Сапеляка, що зумовлює актуальність нашої роботи. Тому метою статті є з'ясування структурно-семантичних, функційних особливостей й стилістичної ролі оказіоналізмів, утворених суфіксальним способом, які були вилучені методом суцільної вибірки з поетичних текстів С. Сапеляка. Об'єкт аналізу – семантика, структура, функційні особливості та експресивний потенціал суфіксальних утворень. Предмет розгляду становлять суфіксальні індивідуально-авторські іменникові, прикметникові та прислівникові оказіональні утворення. Основну джерельну базу склали такі збірки віршів С. Сапеляка: «Во ім'я Слова», «Журбопис», «Тривалий рваний зойк», «Страсті по любові».

Кожен митець, для художнього осмислення дійсності, намагається відшукати такі мовні засоби та звороти, які б максимально точно передавали авторський задум, естетичну концепцію, світогляд і світосприйняття, не порушуючи при цьому гармонійності зовнішньої форми творів. Тому це спонукає письменника до створення нових слів, до подолання віковичного способу висловлювання; на цьому ґрунті з'являються авторські неологізми. У мовознавчих студіях останні дістали назву «інноваційні незувальні деривати», або «оказіоналізми». Найбільш обґрунтованою й послідовною, на нашу думку, є позиція О. Турчак, яка пропонує під оказіоналізмом розуміти «незвичне, експресивно забарвлене слово чи стійке сполучення слів (нове за значенням і формою, або тільки за значенням, або тільки за формою), яке по-новому, свіжо, оригінально називає предмети, явища дійсності, утворене з порушенням законів словотворення чи мовної норми, існує лише в певному контексті, у якому воно виникло, має свого автора й характеризується такими ознаками: належністю до сфери мовлення, відтворюваністю, залежністю від контексту, повною чи частковою затемненістю семантики, одноразовістю й нерегулярністю використання, ненормативністю, новизною, експресивністю й індивідуальною належністю» [6, с.7]. Проте новотвори не тільки називають нові реалії, процеси, поняття (номінативна функція), забезпечують виокремлення смислових відтінків (акцентна функція), але й допомагають подолати мовний стандарт і автоматизм, заснований на регулярності відповідностей між знаком і значенням.

Виступаючи джерелом мовленнєвого новаторства, оказіональні слова використовуються з художньо-виражальною метою і виконують експресивну функцію. Враховуючи характер експресії, розмежовують експресивно-оцінні та експресивно-емоційні утворення. На експресивність новотворів впливає насамперед незвичайна природа їх виникнення, а також експресивна насиченість морфем, які беруть участь у їх творенні.

До формально виражених засобів підвищення експресії належать передусім суфікси, які, приєднуючись до емоційно нейтральних основ, посилюють експресивність новоутвореного слова.

Значне місце з-поміж експресивних словотворчих засобів у поезії С. Сапеляка посідають суфікси, що передають різні вияви суб'єктивної оцінки. Для української мови вживання демінутивних суфіксів є досить показовим явищем, що зумовлюється не тільки лінгвістичними особливостями мови, а й особливостями національно-психологічного складу її носіїв, зокрема такими доміантними рисами українців, як емоційність, ніжність, ліризм.

У поезії С. Сапеляка більшість демінутивних суфіксів зосереджена в іменниках. Зазвичай митець приєднує суфікси до основ, які не вживаються з такими емоційно-оцінними відтінками. Серед *зменшено-пестливих суфіксів* досить активно автор використовує: *-оньк-, -еньк-* та *- очок, -ечк, -ечок, -овеньк-*: *небесоньки, барвіноньок, досвіточок, келішечок* та інші, наприклад: «*Круком-крученьком / З ВЕЛИКОГО ПОСТУ / кєрвавонькою без кєрвавоньки / догоряє*» [5, с.136], «*Прости, недоле. Втеченьку й утечу*» [5, с. 137], «*А в четвер подайте / барвіноньку до Причастя / висіяти маку*» [5, с. 135], «*З небоньком на небі. / Знов амфора скорбить*» [5, с.68]. Лексеми із суфіксами *-оньк-, -еньк-*, створюють ліричну атмосферу оповіді, передають найтонші відтінки почуттів, переживань і оцінок, надають особливої теплоти, задушевності, ліричності та експресії. А лексеми з демінутивними суфіксами *-очок, -ечк, -ечок, -овеньк-* С. Сапеляк використовує для передачі позитивної суб'єктивної оцінки, і поєднує з основами слів, від яких, здавалося б, неможливо утворити слова з відтінком пестливості, внаслідок чого постають такі оригінальні новотвори, як: *втеченька, яслиночка, череpecь* та інші. Такі утворення набувають відтінків голубливості, замилювання, завжди породжують у нашій уяві щось невеличке, приємне, яке викликає прихильність та симпатію, наприклад: «*Стояла в смутку Ти. / З келішечком в руці і з квіткою чужою*» [4, с.33], «*І сипле сніг із вісчки вечір'я*» [4, с.34], «*Розійдїться громовеньки / ча-ча-ча / світи місяцю ясенько / мов тая парча*» [2, с.52], «*Гніздеченько і пісне лебедина, / Моя ти доле з вузликком золи...*» [4, с.89], «*Росо хоче. Яслиночко. Яскине. / Чортківцино. Намистино калин*» [4, с.89]. Такі суфікси кількісно збагачують внутрішню експресивну лексику, а відтак збільшують її виражально-зображальні, емоційно-оцінні можливості слова.

Часто у віршах С. Сапеляка демінутивні утворення є відображенням метафоричного мислення автора. Наприклад: «*Слова на зажиночки / пийте женчики / і трубіте трубоньку / жито-пишнеченьку / йде війнонька небесоньками / цур / пек*» [3, с.36], або ж як засіб стилізації під народнопоетичну творчість, пор.: «*Іваночку / свічечко / червона калинонько / козацькая вродо / ой молюсь за вас*» [2, с.95].

Демінутиви-прикметники представлені в поезії С. Сапеляка такими суфіксами як: *-оньк-ий (третьонький)*; *-очк-ов-ий (синочковий)*. Ці суфікси, поєднуючись із твірною основою, надають похідному відтінку позитивної зменшеності, ніжності, ласкавого ставлення з боку мовця. За допомогою демінутивних прикметників, автор створює яскраві й ніжні порівняння, наприклад: «*У ягідках хустина, / Як синочкова вродо...*» [4, с.90]. Можуть ці суфікси передавати і біль утрати, внутрішні переживання, як-от: «*Кручі мої дністровії / слезу мою третьонькою успокойте*» [5, с.13].

Для поезії С. Сапеляка характерне також використання дериватів із суфіксами зі значенням збільшеності. Найчастіше трапляються утворення з суфіксами *-иц-е, -уц-е*, для яких характерне збільшено-оцінне значення з відтінком відрази, осуду: *приблудище, байстрище, попелище*. Наприклад: «*Приблудище моє мовчазнюще, / Сатрапище нічне прокльонописне...*» [2, с.73]. Варто зазначити, що з метою підкреслення експресії осуду, поет разом з іменником (*приблудище*), що має негативне забарвлення, вживає прикметник (*мовчазнющий*) з таким же значенням. Авторські новотвори з відповідними суфіксами надають поетичному тексту не лише гостро іронічного звучання, а й розмовного відтінку, вносять живомовний струмінь у поетичний текст.

У прикметниках поет використовує лише один аугментативний суфікс *-уц-ий: мовчазнющий, єдиностраждущий, гіркущий*. Наприклад: «*Розтерзано терн на подряпинах дряпин / утраченим словом гіркущим на біль*» [3, с.9]. Аналізовані утворення передають об'єктивне значення збільшеності, міри вияву ознаки і часто виступають виразними елементами негативної оцінки, фамільярної зневажливості. Інколи автор використовує аугментативні суфікси у прикметниках, щоб виокремити щось важливе, наприклад: «*Розтерзано терн на подряпинах дряпин / утраченим словом гіркущим на біль*» [3, с.9]; «*Сніткнись об крем'я це навмисне, Об Слово це єдиностраждуще...*» [2, с.73].

Велику групу становлять оказіональні іменники середнього роду, утворені суфіксом *-й-* та його аломорфами. Ці слова використовуються як засіб номінації збірних понять: *прожилля, снігів'я, снопів'я*, наприклад: «*В нагір'ї любові. В нагір'ї сумир'я - / вдивляймо вітчизну в пречисту Покров*» [3, с.10]; «*У сиротомир'ї немир'я учуяв. / Звістую до люду півлюддям слів*» [3, с.10]. А також у поезії С. Сапеляка активно представлені деривати з формантами *-ин'н', -ін'н'*: *тельбушиння, дніприння, самотиння*, які використовуються як засіб створення матеріалізованих узагальнених або абстрактних понять із різними відтінками. Наприклад, для увиразнення відтінку смутку та болю: «*То миро зажури, знемоги олія, / помазання сліз на пухлині отух*» [3, с.10]; «*Оглинням землі. Черепинням Медєї. / Навівосковинням запікся цей крик*» [3, с.9]. Поет не обирає існуючу в мові форму множини іменника (*мільярд – мільярди*). Для реалізації поетичного задуму потрібна інша форма – і вона з'являється: *мільярддє, снігів'я*. Незвичне поєднання основи і словотворчого афікса спричиняє появу нового слова: «*Озвучені печалі / Лягли в покїс сумним снігів'ям жнив*» [4, с. 63]; «*Сутінням... / Виспівую, мамо...*» [2, с.58]; «*Іде... Моє те тельбушиння / У мій гавкучий степ*» [2, с.29]. Така оновлена граматична форма інтенсифікує експресію книжної лексики.

Невелику групу оказіональних слів у поетичному мовленні С. Сапеляка становлять іменники утворені за допомогою суфіксів *-ість (сторонність, тронємствєнність)* та *-ств(о) (водевільство)*, які привносять у семантику оказіоналізмів значення абстрагованої якості. Зазначені слова цікаві не лише своєю подекуди надскладною структурою та затемненістю семантики, а й інтерпретаційною

варіативністю. Порушуються норми сполучуваності твірної бази й афікса, оскільки в сучасній українській літературній мові слова з *-ість* становлять переважно відад'єктивні похідні: радість ← радий. Менш поширені новотвори із суфіксом *-инь*, трансформованим відповідником суфікса *-інь*: *сліпотинь*. Особливістю оказіоналізму *сліпотинь* є те, що в контексті він метафоризується й позначає істоту, імовірно, жінку: «З келищечком в руці і з квіткою чужою. / Стояла Ти... Моя стояла *сліпотинь*... / Любове, Ти?.. Жовтіє квіточка левкою...» [2, с.115].

Чільне місце у поетичних текстах С. Сапеляка посідає формант *-от-*: *снігота*, *любота*, *вигнота*, який, окрім значення збірності, надає утворюваним іменникам негативної конотації: «Ой *сніги* ж ці солоні... / Ой *снігото* солоня, – на той світ етап. / Лине кров до колючки».

Серед авторських прикметників виокремлюються поодинокі відіменникові ад'єктиви, які утворювалися за допомогою таких суфіксів: *-н-*: *алюмінійний*; *-инн-*, *-енн-*: *сиротинний*, *марнотенний*; *-ов-ий*: *фавстовий*; *-льн-*: *сумувальний*; *-ільн-*: *жовтільний*. Виникнення авторських ад'єктивів зумовлюється прагненням до образності, експресивності та стислості вислову. Наприклад: «Причинна... / нашіптують долю *сиротинну* / під місяцем опівнічним» [2, с.80], «І зашепелявів *марнотенний* клич / Марнотами бранок гуцульської кахлі» [2, с.99]. Акцентну функцію виконують такі авторські прикметники: *сумувальний*, *жовтільний*, *марнотенний* і под. Наприклад: «Там скрізь воцана шпакля. / Іржава шибка. *Сумувальний* мур» [2, с.83]; «Перстач цвіте. Шовки *жовтільні*. / Шумке повісмо кошове...» [2, с.32]. Евфонічний ефект, який передають ці неологізми, підтверджує, що «авторські індивідуальні новотвори часто придумані лише для потреб даного твору, вони входять у мелодійну і семантичну структуру даного твору, а поза ним не мають жодної вартості» [1, с.21].

Виявлені у поетичних текстах індивідуально-авторські прислівники – здебільшого вторинні, похідні одиниці. За семантикою кореня вони виразно співвідносяться з узуальними словами – іменниками (прокльон – *прокльонно*, пор.: «Незримо на серці. Німотно на струнах. / Краплинно, *прокльонно* приймаю цю тужу» [3, с.9]; прикметниками (краплинний – *краплинно*, мільонний – *мільонно*, пор.: «Я люд оцей знав. Їх *мільонно*» [5, с.90]).

Активне неологічне словотворення – виразна ознака поетичного мовлення С. Сапеляка. Поезія письменника насичена оказіоналізмами, за допомогою яких автор передає найтонші відтінки почуттів, переживань, ставлення до зображуваного, увиразнює мову твору. Використовуючи значну кількість неологізмів, митець не лише демонструє процеси мовного розвитку, збагачує словниковий запас, а й засвідчує високий потенціал виражальної спроможності української мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ласло-Куцок М. Питання української поезики / М. Ласло-Куцок. – Бухарест: Мультиплікаційний центр Бухарестського університету, 1974. – С. 33.
2. Сапеляк С. Е. Во ім'я Слова : Поезії / С. Е. Сапеляк. – Х. : Майдан, 2007. – 154 с. – Серія «Поезія Слобожанщини».
3. Сапеляк С. Е. Журбопис : Вірші, публіцистика / С. Е. Сапеляк. – Х. : Майдан, 1995. – 96 с.
4. Сапеляк С. Е. Страсті по любові : Поезії / С. Е. Сапеляк. – [авт. вступн. статей О. Борисенко, М. Ткачук ; живопис В. Гонтарова ; дизайн В. Носаня]. – Х. : Майдан, 2000. – 132 с.
5. Сапеляк С. Е. Тривалий рваний зойк : Поезії / С. Е. Сапеляк. – К. : Рад. письменник, 1991. – 189 с.
6. Турчак О. М. Оказіоналізми в мові української преси 90-х років ХХ століття : автореф. дис. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 українська мова / О. М. Турчак. – Дніпропетровськ, 2005. – 19 с.

Голдін В.

Науковий керівник – доц. Чумак Г. В.

ПЕРЕКЛАД ІДІОМАТИЧНИХ ОДИНИЦЬ ПОБУТОВОЇ ТЕМАТИКИ

Проблема перекладу ідіом завжди була актуальною. Спроби перекласти фразеологізми робилися багатьма видатними перекладознавцями і вже досягнуто чималих успіхів у цій галузі. Зокрема, сформульовано головні способи передачі значення ідіом різних видів такими вітчизняними вченими, як І. Корунець, Б. Ажнюк та Р. Зорівчак. [5] Однак переклад ідіом побутової тематики має свою специфіку і труднощі. Необхідність докладного дослідження способів передачі значення ідіом такого типу очевидна – інтенсивність міжкультурної комунікації зростає постійно, причому як на побутовому, так і на міжнародному рівні (політичні перемовини, інформаційні випуски мас-медіа, переклад літературних творів). Але поки що не існує єдиної думки щодо способів перекладу ідіом. Метою даної наукової статті є детальне вивчення можливих перекладів ідіоматичних одиниць побутової тематики, а також опис трансформації ідіом побутової тематики при перекладі художньої літератури.

Художньому стилю властиві дві основні функції, що зливаються одна в одну, – інформаційна і експресивна. Письменник повідомляє про факти і дає їм оцінку. Експресивна функція, найважливіша для цього стилю, обумовлює гостру потребу у виразних засобах. Найважливішою лінгвістичною ознакою художнього стилю є тісна взаємодія і взаємопроникнення експресивних, емоційно-мовних засобів та стандартних, широко

вживаних у даному стилі мови, засобів. Ідіоми побутової тематики є обов'язковим стилістичним компонентом мови літератури, важливим джерелом експресивно-емоційної насиченості, істотним засобом реалізації конструктивно-стильових особливостей газетної мови. Вони надають тексту певну впливову силу, допомагають створювати специфічну образність. Вони здатні не тільки висловити відповідну думку більш цілісно, а й передати своєрідне ставлення, оцінку. Наприклад, приказка: товкти воду в ступі (*to beat the air*) виражає більше експресивності, оцінку, ніж звичайне словосполучення: займатися пустою справою (*to do something in vain*). У стилістичних цілях ідіоми можуть вживатися як без змін, так і в трансформованому вигляді, з іншим значенням і структурою або з новими експресивно-стилістичними властивостями. Якщо аналізувати класифікації трансформацій ідіом, запропоновані різними авторами (Л. Байрамова, Н. Шадрін, А. Ельгаров, Е. Арсентьева, С. Вяльцева, Д. Давлетбаєва, Е. Халатнікова, С. Волосевич, В. Мокієнка, В. Теля, П. Чернишова, А. Кові, А. Маккай, Р. Мун тощо, можна зробити висновок, що лінгвісти не мають єдиного погляду на способи трансформації фразеологічних одиниць.

Таким чином, ми можемо зробити висновок, що перекладач, який працює з художньою літературою часто зіштовхується з проблемою перекладу ідіом побутової тематики, які зазнали певних семантичних, лексичних, синтаксичних, морфологічних або словотворчих трансформацій. Метою утворення таких конструкцій є прагнення автора додати додаткової конотації до виразу, збільшити образність вислову, заклати певний комунікативний або прагматичний аспект.

Крім класифікації В. Виноградова та М. Шанського, ми також проаналізували низку типологій ідіоматичних одиниць, зокрема: типологію Н. Амосової, О. Куніна, семантичну класифікацію Г. Грінь, яка розподіляє дієслівні фразеологічні одиниці американського варіанту англійської мови за семантичною ознакою, класифікацію американських ідіом О. Швейцара, типи ідіом за Д. Квеселевичем і В. Сасіною [2, 8, 11, 15].

Серед класифікацій, запропонованих зарубіжними дослідниками, особливий інтерес становлять класифікації ідіом британських лексикологів Дж. Сейдла та У. Макморді за походженням, а також за критеріями повної/неповної фіксованості. Проблема перекладу ідіом завжди була актуальною, оскільки існує певна асиметричність у співвідношенні значень конститuentів ідіоми та значення самого вислову, і тому важко зберегти специфіку кожної ідіоми з етномаркованим компонентом при перекладі її на іншу мову [7, с. 75].

Варто зазначити, що маючи справу з ідіомами побутової тематики, перекладач повинен не лише знати обидві мови, але й вміти аналізувати стилістичні та культурно-історичні аспекти вихідного тексту у порівнянні з можливостями мови, яка перекладається. З'ясовано, що у стилістичних цілях ідіоми можуть вживатися як без змін, так і в трансформованому вигляді, з іншим значенням і структурою або з новими експресивно-стилістичними властивостями. Найчастіше під трансформацією розуміється будь-яке відхилення від загальноприйнятої норми, закріпленої у лінгвістичній літературі, а також імпровізована зміна в експресивно-стилістичних цілях.

Для досягнення адекватного перекладу ідіом побутової тематики було запропоновано такі способи перекладу:

Описове пояснення значення. Якщо англійська ідіома не має в українській мові еквіваленту або аналогу, а дослівний переклад міг би призвести до малозрозумілого буквалізму, перекладачеві необхідно відмовитись від передачі образності та використовувати описовий переклад - з поясненням змісту ідіоматичної одиниці за допомогою вільного сполучення слів. Приклад: *If you want to be a member of this club, you are to abide by.* - *Якщо ти хочеш стати членом цього клубу, ти мусиш дотримуватися правил. І wouldn't offend you for all the tea in China.* - *Я б ніколи тебе не образив, якою б не була причина!*

Щораз більшої популярності в перекладі ідіоматичних виразів набуває еквівалентний переклад: *Come on in. Sit down and feel at home.* - *Заходь і почувай себе як вдома.* Такі образні фразеологічні одиниці в рідній мові, які повністю відповідають по змісту якому-небудь англійському фразеологізму і які базуються на одному з них образі перекладаються за допомогою еквівалентів: *early bird* - рання пташка; *to stew in one's own juice* варитися у своєму соку; *to be born under a lucky star* народитися під щасливою зіркою; *to pour oil on the flames* підлити масла у вогонь.

Фразеологічні аналоги. Кількість образних ідіом, які співпадають по змісту та образності в англійській та українській мовах, порівняно невелика. Значно частіше перекладачеві треба використовувати українську ідіому, аналогічну за змістом англійській, але, яка базується на іншому образі, як наприклад: *a drop in the bucket* - *капля у морі*; *a fly in the ointment* - *ложка дьогтю в бочці з медом*; *it is raining cats and dogs* - *лє як з відра*. Використання відповідного аналогу забезпечує такий же адекватний переклад англійської ідіоми, як і у випадку існування фразеологічного еквівалента: *Haven't seen him for ages.* - *Сто років його не бачив.*

Дослівний переклад (калькування) ідіом. Іноді перекладач, намагаючись зберегти образність оригіналу при перекладі ідіоми побутової тематики, для якої немає ні еквіваленту, ні аналогу в рідній мові, вдається до дослівної передачі образу. Такий спосіб може бути застосований в тому випадку, якщо в результаті калькування отримаємо вираз, образність якого легко сприймається українським читачем та не створює враження непридатності загальноприйнятим нормам української мови. Дослівний переклад

не є фразеологічним перекладом, бо він не використовує готові ідіоми, які є у мові перекладу, а кожного разу створює новий образний зворот, чужий рідній мові, хоча і зрозумілий: *to grind (one, something) to powder* - розтерти, стерти на порошок (когось, щось); *to keep a dog and bark oneself* - тримати собаку, а лаяти самому, *love me, love my dog* - любиш мене, люби і мою собаку.

Можемо зробити висновок, що лінгвісти не мають єдиного погляду на способи трансформації ідіоматичних одиниць, але загалом трансформації можна розділити на п'ять загальних груп: 1) семантичні трансформації; 2) лексичні трансформації; 3) синтаксичні трансформації; 4) морфологічні трансформації; 5) словотворчі трансформації. Для підтвердження теоретичних положень дослідження ми вибрали зразки творів англійської художньої літератури, що містять ідіоми побутової тематики, і здійснили переклад українською мовою. Проаналізувавши отримані варіанти і з'ясувавши, що хоча й застосовуються різні способи перекладу ідіом побутової тематики, але найчастіше нам доводилося розкривати структуру ідіоми шляхом опису і втрати фразеологічного забарвлення виразу. Це зумовлено різною фразеологічною традицією англійської та української мов і необхідністю передати при перекладі, перш за все, значення висловлення. Доволі часто нам вдалося підбирати ідіоматичний аналог, що дозволяло зберегти певну стилістичну конотацію повідомлення при перекладі. Але варто зазначити, що найкращим способом передачі ідіом побутової тематики в художніх творах, без сумніву, є використання відповідної ідіоми в рідній мові.

ЛІТЕРАТУРА

1. Альтапова Л.Ч. Модальная значимость английских фразеологизмов с окказиональными преобразованиями в тексте / Людмила Альтапова // Коммуникативно-функциональное описание языка: Сб. науч. Трудов. Уфа, 2001. – 269 с.
2. Амосова Н.Н. Основы английской фразеологии / Н.Н. Амосова. – М.: УРСС, 2010. – 216 с.
3. Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка / И.В. Арнольд. – М.: Флинта, 2002. – 384 с.
4. Арсентьева Е.Ф. Типы контекстуальных трансформаций ФЕ / Е.Ф. Арсентьева, А.Р. Ахметшина. – Наб. Челны: Рудик, 2002. – 298 с.
5. Баран Я.А. Фразеология у системі мови: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук: спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / Я.А. Баран. – К., 1998. – 32 с.
6. Баранов А.Н. Введение в прикладную лингвистику / А.Н. Баранов. – М.: ЛКИ, 2007. – 360 с.
7. Бондаренко В.Т. О лексическом варьировании пословично-поговорочных выражений в свете фразеологической переходности / В.Т. Бондаренко // Переходные явления в области лексики и фразеологии русского и других славянских языков. – Вел. Новгород, 2001. – 354 с.
8. Виноградов В.В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке / В.В. Виноградов // Избранные труды. Лексикология и лексикография. – М.: Наука, 1986. С. 140-161.
9. Витковская Е.О. Двойная актуализация фразеологизмов в аспекте перевода / Е.О. Витковская. – СПб., 2009. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.novsu.ru/file/315685>
10. Внук Т.В. Особенности окказиональных модификаций фразеологизмов в текстах немецкой коммерческой рекламы / Т.В. Внук // Вестн. МГЛУ. Сер. 1, Филология. – 2008. – №3 (34). – С. 74- 84.
11. Гринь Г.С. Глагольные фразеологизмы в американском варианте английского языка / Г.С. Гринь. – М.: Издательство МГУ, 1980. – 123 с.
12. Захаров В.П. Корпусная лингвистика: учебник для студ. гуман. вузов / В.П. Захаров, С.Ю. Богданова. – Иркутск: ИГЛУ, 2011. – 161 с.
13. Захаров В.П. Статистический метод выявления коллокаций / В.П. Захаров, М.В. Хохлова // Языковая инженерия в поиске смыслов. XI Всероссийская объединенная конференция «Интернет и современное общество». – СПб., 2008. – С. 40-54.
14. Казакова Т.А. Практические основы перевода / Т.А. Казакова. – СПб.: Союз, 2000. – 320 с.
15. Квеселевич Д.И. Однослівні ідіоми в українській та англійській мовах / Д.И. Квеселевич, В.П. Сасіна // Матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Проблеми зіставної семантики». – К., 1995. – С. 114-116.
16. Константинова А.А. Пословицы и поговорки в современной англо-американской прессе. Авторское использование традиционных паремий / А.А. Константинова. – М., 2008. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://sun.tsu.ru/mminfo/000063105/322/image/322-022.pdf>
17. Копниленко М.М. Очерки по общей фразеологии: Проблемы, методы, опыты / М.М. Копниленко, З.Д. Попова - Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1990. – 125 с.

Кравець С.

Науковий керівник – доц. Чумак Г. В.

СПЕЦИФІКА ФОРМУВАННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

Одним з актуальних завдань сучасної лінгвістики є докладне вивчення словникового складу мов у синхронно-діахронному аспекті. Особливо важливим є дослідження процесів становлення і розвитку окремих терміносистем у сучасних літературних мовах, їхнього функціонування та специфіки проникнення іншомовних елементів до термінологічного фонду національних мов.

Військова лексика як одна з найдавніших фахових термінологій неодноразово була предметом лінгвістичного аналізу в східнослов'янських мовах. Вона привертала увагу багатьох українських мовознавців (Ф.С. Ткач, Л. І. Батюк, Р. І. Сидоренко, А. І. Генсьорський, П. Ковалів, В. Й. Горобець, А. А. Бурячок та ін.), російських (Ф. П. Філін, О. Г. Порохова, С. Д. Ледяєва, Д. Банзаров, Л. Л. Кутіна, Д. А. Гариб'ян, А. К. Абдульманова, О. М. Кожин, Ф. П. Сороколетов, А. С. Львов та ін.) та білоруських (О. М. Булика, Н. К. Пометько та ін.). Її окремі етапи (XIV–XV ст., XVI–XVII ст.) знайшли відображення у монографії «Історія української мови. Лексика і фразеологія» [7].

У студіях згаданих авторів описано окремі лексичні групи, пам'ятки, унаслідок чого військової терміносистеми (і українська, і російська та білоруська) не мають повного системного опису. Тому дослідження військової термінології залишається особливо **актуальним**.

Українська армія – складний державний організм. Вона була і є своєрідним індикатором політичної історії України. Об'єктивно узалеженою від трагічної історії національного війська є й історія становлення української військової термінології (далі – УВТ).

УВТ переживала періоди розквіту в часи державної незалежності та визвольних змагань і періоди занепаду внаслідок штучної русифікації, полонізації та германізації військової лексики української мови з паралельним вилученням з обігу термінів, створених на власній мовній основі.

У зв'язку з набуттям Україною незалежності, створенням власних збройних сил, наданням українській мові статусу державної та впровадженням її у військову галузь виникла нагальна потреба розбудови власне української військової термінології як важливого засобу усного та писемного спілкування в сучасній українській армії.

Із 90-х років ХХ ст. на принципово новій основі проводять різноаспектні наукові дослідження УВТ. В українському мовознавстві відомо декілька спроб дослідити військову термінологію: Г.І. Халимоненко (тюркська військова лексика у мовленні українського козацтва), Т.Д. Михайленко (інтра- та екстралінгвальні аспекти формування і функціонування військової терміносистеми в національних мовах), Л.В. Мурашко (українська військова лексика в її історичному розвитку на матеріалі військових звань та посад), Я.П. Яремко (формування української військової термінології), Я.І. Рибалка (структура тематичної групи “військова лексика козацтва” в українській мові XVI – XVII ст.). Крім того, УВТ побіжно розглянуто в підручнику Т.І. Панько, І.М. Кочан, Г.П. Мацюк “Українське термінознавство” (Л., 1994). Проблематику сучасної УВТ широко обговорено на останніх Міжнародних наукових конференціях (Проблеми української науково-технічної термінології 1992, 1993, 1994, 1996 рр. у Львові, Українська термінологія і сучасність 1996, 1997, 2001, 2003, 2005 рр. у Києві), опубліковані матеріали яких є вагомим внеском у дослідження цієї терміносистеми [1,7].

Метою статті є комплексний лінгвістичний аналіз формування та функціонування військової термінології в українській та англійській мовах.

Об'єкт дослідження військова термінологія в українській та англійській мовах.

Предметом дослідження є лексико-семантичні процеси, що зумовили формування й розвиток досліджуваної термінології в обох мовах.

У сучасному вітчизняному перекладознавстві виокремлюють такі способи відтворення термінів: добір лексичного еквівалента, неперекладне запозичення (транскрипція / транслітерація), калькування, трансформаційний переклад, описовий переклад / інтерпретація. Головним способом відтворення термінів офіційних документів НАТО є переклад за допомогою лексичного еквівалента. Еквівалент – постійний лексичний відповідник, який точно збігається зі значенням слова.

79 помилок у відтворенні таких термінів пов'язані з прагненнями перекладача знайти буквальный відповідник іноземного терміна в українських статутах (у цих випадках стирається специфіка реалій іноземної армії); з неправильним віднесенням терміна до однієї із вище зазначених груп і вибором неадекватного способу перекладу; з дослівним перекладом, коли англійський термін або його компоненти за формою аналогічні українському терміну, але мають інше значення. У процесі перекладу необхідно враховувати реальне значення терміна в конкретному оточенні, в певному контексті. Наприклад, термін *battalion* означає батальйон у піхоті, але дивізіон в артилерії; термін *section* у збройних силах США означає секція в підрозділах важкої зброї піхоти, в артилерії – знаряддя, а в збройних силах Великої Британії – відділення в піхоті, звід в артилерії. Слід також зважати на можливе порушення значення терміна під час використання множини. Наприклад, *defense* означає оборона, а *defenses* – оборонні споруди; *store* – запас, склад, магазин, а *stores* – майно, вантажі, матеріальні засоби [2, 11].

Антропоніми, які беруть участь у створенні неологізмів військової сфери, включають власні імена широко відомих реальних або вигаданих осіб. Загальновідомі факти утворюють семантику найменування і стійко пов'язуються з конкретним антропонімом, що дозволяє вживати неологізм, побудований, за його допомогою, без додаткового пояснення. Серед військових складних двокомпонентних неологізмів поширеними є лексичні одиниці, утворені за моделлю $Adj + N \rightarrow N$. Цей тип словоскладання посідає друге місце за кількістю новотворів. Модель $Adj + N \rightarrow N$ є продуктивною у сфері військової термінології, а також у субстандартній лексиці. Біля 26% військових складних сленгізмів і 21%

військових складних термінів будуються за цією моделлю. Перший елемент військових термінів, виражений прикметником, визначає певні характеристики суб'єкта, об'єкта або дії, які передаються другим компонентом (strategicretreat (1920), atomicage (1946), ballisticmissile (1950), technicalsergeant (1975), generalwar (1980), assymetricconflict (1991)). Семантичний аналіз першого елемента сленгізмів дає можливість встановити найбільш частотні прикметники, які вживаються в сполученнях “прикметник + іменник” і утворюють словотвірні ланцюжки. Ці лексичні одиниці створюють антонімічні пари, що виявляють комбінаторику з іменниками: big (boy / push / stuff / ticket / friend / show / switch / bullet) – little (Archibald / Bertha / poison / friends / switch / people); fast (freight / mover) – slow (flyer); heavy (dough / arty) – light (hands / colonel); old (issue / shaky) – new (wheeze / wrinkle / war); hot (pilot / plane / spot / stuff / pursuit / biscuit / line / turn / war) – cold (war / feet / steel); long (Tom / greenline) – short (stick / rounds / gun); smart (bomb / decoy) / brilliant (pebbles) – stupid (missile); hard (spot / stand / body / kill) – soft (target / head / skill); full (pack / bird / bull) – empty (case / hole). Дані приклади підтверджують висновки лінгвістів про те, що “коло прикметників, які зустрічаються в моделі Adj + N → N, є обмеженим. Як правило, це односкладові прикметники германського походження”.

Отже, на відміну від військових термінів-комполітів, що допускають широку варіативність першого компонента, вираженого прикметником, військові складні сленгізми включають до свого складу типові лексичні одиниці, які характеризуються виразністю і лаконічністю форми. Структурно-семантичний аналіз складних слів виявив також можливість утворення багатокомпонентних комбінацій у військовій підмові, таких як: Chinese three-pointlanding (sl) (1946) (Adj + N + N → N), cowboy-and-Indian tactics (sl) (1954) (N + and + N + N → N), intermediate range ballistic missile (1970) (Adj + N + Adj + N → N), Nuclear Test-Ban Treaty (1975) (Adj + N + N → N), fourth generation warfare (1990) (Num + N + N → N), nap-of-the-earth (sl) (1975) (N + Prepositional Phrase → N). Багатокомпонентні комбінації існують як у стандартній, так і в субстандартній підмові. Але вони більш характерні для військової термінології, яка відображає постійний процес спеціалізації. До слів, що виражають певні спеціальні поняття військової справи, додаються характеристики, які відображають процес спеціалізації, внаслідок чого утворюються сталі сполучення слів. Утворення багатокомпонентних військових термінів зумовлюється необхідністю дати найменування більш конкретному в порівнянні з родовим, видовим [11].

Здійснено комплексний аналіз способів відтворення англійської військової лексики українською мовою на матеріалі документів НАТО. Досліджено сутнісні характеристики англійських текстів військово-політичного дискурсу НАТО, з'ясовано лексичні особливості їх перекладу українською мовою. Визначено способи відтворення сучасної англійської військової лексики (одно- і багатокомпонентних термінів, аббревіатур і скорочень, термінологічних стійких сполучень, неологізмів) українською мовою, з-поміж яких: переклад лексичним еквівалентом, трансформаційний переклад, транскрипція / транслітерація, описовий переклад, калькування та ін. Труднощі відтворення військової лексики в документах НАТО пов'язані з необхідністю врахування прагматичних аспектів перекладу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Василенко Д.В. Військова лексика англійської мови XX – початку XXI століття / Дмитро Володимирович Василенко. – Горлівка : Вид-во ГДПШМ, 2009. – 220 с.
2. Все про НАТО [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukraine-nato.gov.ua/nato/ua/736.htm>
3. Качалова Т. Невоенная проблематика в деятельности НАТО / Т. Качалова // Мировая экономика и международные отношения. – 1998. – № 3. – С.130–134.
4. Кияк Т.Р. Функції та переклад термінів у фахових текстах [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eprints.zu.edu.ua/1545/1/84.pdf>
5. Нелюбин Л.Л. Учебник военного перевода. Английский язык. Общий курс / Л.Л. Нелюбин, А.А. Дормидонтов, А.А. Васильченко. – М. : Изд-во МО СССР, 1981. – 379 с.
6. Чередниченко О.І. Про мову і переклад / Олександр Іванович Чередниченко. – К. : Либідь, 2007. – 248 с. Вісник КНЛУ. Серія Філологія. Том 17. № 2. 2014 84
7. Ярошевич Ірина Арнольдівна. “Українська морфологічна термінологія XX- початку XXI ст.” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/341547.html>
8. Зацний Ю. А. Развитие словарного состава английской мовы в 80ти -90ти роки XX століття. Дис... доктора філол. наук: 10.02.04. – Київ: Київський ун-т ім. Т. Шевченка, 1999. - 370 с.
9. Жлуктенко Ю. А., Татутян А. Б. Серийные аналогические неологизмы как проблема перевода // Теория и практика перевода. – Вып. 11. – К.: Вища школа, 1981. – С. 101-107.
10. Algeo J. Fifty Years Among The New Words. A Dictionary of Neologisms.– Cambridge University Press, 1991. – 257 p.
11. Bowyer R. Campaign. Dictionary of Military Terms. – Macmillan, Bloomsbury, 2004. – 280 p.
12. Webster's Unabridged Dictionary. – N.Y.: Random House, 2001. – 2230 p.

ГЕОГРАФІЯ

Балан М.

Науковий керівник – доц. Питуляк М.Р.

ЗЕМЕЛЬНІ РЕСУРСИ БОРЩІВСЬКОГО РАЙОНУ

Споживацьке відношення до земельних ресурсів призвело до того, що в більшості регіонів України антропогенне навантаження та антропогенна перетвореність їх досягли критичної межі. У зв'язку з цим першочергового значення набуває реалізація стратегічних цілей та концептуальних принципів збалансованого землекористування.

Від ефективності землекористування залежить стан природокористування регіону в цілому. Одним із завдань стратегії сталого розвитку є оптимізація землекористування. Необхідне наукове обґрунтування тактики та механізмів запровадження основних положень узгодженого (збалансованого) розвитку в окремих регіонах України [3].

Метою дослідження є вивчення та аналіз стану земельних угідь Борщівського району.

Дослідженням земельних ресурсів України займалися такі вчені: Р.І.Іванух (1996), В.М. Трегобчук (1997), Л.Я. Новаковський (1985), Т.М. Лактіонова (1992, 1998), В.В.Медведев (1992, 1998), В.П. Руденко (2005, 2010), С.О. Осипчук (2008) та інші. В їх працях звертається увага на сучасний стан земельних ресурсів в Україні, їх структуру та геопросторові відмінності; характеризується їх екологічний стан та чинники, що їх визначають, аналізуються основні показники ефективності використання земельних ресурсів та їх оптимізації.

Наукові дослідження підтверджують, що раціональне, екологічно безпечне землекористування можна забезпечити тоді, коли 1/3 земель постійно залишатиметься в природному стані. Дана тематика наведена в дослідженнях таких вчених як, П.Т. Саблук, В.В. Тишковець, С.І. Дорогунцов [1, 5, 6].

Земельний фонд - загальна площа земель, що належить групі землекористувачів, підприємству, кооперативу, або земель, що входять в адміністративно-територіальну одиницю.

Земельні ресурси – це частина земельного фонду, що використовується або може бути використана у народному господарстві.

Земельні ресурси – це найважливіша частина природного середовища, що характеризується просторовим розміщенням, рельєфом, ґрунтовим покривом, рослинністю, надрами, водами, виступає головним засобом виробництва в сільському і лісовому господарстві, а також просторовим базисом для розміщення усіх галузей господарства.

У залежності від цільового призначення земельний фонд підрозділяють на категорії земель. Класифікація земель залежності від їх цільового призначення дозволяє диференційований підхід до правового регулювання земельних відносин в рамках правового режиму земельного фонду. Під цільовим призначенням земель розуміють встановлений правовий режим, умови і межі використання земель для конкретних цілей [4].

Структура земельного фонду не є статичною. Під дією різних економічних, екологічних та інших факторів відбуваються зміни як в складі земельного фонду, так і всередині кожної категорії.

Необхідність державного управління земельним фондом зумовлена економічним значенням землі для життєдіяльності суспільства та незамінністю в сфері матеріального виробництва та інших галузях господарської діяльності.

Зміст державного управління земельним фондом полягає у забезпеченні раціонального використання і ефективної охорони земель на основі проведення організаційно – правових та адміністративно – управлінських заходів у поєднанні з стимулюючими заходами економічного характеру.

Сільськогосподарські угіддя – це частини землі, що використовуються для сільськогосподарського виробництва. Характерною рисою структури сільськогосподарських угідь є загальна висока питома вага розораних земель.

Розорані земельні ділянки – це ділянки, які систематично обробляються і використовуються під посіви сільськогосподарських культур, включаючи посіви багаторічних трав, а також чисті пари, площі парників і теплиць [5].

Наявність родючих земель в Борщівському районі сприяла надмірній їх розораності.

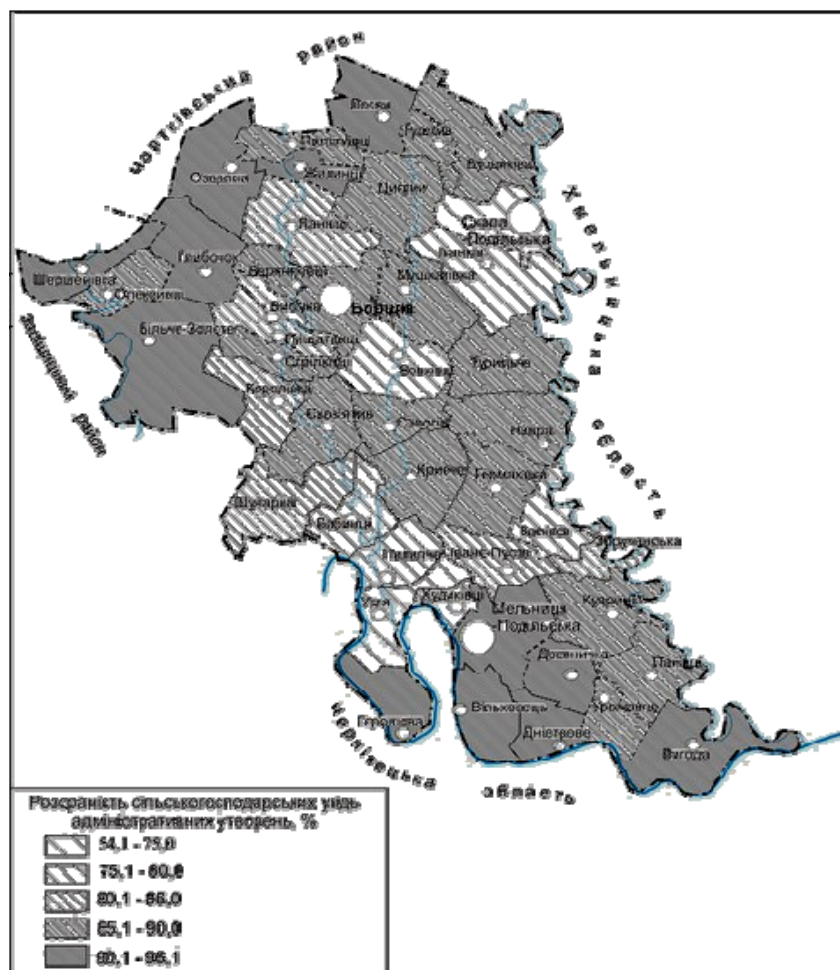

Рис. 1. Розораність сільськогосподарських угідь Борщівського району

Аналізуючи карту розораності сільськогосподарських угідь адміністративних утворень, можна зробити висновок, що частка розораних земель є високою. Найбільша розораність спостерігається в північно-західній частині (сільські ради – Лосяцька, Озерянська, Глибочецька, Більче-Золотецька, Жилинська) та південній (Горошівська Вигодська, Мельниця–Подільська, Дністровська, Дзвиняцька) і становить 90,1 – 96,1%.

Дещо менша розораність земель в центральній частині Борщівського району (сільські ради – Кривченська, Гермаківська, Турильченська, Сапогівська, Мушкатівська, Висічанська), південній (Кудринецька, Панівецька, Урожайнівська) та крайній півночі (Циганська, Гусятинська). Тут показники розораності становлять 85,1 – 90%.

Таке інтенсивне сільськогосподарське використання зумовлює зменшення родючості ґрунтів у зв'язку з їх переуцільненням, втрати грудкувато – зернистої структури, водопроникністю та аераційною здатністю з усіма екологічними наслідками.

Середня розораність земель (75,1 – 85,0%) в південно-західних та південно-східних частинах району (сільські ради – Устянська, Худиківська, Пилипчинська, Заліська, Бабинецька, Шупарська, Іване-Пустенська). Найменша розораність земель Борщівського району (54,1-75,0%) в Вовківській та Скалі – Подільській сільських радах.

Висновки. Дослідження та аналіз сучасного стану розораних земель показують, що сільськогосподарська освоєність земель дещо перевищує екологічні норми. За нинішнього екстенсивного та надмірного землемісткого аграрного виробництва практично неможливо забезпечити його стабільний, конкурентоспроможний та екологічно безпечний розвиток.

Висока розораність обумовлює незадовільну екологічну стійкість угідь, у результаті чого за екстенсивного використання земельних ресурсів посилюється деградація ґрунтів. Також висока розораність земель небажана з економічного та екологічного поглядів, адже вона різко знижує природний потенціал території, робить її одноманітною, а господарство – вузькоспеціалізованим, отже, для більш раціонального і ефективного використання необхідно зменшувати частку ріллі у загальній площі сільськогосподарських угідь [6].

Ефективність використання землі потрібно розглядати у системній сукупності екологічних, виробничо-економічних та соціальних показників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Данилишин Б. М. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України / Б.М. Данилишин, С.І.Дорогунцов, В.С.Міщенко, Я.В.Коваль, О.С.Новоторов, М.М. Паламарчук. – К.: РВПС України, 1999. – 716 с.
2. Дорогунцов С. І. Екологія. Підручник. Для економічних вищих навчальних закладів і факультетів / Дорогунцов С. І. Київ – 2005. – 371 с.
3. Земельні ресурси України / За ред. Медведева М.М., Лактіонової Т.М. – К.: Аграрна наука, 1998. – 150 с.
4. Коротун І.М. Природні ресурси України. Навчальний посібник для студентів екологічних спеціальностей вищих навчальних закладів / І.М.Коротун, Л.К.Коротун, С.І.Коротун. – Рівне, 2000. – С. 95–120.
5. Саблук П. Т. Розвиток земельних відносин в Україні / П. Т.Саблук. К.: ННЦ ІАЕ, 2006. – 396 с.
6. Тишковець В. В. Моніторинг земель. Методичні рекомендації / В.В.Тишковець. Харків – 2009.

Кузик І.

Науковий керівник – проф. Царик Л.П.

ГЕОЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ОБ'ЄДНАНОЇ КОПИЧИНЕЦЬКОЇ ГРОМАДИ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Актуальність дослідження. Системні зміни, які сьогодні відбуваються в Україні, потребують наукових обґрунтувань та зважених рішень. Зміна адміністративно-територіально устрою нашої держави веде до нового формату використання природних ресурсів тої чи іншої громади. У зв'язку з цим постає питання інвентаризації наявних природних ресурсів в нових адміністративних одиницях. Адже природно-ресурсний потенціал – повинен формувати структуру виробництва певної території, а відповідно і забезпечувати надходження до місцевого бюджету. Інтенсивне використання природних ресурсів породжує низку проблем, переважно екологічного характеру. Нові законодавчо-фінансові можливості мають слугувати основним засобом для вирішення цих проблем. Тому, інвентаризація екологічних негараздів, новітніх адміністративних одиниць та розробка шляхів їх розв'язання сьогодні є вкрай важливою.

Метою дослідження виступає аналіз геоєкологічних проблем об'єднаної Копичинецької громади та розробка ефективних шляхів вирішення цих проблем.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивченням проблем природокористування об'єднаних територіальних громад займається вузьке коло науковців. Часто питання такого характеру піднімають громадські активісти, новообрані керівники громад та різні міжнародні організації, які сприяють реформі місцевого самоврядування в Україні. Серед найсучасніших досліджень слід зазначити: праці науковців «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України», м. Київ – І.В. Патоки, О.М. Кобзара, С.В. Хлобистова, В. Матюха, І. Бистрякова, Д. Клинового [1, 4]. Проблеми оптимізації землекористування адміністративних районів Поділля, які будуть поділені на територіальні громади досліджував професор ТНПУ ім. В. Гнатюка - Царик Л.П. [5]. Останні кілька років дослідженням землекористування територіальних громад займається директор Навчально-наукового інституту економіки та екології природокористування Державної екологічної академії післядипломної освіти та управління – Тертяк А.М. [3]. В галузі управління земельними ресурсами в умовах децентралізації свої дослідження також проводила О.О. Костишин [2] та інші фахівці.

Виклад основного матеріалу. Дослідження носитиме геоєкологічне спрямування, в ході якого буде розглянуто:

- проблему водопостачання та водовідведення об'єднаної Копичинецької громади, а також інші проблеми пов'язані із використання водних ресурсів даної території;
- проблему збору та утилізації ТПВ об'єднаної громади;
- проблему оптимального землекористування в межах територіальної Копичинецької громади;
- проблему ефективної екологічної освіти, виховання та просвітництва.

Відправною точкою у створенні об'єднаних територіальних громад в нашій державі сьогодні є Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 р. «Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні» і «Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року». Ці нормативно-правові акти є основою законодавчого регулювання діяльності новостворених адміністративних одиниць.

На даному етапі формування територіальних громад у Тернопільській області створено близько 30 нових адміністративних одиниць. Копичинецька громада знаходиться на етапі становлення, оскільки ще ведуться перемовини з усіма зацікавленими партнерами. До об'єднаної громади з центром у м. Копичинці мають увійти 9 сільських рад (табл. 1). Загальна площа об'єднаної Копичинецької громади становить близько 30 тис. га. Населення громади станом на 2015 рік складає 15 550 осіб.

Таблиця 1

Структура адміністративних одиниць об'єднаної Копичинецької громади Тернопільської області

Копичинецька об'єднана територіальна громада	м. Копичинці	
	Яблунівська сільська рада	с. Яблунів
		х. Рудки
	с. Сухостав	
	с. Федорівка	
	с. Майдан	
	Котівська сільська рада	с. Котівка
		с. Теклівка
		с. Емелівка
	с. Орішківці	
	Гадинковецька сільська рада	с. Гадинківці
		с. Вигода
с. Жабинці		
Коцюбинська сільська рада	с. Коцюбинці	
	с. Чагарі	

Об'єднана Копичинецька громада розташована у південному напрямку від обласного центру м. Тернопіль. Географічно знаходиться на Волино-Подільській височині, координати центру територіальної громади на карті України знаходяться за адресою: 49°08' пн.ш., 25°53' сх.д. В межах новоствореної адміністративної одиниці протікають р. Нічлава із та двома її притоками – р. Мала Рудка та р. Нічлава, а також ряд невеликих потічків: Маяк, Оришка, Гадька. На території окремих сіл (Гадинківці, Жабинці, Теклівка, Котівка, Яблунів, Чагарі) та м. Копичинці розташовані ставки із загальною площею водного плеса близько 200 га. Гідрологічна сітка має виняткове значення для жителів об'єднаної громади, адже виконує рекреаційні та водопостачальні функції. Лісистість території громади – 23%, ґрунтовий покрив представлений сіро-лісовими та лучно-болотними чорноземами. Переважають вітри західних напрямків, середньорічна кількість опадів – 560 мм. Із півночі по території громади проходить магістраль Брест-Чернівці та залізничні полотна Тернопіль-Чернівці, Копичинці – Гусятин (рис. 1).

Рис. 1. Картосхема об'єднаної Копичинецької громади

Щодо екологічних проблем, то звичайно, що основною в об'єднаній Копичинецькій громаді виступає проблема водопостачання та водовідведення. Хоча в межах новоствореної громади гідроекологічні негаразди присутні в усіх компонентах водних ресурсів. Так р. Нічлава – є найзабрудненішою річкою у Тернопільській області, а в її русло і надалі продовжують скидати відходи підприємства харчової промисловості м. Копичинці. Малі річки об'єднаної громади, через аномально посушливе літо пересихають. Основні джерела питної води – приватні колодязі, теж пересихають. За орієнтовними даними станом на весну 2016 року близько у 25% господарств об'єднаної громади зникла вода у криницях.

Нефункціонування очисних споруд у м. Копичинці та неконтрольовані скиди фермерських господарств, м'ясопереробних цехів, виправної колонії та лікарні у притоки р. Нічлава знищують її екосистему. Долина річки та її приток відзначається високою зарегульованістю стоку. Верхній відрізок річки характеризується високим ступенем сільськогосподарської освоєності території, надмірною розораністю (73,5%) та низькою залісеністю (17,3%).

Іншим проблемою більшості населених пунктів об'єднаної Копичинецької громади виступає проблема утилізації стічних вод індивідуальних садиб. Для збору стічних вод у приватних будинках сільських рад збудовано септики. Тільки незначна їх частина відповідає вимогам. Більшість із них дають можливість стічним водам просочуватись у ґрунти. В межах 10-20 м від септиків знаходяться колодязі питної води, у які з часом потраплятиме інфільтрат. Якість питної води істотно погіршується. Окрім того, у нас не врегульована проблема вивозу і утилізації стічних вод. Місцеві мешканці переважно вивозять стоки септиків у лісопосадки, яри, балки, на поля. Жодна із служб не контролює цього процесу. Таким чином в межах населених пунктів та їх околицях відбувається масштабне неконтрольоване забруднення ґрунтів і горизонтів підземних вод, що безумовно відбиватиметься на здоров'ї людей.

Щодо проблеми збору та утилізації твердих побутових відходів (ТПВ), то, на нашу думку, дана проблема частково вирішена, оскільки в центрі Копичинецької об'єднаної громади діє паспортизований полігон твердих побутових відходів, площею понад 3 га. Даний полігон відповідає усім санітарним нормам: знаходиться 800 м від населеного пункту (м. Копичинці), введений в експлуатацію у 2001 році, проектний обсяг видалення відходів становить 80 тис. м³, належить полігон до категорії помірно небезпечних, має санітарно-захисну зону шириною 500 м. На Копичинецький полігон ТПВ також свої відходи вивозять Яблунівська, Сухоставська та Котівська сільські ради. В Копичинцях збором та вивозом сміття з міста займається міське комунальне підприємство «Господар». Станом на 1 січня 2016 року Копичинецький полігон твердих побутових відходів накопичив 7280 тонн відходів, при нормативно допустимих обсягах на рік – 1500 тонн.

Але не зважаючи на наявність полігона ТПВ, по всій території об'єднаної Копичинецької громади масово наявні стихійні сміттєзвалища. Біля річок, на узбіччі населених пунктів, у лісосмугах, знаходяться смітники різних розмірів як за площею, так і за об'ємами викинутих відходів. Ця проблема, на нашу думку, тісно пов'язана із екологічною освітою та вихованням місцевого населення. Інваріантна складова уроків екології в школі не є достатнім засобом для формування екологічної свідомості. Тільки безпосередня участь, мешканці об'єднаної громади, у різного роду екологічних акціях (від прибирання території до висадки дерев) допоможе сформувати природоцінуючий менталітет. Активне природоохоронне просвітництво жителів громади посприє вирішенню проблеми із побутовими відходами та ряду інших екологічних проблем.

Питання розбалансованої структури земельних угідь сьогодні гостро стоїть практично по всій території Тернопільської області. Проведений аналіз територіальних відмінностей співвідношення природних і господарських угідь об'єднаної Копичинецької громади показав такі особливості:

- в межах громади є лише одна адміністративна одиниця – с. Федорівка, з найоптимальнішим показником структури земельних угідь (частка природних угідь вище 60%);
- немає жодного населеного пункту із сприятливою структурою земельних угідь (50,1-60%);
- у двох сільських радах (с. Майдан, с. Котівка) та в м. Копичинці структура земельних угідь є відносно сприятливою (40,1-50%);
- дві сільські ради (с. Яблунів та с. Гадинківці) характеризуються несприятливою структурою земельних угідь (30,1-40%);
- чотири адміністративні одиниці (с. Сухостав, с. Оришківці, с. Коцюбинці та с. Жабинці) мають вкрай несприятливу структуру земельних угідь (частка природних угідь є меншою за 30%).

Отож, у новостворені Копичинецькі об'єднані громаді Тернопільської області, є ряд екологічних проблем які мають перспективи до вирішення. Проблема водопостачання та водовідведення, збереження гідрологічних ресурсів можливо вирішити, шляхом реконструкції очисних споруд у центрі громади. Регламентований вивіз стічних вод приватних господарств на комунальні очисні споруди допоможе вирішити проблему септиків у малих населених пунктах. Щодо стихійні сміттєзвалища, то їх можна ліквідувати шляхом підвищення екологічної свідомості місцевих мешканців та забезпечення організованого вивозу побутових відходів із територій сільських рад. Збалансування структури земельних угідь об'єднаної Копичинецької громади потрібно проводити шляхом збільшення площ лісовкрити земель, пасовищ, сіножатей та інших природних угідь. Зменшувати розораність за рахунок

високоерудованих та малопродуктивних земель. Реалізація такого підходу можлива за умови організації ландшафтно-адаптованого використання земель.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бистряков І. Децентралізація управління природними ресурсами / І. Бистряк, Д. Клиновий, В. Матюха // Наукові статті: Екологія, IT інновації та захист довкілля [Електронний ресурс]. Режим доступу – <http://ecoukraine.org>.
2. Костишин О.О. Управління земельними ресурсами в умовах децентралізації. / О.О. Костишин // II Міжнародна Науково-практична конференція. Розвиток економічної системи в умовах глобалізації. – Полтава, 2015. – С. 68-70.
3. Тертяк А.М. Інституційні заходи щодо підвищення ефективності управління планування розвитку землекористування територіальних громад в межах територій сільських (селищних, міських) рад // А.М. Тертяк. [Електронний ресурс]. Режим доступу – dea.gov.ua.
4. Хлобистов Є. Децентралізація висуває нові вимоги до екологічної політики / Є. Хлобистов, О.Кобзар, І. Патока // [Електронний ресурс]. Режим доступу – <http://ecos.kiev.ua>.
5. Царик Л.П. Географічні засади формування і розвитку природоохоронних систем Поділля: концептуальні підходи, практична реалізація / Л.П. Царик – Тернопіль: Підручники і посібники, 2009. – 320 с.

Ярмакова А.

Науковий керівник – проф. Сивий М. Я.

ОЦІНКА РЕЛЬЄФУ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ ДЛЯ ПОТРЕБ РЕКРЕАЦІЇ

Актуальність дослідження. Як складова частина природних комплексів рельєф виступає важливою умовою і ресурсом розвитку рекреації. Крім цього, рельєф може відігравати роль інформаційного ресурсу для рекреації через такі ознаки як естетичність (привабливість) та науково-освітня функція. Для гірських територій, до яких відносять Українські Карпати, рельєф виступає важливою умовою і ресурсом розвитку таких туристичних занять як гірськолижний, гірський (спортивно-пішохідний), пізнавальний природничий, культурно-пізнавальний, відпочинково-оздоровчий, кінний та велотуризм [2].

Питання оцінки природних ресурсів для рекреації розглядалися у працях Н. Фоменко, П. Масляка, О. Бейдика, Л. Царика, а придатність рельєфу Українських Карпат для рекреації оцінено Я. Кравчуком.

Метою дослідження є проведення оцінки рельєфу Закарпатської області для застосування в рекреації.

Виклад основного матеріалу. В роботі обчислено показник атракційності рельєфу Закарпатської області за адміністративними районами. Для оцінки орографічних ресурсів включено такі показники як вертикальний поділ поверхні (амплітуда висот) та особливості рельєфу Закарпатської області.

Найбільш придатними для рекреації є райони, у яких велика амплітуда висот, тому визначалися вертикальний поділ поверхні (максимально в 5 балів, інші бали присвоювалися пропорційно). Дані показані у таблиці 1.

Пізніше проведена оцінка особливостей рельєфу Закарпатської області за методикою Н. Фоменко [3]. Найвищим балом (5) оцінено середньогір'я сильнорозчленовані плосковершинні (з висотами до 2000 м над рівнем моря), 4 бали - середньогір'я поперечнорозчленовані вузькогребеневі та середньогір'я сильнорозчленовані гостровершинні, 3 бали - низькогір'я вулканічні поперечнорозчленовані та низькогір'я міжгірні терасовані долини і улоговини, 2 бали - низькогір'я повздовжньорозчленовані пологовершинні та низькогір'я асиметричні розчленовані (з висотами до 1000 м н.р.м.), і найменш придатними оцінено рельєф низовин акумулятивних алювіальних та терасованих річкових долин у 1 бал. У таблиці 2 подана шкала оцінок орографічних ресурсів Закарпатської області.

Таблиця 1

Орографічні характеристики території Закарпатської області

№ п/п	Райони	Найвища абсолютна висота, м	Найнижча абсолютна висота, м	Вертикальний поділ поверхні (амплітуда висот), м	Бальна оцінка амплітуд висот
1.	Берегівський	250	105	145	1
2.	Великобerezнянський	1463	173	1290	4
3.	Виноградівський	660	105	555	2
4.	Воловецький	1681	339	1342	4
5.	Іршавський	1977	120	1857	5
6.	Міжгірський	1719	317	1402	4
7.	Мукачівський	1018	101	917	3

ГЕОГРАФІЯ

8.	Перечинський	1479	153	1326	4
9.	Рахівський	2061	269	1792	5
10.	Свалявський	1681	200	1481	4
11.	Тячівський	1630	197	1433	4
12.	Ужгородський	1018	101	917	3
13.	Хустський	1134	133	1001	3

За попередніми даними обчислено показник атракційності рельєфу за формулою (1.1) [1]:

$$K_A = A / A_{\max}(1.1)$$

де K_A - коефіцієнт атракційності природних рекреаційно-туристичних ресурсів;

A - сума балів певного району;

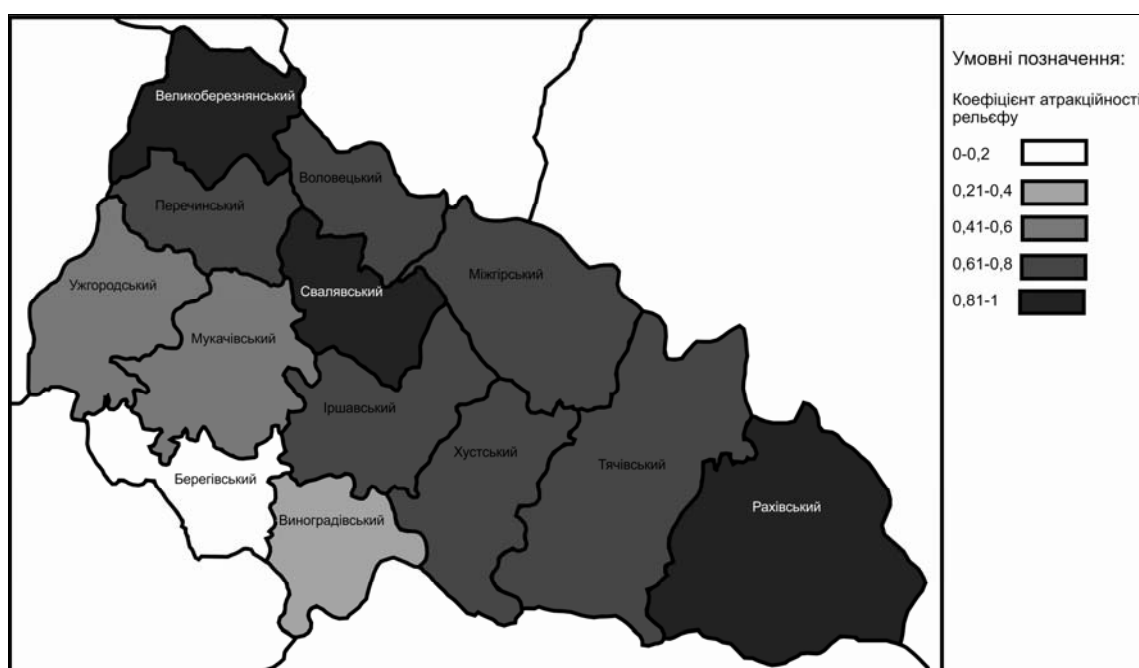
$A_{\max}$ - максимально можлива сума балів на території дослідження.

Звичайно, отриманий результат потребує градації за шкалою від 0 до 1. Поділивши їх на 5 якісних параметрів атракційності, дістаємо ранжування рівнів природної привабливості рекреаційно-туристичних ресурсів: 0,81 – 1 – унікальні; 0,61 – 0,8 – високоатракційні; 0,41 - 0,6 – середньоатракційні; 0,21 – 0,4 – малоатракційні; 0 – 0,2 – неатракційні.

Таблиця 2

Шкали оцінок орографічних ресурсів Закарпатської області

Показники та параметри оцінки	Бальна оцінка				
	1	2	3	4	5
Особливо-сті рельєфу	Низовини акумулятивні алювіальні та терасовані річкових долин	Низькогір'яповздовжньорозчленовані пологовершинні; Низькогір'ясиметричні розчленовані	Низькогір'я вулканічні поперечно розчленовані; Низькогір'я міжгірні терасовані долини та улоговини	Середньогір'япоперечно розчленовані вузько гребеневі; Середньогір'я сильнорозчленовані гостровершинні	Середньогір'я сильнорозчленовані плосковершинні
Вертикальний поділ поверхні, м	145-488	488-831	831-1174	1174-1517	1517-1860

Рис. 1 Картосхема придатності рельєфу Закарпатської області для рекреації

Відповідно до оцінки атракційності рельєфу побудовано картосхему придатності орографічних ресурсів Закарпаття для рекреації (рис. 1).

Як видно зі схеми, найвищою атракційністю характеризується рельєф у Великоберезнянському та Свалявському районах, з коефіцієнтом від 0,81, що є унікальним, а найменшою – у Берегівському, менше 0,2 і вважається неатракційним.

За розрахунками, найбільш придатними для рекреаційної діяльності є амплітуди висот в Іршавському та Рахівському районах, – 1857 м і 1792 м відповідно, а найменш придатним – в Берегівському, з вертикальним поділом поверхні 145 м.

За особливостями рельєфу найефективніше для різних видів рекреації можуть використовуватися Великоберезнянський та Свалявський райони, у яких переважають середньогір'я сильнорозчленовані плосковершинні. Найменш придатним є Берегівський район, у якого в рельєфі домінують низовини акумулятивні алювіальні та терасовані річкових долин.

Висновки. За результатами досліджень Закарпатська область є досить сприятливою для ведення рекреаційної діяльності. Найбільші коефіцієнти атракційності обчислено у Великоберезнянському та Свалявському районах, а найменший – у Берегівському. Також для визначення комфортності рельєфу для рекреації оцінено амплітуди висот та особливості рельєфу. Найбільш придатними за даними показниками виявились Іршавський, Рахівський, Свалявський та Великоберезнянський райони, а найменш придатним – Берегівський район.

ЛІТЕРАТУРА

1. Івануник В.О. Концепції оцінки рекреаційно-туристичних ресурсів : навч. посібник / В. О. Івануник - Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2011.- 84 с.
2. Кравчук Я. Рекреаційна оцінка рельєфу Українських Карпат / Я. Кравчук, Ю. Зінко, В. Брусак, Р. Гнатюк, Д. Кричевська // Проблеми геоморфології і палеогеографії Українських Карпат і прилеглих територій : збірник наук. праць. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. – С. 267–273.
3. Фоменко Н. В. Рекреаційні ресурси та курортологія / Н. В. Фоменко. – Київ: Центр навчальної літератури, 2007. – 312 с.

Гульовата Х.

Науковий керівник – доц. Гавришок Б.Б.

ЗЕМЕЛЬНІ РЕСУРСИ ТЕРЕБОВЛЯНСЬКОГО РАЙОНУ: СУЧАСНА СТРУКТУРА ТА ШЛЯХИ ОПТИМІЗАЦІЇ

Теребовлянщина, як і вся територія Західного Поділля, характеризується тривалою історією освоєння та значною антропогенною перетвореністю. Регіон завжди був і залишається аграрним, що зумовлює виключну важливість та значну освоєність його земельних ресурсів. В результаті аграрного освоєння досліджуваної території структура природних угідь зазнала значних змін, що призвело до виникнення комплексу екологічних проблем. Тому вивчення впливу людини на природні компоненти і процеси є актуальною науковою проблемою.

Аналіз публікацій свідчить про активне вивчення означених проблем на рівні держави та окремих великих регіонів (областей, економічних районів) і малу увагу до них в межах окремих адміністративних районів. Проблема використання земельних ресурсів присвячені роботи Ф. Кіпгача, П. Сухого, М. Заячука, М. Питуляка, Б. Заблоцького, Б. Гавришка, С. Гулика, З. Герасимів, І. Касіяника та багатьох інших.

Зокрема, Кіпгач Ф. [3] проаналізував структуру земельного фонду України відповідно до земельного кодексу держави, висвітлив сучасний стан використання земель різних категорій у розрізі областей, а також проаналізував чинники погіршення стану земель. Сухий П. О. [4], вивчаючи західноукраїнський регіон, дослідив компонентну структуру земельного фонду та особливості його територіальної диференціації, визначив рівень забезпеченості населення досліджуваної території сільськогосподарськими угіддями.

У межах Теребовлянського району вивченням земель, переважно сільськогосподарського призначення, займається Гулик С. В. [1]. Його роботи присвячені переважно аграрному освоєнню лучного-степу «Панталіха», що існував на межиріччі рік Стрипа і Серет.

Комплексні роботи, присвячені конструктивно-географічним дослідженням земельних ресурсів Теребовлянщини на сучасному етапі практично відсутні.

Об'єктом нашого дослідження є земельний фонд Теребовлянського району. Предметом – геопросторові закономірності господарського використання земельних ресурсів Теребовлянського району, їх сучасна структура, передумови формування та шляхи оптимізації.

Метою роботи є аналіз і оцінка сучасної структури земельних ресурсів Теребовлянського району, ретроспективно-географічне дослідження причин її формування, та пошук шляхів оптимізації.

Під час дослідження були використані такі методи:

Загальнонаукові методи аналізу, синтезу, узагальнення тощо;
картографічний метод – дозволив побудувати й проаналізувати авторські картосхеми на основі статистичних даних;

порівняльно-географічний метод;

математичні методи, які застосовують для опрацювання кількісних характеристик природних явищ і процесів.

Виклад основного матеріалу. У рельєфі, ландшафтах та структурі земельного фонду Тереховлянщини чітко простежується 3 відмінні мікрорегіони: долини рік Стрипа та Серет і Стрипа-Серетське межиріччя. На кінець XIX - початок XX ст. у Тереховлянському повіті збереглися залишки лучних степів: Струсівського і Панталіхи. Власне на плоскому поганодренованому Стрипа-Серетському межиріччі існував степовий ландшафт Панталіхи, який був унікальним утворенням для Поділля. На сучасному етапі це межиріччя практично повністю розоране і в цьому сенсі теж унікальне.

Із загальної площі 113003 га земель Тереховлянського району на землі сільськогосподарського призначення припадає 95768,19 га. Землі лісового фонду – 9534,61 га, забудовані землі – 5132,31га [2].

Найбільші площі сільськогосподарських земель в межах району є в таких сільських радах – Ілавченській (3489,19 га), Могильницькій (3207,88 га), Дарахівській (3896,74 га), Хмельівській (3599,99 га), Кобилівській (3126,69 га). Таким чином, сільськогосподарська освоєність згаданих адміністративних утворень становить понад 90 %. У структурі земельних ресурсів Тереховлянського району найбільшу частку займають орні землі (85 %).

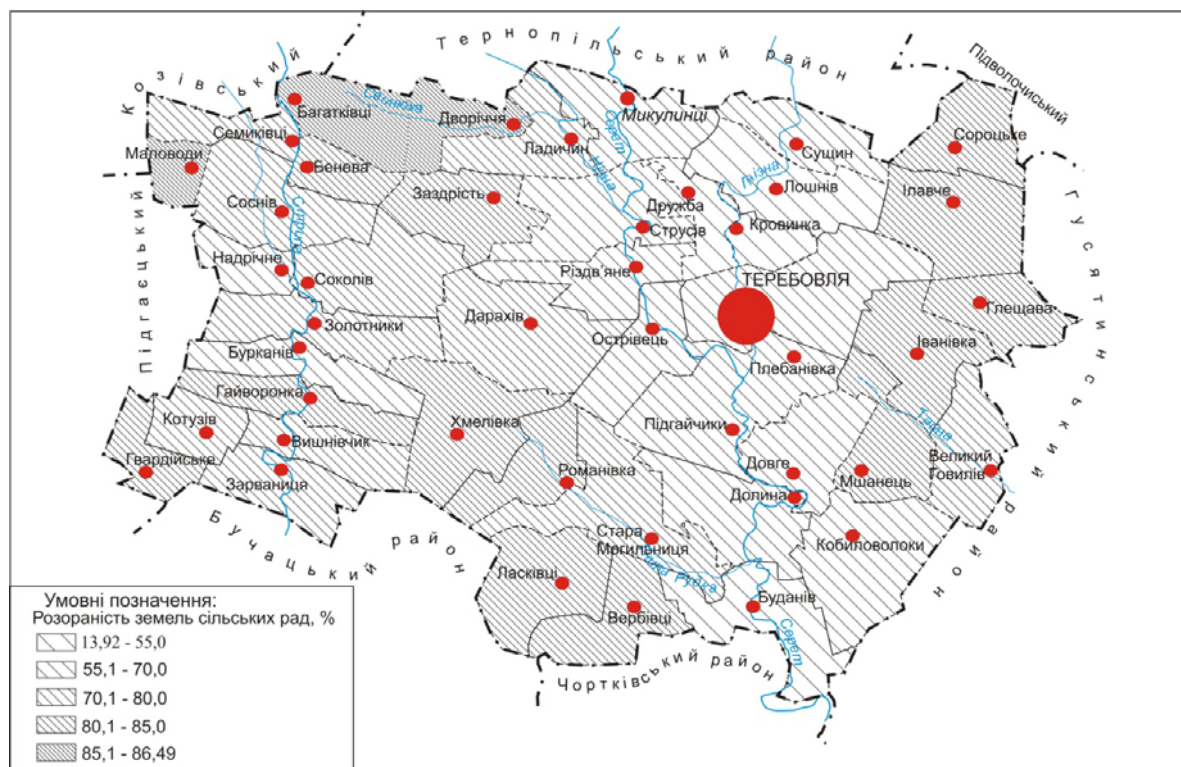

Рис. 1 Розораність території адміністративних утворень (побудовано автором за даними [2])

Найбільша частка орних земель характерна для Сороцької, Могильницької, Дворічанської, Маловодівської, Богатківської, Мшанецької, Романівської сільських рад; найменша – для Підгайчицької, Надріччянської, Соснівської, Дружбівської, Плебанівської (рис. 1). Як бачимо із картосхеми, найбільш розораними є східна та західна частини району. Нижчі значення цього показника приурочені до розчленованої долини Серету. Частка пасовищ у структурі сільськогосподарських угідь становить 11 %. У земельному фонді м. Тереховля на пасовища припадає 3,83%, а у Лошнівській сільській раді – 24,4%. Частка сіножатей у структурі земельного фонду Тереховлянщини мізерна і не перевищує 7 %. Найбільша частка сіножатей характерна для Ласковецької (1,8%), Соснівської (4,13%), Буданівської (1,7%), Лошнівської (4,35%), Дружбівської(5,26%) сільських рад, а найменша – Долинська (0,09%), Вишнівчинська(0,12%), Золотниківська (0,04%). У Богатківській, Бурканівській, Гайворінківській, Надріччянській сільських радах – ця категорія земель відсутня. У виробництві більшості видів сільськогосподарської продукції переважають індивідуальні селянські господарства. Серед галузей господарства на першому місці — рослинництво. Воно дає 84 % товарної продукції. За даними статистичного управління площі під

ГЕОГРАФІЯ

картоплю становили 60 га, овочі — 4 га, кормові культури — 11648 га, інші культури — 1265 га. Господарствами району було зібрано 88,4 тис. тонн овочів. Найбільші посівні площі в районі займають зернові культури, а серед них — озима пшениця. Вирощують також ячмінь, горох, кукурудзу, гречку, овес тощо (табл.1).

Таблиця 1.

Структура посівних площ сільськогосподарських культур та урожайність сільськогосподарських культур в районі станом на 2012 рік*

№ п/п	Назва культури	Загальна площа збирання, га	Урожайність, ц/га
1	Озима пшениця	14608,7	37,0
2	Яра пшениця	3365,3	29,2
3	Озимий ячмінь	1982,5	28,0
4	Ярий ячмінь	5789,3	36,4
5	Овес	395,1	26,8
6	Кукурудза	12245,0	75,0
7	Гречка	595,1	75,0
8	Горох	351,5	34,4
9	Цукровий буряк	2399,8	500,4
10	Картопля	610,8	227,4
11	Ріпак озимий	3864,0	25,2
12	Соняшник	370,0	25,7

*Розраховано за даними Тереховлянського районного управління статистики

Великі посівні площі на Тереховлянщині знаходяться під кормовими культурами. За даними статистичного управління у 2012р вони становили 2870 га.

Тваринництво є другою галуззю сільськогосподарського землекористування в районі. Воно дає 16% товарної продукції. Для його розвитку в районі є сприятливі умови: польове кормовиробництво та наявність пасовищ. Найважливішими галузями тваринництва є скотарство, свинарство. Розвивається також вівчарство.

Сільськогосподарську продукцію виробляють 118 підприємств. Найбільші сільськогосподарські підприємства: «Іванівське» (с. Іванівка), СВАТ «Мшанецькебуряконасінницьке господарство» (с. Мшанець), ТЗОВ «Ласковецький Бровар» (с. Ласківці), «Прогрес» (с.Ладичин), «Колос» (с. Вел. Говилів), ПАП «Крок» (с. Вербівці), ТЗОВ «Зоря-АГРО» (с. Плебанівка), фермерські господарства «Нива» (м. Тереховля), «Яворина» (с. Дарахів), «ІГРОВІС-2005» (с. Богатківці). Високий рівень агротехніки та вмiла організація праці забезпечують стабільні врожаї у господарствах «Сушинське», «Лошнівське», «Острівецьке».

На другому місці, за зайнятими площами, перебувають землі лісогосподарського призначення. Всього в Тереховлянському районі налічується 9543,61 га земель лісового фонду. Найбільша частка земель, вкритих лісовою рослинністю характерна для Буданівської (1020,56 га - 31,85 %) і Кровинківської (966,41 га – 50,84 %) сільських рад. Значною залісненістю території характеризуються також Довгенька (455,3 га – 17,38 %), Долинська (952,64 га – 27,14 %), Кобиловолоцька (830,15 га – 19,91%) сільські ради і м. Тереховля (811,31 га – 15,94 %). Бенівська (3 га – 0,33 %), Гвардійська (4 га – 0,14%) Ласковецька (3,99 га – 0,12 %), Маловодівська (1 га – 0,11%) і Романівська (2 га – 0,09%) мають найменшу частку земель лісового фонду.

Ліси Тереховлянського району здебільшого використовують для виробництва деревини (7743,48 га) і для захисної, природоохоронної та біологічної мети (1253,18 га). Лише 1,31 га призначені для відпочинку.

На території Тереховлянського району знаходяться 3 лісництва: Буданівське — 4321 гектар, Тереховлянське — 4005 гектарів і Микулинецьке — 2077 гектарів.

Для оптимізації структури земельних ресурсів району потрібні нові підходи до організації сучасного землекористування, які забезпечили б переведення його на екологічнобезпечний, ґрунто- і природозберігаючий шлях розвитку, формування й функціонування стійких антропогенних ландшафтів.

Потрібно **зменшити сільськогосподарську освоєність** території. Серед заходів, що передбачають виведення частини земель із сільськогосподарського використання і направлені на збереження і відтворення ґрунтів, підвищення родючості земель, охорону навколишнього середовища від забруднення, збереження природних комплексів, можна виділити такі: залуження сильно еродованих земель Острівецької, Буданівської, Мшанецької, Гайворонківської, Соснівської, Надрічненської сільських рад; створення необхідної кількості водорегулювальних і полезахисних лісосмуг, насадження уздовж річок та навколо водойм, суцільних лісокультур на деградованих ґрунтах.

Зменшити частку ріллі за рахунок переведення деградованих земель під інші сільськогосподарські угіддя. Це дасть можливість зменшити інтенсивність чи припинити розвиток ряду деструктивних процесів (особливо ерозії), сприятиме збільшенню еколого-економічного ефекту

використання угідь. У першу чергу, зменшення рівня розораності слід здійснити в таких сільських радах: Багатківська, Дворічанська, Мшанецька.

Принциповим заходом, що здійснюється у процесі складання і впровадження цієї системи є **вилучення з інтенсивного обробітку деградованих земель**, крутосхилів, ерозійнонебезпечних ділянок з метою їх заліснення, залуження чи створення багаторічних насаджень.

Лісомеліоративні заходи являють собою невід'ємну ланку комплексу по боротьбі з ерозією ґрунтів і відзначаються надійністю і значним строком дії. Найбільш ефективні вони лише при створенні системи протиерозійних лісових насаджень, взаємозв'язаних з іншими ланками загального комплексу заходів по боротьбі з ерозією ґрунтів. На території району необхідно провести реконструкцію існуючих лісонасаджень у всіх сільських радах.

Висновки. В результаті проведеного дослідження, нами проаналізовано сучасну структуру земельних ресурсів району. Встановлено, що на території Тереховлянського району у всіх сільських радах домінуючим видом сільськогосподарських угідь є орні землі та пасовища. Сіножаті, сади і багаторічні насадження займають невеликі площі. На землі лісового фонду припадає 8 % площі району.

Земельний фонд Тереховлянського району характеризується значною розораністю та сільськогосподарською освоєністю. Рівень сільськогосподарської освоєності у більшості сільських рад становить більше 90%. Найнищий рівень сільськогосподарської освоєності у Дружбівській (18,3%), Кровинківській (44,5%), Буданівській (60,6%) сільських радах та м. Тереховля (66,9%).

Для стабілізації екологічної ситуації регіону дослідження першочерговими заходами вважаємо: зниження сільськогосподарської освоєності території, шляхом формування захисних лісосмуг та лісокультур на малопродуктивних землях; зниження розораності та збільшення площ екологічно більш стабільних угідь – сіножатей і багаторічних насаджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гулик С. В. З історії освоєння лучних степів Західного Поділля / С. В. Гулик // Наук. записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: географія. – № 1 (7) – Тернопіль, 2001. – С. 9 - 12
2. Звіт про наявність земель та розподіл їх по землекористувачах, власниках землі та угіддях Тереховлянського району (станом на 01.01.2013). - Тереховля, 2013.
3. Кіпчач Ф. Землі України: категорії, право власності, стан використання, охорона: навч. Посібник / Федір Кіпчач. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2010. – 240 с.
4. Сухий П. О. Агротериторіальний комплекс Західноукраїнського регіону : монографія / П. О. Сухий.– Чернівці : Рута, 2008.–400 с.

Лабан М.

Науковий керівник – доц. Альтгайм Л.Б.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОГО РИНКУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Постановка проблеми. Туристична галузь набуває все більшого значення для розвитку економіки та соціальної сфери у Тернопільській області. Розвиток в'їзного та внутрішнього туризму, екскурсійної діяльності має тенденцію до підвищення якості життя в області, створення додаткових робочих місць, наповнення місцевого бюджету та підвищення авторитету області як на внутрішньому, так і на міжнародному туристичних ринках. Туризм істотно впливає на такі сектори економіки як транспорт, торгівля, зв'язок, будівництво, сільське господарство, виробництво товарів широкого вжитку, і він є одним із найбільш перспективних напрямів структурної перебудови економіки. У свою чергу, важливими чинниками розвитку туристичної галузі є природно-рекреаційний та історико-культурний потенціал регіону. Тернопільська область, маючи вигідне геополітичне розташування, володіє значним туристично-рекреаційним потенціалом: сприятливими кліматичними умовами, рівнинними і гірськими ландшафтами, багатством флори і фауни, розвинутою транспортною мережею, великою кількістю історичних пам'яток культури та архітектури. Саме тому дослідження особливостей розвитку туристичного ринку області є сьогодні особливо актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням проблеми становлення та функціонування туристичного ринку Тернопільської області займалися багато вчених, серед них: Заставецька О. Розвитком туризму у депресивному регіоні - Качурівська Н. Проблема організації ринку туристичних послуг в Тернопільській області - Рунців О. А також вони досліджували територіальну організацію ринку туристичних послуг у регіоні. У своїх працях автори розглядають різні аспекти суті, функцій та особливостей ринку туристичних послуг. Поряд із тим, не до кінця розкритими залишаються питання організації та розвитку перспективних форм туризму у Тернопільській області, зокрема: спортивного, сільського зеленого туризму, релігійного та інших.

Мета статті полягає в обґрунтуванні використання туристичних ресурсів Тернопільської області для прискорення розвитку туристичного ринку регіону.

Вклад основного матеріалу дослідження. Функціонування ринку туристичних послуг області відбувається в умовах різноманітних територіальних спільностей, що накладає відбиток на структуру цього ринку, його внутрішні та зовнішні зв'язки. Як правило більшість підприємств орієнтується на виїзний туризм, оскільки закордонні тури мають більший попит серед населення і приносять вищий дохід. На туристичному ринку Тернопільської області панує цінова конкуренція. Серед великої кількості туристичних фірм виділяється декілька найбільших, які відрізняються кращою якістю послуг, сприятливим місцем розташування і мають можливість використовувати систему знижок.

Основними методами конкурентної боротьби виступають: зниження ціни, проведення акцій у міжсезонний період, підвищення якості послуг, розробка нових турів, рекламні заходи. Туристичні фірми Тернопільської області орієнтуються переважно на однакові напрями (однорідність туристичного продукту): Західна Європа, Болгарія, Єгипет, Туреччина – це призводить до загострення конкурентної боротьби і змушує удосконалювати туристичний продукт, щоб отримати більшу частку на ринку.

Держава може впливати на туристичні фірми шляхом запровадження певних правил сертифікації та стандартизації туристичних послуг, встановлення мінімального розміру фінансового забезпечення для туроператора і турагента, встановлення домовленостей для спрощення візових та митних формальностей із країнами, які користуються туристичним попитом серед населення [3, с.220].

При характеристиці туристичного ринку необхідно враховувати наступні моменти: основним предметом купівлі-продажу є послуги; крім покупця й продавця у механізм туристичного ринку включається значна кількість посередницьких ланок, які забезпечують зв'язок попиту та пропозиції, конкуренція є дуже високою. Попит на туристичні послуги відрізняється перліком особливостей – більшою розмаїтістю учасників поїздок за матеріальними можливостями, віком, цілями і мотивами, індивідуальністю й високим ступенем диференціації, віддаленістю за часом і місцем від туристичної пропозиції. Туристична пропозиція також має декілька відмінних характеристик – товари й послуги у туризмі мають потрібні особливості (природні ресурси, створені ресурси, туристичні послуги); висока фондоемність галузі; низька еластичність; комплексність [1, с.125].

Туристичний бізнес є одним із найперспективніших напрямів розвитку сучасного ринку послуг у Тернопільській області. Область посідає одне із провідних місць у державі щодо наявності унікальних туристичних та культурно-рекреаційних ресурсів. Водночас туризм тут ще не набув пріоритетного становища. Це пов'язано із відсутністю інтегрованої системи взаємозв'язків між усіма видами економічної діяльності, зокрема між транспортом, промисловістю, сільським господарством, будівництвом, медициною, культурою тощо.

Туристична галузь в області потребує додаткового рекламування. Особливу увагу слід звернути на формування позитивного іміджу регіону на туристичному ринку держави і Європи, застосовуючи PR-технології. Розвиток інфраструктури і створення сприятливих умов для бізнес-туризму дасть синергетичний ефект: робочі місця, наповненість регіонального бюджету, стимулювання ділової активності та залучення інвестицій.

Попит населення на туристичні послуги є досить еластичним, він значною мірою залежить від доходів населення. Зважаючи на те, що соціально-економічна ситуація у Тернопільській області є кризовою, найбільш перспективними для розвитку туризму є, у першу чергу, такі його види, які не потребують великих економічних затрат на організацію [2, с. 47].

Сільський зелений туризм є дуже перспективним із огляду на незадіяні трудові ресурси у сільській місцевості та сприятливу екологічну ситуацію у поєднанні із кліматом, придатним для організації як літньої, так і зимової рекреації, великою кількістю водних об'єктів. Саме сільський зелений туризм має стати візитною карткою Тернопільської області на туристичному ринку України. Існує дуже широкий спектр послуг, які можна запропонувати туристам: від знайомства із історико-культурними об'єктами до полювання і виготовлення виробів із лози тощо [5, с.8].

Наявність у регіоні унікальних природних об'єктів (гіпсових печер, Товтрового кряжу, Кременецького та Опільського горбогір'я, долини р. Дністер тощо) робить його привабливим у напрямку спортивного (спелеотуризму, водних видів), пізнавального туризму для населення не тільки Тернопільської області, але й всієї України та інших країн світу. Із всіх видів спортивного туризму найбільш перспективними для розвитку є водний та спелеологічний. У межах Придністров'я, розташовано понад сто печерних храмів, екскурсійних та неекскурсійних печер, через які прокладено 10 спортивних спелеологічних маршрутів I категорії складності, а печера Оптимістична є унікальним туристичним ресурсом державного значення, бо є найдовшою гіпсовою печерою-лабіринтом світу.

Релігійний туризм має стати одним із провідних видів, зважаючи на наявні ресурси. У регіоні є велика кількість духовних осередків, що приваблюють паломників. Потенціал релігійних об'єктів ще не використовується на повну силу через нерозвинену інфраструктуру. За умови нової регіональної політики обласний бюджет міг би поповнитись внаслідок реалізації послуг розміщення, спеціалізованого харчування та транспортування осіб, що здійснюють всеукраїнські та місцеві прощі до Зарваниці,

Почаєва та ін.. Духовні центри Тернопільщини є одними із найбільших в Україні, тому їх відвідують багато прочан і екскурсантів.

Почаїв (історична Волинь) уперше згадується від 1450 р. Головним туристичним об'єктом міста є Свято-Успенська Лавра (заснована у 1597 р.). У товщі гори під Успенським собором міститься триярусний печерний комплекс XV-XVI ст. із підземними церквами, там зберігається камінь із відбитком ступні Богородиці. Одним із найвідоміших у світі місць, пов'язаних із вшануванням Божої Матері, є село Зарваниця. Тут був споруджений монастир (із 1922 р. – Св. Іоанна Хрестителя). Паломництво у святе місце триває від дня Св. Юрія (6 травня) до свята Покрови Пречистої Діви Марії (14 жовтня). У 1995 р. Зарваниця визнана місцем прощі віруючих греко-католицької церкви, куди стікаються сотні тисяч прочан із багатьох країн світу [4, с.332].

Для організації якісного лікувально-оздоровчого туризму та відпочинку в області є водосховища, ставки для купання та риболовлі, торфові та сапропелеві лікувальні грязі, водоспади, мальовничі краєвиди тощо. Зважаючи на зростання популярності мисливства та фіштурів, особливим рекреаційним ресурсом є заповідно-мисливські угіддя. Кількість мисливських тварин достатня, а у північній (найбільше залісненій) частині області навіть перевищує офіційний туристичний попит [5, с.10].

У Тернопільській області є необхідні туристичні ресурси для формування пропозиції на ринку туристичних послуг, попит на турпродукт потрібно збільшувати шляхом реклами на місцевому та міжнародному рівнях, держава повинна використовувати методи та важелі впливу на розвиток туристичного ринку, тому що туризм – це одна із найперспективніших та малозатратних галузей економіки, яка за короткий термін може приносити досить великий дохід. Сьогодні найбільшою проблемою є пошук інвесторів для розбудови готельного господарства, закладів сервісного обслуговування європейського типу, для реставрації, реконструкції історико-архітектурних пам'яток із метою їх раціонального екскурсійно-туристичного обслуговування.

Висновки. Отже, туристичний ринок функціонує завдяки механізму постійної взаємодії попиту та пропозиції. Розвиток ринку туристичних послуг має важливе соціально-економічне значення для залучення інвестицій у туристичну галузь, збільшує зайнятість населення, приносить дохід у місцевий та державний бюджет. Різноманітний і потужний туристичний потенціал Тернопільської області варто розглядати як вагомe джерело економічного та соціального розвитку регіону у перспективі, але для цього потрібно вирішити ще низку проблем пов'язаних із вдосконаленням нормативно-правової бази, розвитком інфраструктури, стандартизацією туристичних послуг і їх рекламою на державному та міжнародному рівні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Воронкова В.Г. Маркетинг соціальних послуг: навчальний посібник для студ. вузів / В. Г. Воронкова. – Київ : Професіонал, 2008. – 575 с.
2. Городиський Юрій, Манько Андрій. Проблеми і перспективи розвитку туризму у Тернопільській області: Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. – 2012. Випуск 29 ч.1.С. 36–47.
3. Мальська М. П., Худо В. В. Туристичний бізнес: теорія та практика. Навч. пос./ М. П. Мальська, В.В. Худо – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 424с.
4. Панкова Є.В. Туристичне краєзнавство: навчальний посібник./Є.В. Панкова. – К.: Альтерпрес, 2003. – 352 с.
5. Рунців О. І. Територіальна організація ринку туристичних послуг у регіоні (на матеріалах Тернопільської області): автореф. дис. канд. геогр. наук: 11.00.02 / О. І. Рунців. – Львів. нац. ун-т ім. І.Франка, 2009. – 20с.

Дяк О.

Науковий керівник – доц. Рудакевич І. Р.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ РЕСТОРАНИ МІСТА ЛЬВОВА ЯК СКЛАДОВА ТУРИСТИЧНОГО РИНКУ ЗАХІДНОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ

Актуальність дослідження. Західний регіон України багатий своїми унікальними туристичними знахідками для туристів. На порозі XXI ст.. стандартним, звичайним інтер'єром ресторану нікого не здивуєш. Люди очікують щось нового, унікального, єдиного в своєму роді та, щоб «утриматись на плаву», бути популярним, потрібно вносити нові ідеї у вже існуючі ресторани або інші заклади громадського харчування. Ось чому концептуальні ресторани в сучасному світі є новинкою, дивовижною знахідкою для туристів. Місто Львів є одним із туристичних міст України, де на мою думку концептуальні ресторани є найбільш популярними та служать яскравою туристичною візитівкою міста, що дозволяє їм бути однією із складових туристичного ринку України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Концептуальним засадам створення та організації ресторанного бізнесу присвячено небагато праць. Частково сутністю та значенням концептуальних ресторанів висвітлено в працях авторів І. Лемка, С.І.Митника, В. В. Архіпова, Н. А. Ахмедова, В. В. Бродіна, Дж. Т.Боуена, К. Егертон-Томаса, П. Б. Карпушенко, А. С. Кучера, Я. М. Сала та інших [7, с.48].

Метою даного дослідження є визначити роль та місце концептуальних ресторанів міста Львова на туристичному ринку Західного регіону України.

Основний виклад матеріалу. Концептуальний ресторан характеризується взаємозалежністю між усіма елементами, починаючи з назви ресторану, завершуючи атмосферою, що підсилює значення всіх його характеристик. Концепція розкриває ресторанну ідею, описує всі складові діяльності ресторану, фактично є технічним завданням на розробку технологічних ланцюжків, дизайнерських рішень, торгової марки, стратегії позиціонування, меню, маркетингових та рекламних програм із залучення й утримання клієнтів та інших складових діяльності. В якості теми може бути обраний будь-який сюжет, що відрізняється новизною і оригінальністю. Це може бути ресторан з літературною концепцією, ресторан з музичною концепцією, з краєзнавчою, молодіжною, кінематографічною, художньою концепцією тощо [1, с. 68].

В останні роки концептуальні ресторани Львова стали яскравою туристичною візитівкою міста. Вони як і самий Львів зачаровують і змушують відвідати всі його таємні ходи, знахідки, легенди, які кличуть збагнути давно вже забуту істину. Туристів приваблюють таємниці, невідомість і, якоюсь мірою, містика.

Яскравим прикладом концептуальних ресторанів Львова слугує *«Криївка»* – найкращий концептуальний ресторан Європи. За останні 2 роки *«Криївку»* відвідало понад 1,3 млн. осіб. І це про заклад, котрий навіть не має вивіски, а вся інформація про нього розповсюджується за допомогою сарафанного радіо. *"Криївка"* однією з перших в Україні використала антимаркетинг. Стати популярним закладу вдалося за рахунок цілого спектру власних традицій і особливостей. На даху будівлі, в підвалі якого знаходиться *"Криївка"*, встановлена зенітна установка. *"Криївка"* працює цілодобово, в ній завжди гамірно і багато туристів.

Наступним яскравим прикладом винахідливості українців слугує *«Кавова шахта»*. Найбільш екстравагантний заклад зі своєю легендою є *«Львівська копальня кави»*. Це кав'ярня-книгарня, створена над кавовою шахтою. Згідно з легендою – кави у Львові – корисна копалина, яку видобувають так само, як вугілля чи торф із надр землі. У шахті можна поблукати (встеленими кавовими зернами) міні-тунелями, зустріти шахтарів та навіть побачити процес видобування цієї *«копалини»*. Зі Львова почалась кави в Україні, тому вже стереотипно воно є містом кави.

Одним із загадкових ресторанів Львова є семиповерховий ресторан – *«Дім легенд»*. Кожен зал закладу присвячений одній з львівських легенд. Тут є кімната часу, в якій виставлені макети Місяця, Сонця, фотографії годин, які в різний час прикрашали Ратушу. У просторі легенд про бруківку представлені зразки львівської бруківки різних періодів. Також є кімнати міських левів, книг і кімната контролю за непередбаченою погодою. На даху закладу розташована тераса, де припаркувався старий *"запорожець"*. Тут же встановлено пам'ятник сажотрусові. Згідно з легендою закладу, господарі ресторану теж сажотруси. *"Дім легенд"* – соціальний проект, тому офіціантами тут працюють ліліпути [4].

Таємничий, ззовні нічим не відмінний від інших квартир ресторан – *«Масони»* (*«Найдорощча ресторація Галичини»*). За легендою, обраним відвідувачам тут відкриваються двері у світ масонства. Інтер'єр намагається підкреслити таємничість місця: у напівтемряві горять свічки, на стінах висять величезні дзеркала, посеред кімнати стоїть рояль, за яким час від часу грає піаніст. У решту часу звучить класична музика або джаз. Згідно з традиціями масонських лож, в які брали тільки чоловіків, серед персоналу закладу немає жінок. Ціни в *"Масонах"* сильно завищені. У меню чашка кави коштує 150 гривень. Але якщо у відвідувача є картка, яку можна оформити в будь-якому з закладів мережі, для нього все коштує в 10 разів дешевше.

Галицька Жидівська Кнайпа «Під Золотою Розою» інтригує, веселить, змушує клієнтів торгуватись за оплату власного обіду. Ресторан оформлений в стилі старого будинку великий єврейської сім'ї поруч з руїнами синагоги *"Золота роза"*. У закладі домашня атмосфера: на столах скатертини ручної роботи, свічки, в інтер'єрі є швейні машинки, скрипки і менори.

Меню *"Під Золотою Розою"* – своєрідний літературний альманах про історію євреїв Львова. Гортаючи його, іноді складно розібратися, де закінчується історія і починається опис страви. Ціни в меню відсутні, рахунків тут також не приносять – по завершенні трапези клієнтам доводиться торгуватись з офіціантом. Ті з характерним акцентом і театральною жестикуляцією, зрозуміло, наполягають на завищеній вартості страв. До кожного замовлення подають мацу. Поскаржившись на те, що вона була дуже сухою, можна спробувати відмовитися сплачувати рахунок.

Львів подарував світові газову лампу, яка пізніше стала відома як *«Віденська»*. Її винайшли місцеві аптекарі Ян Зег та Ігнацій Лукасевич в 1853. Цей факт став основою концепції ресторану *«Газова лампа»*. Займає три поверхи старого австрійського будинку і літню терасу з краєвидом на Ратушу. Всередині приміщення – вибухи, спалахи, музика в стилі рок і гранж. За оформленням ресторан нагадує хімічну лабораторію. Напої тут подають у скляних колбах, замість таблички *"зарезервовано"* на стіл ставлять каністру. Настоянки, які можна купити в якості сувенірів, продають у пробірках. *"Газова лампа"* – це ще й музей: тут виставлено близько 200 старовинних газових ламп, а також копія першого такого світильника [3].

Можна перерахувати ще безліч концептуальних ресторанів Львова, які вражають і будуть вражати туристів з усіх країн світу. Роль і значення концептуальних ресторанів Львова є безцінним, завжди

корисно пізнавати щось нове, розгадувати таємниці виникнення та легенду з якою концептуальний ресторан не здавався б таким загадковим.

Висновки та перспективи розвитку досліджень концептуальних ресторанів Львова. Туристичний ринок Львова насичений різними туристичними знахідками, які кожного року намагаються здивувати та приваблювати до себе туристів. Одним із таких знахідок є створення концептуальних ресторанів, куди люди йдуть не лише пообідати чи повечеряти, відзначити якусь важливу подію, але й зануритись в історію, атмосферу незвіданого, сфотографуватись із старим «запорожцем», випити ароматної львівської кави, поторгуватись з офіціантом тощо.

Для успішного розвитку концептуальних ресторанів Львова є удосконалення системи управління якістю на ринку ресторанних послуг. Вітчизняний та закордонний досвід свідчить про те, що для сучасного ринку характерна стійка тенденція до підвищення цінних форм конкуренції і, особливо, конкуренції якості. Виходячи з цього, кожна організація, яка хоче досягнути успіху, повинна розробляти та впроваджувати ефективні системи управління якістю [6, с.265].

У світі стратегія створення концептуальних ресторанів користується все більшим попитом. Місто Львів є яскравим прикладом поширення різних видів концептуальних ресторанів. Наприклад, можна створити мережі концептуальних ресторанів та взяти за основу період коли почав зароджуватися Львів, а саме лицарські страви та лицарський побут, знищення Лева та створення міста, адже воно славиться своїми легендами про надзвичайне заснування. Концептуальні ресторани користуються постійним попитом у закордонних туристів та мають значні перспективи.

В останні роки розвиток закладів ресторанного господарства із концептуальною спрямованістю окреслилися такі тенденції та перспективи:

- формуються нові напрями сучасної кулінарії;
- поглиблюються спеціалізації ресторанів;
- створюються міжнародні ресторани ланцюги;
- удосконалюються форми праці та впроваджуються досягнення науково-технічного прогресу [5].

Львів завжди буде приваблювати туристів архітектурними пам'ятками, історією, незвичайними ресторанами, чарівною казкою, яка не закінчується ніколи, лише манить і манить туристів з усіх країн світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аграновський Є.Д. Організація виробництва на підприємствах громадського харчування [Текст] / Є.Д. Аграновський, М.М. Аносова, Р.Ф. Ліфанова. - М.: Економіка, 2000. – 480 с.
2. Класифікація ресторанів [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://studopedia.su/13_33770_klasifikatsiya-restoraniv.html
3. Концептуальні ресторани Львова [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.autotravel.ua/articles/konceptualni-restorany-lvova/>
4. Німецька хвиля. Ресторани Львова [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.dw.com/uk/>
5. Сучасні тенденції розвитку ресторанного господарства в світі та Україні [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://pidruchniki.com/1501092252897/turizm/suchasni_tendentsiyi_rozvitku_restorannogo_gospodarstva_sviti_ukrayini
6. Сучасні тенденції розвитку та вдосконалення туристської діяльності в Україні в контексті концептуальних положень Глобального етичного кодексу туризму. Матеріали XII аспірантських читань. – К.: Вид-во «КУТЕП», 2013. – 310 с.
7. Торгівля, комерція, підприємництво : збірник наукових праць / [редакц. кол.: Апопій В. В., Куцик П. О., Шевчук В. О. та ін.]. – Львів : Львівська комерційна академія, 2014. – Вип. 17. – 208 с.

Томасюк Н.

Науковий керівник – доц. Поплавська І.В.

РИСИ РЕСТОРАННОГО ГОСПОДАРСТВА ОБЛАСТЕЙ ПОДІЛЬСЬКОГО РЕГІОНУ

Сучасна індустрія ресторанного бізнесу Подільського регіону постійно поширюється та видозмінюється під впливом різних факторів внутрішнього та зовнішнього середовища. В якості сфери підприємницької діяльності ресторанне господарство виконує соціальні (задоволення потреб споживачів) та економічні функції (підприємницька одиниця сфери обслуговування).

Економічні функції сфери ресторанного господарства Подільського регіону розглядаються як єдиний комплексний механізм виробництва та обігу продукції, що забезпечує ресторанному бізнесу переваги в порівнянні з іншими галузями господарства. Перш за все, це перспективна галузь для інвестування капіталу, що гарантує достатньо швидку оборненість вкладених засобів. Прибуток від інвестування складає близько 15-25 %, що зацікавлює нових учасників цього ринку і стимулює його поширення.

У теперішній час можна прослідкувати існування різноманітних концепцій організації ресторанного бізнесу на локальному ринку Подільського регіону, що забезпечує, з одного боку, підтримку одне одному, а з іншого – створює конкурентне середовище, яке сприяє підвищенню рівня якості, залученню більшої кількості споживачів і, як результат, збільшенню прибутку. За даними Асоціації франчайзингу України, у 2013 р. українські ресторатори заробили близько 2,2 млрд. дол. –

ГЕОГРАФІЯ

майже на 30 % більше, ніж роком раніше. Кількість постійних клієнтів кафе, барів і ресторанів під час фінансової кризи майже не змінилась. Основним рушієм зростання в 2013 р. була інфляція – за рік ціни на продукти, а разом з ними і середній чек збільшилися на 10-20 %. В цьому контексті активно розвиваються ресторанні мережі, що забезпечуються довгостроковими економічними перевагами, які виражаються в зменшенні витрат, більш високому обороті, стабільності.

Таблиця 1

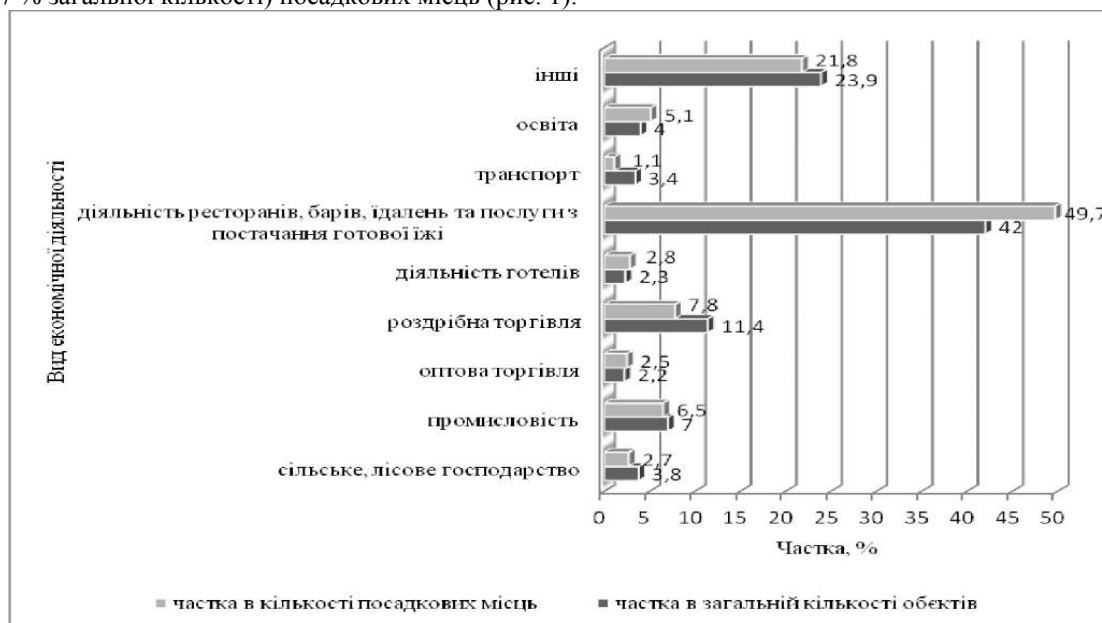
Кількість закладів ресторанного господарства Подільського регіону за період 2012-2013 рр.

Заклади ресторанного господарства	Кількість об'єктів, одиниць			У них посадкових місць, од.			Товарооборот на дин об'єкт, тис. грн.	
	2012	2013	2013 у % до 2012	2012	2013	2013 у % до 2012	2012	2013
Ресторани	145	147	101,3	16949	17029	100,5	1640,6	1718,2
Кафе, закусочні та буфети	810	743	91,7	37854	34362	90,8	746,5	810,1
Бари	226	214	94,7	10272	9981	97,2	352,4	380,2
Їдальні	966	944	97,7	86615	85512	98,7	258,5	279,1

Згідно з даними таблиці 1, найбільшу частку в структурі закладів Подільського регіону становлять кафе та закусочні (зокрема «фаст-фуди»), зорієнтовані більше на середній цільовий сегмент споживачів. У той же час, загальна кількість ресторанів у порівнянні з 2012 роком зросла, проте їх частка і сьогодні залишається найменшою, так як у період економічної нестабільності, постійних змін курсів валют, ресторани, зорієнтовані в основному на діловий сегмент, сьогодні можуть відвідувати лише 2-3 % населення країни.

Аналіз сучасного стану ринку послуг харчування Подільського регіону дозволяє стверджувати, що існуюча нині політична ситуація та криза в країні, безумовно, негативно впливає на мале підприємництво. Але незважаючи на постійне коливання курсу гривні та зменшення купівельної спроможності українців, ресторанний бізнес, як і раніше розвивається. Найбільш активно створюються нові об'єкти у великих містах Подільського регіону, лідером серед яких є м. Вінниця, а також центри Тернопільської та Хмельницької областей.

Підкреслимо те, що офіційна статистика, обліковуючи мережу ресторанного господарства областей Подільського регіону, виокремлює такі типи закладів, як ресторани, кафе, закусочні (шашличні, котлетні, сосисочні, пельменні, вареничні, чебуречні, чайні, пиріжкові, млинцеві, пончикові, бутербродні, закусочні з національною кухнею тощо), буфети (кіоски), бари, їдальні (їдальни-роздавальні, пересувні їдальні, дієтичні їдальні) та заклади з постачання готової їжі (фабрики-заготівельні, фабрики-кухні, домашні кухні). Офіційні статистичні дані дозволяють дослідити структуру мережі об'єктів ресторанного господарства Подільського регіону за видами економічної діяльності. Безпосередньо діяльність (основну) ресторанів, барів, їдалень та послуги з постачання готової їжі здійснюють 908 (42 % загальної кількості) об'єктів ресторанного господарства, в яких зосереджено 75604 (49,7 % загальної кількості) посадкових місць (рис. 1).

Рис. 1 Структура мережі об'єктів ресторанного господарства Подільського регіону за видами економічної діяльності в 2013 році

Переважна ж частина об'єктів ресторанного господарства Подільського регіону зосереджена в суб'єктах господарювання, для яких основним є інший вид економічної діяльності: роздрібна торгівля (11,4% об'єктів та 7,8% посадкових місць), промисловість (7,0% об'єктів та 6,5% посадкових місць), освіта (4,0% об'єктів та 5,1% посадкових місць), сільське та лісове господарство (3,8% об'єктів та 2,7% посадкових місць), транспорт (3,4% об'єктів та 1,1% посадкових місць).

Дослідження змін в типізації закладів ресторанного господарства Подільського регіону показало, що в 2013 році більшість як за кількістю об'єктів ресторанного господарства, так і за кількістю посадкових місць становлять їдальні – 966 од. (44,7%) на 86615 місць (56,9%). Це пояснюється тим, що такий тип закладу є вигідним з фінансової точки зору, оскільки передбачає продаж власної продукції переважно за невисокими цінами, для визначеного контингенту споживачів, як правило, об'єднаних за професійною ознакою, і призначений для споживання готової їжі у короткий термін. При цьому середній розмір їдальні містить 90 посадкових місць, а середньорічний товарооборот – 258,5 тис. грн.

На другому місці серед досліджуваних типів об'єктів знаходяться кафе, закусочні, буфети: їх кількість становить 810 од. (37,5%) на 37854 посадкових місць (24,9%). Ці заклади відрізняються більш вигідними та простими умовами створення та функціонування, на протигагу такому типу, як ресторан. Середній розмір такого закладу – 47 посадкових місць, а середньорічний товарообіг – 746,5 тис. грн.

На третьому місці знаходяться бари: їх кількість в 2013 році склала 226 од. (10,5 %) на 10272 місць (6,8 %). Середній розмір бару – 45 посадкових місць, середньорічний товарооборот – 352,8 тис. грн.

Щодо ресторанів, то їх частка є найменшою серед закладів ресторанного господарства за кількістю об'єктів – 6,7 % (145 од.), хоча за кількістю посадкових місць (16949 місць) їм поступаються бари (11,1 %). Середній розмір ресторану становить 117 посадкових місць, а середньорічний товарооборот – 1640,6 тис. грн. Це пояснюється скороченням попиту на послуги закладів харчування високого цінового рівня в умовах зниження добробуту населення.

За Класифікацією закладів ресторанного господарства ресторан за спеціальними замовленнями (catering) розглядається як заклад ресторанного господарства, призначений готувати і постачати готову їжу та організовувати обслуговування споживачів в інших місцях за спеціальними замовленнями. Як свідчить практика, з одного боку, надання послуг з постачання їжі здійснюють не лише ресторани, а й інші заклади харчування, з іншого – ці заклади іноді навіть не виробляють власну продукцію, а лише організують постачання власної продукції ресторанів, згідно з укладеними з ними угодами, супроводжують постачання їжі обслуговуванням офіціантами, організацією дозвілля й святкування визначних подій.

Окреслення перспектив ресторанного господарства Подільського регіону потребує виявлення та узагальнення тих тенденцій, які притаманні нинішньому етапу його розвитку, основних детермінантів трансформаційних процесів у цій сфері регіональної економіки. Вивчення даних офіційної статистики свідчить, що відбуваються суттєві зміни в типізації закладів ресторанного господарства України, обумовлені появою на ринку закладів харчування з інноваційною товарною пропозицією, виходом на вітчизняний ринок міжнародних корпоративних мереж масового харчування, розвитком вітчизняного виробництва, внаслідок цього, робітничих їдалень, розвитком туризму, рекреаційних комплексів та готельної інфраструктури, розширенням попиту на кейтеринг-сервіс тощо.

Солук В.

Науковий керівник – доц. Кузишин А. В.

АНАЛІЗ РЕСУРСНОЇ БАЗИ ОБ'ЄКТІВ ГРЕКО-КАТОЛИЦИЗМУ ДЛЯ РОЗВИТКУ САКРАЛЬНОГО ТУРИЗМУ В ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ОБЛАСТЯХ

Сьогодні туризм міцно ввійшов в свідомість людей як потяг до відкриття чогось нового, пізнання невідомих країв, пам'яток природи, історії та культури, звичаїв та традицій різних регіонів. Одним з таких напрямків виступає релігійний туризм.

Саме релігійні об'єкти в силу своїх функціональних особливостей виступають елементами середовища, що є відмінними від традиційного середовища проживання. Храми, святі місця, монастирі можуть знаходитись в безпосередній близькості від місць проживання і можуть відігравати емоційно-сентиментальну роль, незалежно від частоти їх відвідуваності. Психологічно вони можуть сприйматися як буденні елементи. В релігійному туризмі поїздки у віддалені місцевості для поклоніння певним святинам, участь в культових діях або відвідування музеїв і виставок, будуть вважатись виїздом за межі традиційного середовища проживання та можуть переслідувати пізнавальну або паломницьку мету [1, с. 52].

Отже, варто погодитись з Т.Т. Христовим, що "релігійними туристами слід вважати людей, що виїжджають за межі традиційного середовища проживання на термін не більше року для відвідування святих місць і центрів релігій" [2, с. 9]. А звідси, релігійний туризм – вид діяльності, пов'язаний з

наданням послуг і задоволення потреб туристів, направлених до святих місць і релігійних центрів, що знаходяться за межами звичайного середовища проживання [2, с. 9].

Традиційно в релігійному туризмі прийнято виділяти два напрямки – паломницький туризм та релігійний туризм екскурсійного спрямування. Водночас можуть створюватись умови для одночасного запровадження обох видів релігійного туризму.

Християнське паломництво зародилося в IV ст., коли після кількох віків кривавих гонінь християнство стало не тільки дозволеною, а й офіційною, державною релігією і римський імператор-християнин Костянтин Великий підняв із небуття місто Єрусалим, спаплюжений язичниками.

Християни не були винахідниками паломницької традиції. Вони успадкували її від юдаїзму, де існував священний звичай відвідувати на свято Пасхи Єрусалимський храм – найбільшу святиню юдеїв.

Певною віхою в історії християнського паломництва стало VIII ст., коли назріла потреба богословського обґрунтування побожного ставлення до реліквій, ікон і святих місць. Тим більше, що в Церкві Христовій виникла ціла течія противників шанобливого ставлення до святинь, які вважали такі вияви побожності ідолопоклонством. Тоді й відбувся Сьомий Вселенський церковний собор, учасники якого засудили іконоборство як ересь і сформулювали один із найголовніших догматів Церкви: святі місця, як і святі ікони, є образами, що в таїнственний спосіб єднають нас із Першообразом – Христом, а тому заслуговують на шанування й поклоніння (у значенні здійснення перед ними поклону як жесту шанобливого ставлення). Причому шанування й поклоніння належать Особі, яка зображена на іконі чи з якою пов'язана певна реліквія або місце, а не самому зображенню чи місцю. З того часу реліквії, ікони й святі місця, як видимі знаки Божої присутності, стали центральними в церковній традиції боговшанування [3].

Паломницький туризм виступає різновидом релігійного туризму у формі певної сукупності поїздок представників різних релігій з паломницькою метою. Водночас паломництво можна визначати як подорожі людей для поклоніння святим місцям. Мотивація здійснення паломницьких подорожей може бути різною – бажання зцілення від фізичних та душевних хвороб, бажання помолитись за рідних та близьких, набратись сил, отримати благословення на початок якоїсь відповідальної справи (будівництво, навчання, одруження тощо). Паломництво може бути викликано прагненням висловлення вищим силам вдячності за блага, проявити відданість вірі, набути змісту буття.

Паломництво передбачає певне відношення людини до оточуючої дійсності. Паломники здебільшого дуже релігійні люди з сформованою системою цінностей. Психологічно вони готові тимчасово відступитись від звичного способу життя: кола спілкування, задоволення деяких потреб, обмеження в харчуванні для досягнення своїх духовних та моральних цілей. Ідея паломництва передбачає дії в умовах певних труднощів, добровільне взяття на себе зобов'язань жити в цих умовах. Це символізує готовність людини пожертвувати часом і матеріальними здобутками в ім'я духовного.

Надзвичайна трудність здійснення паломництва з часом спричинила ставлення до нього саме як до покутної жертви Богові, міцно пов'язавши у свідомості християн паломництво і покаяння. Давньоукраїнське слово проща (синонім до паломництво), яке походить від слова прощати, найкраще відображає сутність уявлень про мету паломництва – здобути Боже прощення, відпущення гріхів.

У католицькій традиції з часом це породило поняття відпустового місця – святого місця, проща до якого у встановлений Церквою час (переважно на певне свято) обіцяє так зване карне полегшення, тобто не тільки прощення гріхів, доступне християнинові через сповідь, але й полегшення покутних страждань, що їх зазнаватиме душа вже після смерті людини, перебуваючи в чистилищі [3].

В своїй історії Український греко-католицизм сформував потужну ресурсну базу, для формування паломницького туризму. Оглянемо основні з них.

Собор Св. Юра (Львів) розташований серед зелені на пагорбі, гордо височіє над містом. За традицією, собор поставлено на місці дерев'яної церкви й оборонного монастиря, закладених за князя Лева близько 1280 року. Після зруйнування обох споруд Казимиром III (1340) на цьому місці було зведено муровану чотиристовпну церкву-базиліку візантійського типу, побудовану 1363-1437 рр. архітектором Дорінгом за архімандритів Євтимія і Лаврентія (1738-1744). За митрополита Атанасія Шептицького її розібрано і протягом 1744-1764 рр. побудовано сучасний собор з комплексом будинків за проектом і під наглядом до 1759 року архітектора Бернарда Меретина, а закінчив його в 1764 р. архітектор і скульптор С. Фасінгер за митрополита Лева Шептицького. Після ув'язнення Української Греко-Католицької ієрархії з Митрополитом Йосифом Сліпим на чолі і незаконного "Собору Греко-Католицької церкви 8-10 березня 1946 року" собор було передано православної архієпархії в юрисдикції московського патріархату. В серпні 1990 року Собор Св. Юра був повернутий щойно легалізованій УГКЦ.

Найцінніша реліквія храму – Чудотворна Ікона Пречистої Діви Марії XVII ст.), привезена до Львова з Теревовлі єпископом Йосифом (Шумлянським) у 1674 р. У крипті знаходяться поховання видатних діячів УГКЦ – Кардинала Сильвестра Сембратовича, Митрополита Андрея Шептицького, Патріярха Йосифа Сліпого, Митрополита Володимира Стернюка, Мирослава-Івана Кардинала Любачівського.

Церква св. Андрія – відома святиня Львова, що втілює красу і велич оживотвореної світлом християнства європейської культури і дозволяє зануритися у світ легендарного Середньовіччя. Довжиною 57 м при висоті 22 м – церква є не лише однією з найдавніших, але й найбільших святинь Львова. Цей храм є центральна споруда так званого комплексу Бернардинців (Бернардинів), до якого належать також будівля давнього католицького монастиря, колона і криниця св. Яна з Дуклі. Особливими реліквіями церкви св. Андрія є мощі католицького святого Яна з Дуклі та чудотворний образ Матері Божої Страждальної, відомий також під назвою Деревнянська Богородиці.

Церква Пресвятої Трійці – єдина львівська унікальна дерев'яна церква, збережена з XVII ст. За останніми даними, знайденими в архівах Кракова, храм спорудили мешканці с. Сихів 1600 р. Сихівський храм є одним із небагатьох у Західній Україні, які славляться своїм внутрішнім розписом. Стінопис церкви датований 1683 р. У рослинний орнамент вписано зображення трьох святих воїнів: Теодора Тиронського, Юрія Переможця і Дмитрія Солунського. Такий вибір святих відповідає героїчному часові, у якому був створений стінопис. На правій стіні храму знаходиться ікона, на якій зображено св. Йосифа та маленького Ісуса, датована 1783 роком.

Церква Святої Євхаристії (Львів) – велична архітектурна пам'ятка пізнього бароко з оригінальним скульптурним оздобленням. Монастир домініканців на цьому місці заснували ще у XIII столітті на прохання дружини українського князя Лева Даниловича, угорської принцеси Констанції, яка була католичкою і на чужині тужила за своєю вірою. Через аварійний стан готичний домініканський костел розібрали 1748 року. Новий храм, який нагадує костел святого Карла у Відні, у 1748-1764 роках спорудили за проектом військового інженера, генерала артилерії Яна де Вітта у пізньобароковому стилі. В середині храму низка надгробків, найцінніший із яких надгробок графині Дунін-Борковської роботи всесвітньовідомого данського скульптора Бертеля Торвальдсена (1816 рік). Львівську школу скульпторів репрезентує пам'ятник губернаторові Галичини Гауеру роботи Шімзера (1824 рік). 1880 року тут поставлено пам'ятник знаменитому польському художникові Артурові Гротгеру роботи скульптора Гадомського.

Греко-католицька церква *св. Миколая в Белзі* – це колишній костел Непорочного зачаття Найсвятішої Діви Марії (Пресвятої Богородиці), що був частиною монастиря ордену сестер-домініканок. Збудований на руїнах дерев'яної церкви наприкінці XVII ст., храм є пам'яткою барокової мурованої архітектури з розкішним декорованим фасадом, прикрашеним чотирма жіночими скульптурами: св. Уреули, св. Катерини Сієнської, св. Розалії та невідомої святої, що стоять у вишуканих мушлеподібних нішах. У 1906 році за проектом відомого львівського архітектора Філімона Левицького на схід від церкви була зведена модерна триярусна дзвіниця з цибулястою банею.

Церква Успіння Пресвятої Богородиці в Глинянах (Львівська область) належить до найвиразніших і добре збережених дерев'яних пам'яток XVIII ст. Перша згадка храм у Глинянах сягає ще часів Галицько-Волинського князівства 1397 р. Перша документальна згадка про церкву Успіння датується 1562 р. Існує передання, що сам Богдан Хмельницький, який перед штурмом Львова 1648 р. побував зі своїм військом у Глинянах, подарував церкві Успіння Пресвятої Богородиці ікону Розп'яття Ісуса Христа.

Церква Успіння Пресвятої Богородиці у Страдчі (Львівська область) вперше згадується 12 червня 1416 року. У 1939-1941 рр. парохом с. Страдч був о. д-р, проф. Микола Конрад, котрого у 2001 р. Римський папа Іван-Павло II проголосив блаженним мучеником.

Марійський духовний центр у Зарваниці (Тернопільська область) постав на місці скиту, а пізніше церкви з чудотворною іконою Богоматері, яку вдалось врятувати після нападів та плундрвань села татарами. У відновленій церкві було встановлено образ Розп'ятого Спасителя, який коронував в 1742 році львівський митрополит Атаназій Шептицький. У 1754 р. було споруджено храм Пресвятої Трійці. 23 червня 1867 р. Папа Римський Пій IX коронував Чудотворну ікону Зарваницької Божої Матері. В сучасному вигляді Марійський Духовний центр відбудовується з 1991 р.

Собор Непорочного Зачаття Пресвятої Діви Марії в Тернополі був зведений з тесаного каменю впродовж 1749-1779 рр. Автором проекту став Август Мошинський. Тоді у соборі було кілька віктарів: святого Вінкентія з Феррари, Матері Божої Вервиці, святого Альберта і святого Томи Аквінського, Розп'ятого Ісуса Христа, святого Домініка, Яцека і Неслава, святої Марії Магдалени і святої Теклі. Особливо вражали фрески собору, які розповідали про історію Ордену домініканців. Авторство розпису фресок бічних нефів належало Юзефу Хойницькому. Не менш витонченою є робота відомого польського художника Станіслава Строїнського, який розписав інтер'єр храму. На початку XX століття храм реставрували за проектом архітектора Владислава Садловського, а художник Кароль Політинський відновив старі та намалював нові фрески. На вежі встановили годинник, відновлений сьогодні 3 1989 року тут розташований Катедральний собор Непорочного Зачаття Пресвятої Богородиці. Нові розписи у церкві виконав художник Юрій Журавський. Також зліва від головного входу до собору споруджений пам'ятник патріархові Йосипу Сліпому, а справа – гранітний хрест на честь 10-річчя створення Тернопільської єпархії УГКЦ.

Церква Святої Трійці в Бережанах (Тернопільська область) споруджувалась протягом 1626-1637 рр. на пожертви міщан. Однак 1748 р. храм завалився. Того ж року тодішній власник Бережан князь Август

Чарторійський розпочав будівництво нової церкви, яке закінчили нові власники – Любомирські. У 1810 р. церква постраждала від сильної пожежі, що охопила всю центральну частину міста. Але за сприяння княгині Ізабелли Любомирської храм було швидко відновлено. Сучасного вигляду церква набула внаслідок останньої реставрації 1893–1903 рр. Саме тоді було зведено дві вежі і баню. Під час революційних подій 1848 р. – «весни народів» – церква Святої Трійці була центром українського національного відродження в краю. У ній знаходилася хоругва-прапор національної гвардії, формування якої на той час було в Бережанах. У церкві Святої Трійці сьогодні зберігається Римсько-Бережанська чудотворна ікона Пресвятої Богородиці, яку привіз на початку XVII ст. до Бережан шляхтич Олександр Синявський як подарунок містові від Папи Римського Павла V. Ікона є однією з найстарших пам'яток візантійського іконопису Галичини. У 2008 р. Папа Венедикт XVI видав Грамоту про відновлення відпустів до Бережанської чудотворної ікони Пресвятої Богородиці. Окрім чудотворної ікони, у церкві Святої Трійці є ще одна реліквія – мощі (частина кістки руки) Івана Хрестителя, які подарував храмові 1715 р. князь Август Чарторійський. Церква Святої Трійці в Бережанах з благословення Владика Василя (Семенюка), Єпарха Тернопільсько-Зборівського УГКЦ, стала одним із паломницьких відпустових місць єпархії.

Історія заснування церкви *Непорочного Зачаття Пресвятої Діви Марії у Буцневі* (Тернопільська область) тісно пов'язана із діяльністю в цьому селі отців василіан, які вже протягом півстоліття до її спорудження утримували однойменну чернечу обитель. Мурований храм було споруджено у монастирі в 1744 р. коштом і старанням буцнівського старости Андрія Шумлянського. Коли василіани в 1751 р. перейшли із Буцнева до Крехівського монастиря, то вони передали свою монастирську церкву місцевій парафіяльній громаді. Вже майже два з половиною століття на головному престолі буцнівської церкви знаходиться плакуча чудотворна ікона Богородиці. Цю досконалу копію Белзької (тепер Ченстоховської) ікони подарував 1729 р. отцям василіанам Матвій Цивинський, а вже дуже скоро після того, 25 січня 1737 р., Митрополит Атанасій (Шептицький) своєю Грамотою проголосив її чудотворною. Завдяки молитвам до Богородиці перед цією іконою війська християнських держав – Австрії, Польщі, Росії – здобули перемогу над турками під Хотиним у 1739 р.

Церква Святого Духа в Рогатині (Івано-Франківська область) зведена 1598. Сьогодні храм та його іконостас є однією з найвизначніших пам'яток давньоукраїнської дерев'яної архітектури та монументально-декоративного мистецтва. Церкву відносять до десяти найцінніших дерев'яних сакральних споруд України. Храм збережено в такому вигляді, яким він був більш, ніж чотириста років тому. Відтворено п'ятирусний вівтар, споруджений у 1650 році. Перший в Галичині ренесансно-бароковий іконостас був мальований олійними фарбами. Припускають, що його виконали майстри Львівської школи.

Собор Успіння Пресвятої Богородиці (м. Чернівці) почав діяти в 1821 р. У 40-ві рр. XIX ст. церкву розбудували, з Італії привезли іконостас та два вівтарі, у розписі ікон яких брав участь відомий польський іконописець Адам Отеховський (сьогодні можна побачити його автограф на іконі Ісуса Христа). Невдовзі після того храм збагатився іконою Матері Божої, для якої жертводавець і фундатор церкви Тадей Туркул в 1879 р. у Кракові виготовив позолочені ризи. В 1880 р. собор відвідав Митрополит Йосиф (Сембратович), а в 1900 р. – Андрей (Шептицький) як єпископ Станіславівський. Чернівецька чудотворна ікона багато разів ошчасливила потомством бездітних батьків. *Висновки.* Згадані в публікації святині греко-католицизму є незначною часткою тих можливостей, які має західноукраїнський регіон для розвитку паломницького туризму. Важливою проблемою для подальшого розвитку є збереження та консервація тих пам'яток сакрального мистецтва які мають значення для формування паломницького напрямку, а також формування відповідної інфраструктури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кузишин А.В. Геопросторові особливості видового складу релігійного туризму в Тернопільській області // Вісник наукових досліджень. Серія: Туризм. Випуск 1. – Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ Галицького інституту імені В'ячеслава Чорновола, 2006. – С. 52-56.
2. Христов Т.Т. Релігійний туризм: Учеб. посібник для студ. высш. учеб. Заведений. – М.: "Академия", 2005. – 288 с.
3. <http://pilgrimage.in.ua/svitove-hrystyyanske-palomnytstvo/>

Усова О.

Науковий керівник – доц. Кузишин А. В.

АНАЛІЗ ТУРИСТИЧНИХ ПОТОКІВ ІРЛАНДІЇ

Ірландія відноситься до Європейського туристичного регіону, субрегіон – Північна Європа. Туризм останніми роками розвивається тут досить динамічно. Цьому сприяє велика кількість туристичних об'єктів, продумана державна політика з розвитку туризму, сталий економічний розвиток країни. Інтерес туристів до Ірландії посилюється з кожним роком, про це свідчить туристична статистика. У 1977 р. Ірландію відвідало тільки 566 тис. туристів, а через більш ніж 20 років (1998 р.)

кількість прибуттів на «Смарагдовий острів» (неофіційна назва Ірландії) досягло 5 млн., що на 9,3% більше, ніж у 1997 р., а в 2000 р. кількість відвідувачів зросла до 6 млн. осіб. Це зростання відбувалось до 2007 року.

За статистичними даними 2007-2010 років попит на тури до Ірландії знизився, на це вказують такі показники: в 2008 році 7,84 млн. осіб відвідало дану країну, що на 2,16% (173,2 тис. осіб) менше ніж 2007 року, в 2009 році ще на 11,63% менше, тобто на 911,5 тис. осіб, а в 2010 році показники знизилися на 12,85% (890,4 тис. осіб). Але показники за 2011 рік вказують на зріст попиту до Ірландії. Згідно з офіційними даним центрального офісу статистики за другий квартал 2011 року, близько 250 тис осіб відвідало Ірландію, що 15% більше ніж в 2010 році. Всього дану країну відвідало 1,8 млн. іноземців. І цей показник цілеспрямовано зростає. Вже у 2015 році кількість туристів збільшилась до 8,6 млн. осіб. За даними ВТО, Ірландія увійшла до списку країн-рекордсменів за темпами зростання числа прибуттів.

Центральне статистичне управління опублікувало результати за 4 квартал 2015 року, даючи детальну інформацію про мету поїздок закордонних гостей, суму коштів, використаних в часі подорожі, кількості ночей і використаних ними засобів розміщення.

Метою більш ніж 2/5 відвідувачів острова Ірландії в 2014 році був відпочинок, тобто на 280 000 осіб (+ 8%) більше відпочиваючих, ніж в 2013 р. Більше 1/3 (37%) приїхали в гості до друзів і / або родичі (VFR), в той час, як майже 1/5 гостей відвідали дану країну з бізнесовою метою.

У 2015 році було зафіксовано 8,6 млн. іноземних туристів в Ірландії – це явне зростання на 14% у порівнянні з 2014 р. Разом з тим і змінилось число відвідувачів з точки зору конкретної мети поїздки (рис. 1). Кількість відвідувачів з метою відпочинку збільшилася на 20%, з бізнесовою метою – на 12%, а відвідування друзів та родичів – на 4%.

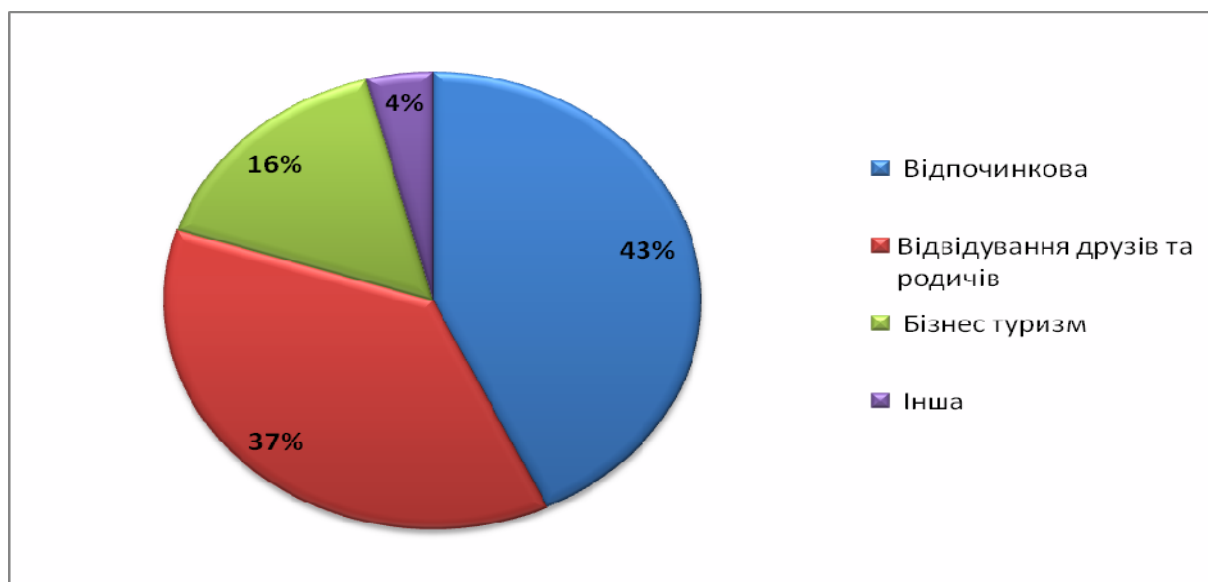

Рис.1. Мета туристичних поїздок до Ірландії в 2015 році

За даними Центрального статистичного управління у 2015 році колективними закладами розміщення скористались на 5,3 % більше іноземців, ніж за той самий період 2014 року. Кількість ночівель збільшилася на 5 %. Країни з найвищим зростанням кількості розміщення туристів є сусідами Ірландії: Велика Британія (36%), а також інші, включаючи США (збільшення в середньому на 15%). Водночас зменшився час перебування в готельних номерах та садибах (2,6%) і кількість наданих в тих об'єктах місць для ночівлі (10,2 %). Лідируючу ланку займає ночівля саме у друзів та родичів – 33 % , а ночівля у готелях – 25%.

Найчастіше Ірландію відвідують британці (48% усі прибуттів) та інші відносно близькі сусіди. Зросла кількість прибуттів з Німеччини та Іспанії на 15% та 11% відповідно та інших європейських країн.

Також значну часту серед прибули туристів займають відвідувачі з Канади (158 тис. осіб – зріст на 27% у порівнянні з минулим роком) та США (понад 1 млн. осіб, зріст на 13%). Повільно, але впевнено зростає частка відвідувачів з Австралії та Нової Зеландії – 208 тис. осіб за останній рік.

Відповідно до отриманих статистичних даних щодо перебування відвідувачів (включаючи мінімум одну ночівлю), частка британських відвідувачів виросла на 12% і частка гостей з материкової Європи виросла на 16%, американських відвідувачів – на 13% і відвідувачів з інших областей (країни Південно-Східної Азії, Австралії та Океанії) – на 12%.

ГЕОГРАФІЯ

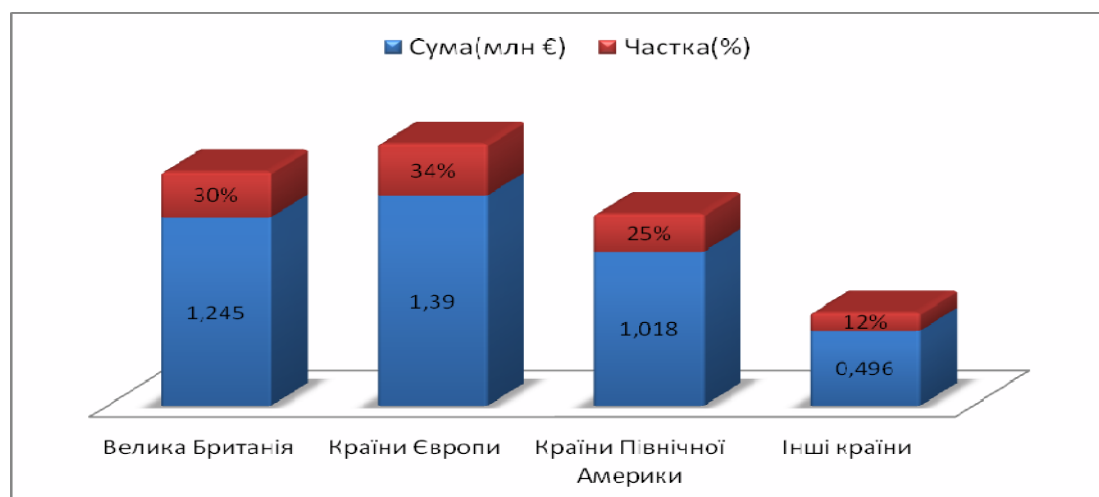

Рис. 2. Сума та частка доходів Ірландії від відвідувачів з різних регіонів за 2015 рік

Загальні доходи країни від усіх відвідувачів Ірландії в 2015 році зросли на 17% у порівнянні з 2014 роком і становили 4,148 млн. €. Найбільший внесок зробили громадяни Великої Британії та відвідувачі з країн Європи (Рис.2).

В загальному 2015 рік показав дуже хорошу позитивну тенденцію розвитку туризму в Ірландії, проте працівникам туристичної індустрії та управлінцям в даній сфері не варто заспокоюватись і зупинятись на досягнутому, потрібно продовжувати роботу задля стійкого зростання галузі, підтримувати стратегічний підхід до розвитку туризму. Коливання валютних ринків і міжнародна нестабільність може змінити цю позитивну динаміку дуже швидко, тому відділу розвитку туризму варто зберігати пильність і продовжувати свою діяльність з акцентом на послідовне і стійке зростання, а також підтримання співвідношення ціни та якості з року в рік.

У цьому році Ірландія прагне працювати з туристичними підприємствами для підвищення атрактивності різних регіонів країни, особливо тих, які на даний момент не є залученими до масового туризму. Також пріоритетним є збільшення числа відвідувачів за межами літнього сезону. У майбутньому це має забезпечити довгострокове зростання туристичної галузі, і можливість надавати прогнози щодо розвитку галузі на кілька місяців наперед.

ФАКУЛЬТЕТ ІНОЗЕМНИХ МОВ

Бугай Т.

Науковий керівник – асист. Панченко В.В.

СПЕЦИФІКА ПЕРЕКЛАДУ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ КАЛАМБУРІВ

Постановка наукової проблеми. Переклад гри слів є досить складним явищем, адже всі види каламбурів протиставляють одне до одного два, а то й декілька виразів, які мають різні значення але однакову або ж подібну форму.

Гра слів трапляється не тільки в усіх жанрах вітчизняної та зарубіжної літератури, але також у повсякденному мовленні (анекдотах) та жанрах так званої поп-культури (коміксах, комедіях, рекламі, журналістських текстах тощо). Сьогодні рідко трапляються друковані твори, де б не використовувалася гра слів. Особливо гостро питання перекладу каламбурів постає перед перекладачами англомовних серіалів та фільмів, де часто-густо використовують гру слів.

Сутність каламбуру полягає в сутичці або, навпаки, у несподіваному об'єднанні двох несумісних значень в одній фонетичній (графічній) формі [1, с.289].

Будь-який фразеологічний каламбур будується за допомогою трансформацій, суть яких полягає у руйнуванні форми або змісту початкової фразеологічної одиниці і при цьому досягається одночасне сприйняття прямого та переносного компонентів – явище подвійної актуалізації. Фразеологічна одиниця перетворюється у каламбур за умови її подвійного сприйняття та виникнення комічного ефекту, спричиненого ефектом неочікуваності [1, с.308].

Метою цієї статті є теоретичне та практичне обґрунтування особливостей перекладу англійського лексичного каламбуру на українську мову. Каламбур як стилістична одиниця не розглядається в літературних довідниках ні в числі тропів, [1, с. 5] ні серед риторичних фігур, але входить до складу семантичних фігур мови, поряд з такими прийомами, як антитеза, порівняння і оксюморон.

Обов'язковим компонентом структури будь-якого каламбуру є ядро (два елементи, що об'єднані однаковою або схожою фонетичною чи графічною формою, але різні за змістом) та базисний контекст, який створює мінімальні умови для реалізації елементів ядра в каламбур [1, с. 322].

Аналіз досліджень. Дослідженням питань вживання каламбуру займалися такі вчені, як В.С. Виноградов, М.П. Брандес, З.О.Н. Гвоздьов, І.Р. Гальперін, А.В. Федоров та ін.). Класифікація каламбурів за Виноградовим нам здалася найбільш точною. З точки зору перекладу найзручніше розглядати каламбури на трьох рівнях: фонетичному, лексичному та фразеологічному.

Виклад основного матеріалу. Каламбур можна побудувати на основі фразеологічної одиниці будь-якого типу, але в першу чергу на образних фразеологізмах. Якщо фразеологія мови перекладу містить такий самий або хоча б близький образ, то під час перекладу не виникне жодних труднощів. В основу нашого дослідження лягає американський комедійний серіал «Sex and the City». Виділимо основні способи перекладу каламбурів: 1) калькування; 2) калькування з перекладацьким коментарем; 3) морфологічне калькування; 4) створення аналогічної гри слів у мові перекладу, або компенсація; 5) опущення.

Наприклад:

Samantha: and our fair city is made even fairer with cute, sweet, American sailors looking for fun.

Carrie: Hold on, Pearl Harbor. Not interested.

Samantha: We always have fun.

Carrie: Running through Times Square in heels, to find a sailor to kiss.

That ship has sailed [2], pun intended [3].

- Кораблі нашого ВММ швартуються в місті і симпатичні американські матроси в пошуках розваг додають йому колориту.

- Стій, Перл Гарбор, мене це не цікавить.

-Чому? Нам завжди буває весело.

-Щоб я гасала на каблуках по Times Square і шукала, якого б матроса поцілувати?! Цей корабель уже відплив. Каламбур умисний [3].

Каламбур побудований на основі англійського фразеологізму «that ship has sailed», що в перекладі на українську означає «втраченого не повернеш». Перекладач вирішив зберегти оригінальний образ

фразеологічної одиниці, використавши створення аналогічної гри слів у мові перекладу, або компенсацію.

Прикладом калькування є наступний приклад гри слів:

«Samantha: Don't play "hard to get" with a man who's hard to get.»[3].

Гра слів побудована на назві американської гри "hard to get" [4], яку використовують жінки для того, щоб завоювати чоловіків. Основне її правило «вдавати недоступну». Саманта радить подрузі не грати в цю гру з чоловіком, якого «і так важко завоювати». Для того, щоб зберегти гру слів і донести оригінальний задум, перекладач використовує прийом створення аналогічної гри слів у мові перекладу, або компенсацію:

«Не корч важкодоступну перед важкодоступним чоловіком [3].

Еквівалентний переклад каламбуру можна зустріти в наступному прикладі: Carrie: And how are [your chicken pox] today?

Miranda: Biblical. There's literally a pox on my house. If there wasn't a Jules and Mimi marathon on BBC America this weekend, I'd have jumped out the window.

Carrie: Hey, speaking of handsome black man, have you spotted any more of Doctor Knicks?

Miranda: Don't say spot. No. As a leopard, I'm laying low. But according to my sources, he's officially in the building [3].

- Як ти сьогодні?

- По-біблійному. На моєму домі вітрянка.

Якби по BBC America в ці вихідні не йшов підряд весь «Джулс і Мімі», я б з вікна вистрибула.

- До слова про гарних чорних чоловіків, ти не бачила більше доктора Нікса?

- Аби він мене не бачив. Ні. Я прокажена й не висовуюсь. Та мої джерела свідчать, що він офіційно заселився [3].

Фразеологізм «a pox on my house» походить від вислову Шекспіра із п'єси «Ромео і Джульєтта» «A plague on both your houses» [5], що означає смерть, горе, ворожба, що нависли над родинами. В даному ж випадку Міранда саркастично висловлюється щодо своєї «вітрянки», яка заважає їй будувати особисте життя з новим сусідом.

Калькування переклад використано і цьому прикладі гри слів:

Miranda: He was funny. And cute.

Carrie: Yeah, and in town for a week! What's the point?

Samantha: That IS the point! It's the best possible scenario, because you know he's leaving.

Carrie: But it's like whatever happens, there's an expiration date. It's expiration dating [3].

- Він дотепний і симпатичний.

- І приїхав сюди на тиждень, нащо це мені?

- Якраз через ЦЕ! Це найліпший варіант. Ти знаєш, що він поїде.

- Але ж тоді, що б не вийшло, - буде граничний термін, це роман на час [3].

Не вдалося зберегти оригінальний задум творців фільму в українському варіанті перекладу, хоча сама гра слів була передана вдало

Прийом калькування можливий тільки в тих рідкісних випадках, коли в мові перекладу є повні еквіваленти-фразеологізми, що дозволяють калькувати словосполучення, передаючи максимально близько до оригіналу і окремі компоненти, наприклад:

Carrie: Evidently, people who borrow glass houses shouldn't throw cantaloupes [3].

Каламбур побудований на основі приказки "people who live in glass houses shouldn't throw stones" (Приказка означає, що ми не повинні критикувати інших за ті риси характеру, які притаманні нам самим) [6], перекладач використав прийом калькування:

Очевидно, в чужих скляних будинках не слід кидатися динями.

Саме цей перекладацький прийом ми вважаємо найдоречнішим, адже він цілковито описує ситуацію, в яку потрапила одна з головних героїнь - Саманта, яка позичила будинок зі скляними стінами у свого хлопця, в який згодом, розлючена через його зраду, кинула динєю, але не пояснює оригінального значення цієї приказки, не притаманної для української мови.

Отже, розглянувши переклад фразеологічних каламбурів, які зустрічаються в серіалі, можна виділити наступні способи перекладу каламбурів: 1) калькування; 2) створення аналогічної гри слів у мові перекладу, або компенсація.

Відштовхуючись від жанру серіалу, пріоритетною метою при перекладі було збереження комічного ефекту, що і враховувалося у всіх перекладених прикладах. У деяких випадках, де це було можливо, комічну складову вдалося передати за допомогою прийому гри слів, як і в оригіналі.

Від вдалого перекладу безпосередньо залежить художньо-естетична цінність серіалу і враження, яке він справляє на глядача. Тому стає очевидна необхідність подальших докладних досліджень в даній області.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Влахов С., Флорин С. Непереваемое в переводе – М.: Международные отношения, 1980. – 339 с.
2. Електронний словник/ Режим доступу <http://uk.urbandictionary.com/define.php?term=that+ship+has+sailed> (дата звернення 07.04.2016)
3. Субтитри до серіалів [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://ua.tvsubtitles.net/tvshow-68-1.html> (дата звернення 05.02.2016).
4. How to Play Hard to Get [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://www.wikihow.com/Play-Hard-to-Get> (дата звернення 07.04.2016).
5. The English Annotation [Електронний ресурс] / Режим доступу http://annotation_en_ru.academic.ru/48/a_plague_on_both_your_houses (дата звернення 07.04.2016).
6. Електронний словник / Режим доступу <http://dictionary.cambridge.org/ru/словарь/английский/people-who-live-in-glass-houses-shouldn-t-throw-stones> (дата звернення 07.04.2016)

НОВОСАД Ю.

Науковий керівник – канд. філол. наук Цепенюк Т.О.

**ГЕНДЕРНИЙ ПІДХІД ДО ВІДТВОРЕННЯ МОВЛЕННЕВОГО ЕТИКЕТУ
У ТВОРАХ ВІКТОРІАНСЬКОЇ ЕПОХИ**

Постановка наукової проблеми. Належність людини до певної статі відіграє важливу роль у процесі формування особистості, на що впливає багато чинників, серед яких одне з чільних місць належить мові. Поняття «гендер» було введено в понятійний апарат науки в кінці 60-х – на початку 70-х років минулого століття і використовувалося спочатку в історії, історіографії, соціології та психології, а потім і в лінгвістиці. Сьогодні активно формується такий напрям досліджень, як лінгвістична гендерологія, або гендерна лінгвістика, що вивчає особливості мови чоловіків і жінок. Гендерний фактор справді впливає на вибір мовних засобів у різних мовах, а от ступінь, обумовленість, інтенсивність та інші аспекти цього впливу і є областю дослідження гендерної лінгвістики.

Аналіз досліджень. У вітчизняній лінгвістиці перші регулярні дослідження гендеру почали проводитися наприкінці 80-х – на початку 90-х років. У наш час цей процес відбувається так стрімко, що впевнено можна заявити про появу ще однієї галузі вітчизняного мовознавства – лінгвістичної гендерології (чи гендерної лінгвістики). Гендерній проблематиці у мовознавстві присвячена велика кількість праць західних дослідників (Л. Ірігарей, Д. Камерон, Ю. Крістева, Ж. Лакан, Р. Лакоф, М. Талбот, Д. Таннен та багато інших) та науковців країн СНД (О. Горошко, Т. Гундорова, А. Кириліна, І. Халеева та ін.).

Соціокультурна обумовленість мовних явищ лежить в основі гендерних досліджень у мові, що набули широкого розповсюдження під назвою «гендерна лінгвістика». Незважаючи на багаторічну історію дослідження гендеру в більшості гуманітарних наук та в лінгвістиці зокрема, сама категорія гендеру визнається досить неоднозначною та такою, що потребує більш чіткого тлумачення та визначення.

Мета статті полягає у дослідженні особливостей гендерного підходу при перекладі художньої літератури, а саме при відтворенні мовленнєвого етикету у творі Джейн Остін «Pride and Prejudice» та його українських перекладах: «Гордість та упередженість» (перекладач Володимир Горбатко) та «Гідність і гонор» (перекладач Тетяна Некряч).

Виклад основного матеріалу. Переклад художнього твору – це мистецтво, складний процес. Художній твір несе в собі художньо-естетичну функцію, і основною метою такого твору є досягнення певного естетичного впливу. З точки зору прагматики перекладу найбільш труднощі відчуває перекладач художньої літератури, адже в процесі перекладу йому необхідно «перекодувати» зміст вихідного тексту мовою перекладу і передати прагматичну інтенцію автора тексту оригіналу для досягнення адекватного перекладу. Перекладач є представником або жіночої, або чоловічої статі, з властивим їй/йому набором суспільно та культурно зумовлених гендерних характеристик. Гендерна ідентичність перекладача неминуче виявляється в її/його індивідуальній стилістиці – виборі граматичних форм, лексичних уподобаннях, емоційній забарвленості мови тощо [4, с.412]. Тому важливим критерієм адекватності перекладу є гендерна неупередженість створюваного перекладачем дискурсу.

Переклад літератури часів Вікторіанської епохи є складним завданням. Адже перекладач повинен розпізнати соціокультурну інформацію та знайти шляхи інтерпретації її українською мовою. Важливим є розуміння змісту тексту оригіналу, а також екстралінгвістичні знання обох культур. Вікторіанська епоха – період в історії Великої Британії, який хронологічно приблизно збігається і пов'язується з правлінням королеви Великої Британії Вікторії [3].

Відомим є вікторіанський кодекс поведінки – це декларація всіх можливих чеснот: працелюбності, пунктуальності, помірності, хазайновитості та інших. Вирізнялися також і правила поведінки між чоловіками та жінками. Наприклад, за столом після обіду залишалися лише чоловіки, щоб викурити сигару і поговорити; жінки ж виходили. Відкриті симпатії були заборонені, а жінка вважалась скомпрометованою, якщо бодай на хвилину залишилася в кімнаті наодинці з чоловіком [2].

Щодо мовленнєвого етикету, то за часів письменниці Джейн Остін він був теж доволі стандартизованим. Наприклад, подружжя при сторонніх звертались один до одного офіційно («містер», «місіс»), щоб не образити моральність присутніх. Залицалися чоловіки шляхом ведення різноманітних філософських бесід та використовуючи символічні жести. Відверті зізнання у коханні були неприйнятними [2].

Мовленнєвий етикет - це національно-специфічні правила мовленнєвої поведінки, які реалізуються в системі стійких формул і висловів, що рекомендуються для висловлення подяки, прощання тощо в різних ситуаціях ввічливого контакту зі співбесідником, зокрема, під час привітання, знайомства, звертання тощо [5, с.110].

Перекладачі В. Горбатько та Т. Некряч використовували різні підходи до відтворення особливостей мовленнєвого етикету тексту оригіналу. Розгляньмо на прикладах детальніше способи та прийоми відтворення одиниць мовленнєвого етикету.

My dear Mr. Bennet, said his lady to him one day [8, с.3]. У перекладі В.Горбатька: Мій дорогий містере Беннет, — якось звернулася дружина до свого чоловіка [7]... Слово dear перекладається шляхом експресивації – нейтральне слово дорогий перекладається стилістично маркованим відповідником дорогий. Слово lady запропоновано контекстуальний відповідник дружина.

Переклад Т. Некряч: Любий мій містере Беннет, - одного дня звернулася місіс Беннет до чоловіка [6, с.4]... Як бачимо, перекладачка підійшла до відтворення мовленнєвого етикету більш нейтрально і стандартно. Тим більше, далі по тексту вона притримувалася обраного варіанту перекладу dear – любий. Тоді як В. Горбатько використовує ще й любий, голубе мій.

But you forget, mamma, said Elizabeth [8, с.6] - Але ж не забувайте, мамо, — сказала Елізабет [7]... - у В. Горбатька відповідник мама є нейтральним, тоді як Некряч обирає лагідне звертання: Але ви забуваєте, матусю, - промовила Елізабет [6, с.8].

Звертання донька не вживалось. Містер Беннет звертається до своєї дочки Мері: a young lady [8, с.7]. У В. Горбатька – молода панна [7]. Хоча тут допущено помилку, а саме плеоназм, адже панна – це молода незаміжня дівчина [1]. Тетяна Некряч перекладає a young lady як дівчиця [6, с.9] - застарілим, народно-поетичним українським словом. Можливо, на думку перекладачки, використання такої одиниці мало б сприяти наближенню перекладного твору до оригіналу в історично-часовому просторі.

Родинні зв'язки у звертанні демонструвалися, крім традиційних батько, мати, бабуся, дідусь вживанням таких слів на позначення спорідненості, як брат, сестра, кузен, кузина:

I am very sensible, madam, of the hardship to my fair cousins [8, с.65]. Обое перекладачів зберігають у текстах перекладу ці звичайні звертання:

Я добре свідомий тих великих труднощів, які можуть випасти на долю моїх прекрасних кузин, пані[7] - звучить переклад В. Горбатька.

Я добре розумію, мадам, складну ситуацію моїх чарівних кузин [6, с.74] - варіант Т. Некряч.

Характерною рисою перекладу мовленнєвого етикету Володимиром Горбатьком є відтворення етикетних формул sir та madam суто українськими пан та пані, що видається нам сумнівним рішенням:

You are too hasty, sir, she cried [8, с.107] - Вам не здається, що ви надто поспішаєте, пане? — скрикнула вона [7].

В українській мові пан має значення поміщик; той, хто займав привілейоване становище в дореволюційному суспільстві [1]. Це призводить до одомашнення перекладу, що, на нашу думку, недоцільно. Можливо, перекладач мав на меті передати іронію, з якою Елізабет сказала цю репліку – в такому випадку інтенція перекладача є успішною. Тетяна Некряч в таких ситуаціях, знову ж таки, обирає стандартні відповідники: Ви надто поспішаєте, сер, - вигукнула Елізабет [6, с.119]. З іншого боку, це робить переклад одноманітним, монотонним, який не передає інтонацій та конотацій тексту оригіналу.

Молоді люди у звертаннях один до одного були стриманими і вживали форми міс та містер разом з прізвищем.

You observed it, Mr. Darcy, I am sure [8, с.35].

А ви, містере Дарсі? Ви ж просто не могли цього не помітити [7]! - переклад Горбатька.

А ви, містере Дарсі, безумовно, помітили все [6, с.41]. - переклад Некряч.

При відтворенні таких форм звертань обое перекладачів обирають однакову стратегію.

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків. Загалом, і Володимир Горбатько, і Тетяна Некряч впоралися з відтворенням мовленнєвого етикету у своїх перекладах твору. Проте, можна виокремити деякі відмінності, які ми пов'язуємо із гендером перекладачів. Зокрема, Володимир Горбатько у виборі варіантного відповідника діє рішуче, що призводить до надання певного забарвлення або до адаптації до українського читача. В таких випадках етикетні форми не відповідають тим, що вживаються в оригіналі. Тетяна Некряч діє більш стандартно, і цілком відтворює дух тодішнього часу.

Перспективою подальших досліджень є вивчення та аналіз впливу статі перекладача на відтворення інших елементів художніх текстів, зокрема творів Вікторіанської епохи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Академічний тлумачний словник української мови в 11 томах. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua>
2. Артемов Стас / Беспредел приличий/ С. Артемов. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vokrugsveta.ru/blogs/sartemov/1684.php>
3. Вікторіанська епоха. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Вікторіанська_епоха
4. Комов О.В. Гендерний аспект перекладу/ О.В. Комов// Актуальні проблеми слов'янської філології. – 2011. – Випуск XXIV. – Частина 1. – С. 409-416.
5. Мацюк З. Українська мова професійного спілкування: навч. посіб./З. Мацюк, Н. Станкевич. – К.: Каравела, 2005. – С.110.
6. Остін Джейн. Гідність і гонор/ Дж. Остін; [пер. з англ. Т. Некряч]. - К.: ТОВ «Компанія «ВЕЛМАЙТ», 2014. – 416 с.
7. Остін Джейн. Гордість і упередженість/ Дж. Остін; [пер. з англ. В. Горбатька]. – Режим доступу: <http://www.e-reading.club/book.php?book=1025979>
8. Austen Jane. Pride and Prejudice/Jane Austen. – Kyiv: Znannia, 2015. – 382p. – (English Library).

ГРЕБЕНИК І.

Науковий керівник – асист. Куца О. І.

ВІДТВОРЕННЯ ФІГУР ЯКОСТІ У ТРЕЙЛЕРАХ ЗАСОБАМИ МОВИ-МЕТИ

У нас час продукція кіноіндустрії, особливо зарубіжної, користується неабиякою популярністю серед глядачів. Успіх іноземного фільму значною мірою залежить як від якісного перекладу самої стрічки, так і, безумовно, від якісного відтворення трейлера до нього, позаяк цей короткий промо-ролик фільму допомагає глядачам прийняти рішення щодо перегляду тієї чи іншої стрічки.

Окремі аспекти кіноперекладу вивчають: В. Горшкова, Р. Матасов, О. Соловей, С. Назмутдінова та ін. Стилістичним проблемам перекладу присвячені наукові доробки І. Корунця, І. Кравчук, Ю. Бабій, Н. Глінки та ін. Однак адекватність перекладу стилістичних фігур у трейлерах залишається поза увагою дослідників.

Мета статті полягає у вивченні англійських стилістичних фігур якості у трейлерах до фільмів та адекватності їх відтворення українською мовою.

Виклад основного матеріалу. Насамперед слід зазначити, що кінопереклад – це особливий різновид художнього перекладу, адже він спрямований на здійснення художньо-естетичного впливу та досягнення комунікативно-прагматичного ефекту, де кінодіалог – кінцева одиниця перекладу. Однією зі складових кіно є трейлери – невеликі сегменти певного фільму, які використовують для рекламування художнього фільму у кінотеатрах та на телеканалах [2, с. 32].

Процес перекладу трейлерів до фільмів значно відрізняється від процесу перекладу самого фільму. Особливості перекладу роликів до фільмів (трейлерів) полягає у тому, що:

- переклад трейлера відбувається задовго до виходу фільму у прокат, тому перекладач стикається із труднощами у розумінні відносин між героями та їх статусом;

- назва фільму – візитівка, першочергова інформація, яку глядач отримує про кінострічку. Взаємозв'язок між перекладом назви фільму та трейлера досить тісний, адже вони повинні відповідати один одному, оскільки глядач спочатку читає назву фільму, а потім дивиться трейлер до нього;

- переклад трейлера до фільму займає значно менше часу, ніж переклад самого фільму, отже спрощує роботу перекладачеві;

- під час перекладу трейлера до фільму слід звернути увагу не тільки на дослівну передачу з англійської мови українською, а й на артикуляцію зарубіжних акторів [8, с. 63].

Цікаво, що трейлери, як і будь-які інші тексти мають стилістичний аспект, який представлений різноманітними стилістичними фігурами мовлення [1, с. 17].

Стилістичні проблеми перекладу стосуються передачі у перекладі стилістичних характеристик оригіналу: відповідності стилів і жанрів та передачі різних стилістичних засобів (фігур). Оскільки, стилістична компетенція становить вищий рівень у порівнянні зі знанням граматики та лексики, то стилістичні проблеми перекладу становлять більші труднощі для перекладача [3, с. 59].

Врахування стилістичних особливостей оригіналу та їх відтворення сприятиме адекватності перекладу. Адекватний переклад – відтворення єдності змісту і форми оригіналу засобами іншої мови. Такий переклад враховує і змістову, і прагматичну еквівалентність, не порушуючи при цьому ніяких норм, є точним і не містить певних неприпустимих переколючень [9].

Звернемо увагу, що стилістичні фігури - синтаксичні мовні звороти, орієнтовані на незвичність слововживання, посилення емоційності, образності вислову, оздобу мовлення [10, с. 186].

Л. Мацько та ін. стверджують, що поняттям «фігури» охоплюються три типи виражальних засобів мови:

- фігури заміни, заміщення (тропи);
- фігури сумісності;

- фігури протилежності [5, с. 327].

Під фігурами заміни розуміють стилістично марковані способи поєднання в синтагматичній послідовності значень одиниць одного рівня в межах одиниць вищого рівня. Виділяють два типи фігур заміни:

- фігури якості;
- фігури кількості [5, с. 328].

У нашому дослідженні звернемо увагу на фігури якості, які є невіддільним елементом трейлерів.

До фігур якості належать ті, котрі виникли на зіставленні якостей і властивостей двох різних предметів зі спільною для них якісною ознакою. Такими є:

- метафора (антономазія, персоніфікація, алегорія);
- метонімія (синекдоха, перифраза, евфемізм, іронія) [5, с. 328].

Розглянемо детальніше кожну фігуру якості, а також наведемо приклади їх відтворення українською мовою.

Метафора – найпоширеніший різновид переносного вживання слів. Вона породжена тим, що між предметами, явищами, процесами, ознаками різних предметів немало спільного, схожого, тому однією лексемою позначають особи, істоти, предмети, дії, ознаки тощо, які чимось подібні. Метафора зазвичай є джерелом нових значень [4, с. 157].

Наведемо приклад метафори з трейлера до фільму «Канікули» (“Vacation”, 2015):

“This family is gonna rot, we gotta shake things up.” – “Наша сім’я заснула. Прокідайтеся, народ [14; 31]!”

В цьому прикладі фраза *сім’я заснула* вживається у переносному значенні. Герой, котрий говорить ці слова має на увазі те, що стосунки в сім’ї стали в’ялими, вони віддалилися один від одного.

Антономазія – різновид синекдохи, перенос імені – перейменування. Є два види антономазії:

- використання широковідомих власних імен персонажів у ролі загальних;
- вживання загальних назв у ролі прізвищ літературних персонажів та імен літературних персонажів.

Антономазія потребує фонових знань щодо ознак і властивостей того, чие ім’я або назва використовується. Обидва види антономазії характеризуються виразною експресією [5, с. 377].

У нижченаведеному прикладі зі стрічки «Марсіанин» (“The Martian”, 2015) можемо помітити, що слово Х’юстон є загальновідомим (ім’я, назва міста у штаті Техас), але у даному випадку це є стала фраза, котру застосовують у Космонавтиці.

“Houston be advised, we’ve got a video message, it’s directed to the whole crew.” – “Х’юстон, у нас є відеоповідомлення, адресоване усій команді [15; 27].”

Персоніфікація – троп, побудований на наділленні предметів, явищ природи та абстрактних понять рисами людини [7, с. 46]. Його ще також називають одухотворенням, уособленням. Є підстави вважати, що персоніфікація належить до найдавніших метафоричних явищ мови, вона відображала анімістичний погляд людей на природу, при якому весь світ населявся духами: говорив, сміявся, плакав, тужив [5, с. 377].

“Genetic modification would add the wow factor.” – “Тепер генетичні модифікації збільшать «вау-фактор» [20; 25].”

Вищенаведена фраза звучить у трейлері до фільму «Світ Юрського періоду» (“Jurassic World”, 2015). Оскільки, генетичні модифікації це нежива істота, тому вони не можуть мати безпосереднього впливу. Тому, їх наділили загальною людською рисою, котра дозволить збільшити цей «вау-фактор».

Алегорія – спосіб художньо-стилістичного зображення, який має в своїй основі приховування конкретної особи (осіб), явищ, предметів під певними конкретними художніми образами [4, с. 353]. Алегорією, або «злиття кількох метафор», можна назвати великою метафорою. Тема твору розгортається як розвиток метафоричного образу, все зображене має переносне значення: персонажі, їхні дії, місце, час тощо. Все це виражається системою мовних засобів, що включає в себе всі інші тропи і фігурні побудови [5, с. 378].

Приклад алегорії наведемо з трейлера до фільму «Віктор Франкенштейн» (“Victor Frankenstein” 2015):

“It is a time of innovation and progress, when the world’s greatest minds push the limits of what’s possible and goes deep of the unthinkable. My friend Victor Frankenstein is one such man.

I dream of a world, where hope replaces fear. Where a crippled man could be healed to walk again. What if we could give every life the chance it deserved? Igor, help me change the world!”

“В бурхливу епоху інновацій і прогресу, найвидатніші учені світу ламають межі немислимого. Мій друг, Віктор Франкенштейн – один із них.

В моєму «Новому світі» надія долає страх. Каліки одужують і знову стають на ноги. Що якщо ми можемо дати цей шанс кожній людині? Ігоре, допоможі мені змінити цей світ [12; 32]!”

У вищенаведеному прикладі можемо зрозуміти із контексту, що є фрази, корі вжиті у непрямому значенні, наприклад, *учені світу ламають межі немислимого*. Перш за все, люди не в змозі ламати межі немислимого, адже це нереальний предмет, який не має меж і є невидимий людському оку. Також у фразі *надія долає страх* присутня алегорія, відчуття не мають людських здібностей. В останній фразі, де герой пропонує змінити світ є прихована алегорія, котру можна зрозуміти із контексту, адже мається на увазі змінити те, що є незмінним та невіддільним людині.

Метонімія – це троп, побудований на перенесенні значення за суміжністю, тобто на основі тісного внутрішнього чи зовнішнього зв'язку між зіставляваними поняттями. Зв'язок цей може бути між автором та його твором; між дією і знаряддям дії; між посудиною і вмістом; між предметом і матеріалом; між місцевістю і людьми, які в ній перебувають [7, с. 45].

“Before you judge – you should know I’m doing fine.” – “Не судить, не стівчувайте – у мене все мін-мон [13; 30].”

Вищенаведений приклад з ролика до фільму «Дівчина без комплексів» (“Trainwreck”, 2015). Загалом ця фраза запозичена із англійської мови, але нам відомо, що у прямому перекладі це звучить як добре, чудово. Метонімічний зв'язок полягає у тісному зв'язку героїні стрічки із її самопочуттям, а також місцем проживання (США), що зацікавлює глядача.

Синекдоха – це троп, вид метонімії, вислів, заснований на кількісному зіставленні предметів, який надає йому ширшого значення, ніж звичайно [5, с. 449]. Це такі мовленнєві явища:

- вживання замість назви всього предмета назви його частини (частин);
- вживання однини замість множини або множини замість однини [4, с. 159].

Приклад синекдохи наведений нижче із трейлера до фільму «Фокус» (“Focus” 2015), де ми можемо помітити, що спочатку вживається узагальнююче слово *дівка*, а потім уточнююче *практикантка*.

- *“We’re about 30 strong, everybody gets a percentage. They hit quick and get out.”*
- *Who’s that girl?*
- *She’s our intern.”*
- *“У нас ціла команда: усі одержують частку. Швидко налітають і звалюють.”*
- *Що це за дівка?*
- *Наша практикантка[21; 24].”*

Перифраза – описовий зворот, за допомогою якого явище, предмет, особа, реалія називаються не прямо, а описово, через характерні риси їх. Перифрастичні звороти є одним із засобів передачі ставлення автора до того, про що він пише [7, с. 63].

Приклад перифрази наведемо із ролика до фільму «Бетмен проти Супермена: На зорі справедливості» (“Batman v Superman: Dawn of Justice” 2016).

“This bat vigilante is like a one-man right of terror.”

“Цей біснுவатий кажан усіх тероризує [11; 23].”

У вищенаведеному прикладі можемо побачити вдалий приклад перифрази. У фразі *біснுவатий кажан* мова йде про Бетмена, одного із головних героїв фільму. Такий приклад перифрази вжито з метою уникнення зайвих повторень, а також для додавання певного комічного ефекту.

Евфемізм – це слова і вирази, що вживаються з метою уникнення слів з грубим чи непристойним змістом. В деяких випадках евфемізми комічні, тому що називають предмети за такими ознаками, які спеціально викликають у свідомості людини грубі слова, згублені вислови. Така завуальованість тільки безпосередньо і комічно підкреслює певний вираз, а не приховує його значення, що і викликає сміх [5, с. 401].

Нижченаведений приклад евфемізму із трейлера до фільму «Сестри» (“Sisters”, 2015). Фраза, яка вказана нижче додає певного комічного ефекту, завдяки словам із прихованим змістом. Це все виникає внаслідок контрасту слів, які на перший погляд стосуються тематики садівництва.

“We are looking for a yard artisan to do some work on our bushes. I bet working on other people’s bushes makes you wanna wreck your weeds.” – “Нам потрібен садівник, який би доглянув за нашими хащами. Тобі треба взяти свою велику ломаку і прополоти там все добряче [19; 29].”

Іронія – прихований глум, глузування; стилістичний прийом, який полягає в невідповідності між прямо висловленим змістом і тією його прихованою сутністю, що легко вгадується [4, с. 356].

- *“Oh, I believe I’ve just shot John.”*
- *“Excellent shot, sir.”*
- *“О, здається я підстрелив Джона.”*
- *“Чудовий постріл, сер [17; 26].”*

Вищенаведений приклад із трейлера до фільму «Мордекай» (“Mortdecai”, 2015). У фразі присутня прихована байдужість та глузування. Тому виникає певна невідповідність між першою фразою, де герой каже, що підстрелив Джона, а той у відповідь хвалить його постріл.

Висновки. Отже, підсумовуючи усе досліджене вище можна стверджувати, що кінопереклад перебуває зараз на піку популярності. Одним із важливих аспектів відтворення аудіовізуальної продукції вважається переклад трейлерів, у яких є значна кількість стилістичних фігур (фігури заміни або заміщення, фігури сумісності, фігури протилежності). З’ясовано, що до стилістичних фігур якості відносять метафору, синекдоху, перифразу, метонімію, антономазію, алегорію, іронію, евфемізм, персоніфікацію. Наведені вище приклади з трейлерів до фільмів свідчать про те, що перекладачам вдалося адекватно відтворити фігури якості засобами цільової мови.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні інших стилістичних фігур у трейлерах до фільмів та адекватності їх відтворення українською мовою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Брандес М. П. Предпереводческий анализ текста (для ин-тов и фак-тов иностр. языков) : Учеб. Пособие / М. П. Брандес. – 3-е изд., стереотип. – М. : НВИ-ТЕЗАУРУС, 2001. – 224 с.
2. Горшкова В. Е. Теоретические основы процессоориентированного подхода к переводу кинодиалога (на материале современного французского кино) : автореф. дис. ... д-ра филол. наук / В. Е. Горшкова. – Иркутск, 2006. – 32 с.
3. Демський М. Т. Системні зв'язки у сфері фраземіки / М. Т. Демський // Мовознавство. – 1991. – № 2. – 262 с.
4. Дудик П. С. Стилістика української мови: Навчальний посібник. – К. : Видавничий центр «Академія», 2005. – 368 с.
5. Мацько Л. І. та ін. Стилістика української мови: Підручник / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько; За ред. Л. І. Мацько. – К. : Вища шк., 2003. – 462 с.
6. Пелевина Н. Ф. Стилистический анализ художественного текста / Н. Ф. Пелевина. – Л., 1980. – 271 с.
7. Пономарів О. Д. Стилістика сучасної української мови : Підручник. – К. : Либідь, 1993. – 248 с.
8. Сергеенков С. А. Киноперевод – взгляд за кулисы / С. А. Сергеенков // Мосты № 2(46). – 2015. – М. : Р.Валент. – С. 58-63.
9. Складчикова Н. В. Семантическое содержание метафоры и виды его компенсации при переводе / Н. В. Складчикова // Номинация и контекст: сб. научных трудов. – Кемерово, 1985. – С. 21-29.
10. Стилістичні (риторичні) фігури // Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / Єрмоленко С. Я., Бибик С. П., Тодор О. Г., за ред. С. Я. Єрмоленко. — К.: Либідь, 2001. — 223 с.
11. Бетмен проти Супермена: На зорі справедливості. Офіційний український трейлер [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.youtube.com/watch?v=t87L18mWDGE>.
12. Віктор Франкенштейн. Український трейлер [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.youtube.com/watch?v=IZfvTSwbZ1A>.
13. Дівчина без комплексів. Офіційний український трейлер [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.youtube.com/watch?v=DiQKse4Erbk>.
14. Каникули. Офіційний український трейлер [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.youtube.com/watch?v=URO7OdogkM>.
15. Марсіанин. Офіційний український трейлер [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.youtube.com/watch?v=aX-ZR2iZfr8>.
16. Месники : Ера Альтрона. Офіційний український трейлер [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.youtube.com/watch?v=4OO5CoEVTDs>.
17. Мордекай. Офіційний український трейлер [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.youtube.com/watch?v=yuy83zjuQHQ>.
18. Ніч перед похміллям. Український трейлер [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.youtube.com/watch?v=6nD4dNPp0S4>.
19. Сестри. Український трейлер [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.youtube.com/watch?v=IRC7Vma5XMA>.
20. Світ Юрського періоду. Офіційний український трейлер [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.youtube.com/watch?v=TeOH4H25TT4>.
21. Фокус. Офіційний український трейлер [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.youtube.com/watch?v=Bq6cGRNjIQ&nohtml5=False>.
22. Avengers: Age of Ultron Official Trailer [Electronic source]. – Access mode : <https://www.youtube.com/watch?v=u1OKBqHICMQ>.
23. Batman v Superman: Dawn of Justice. Official Trailer [Electronic source]. – Access mode : <https://www.youtube.com/watch?v=0WWzgGyAH6Y&nohtml5=False>.
24. Focus. Official Trailer [Electronic source]. – Access mode : <https://www.youtube.com/watch?v=MxCRgtdAuBo&nohtml5=False>.
25. Jurassic World Official Trailer [Electronic source]. – Access mode : <https://www.youtube.com/watch?v=L-6G911eCvg>.
27. Mortdecai Official Teaser Trailer [Electronic source]. – Access mode : <https://www.youtube.com/watch?v=Eh6nYOhItOM>.
28. The Martian Official HD Trailer [Electronic source]. – Access mode : <https://www.youtube.com/watch?v=2p7bgMxewxA>.
29. The Night Before Official Red Band Trailer [Electronic source]. – Access mode : <https://www.youtube.com/watch?v=ocjpSBMNyoU>.
30. Sisters Official Trailer [Electronic source]. – Access mode : <https://www.youtube.com/watch?v=R11L9cI1dFE>.
31. Trainwreck Official Trailer [Electronic source]. – Access mode : <https://www.youtube.com/watch?v=2MxnhBPoIx4>.
32. Vacation Red Band Trailer [Electronic source]. – Access mode : <https://www.youtube.com/watch?v=ScMOyURq9os>.
33. Victor Frankenstein. Official Trailer [Electronic source]. – Access mode : <https://www.youtube.com/watch?v=cvESrJ5GdHc&nohtml5=False>.
34. <https://www.youtube.com/watch?v=cvESrJ5GdHc&nohtml5=False>.

Шпак Т.

Науковий керівник – доц. Кравець С.В.

**ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ЮРИДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ
У КІНЕМАТОГРАФІЧНОМУ ДИСКУРСІ**

Проблема юридичного перекладу знаходить своє висвітлення у низці теоретичних та експериментальних досліджень. Так, у працях В.В. Алімова, С.В. Власенко, В.І. Карабана, В.Н.

Комісарова, В.Ф. Назарова, О.А. Шаблій та інших вчених розкривається сутність юридичних термінів, їх класифікація, обґрунтовуються різні підходи щодо способів їх перекладу. Особливу увагу та інтерес у цьому контексті викликає проблема перекладу юридичної термінології у кінематографічному дискурсі. Проаналізуємо, перш за все, сутність феномену дискурсу.

Поняття «дискурс» (фр. *discours* – промова, виступ, розмова) найбільш ґрунтовно почало вивчатися у другій половині ХХ століття. Свою увагу науковці зосередили не лише на мовленнєву діяльність, а й на її продукт – дискурс.

Вивчення та аналіз наукового фонду з проблеми дослідження дає підстави стверджувати, що дослідники тлумачать дискурс як: «зв'язний текст у сукупності з екстралінгвістичними – прагматичними, соціокультурними, психологічними та іншими чинниками; текст, узятий у дієвому аспекті; мовлення, що розглядається як цілеспрямована соціальна дія, як компонент, що бере участь у взаємодії людей і механізмах їхньої свідомості (когнітивних процесах)» [1, с. 136]; «мовленнєво-комунікативну діяльність, що протікає у широкому соціокультурному контексті та є сукупністю процесу і результату мовної діяльності комунікантів» [4, с. 28]; «особливий спосіб спілкування і розуміння навколишнього світу (або якогось аспекту світу)» [2, с. 18].

Неоднозначність тлумачення дискурсу зумовлена, на нашу думку, насамперед тим, що автори трактують його сутність з різних дослідницьких позицій, що спричиняє певні розбіжності в його розумінні. Разом з тим, можна визначити такі спільні ознаки в наведених дефініціях дискурсу: це складне комунікативне явище, що включає в себе соціальний контекст, інформацію про учасників комунікації, знання процесу продукування та сприйняття тексту.

Таким чином, у сучасному мовознавстві дискурс розглядається як мовленнєве явище, що складається з учасників комунікації, ситуації спілкування та тексту як його продукту [4].

В.І. Карасик пропонує розрізнити два основних типи дискурсу: персональний (особистісно-орієнтований) та інституціональний [3, с. 5]. У першому випадку мовець виступає як особистість у всьому багатстві її внутрішнього світу, у другому – як представник певного соціального інституту. Автор виділяє такі види інституціонального дискурсу: політичний, дипломатичний, адміністративний, юридичний, військовий, педагогічний, релігійний, містичний, медичний, діловий, рекламний, спортивний, науковий, сценічний та масово-інформаційний [3, с. 10]. Інституціональний дискурс, на думку В.І. Карасика, являє собою спеціалізований клішований різновид спілкування між людьми, які можуть і не знати один одного, але повинні взаємодіяти у відповідності до норм соціального середовища.

Мета статті полягає у висвітленні особливостей перекладу юридичної термінології в кінематографічному дискурсі.

Слід зазначити, що поняття «кінематографічний дискурс» сьогодні не є усталеним та чітко визначеним як у вітчизняних, так і зарубіжних дослідженнях. Сучасна лінгвістична наука розглядає кінематографічний дискурс як різновид процесу міжкультурної комунікації в сучасному світі, що має мистецьку сферу поширення.

Кінодискурс є джерелом соціального знання, відтак забезпечує засвоєння людиною соціокультурної інформації.

Основними ознаками кінематографічного дискурсу є: аудіовізуальний характер впливу на аудиторію; відтворення дійсності в образній формі; експресивність мовлення; об'єктивізація сприймання людиною навколишньої дійсності.

Мовні засоби юридичного перекладу в кінематографічному дискурсі пов'язані, на нашу думку, з такими аспектами висловлювання, як інформування та вплив на глядача. З одного боку, інформаційна функція юридичного перекладу пов'язана з документальністю, об'єктивністю, фактуальним викладом інформації, офіційністю, логічністю та аргументованістю. З іншого, кінематографічний аспект впливу проявляється через оцінку, авторське ставлення до змісту висловлювання, імперативність, образність.

Таким чином, ми розглядаємо кінематографічний дискурс як різновид інституціонального дискурсу, і розуміємо його як мовленнєво-комунікативну діяльність, що реалізується у сфері кінематографії.

Переклад юридичної термінології у кінематографічному дискурсі здійснюється різними способами, а саме за допомогою таких міжмовних трансформацій як: лексичні, лексико-семантичні та лексико-граматичні. Завдання перекладача полягає у правильному виборі того чи іншого прийому перекладу, щоб якнайточніше передати значення будь-якого терміна.

Проілюструємо способи і прийоми перекладу юридичної термінології на прикладі англомовних фільмів «Закон і порядок» [5], «Поліцейська академія» [6], «Фірма» [7].

Лексичні прийоми перекладу термінів.

Одним з найпростіших прийомів перекладу терміна є прийом транскодування (транслітерація). Транскодування – це побуквенна чи пофонемна передача вихідної лексичної одиниці за допомогою алфавіту мови перекладу. Наприклад: *congressman* – конгресмен, *clerk* – клерк, *partner* – партнер [7]. Основною перевагою транскодування є його максимальна стислість. Однак використовувати прийом

транслітерації треба дуже обережно, оскільки він може зумовити значні викривлення значення слова, відтак не буде зближувати читача з оригіналом тексту, а навпаки віддалятиме.

Юридичні терміни також підлягають іншому лексичному прийому перекладу – калькуванню – це передача не звукового, а комбінаторного складу слова, коли складові частини слова (морфеми) чи фрази (лексеми) перекладаються відповідними елементами мови перекладу. Наприклад: manpower – людські ресурси, overbill – переплачувати [7]; policeman – працівник поліції [6]. Даний прийом застосовується при перекладі складних за структурою юридичних термінів: special victims unit – спеціальний оперативний відділ [5]; withholding tax – способи несплати податків, а witness protection programme – програма захисту свідків [7].

Також переклад юридичних термінів можливий шляхом опису значення слова. Такий прийом застосовується при перекладі новітніх авторських термінів-неологізмів, або у випадку відсутності відповідного за значенням слова в рідній мові: signed up – подавати заяву на вступ [6]; parole hearings – комісія з дострокового звільнення, run the penal system – диктувати як і кого випускати з в'язниці [7].

Отже, одним з найпростіших прийомів перекладу юридичного терміна є прийом транскодування (65% вживання), калькування використовується у 25% випадках перекладу, а опис значення використовується найменше – у 10% перекладів юридичної термінології.

У випадку, коли немає точного еквівалента того чи іншого терміну, або ж коли застосування калькування, транслітерації чи описового перекладу недоречно, можливими також є й інші прийоми перекладу.

2. Лексико-семантичні та лексико-граматичні прийоми перекладу.

До інших трансформаційних прийомів, що застосовуються при перекладі юридичних термінів можна віднести: конкретизацію та генералізацію.

Конкретизація – процес, при якому одиниця більш широкого конкретологічного змісту передається у мові перекладу одиницею конкретного змісту. В українській мові необхідно робити заміну слова чи словосполучення, що мають більш широкий спектр значень, еквівалентом, який конкретизує значення згідно контексту або стилістичних вимог. Наприклад: поняття «співробітник» може вживатися у різних ситуаціях та умовах, і в значній мірі упорядковується контекстом; в англійській мові цьому поняттю будуть відповідати різні більш вузькі за значенням одиниці, в залежності від контексту: colleague – колега, employee – працівник, workmate – співробітник, associate – партнер [7].

При перекладі юридичних термінів також можливим є застосування прийому генералізації – це заміна слова, що має більш вузьке значення, словом з більш широким значенням. Цей прийом прямо протилежний прийому конкретизації. Наприклад: general disorder – масові порушення громадського порядку [6]; shoot – вбивати з вогнепальної зброї [5].

Деякі інші трансформаційні прийоми перекладу термінів вимагаються в тих випадках, коли значення того чи іншого терміну для української мови є новим. Для прикладу можна взяти вузькопрофесійні терміни юридичної діяльності: id – паспорт [5]; issue APBs – розіслати дані [7].

Також можна перекладати юридичні терміни, скориставшись прийомом експлікації. Експлікація – коли лексична одиниця мови оригіналу замінюється спорідненим, схожим чи більш точним словом (словосполученням), яке передає його значення у мові перекладу. Наприклад: термін prints довелося б перекласти як «друковані видання», однак у контексті серіалу «Закон і порядок» він перекладається як «відбитки пальців» [7].

При перекладі юридичних термінів застосовуються ще деякі прийоми, а саме: компересія та інверсія. Компресія – більш компактне викладення думок завдяки випускненню зайвих елементів та позамовного контексту. Наведемо приклад: police officers – полісмени [6]; correctional facility – в'язниця [5]. Інверсія – це зворотній порядок слів, для привернення уваги до конкретних елементів: prosecutorial judgement – рішення влади, що обвинувачує [7].

Отже, серед лексико-семантичних прийомів перекладу юридичних термінів найчастіше застосовується прийом конкретизації значення (65% вживання), прийом генералізації значення використовується у 25% випадках перекладу, прийом експлікації та компресії використовується найменше – у 5% перекладів юридичної термінології.

Таким чином, проаналізувавши прийоми перекладу юридичної термінології у кінематографічному дискурсі, можемо констатувати, що юридичні терміни мають такі ж самі шляхи передачі з англійської мови на українську, як і всі інші терміни. Однак основною проблемою перекладу юридичних термінів та термінів-словосполучень є їх багатозначність. Точне значення терміну в даному випадку можна виявити лише за допомогою контексту та інших термінів, які пов'язані між собою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н.Д. Метафора и дискурс: теория метафоры / Н.Д. Арутюнова. – М.: Прогресс, 1990. – 330 с.
2. Йоргенсен М.В. Дискурс-анализ. Теория и метод / М.В. Йоргенсен, Л.Д. Филиппс. – Х.: Изд-во Гуманитарный центр, 2008. – 352 с.
3. Карасик В.И. О типах дискурса / В.И. Карасик // Языковая личность: институциональный и персональный дискурс: Сб. науч. тр. – Волгоград, 2000а. – С. 5-20.
4. Шевченко І.С. Дискурс як мисленнєво-комунікативна діяльність / І.С. Шевченко, О.І. Морозова // Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен: Кол. монографія / [під заг. ред. І.С. Шевченко]. – Х.: Константа, 2005. – С. 21-29.

5. Law & Order series [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.watchfree.to/tv-1434-Law-Order-tv-show-online-free-putlocker.html/season-1-episode-1>
6. Police Academy film [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dailymotion.com/video/x2cjm36_police-academy-1-1984-what-an-institution_fun
7. The Firm (1993 film) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://niter.co/movies/1254422-the-firm>

Рудик Ю.

Науковий керівник – філол. наук Караневич М.І.

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ АНГЛОМОВНИХ ПИСЬМОВИХ РЕКЛАМНИХ ТЕКСТІВ

Актуальність проблеми. Вивчення особливостей перекладу письмових рекламних текстів актуальне не тільки у зв'язку з великою поширеністю цього явища, але також з огляду на важливість реальності відображення навколишньої дійсності у перекладі. У процесі відтворення оригінального повідомлення засобами цільової мови важливо не втратити прихований сенс реклами, оскільки для кожної країни притаманні свої звичаї, соціальні комунікації, норми і канони спілкування. Дослідження специфіки рекламних текстів ведуться на матеріалі різних мов у таких напрямках: загальний лінгвістичний аналіз особливостей рекламних текстів (Л.Д. Маєвська [12], І.П. Мойсеєнко [13]); аналіз стилістичних (С.О. Семенський [16]), лексико-синтаксичних (І.В. Гріліхес [6]) та структурно-семантичних особливостей (Ю.Б. Корнева [8]); дослідження вербальних компонентів рекламного тексту: рекламного заголовка (І.О. Анніна [2], Г.Д. Лочмеле [11]) та слогана (Г.В. Литвинова [10]); вивчення соціальних та прагматичних характеристик рекламного мовлення (Л.П. Береза [3]).

Отже, **мета** статті полягає в дослідженні англомовних письмових рекламних текстів, аналізі лексико-семантичних особливостей їх перекладу і з'ясуванні ролі прагматичного чинника при відтворенні вихідного повідомлення для вторинної аудиторії.

Теоретичне обґрунтування. Подібно до іншої продукції мас-медіа – газет, журналів, телепрограм, радіопередач – реклама матеріалізується у вигляді готового оформленого медіа-тексту. Причому поняття “текст” стосовно сфери масової інформації використовується не тільки для позначення властиво текстового вербального ряду, але й здобуває риси об'ємності й багатомірності, містить у собі такі важливі для медіа-продукції складові, як візуальний ряд у його графічному або телевізійному втіленні, а також аудіо. Тому поняття “реklamний текст” відноситься не тільки до словесного ряду, але й містить у собі сукупність екстралінгвістичних компонентів: графіки, образів, звуків, тощо. Концепція багатомірного медіа-тексту надзвичайно важлива для дослідження рекламних текстів, тому що дозволяє одержати об'ємне зображення описуваного об'єкта, краще зрозуміти особливості функціонування слова й образу в масовій комунікації, а також розкрити механізм їхнього сукупного впливу на масову аудиторію. Будь-який рекламний текст сприймається як реклама тільки в єдності свого словесно-графічного або аудіовізуального втілення. Поряд з багатомірністю до істотних ознак рекламного тексту відносять також багаторазову, надлишкову повторюваність і колективний спосіб свідомості, або корпоративність [15, с. 114].

Основний зміст. Існує безліч способів класифікації рекламних текстів, серед яких можна виділити загальноприйнятую класифікацію реклами за засобами передачі: телевізійна реклама; друкована реклама; реклама на радіо; реклама в мережі Інтернет [4]. Серед цих видів реклами хотілося б виділити друковану рекламу, оскільки саме вона містить письмові рекламні тексти. Власне, друкована реклама, в свою чергу, складається з реклами газет, журналів, довідників, зовнішньої реклами (постери, рекламні щити тощо), літератури про товари (брошури, буклети, проспекти з докладною інформацією про продукт). Дійсно, рекламні зображення привертають увагу споживача й виражають деякі ключові моменти реклами. Але саме завдяки вербальним знакам ці ключові моменти осмислюються відповідно до рекламних комунікативних інтенцій рекламодавця й рекламних агентств. Окрім цього, більша частина рекламних зображень не здатна охопити значеннєвий простір в цілому.

Переклад рекламного тексту, порівняно із перекладом художньої літератури, при якому перекладач в першу чергу зобов'язаний передати художньо-естетичні особливості оригіналу, відрізняється за формою, мовними засобами, а також яскраво вираженою комунікативною спрямованістю. У процесі перекладу таких текстів перекладачеві доводиться вирішувати як власне мовні проблеми, зумовлені відмінностями в семантичній структурі й специфіці використання ресурсів двох мов у процесі комунікації, так і проблеми соціолінгвістичної адаптації тексту. Перекладачеві нерідко доводиться шукати особливі засоби для передачі смислових і стилістичних складових оригіналу. У такому разі досягається прагматична еквівалентність між оригіналом і перекладом, що й визначає комунікативний ефект реклами. Отже, нас в першу чергу цікавить саме комунікативна функція перекладу рекламних текстів, а не художньо-змістова. Досліджуючи рекламний текст, лінгвіст Н.В. Васильєва умовно поділила його на 4 основні частини: 1) слоган; 2) заголовок; 3) основний рекламний

текст; 4) фраза-відлуння [5]. Для багатьох практиків рекламної діяльності текст іноземної мови служить тільки засобом для розуміння ідеї рекламованого продукту, сам же текст часто пишеться заново мовою країни-споживача, враховуючи особливості національної специфіки. У тих випадках, коли буквальный переклад є недоречним, перекладач користується наближеними за змістом фразами, які обов'язково повинні враховувати традиційні етнічні, національні й соціальні особливості, стереотипи поведінки конкретної аудиторії, на яку спрямована продукція. Дослідниця творчого процесу перекладу А. Лілова розцінює переклад рекламних текстів, як “творчість на мовному рівні” [9, с. 231].

Перекладачі рекламних текстів зіштовхуються з істотними труднощами при передачі прагматичного потенціалу оригіналу. Зокрема, це пов'язано з зазначенням у рекламному тексті фактів і подій, що пов'язані з культурою народу, різними національними звичаями й назвами страв, деталями одягу тощо. Сьогоднішні реалії змушують більш уважно ставитися до перекладу рекламних текстів також і з погляду їхнього психологічного впливу на масову аудиторію. Тексти рекламного оголошення мають містити чіткі фактичні дані; вони повинні бути чітко і вичерпно викладені, щоб забезпечити їх неоднозначність і зрозумілість. Звідси, при перекладі реклами необхідно враховувати мету тексту, характер споживача, мовні якості тексту оригіналу, культурні й індивідуальні можливості цільової мови в культурному аспекті споживача. Розглянемо переклад текстів реклами, що може визначатися як близький до “адекватного”. Такий тип перекладу викликаний його практичною необхідністю. Даний підхід вимагає гарного знання перекладачем предмета, про який мова йде в оригіналі, що хотів сказати автор рекламного тексту, тобто комунікативний намір рекламного тексту. Переклад рекламного тексту при зміні словесної форми повинен бути, разом з тим, точно переданий за змістом, наприклад, реклама авіакомпанії *Lufthansa*. Текст у рекламі – це думка пасажира, який скористався послугами авіакомпанії: *What singles out Lufthansa is its dedication to advanced technology. – Те, що відрізняє Люфтганзу, це її прагнення до високих технологій* [1]. Водночас, іноді дослівний переклад може призвести до комічного ефекту. Так, компанія *Pepsi* відзначилася одразу на двох ринках: китайському та німецькому. Причиною став невдалий переклад її слогану “*Живи з поколінням Pepsi*” (“*Come Alive With the Pepsi Generation*”). Для німців він звучав так: “*Підніміть із могили разом з Pepsi*”. Китайці були не менш шоковані: слоган набув несподіваного звучання – “*Pepsi змусить ваших предків піднятися з могили*” [22]. Характерними прикладами є також:

M&M's – Not your average chocolate; melts in your mouth, not in your hands. – Незвичайний шоколад, який тане у роті, а не в руках [21].

M&M's – Red, white & blues only, sorry yellow (British – limited edition) – Лише червоний, білий і блакитний, вибач, жовтий (обмежений випуск британських M&Ms) [21].

M&M's – Salty, sweet and impossible to resist – Солоні і солодкі, неможливо втриматись [21].

Перекладачеві нерідко доводиться шукати особливі засоби для передачі смислових і стилістичних складових оригіналу. Це спричинено тим, що цільова аудиторія не лише говорить іншою мовою, а й перебуває в іншому соціокультурному середовищі. Тому перекладач змушений вдаватись до прагматичної адаптації, тобто до змін, що спричинені прагненням досягнути необхідну реакцію з боку цільової аудиторії. У такому випадку можна встановити прагматичну еквівалентність між оригіналом і перекладом, що визначає комунікативний ефект реклами. Текст рекламної кампанії віскі “*Johnnie Walker*” – *taste life* – англійською мовою в дослівному перекладі звучить так – “*спробуй життя на смак*”, а українською мовою він був перекладений як – “*живи, щоб було що згадати*” [18].

Переклад рекламних текстів вимагає гарного знання перекладачем предмета, про який йдеться в оригіналі, та розуміння комунікативної інтенції автора рекламного тексту. При цьому, при зміні словесної форми повідомлення слід точно передати за змістом.

Для того, щоб привернути увагу аудиторії, у рекламах іноді використовують іномовний текст. Іноземні слова часто стають частиною “візуального оформлення” реклами разом із кольором і зображенням. Але іноземний текст може також викликати порушення комунікації, якщо лексичні одиниці незрозумілі цільовій аудиторії. У такому випадку завданням перекладача є застосувати всі знання теоретичних основ перекладу для передачі комунікативної функції оригіналу.

В Україні більшість рекламодавців – закордонні компанії. І у багатьох постає проблема перекладу довгої початкової фрази та її адаптація засобами української мови. У деяких випадках перекладачі не перекладають текст, а підбирають його семантичний еквівалент. Наприклад, “*Maybe she's born with it, maybe it's Maybelline*” – “*Всі в захваті від тебе, а ти – від Мейбелін*” [19]. Реклама косметики й парфумерії для жінок у більшості випадків характеризується вишуканим стилем, який насичений засобами виразності, що надає тексту особливе звучання, неповторний тон, навіть, якщо мова йде про рекламу в пресі. У рекламному тексті намагаються передати властивості рекламованого продукту як за допомогою образів, так і за допомогою мови, що яскраво ілюструє наступний приклад:

“M' is for moments you'll never forget!

For days marvelous with flowers and laughter.

For nights magical with means and old promises.

'M' Fragrances by Henry C. Miner. It's Magic”.

“M – це моменти, які Ви ніколи не забудете!

*Для неповторних днів, наповнених барвами і сміхом.
Для чарівних ночей, наповнених думками і спогадами.
Духи 'M' від Генрі 3. Майнера. Це Магія” [20].*

За нашими спостереженнями найчастіше успішними є ті неперекладні слогани, які містять слова з мінімального словникового запасу учня середньої школи [14]. Цим фактором багато в чому зумовлене успішне впровадження на українському ринку таких іншомовних неперекладних слоганів, як: *Компанія Sony – It's a Sony; Компанія Panasonic – from Panasonic; Canon – You can Canon; Gucci – Gucci by Gucci* [14].

Як вже зазначалося, ефективність рекламного тексту залежить від вдалого поєднання всіх його складових. Разом з тим дослідники відзначають першорядну важливість саме вербального компонента реклами – словесного тексту, адже тільки завдяки йому ключова ідея одержує своє реальне втілення. У результаті дослідження рекламних текстів були виявлені такі особливості їх перекладу: реклама містить у собі цілий ряд екстралінгвістичних компонентів і буде адекватно сприйнята при їхньому гармонійному поєднанні; рекламний текст зазвичай не варто передавати дослівно, а слід підібрати прагматичний еквівалент, який сприятиме забезпеченню адекватності перекладу.

Висновки. Отже, з усього вищевикладеного можна зробити висновки, що єдність вербального та позамовного компонентів у рекламному дискурсі має безпосереднє відношення до впливу на адресата і належить до аргументації, яка є основою будь-якого рекламного дискурсу і утворює його прагматичний компонент. Прагматичний компонент рекламного дискурсу складається з логічної та емоційної аргументації, причому у рекламному дискурсі одночасно можуть бути використані два види аргументації. Вибір способу перекладу залежить від характеру перекладного тексту, аудиторії споживача рекламної продукції, і особливостей психології перекладача, його прихильності до певної літературної традиції.

Проведений аналіз особливостей перекладу рекламних повідомлень з англійської мови на українську свідчить, що перекладачеві необхідно вирішувати як мовні проблеми, зумовлені розходженнями в семантичній структурі й особливостями використання двох мов у процесі комунікації, так і проблеми соціолінгвістичної, психологічної та культурної адаптації тексту. Особливо важливим і водночас складним є передача стилістичних засобів оригіналу й при цьому збереження змісту вихідного слогану.

Перспективним у цьому напрямку є здійснення фундаментальних досліджень для розробки і побудови конкретних концепцій адаптованого перекладу, який включав би в себе всі вищезазначені характеристики адекватного перекладу рекламних текстів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аврасін В.М Соціальні та психолінгвістичні характеристики мови реклами/В.М. Аврасін. – М.: Международные отношения, 1996. – 196 с.
2. Анніна І.О. Англomовна комерційна реклама/І.О. Анніна. – М.: Высшая школа, 1998. – 310 с. – Режим доступу до ресурсу: <https://lufthansa-cargo.com/home>
3. Береза Л.П. Прагматика рекламного мовлення/Л.П. Береза. – К.: Видавничий центр «Академія», 2000. – 305 с.
4. Бернет Дж. Реклама: принципи и практика/Дж. Бернет, У. Уэллс. – М.: Питер, 2003. – 800 с.
5. Васильева Н.В. Реклама для всех/Н.В. Васильева. – М.: ТЕСЕЙ, 2003. – 222 с.
6. Гріліхес І.В. Лексико-синтаксис рекламних текстів/І.В. Гріліхес. – М.: Высшая школа, 2000. – 325 с.
7. Кафтанджиев Х. Тексты печатной рекламы /Х. Кафтанджиев. – М.: Смысл, 1995. – 128 с.
8. Корнева Ю.Б. Структурно-семантичні фактори реклами/Ю.Б. Корнева. – М.: МГУ, 2000. – 220 с.
9. Лилова А. Введение в общую теорию перевода/А. Лилова. – М.: Высшая школа, 1995. – 256 с.
10. Литвинова Г.В. Особливості рекламних слоганів/Г.В. Литвинова. – К.: Видавничий центр «Академія», 2000. – 280с.
11. Лочмеле Г.Д. Заголовок в англomовній рекламі/Г.Д. Лочмеле. – М.: Высшая школа, 1998. – 310 с.
12. Маєвська Л.Д. Емоційність мови реклами та її соціально-комунікативна обумовленість/Л.Д. Маєвська // Проблеми семантики слова, речення та тексту : Зб. наук. статей. – К.: Вид. центр КДУ, 2000. – Вип. 4. – С. 120–121.
13. Мойсеєнко І.П. Рекламний бізнес/І.П. Мойсеєнко. – К.: Видавничий центр «Академія», 2006. — 490 с.
14. Пирогова Ю.К. Рекламний текст, семиотика и лингвистика в переводе / Ю.К. Пирогова, П.Б. Паршин. – М.: Изд. Гребенникова, 2000. – 250 с. – Режим доступу до ресурсу: http://linguistics-online/reklamnyj_tekst.pdf
15. Рождественский Ю.В. Теория риторики/Ю.В. Рождественский. – М.: Добросвет, 1997. – 235 с.
16. Семецький С.О. Варіативність рекламних текстів/С.О. Семецький. – К.: Видавничий центр «Академія», 1998. – 350 с.
17. Dyer G. Advertising as a Type of Communication/G. Dyer. – L.: Routledge, 1995. – 140 p.
18. Johnnie Walker [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.eater.com/2015/3/19/8235451/johnnie-walker-whisky-good-worth-it>
19. Maybelline [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.centrosoiuz.ru/finansi/investitsiji/4253-skazano-zrobleno-slogani-yak-zasib-komunikacii-chastina-1.html>
20. 'M' Fragrances by Miner [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://freepapers.ru/3/funkc-reklamnogo-tekstu-ta-osoblivosti/list4.html>
21. M&M's [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://creativelasso.com/2012/10/mms_msbrownsuperbowl/
22. Pepsi [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://pure.com.ua/mag/trudnoschi-perekladu-v-reklamni>

ІНСТИТУТ МИСТЕЦТВ

Фрейшин Н.

Науковий керівник – доц. Ороновська Л. Д.

ВИКОРИСТАННЯ НЕТРАДИЦІЙНИХ АВТОРСЬКИХ МЕТОДИК В СУЧАСНІЙ ПРАКТИЦІ ВИХОВАННЯ ГОЛОСУ

Постановка проблеми. Справедливе зауваження відомого італійського педагога ХІХ ст. Генріха Панофки про те, що « треба б було написати стільки методик, скільки й учнів» є абсолютно вірним і актуальним і в наш час. Вокальна педагогіка може охопити тільки загальні риси практичної роботи з голосом, в той час, як кожен співак – це неповторна особистість, оскільки, як не буває двох однакових людей, так і не буває двох однакових голосів [1, с. 102]. Методичний досвід педагогів-практиків – це завжди незвідана, незбагнена і звитяжна праця, яка в теоретичних дослідженнях акумулюється в пошукову творчість, здатна, завдяки інтуїції і набутому досвідові стати основною рушійною силою прогресу у навчально-виховній сфері діяльності.

Мета статті: проаналізувати та висвітлити новітні методики та підходи до виховання і розвитку голосового апарату у майбутніх студентів-вокалістів.

Виклад основного матеріалу. Сучасне трактування вокального процесу тісно пов'язане з фізіолого-психологічною природою особистості як особливого виду емоційного настрою людини, її організму, удосконалення якого вирішується системою спеціальних творчих завдань. Процес співу, як глибинний пласт людських емоцій, здатний виявити якнайкращі фізичні і духовні її якості. Уміння людини бачити себе «зі сторони», тобто усвідомлювати своє «Я» як унікального Божого створіння – найважливіший крок творчого взаєморозуміння між учнем і педагогом у вокальному класі, що сприяє звільненню організму співака від різного роду скованості і комплексів та активно допомагає опанувати ази вокального мистецтва. «Психологічна свобода – є емоційна свобода. Голос – це багатство і дар Божий. І варто подумати, як його зберегти, як ним розпорядитися, кому і як довіритися і як голос повинен служити високому мистецтву» - наголошує педагог-вокаліст Н.Б.Гонтаренко [3, с. 26].

Вимоги, які ставляться сьогодні до педагога-вокаліста стосуються передовсім індивідуального підходу до особистості виконавця, що вимагає, в свою чергу, опанування балансом дихання, способом звуковидобування з урахуванням віку, статі, темпераменту, вокальних характеристик голосу, фізіологічного укладу голосового апарату, співацьких можливостей кожного тощо. Кожен педагог – творець і, водночас, дослідник, який відкриває нові перспективи творчих можливостей співака-виконавця і нові шляхи удосконалення процесу навчання.

Тому, цілком логічним видається твердження низки педагогів-вокалістів про невідповідність терміну «постановка голосу» структурі навчальної роботи з голосом, як музичним інструментом, оскільки, вже в самій назві закладено певні психологічні обмеження і комплекси (ставити – значить, щось робити, змінювати). Більш природною і правильною буде назва: «виховання голосу», «формування голосу», зрештою, «розвиток голосу», що конкретизує і завдання педагога – віднайти і учня природну красу його голосу, очистивши його від зайвих і шкідливих нашарувань.

Навчання, як відомо, це – взаємодія двох сторін – тої, яка вчиться (учень) та тої, що вчить (учитель). Отже, педагог «творить» і «ліпить» учня разом з ним. Оскільки тіло співака і є його справжнім «музичним інструментом», то фізичне самоусвідомлення свободи у співацькому процесі спрямоване, насамперед, на заняття певних психолого-фізіологічних «гальм» і обмежень. Учня необхідно навчити: умінню слухати (і чути) себе, своє тіло; умінню прослідковувати і аналізувати всі відчуття у процесі співу (м'язові, вібраційні, акустичні, фонетичні тощо); умінню контролювати, закріплювати і розвивати необхідні навички, які згодом стають технічною базою вокальної діяльності.

Основна мета навчальних вправ – виховання м'язової рефлексорної пам'яті через самоконтроль та самоаналіз. Всі дефекти співу, як правило, мають набутий характер, пов'язаний з неправильним звукотворенням (крім вродженої патології). Тому початковий етап вокальних вправ завжди вміщає прийом релаксації, яка означає стан розп'яження (звільнення) з наступним конкретним завданням. А це стосується уміння співака готувати свій організм до певної діяльності, формування комплексу відчуттів і їх конкретизації в процесі співу для керування голосотворенням. В сучасній вокальній педагогіці метод релаксації завойовує щораз більшу аудиторію прихильників, оскільки, він допомагає зосередити увагу

учнів на головних положеннях співацького процесу удосконалення у будь-якій творчій роботі, а надто – співацькій. В міру опанування своїм тілом та свідомістю, зникатиме потреба в жорсткому контролі свідомості, що свідчими те про налагодження м'язової взаємодії співака, коли природні здібності повністю розкриваються і вокальний процес розвивається вільно, у відповідності до виконавських завдань, закладених у вокальних творах і задуму композитора. Саме ця свобода допомагає зняти зайве хвилювання і напругу в концертно-виконавській діяльності, налагоджує відповідний емоційний тонус у співі, врівноважує самопочуття і настроєвий характер співака. А у практиці керування голосом це формує певний алгоритм співацьких дій, тобто, чітку послідовність цілеспрямованої діяльності всієї голосотвірної системи як універсальної бази гармонізації і взаємозв'язку духовного і фізичного.

Саме «універсальність» звуковедення стає нині головним критерієм діяльності людини, практично, у всіх сферах життя, і навіть, у бізнесових структурах (моделюваному бізнесі, творчих майстернях, професійній діяльності адміністративно-керівних органів, не кажучи про театральну-музичну сферу). Сьогодні вже нікого не дивують бізнес-плани різноманітних корпорацій і компаній, які активно впроваджують для своїх працівників обов'язкові тренінгові майстер-класи з культури мовлення (і спілкування), відкривають кваліфікаційні курси з вокалу, а також, пластики і руху, що проводять відповідні спеціалісти.

Згідно з цим, вокальна педагогіка також вимагає «перегляду» *усталених стереотипів і утвердження нових парадигм*, які б дозволили відповідним навчальним структурам розвивати співака (і в мовленнєвій, і вокальній техніці) в універсальній системі керування всіма параметрами якісного звучання, що стосуються діапазону, резонаторів, гучності, роботи артикуляційного апарата, інтонації, виразності, вокально-музичного (моторного) слуху тощо, як в академічному співі, так і народній та естрадній (і мелодекламаційній) манерах голосотворення.

В даний час щораз активніше впроваджуються спеціальні навчальні програми, спрямовані на розвиток всієї голосотвірної системи людини, розроблені фізіологами, фоніатрами, психологами (у медицині, спорті, фонопедії, логопедії, педології та ін.), які успішно «культивуються» і впроваджуються також і у методику підготовки спеціалістів-вокалістів, як ефективний компонент «настроювання» «живого» музичного інструменту – людського голосу – до співацького процесу.

Як показує практика, виховання голосу дуже щільно стикнується саме з повсякденною діяльністю організму людини, умінням її використовувати дихальні і звукові ресурси, правильно і якісно забезпечувати роботу всіх органів (і голосового апарата), оскільки, як «індикатор» здоров'я, голос стоїть «на сторожі» всієї людської життєдіяльності. Вокальні здібності лише технологічно доповнюють і збагачують цю діяльність, перетворюючи її у високе співацьке мистецтво серед культурних надбань народу.

З цього огляду, *голосові можливості кожної людини – це, насамперед, працюючий орган*, який потребує певного уміння у використанні його основних параметрів, а впровадження нового методичного підходу до вокальної підготовки спеціалістів – ще один щабель до професійної багатогранної майстерності співака-виконавця, а поряд з цим – педагога, керівника, оратора, актора, диктора і т.п. Таким чином, традиційна вокальна педагогіка отримує нове «бачення» проблеми голосотворення в сукупності суміжних наукових досліджень – фізіологів, фоніатрів, акустиків, психологів, вокалістів, які дозволяють педагогам-вокалістам досягнути комплекс навчальної роботи, пов'язаної з формуванням потрібних знань, умінь і навичок у співацькій діяльності.

На даний час вже накопичений чималий досвід такої підготовки. Педагоги активно трансформують у навчальний процес вправи, які ефективно використовувалися (і використовуються) з лікувально-профілактичною метою у фоніатрії (О. Стрельникова, В. Тринос, Л. Тринос), фонопедії (В.Ємельянов, М. Шушарджан, І. Шабутіна, С. Шабутін), фізіології і медицині (М.Блінова, Е.Чарелі, В. Бутейко), спорті (А.Попова, К.Динейко) та ін., що не тільки лікують, а й успішно стабілізують голосовий апарат і нормалізують динаміку роботи його органів. У вокальній педагогіці такі вправи отримують мету і завдання, трансформуючись у навчальну одиницю, спрямовану на звільнення голосотвірної системи від напруження, скованості та будь-яких інших «гальм», що заважають природі звукоутворення. Вони успішно використовуються педагогами-вокалістами в практиці виховання голосу.

Значної популярності набувають тепер різноманітні курси і методичні розробки розвитку техніки звукоутворення для використання у різних сферах практичної діяльності, здавалось би, зовсім не пов'язаних зі співом, але які можуть бути цікавими і для педагогів-вокалістів, як, наприклад, методика керування голосом, розроблена **Антоном Калабіним** (Москва), керівником тренінгової компанії, тренером і засновником харизматичних лідерів, розрахованих на широке коло зацікавлених

Названа методика ґрунтується на дослідженнях психолога **В.П. Багрунова**, який вивчав так званий «феномен Шаляпіна» (або – «біоакустичний резонанс Шаляпіна»), пов'язаний з природою вокальної техніки видатного співака. Виконавський талант Ф.Шаляпіна, як відомо, вирізнявся особливою глибиною, надзвичайною силою звучання та майже «надприродними» можливостями інтонаційної виразності у відтворенні характеру образу героя. Це, на думку автора, свідчить про **абсолютну свободу** в роботі голосотвірної системи співака та його уміння повноцінно керувати процесом «озвучення» потрібного емоційного стану в співі і грамотно використовувати звукові «ресурси» свого голосу [2].

Особливості названої методики полягають у подоланні неправильних, набутих практикою, стереотипів технології голосоведіння, та формуванні нового розуміння співацької діяльності, де основна увага надається *бронхіальній системі* організму людини, як основного *джерела звука*, (на відміну від традиційних стереотипів, де джерелом звука вважаються голосові зв'язки).

Бронхіальна система з її розгалуженням та трахеєю, за дослідженнями фізіологів, є прекрасною звукоствірною базою, де **нижня ділянка трахеї** (діафрагмальна) утворює *нижні, так звані примарні звуки*, **грудна частина** (головні бронхи) утворює *середню ділянку діапазону голосу*, а **верхня** (дрібні розгалуження бронхів) – *високі ноти*.

На користь цього твердження автор використовує дослідження російського лікаря Іллі Грузинова, здійснені ще у 1812 р. на трахеях полеглих у битві під Бородино, який відкрив здатність мертвої трахеї утворювати конкретні звуки (при натискуванні на груди загиблих, виникав чистий, тембрально виразний, низький звук, що нагадував людський стогін). Отже, насамперед – **ЗВІЛЬНЕННЯ ГОЛОСУ!** Голос повинен приносити задоволення і насолоду! Ця теорія базується на тому, що людина як Боже творіння, володіє *феноменальним голосом* і його не треба «ставити», оскільки він сам утворюється мембранами, розміщеними у бронхіальній системі.

Саме, звукоутворюючий (звукоствірний) процес, який отримав назву «звільнення голосу» (К.Лінклейтер, А.Калабін, В.Багунов, Н.Прокопенко, Н.Гонтаренко, В.Іванников та ін.), а не так звана «постановка голосу» привертають сьогодні найбільшу увагу спеціалістів та педагогів-практиків. В зв'язку з цим вокальні (швидше - голосотвірні) вправи набувають інших, більш розгорнутих форм, які дозволяють не тільки опанувати мистецтво співу, а й розкрити свої найкращі фізичні і духовні якості. Тому вимоги, які ставляться до сучасного педагога-вокаліста значно розширили коло питань, що стосуються його професійної діяльності, а вокальні вправи, крім «чисто співацьких», отримують статус «вправ - релаксацій», здатних формувати психологічну готовність організму співака до творчої роботи. До таких належить і методика розвитку голосу М.Б.Гонтаренко (педагог-вокаліст Кримського державного університету ім. Фрунзе). Ця методика вимагає:

1.«САМОУСВІДОМЛЕННЯ себе як унікальної особистості»

Виявлення в кожному з учнів найкращих фізичних і людських якостей (творчий мікроклімат у вокальному класі повинен спиратися на: активне спілкування, співбесіди, довіру, доброзичливість). Неординарні прояви учня і наявність особливих якостей повинні підтримуватися педагогом як метод підвищення самооцінки для скріплення бажання і волі у навчанні.

2.«НАСТРОЮВАННЯ І САМОНАВІЮВАННЯ»

Психологічне настроювання починається з «бачення себе зі сторони», з психічного самоусвідомлення свого «Я» і спрямування його на сприйняття себе як унікаму. Тут велику роль відіграє похвала і всіляка підтримка навіть найменшого успіху чи найменшого «кроку вперед» в процесі навчання.

3.«ВНУТРІШНЯ СВОБОДА»

«Вільний голос у вільному тілі» - основне гасло у вокальному класі. Звільнення голосу – це вміння керувати процесом голосоутворення. Психологічна свобода – емоційна свобода. Голос – багатство і дар Божий. Тому варто задуматись над тим, як його зберегти, як його упорядкувати, кому і як довірити, а також, як голос повинен служити високому мистецтву.

Голос завжди відображує внутрішній стан співака, тому варто себе «відгородити» від психічних перевантажень, стресів, невдач...Процес фонації повинен бути «радісним і тремтливим». Хвилювання перед виступом повинен супроводжуватися високими «помислами добра, любові і радості», оскільки, тільки такі почуття ніколи не «перекриють» голос, що лине з серця.

Голос людини, як музичний інструмент, повинен виражати, насамперед, її *почуття*, які легко і вільно виливаються звуком. Слуховий самоконтроль поєднується з емоційним началом в процесі набуття внутрішньої свободи, а вміння *слухати і чути* себе повинно увійти в «професійну звичку».

4. «ГОЛОС ЯК ЗАСІБ ВИРАЗИТИ СЕБЕ»

Автогенне тренування полягає в наступному: «Я співаю – значить, творю, створюю», «Мій голос – відображення моєї душі», «Я співаю з любов'ю і радістю» - саме це називається психологічним «кроком» в пошуках себе, в поєднанні зі своїм музичним інструментом – голосом.

Створення «тонкого, високого почуття» до звукоутворення є обов'язковою умовою навчального процесу. «Не можна звуком милуватися, якщо він народжений без любові» - наголошує автор, оскільки, інтонація мелодій і сам звук народжується спочатку в свідомості людини її внутрішнім уявленням. «Наповнюйся звуком, як посудина водою і виливай звук, як воду з посудини...» «Кожним звуком, кожним рухом виражай щось» - вимагав великий А.Госканіні, - виражай почуття повно і щиро»

5. «ЗНАТТЯ ПСИХІЧНИХ «ЗАЖИМІВ» І БАР'ЄРІВ»

Це поняття стосується ліквідації почуття сорому, страху, хворобливого хвилювання і стресового стану перед виходом на сцену, перед публікою, аудиторією. «Багато артистів та співаків так і не зуміли подолати самих себе, не зуміли розкрити свою індивідуальність, природу свого таланту. Не для кожного знайшовся педагог, режисер, учитель, який би зробив це разом з ним» - підкреслює Н.Гонтаренко. На

пошуки свободи творча особистість витрачає роки пошуків, тренувань, зміни педагогів і репетиторів, оскільки, неправильний спосіб мислення у сприйнятті світу навколо і себе в ньому, особисті невдачі, дуже гальмують внутрішнє звільнення і формування відчуття свободи. Тому основне завдання педагога – звільнити співака від впливу цих комплексів. Проникнути у внутрішній світ учня, «витягнути все найцінніше, красиве, збагатити його своїм особистим досвідом – ось шлях правильного спрямування в системі вокальної педагогіки» - стверджує автор. Спираючись на уяву, педагог «творить», «ліпить» учня разом з ним, оскільки, «без емоційного одухотворення музика мертва».

Нове «бачення» емпіричної природи вокальних вправ пропонує і методика вокального педагога В.Ф.Іванникова (Москва) [4, с. 12].

Методика спирається на процес дихання, зокрема, уміння керувати *потоком*, (струменем) повітря (звідси авторська назва методики), яким атакується звук. Основний принцип формування *кантилен*, основної якості правильно поставленого голосу (*belcanto*), яким послуговується автор (В.Ф.Іванников), полягає в техніці «правильно атакувати звук на безперервному потоці повітря. Потік повітря і атака звука – це ніби дві сторони однієї медалі - голосу» [5, с. 203].

Інноваційний підхід автора до процесу звукоутворення полягає в оригінальному «баченні» емпіричної практики і вокального досвіду, пов'язаних з емоційно-чуттєвою сферою сприйняття співу, як природного процесу діяльності всього організму людини, що піддається вольовому керівництву завдяки чітко налагодженій психологічній системі контролю за нею. Автор спрямовує увагу на формування чітких і виразних асоціацій та уявлень співака, фіксація яких в пам'яті створює стійкі рефлексії і організовує роботу нервово-м'язової системи всього організму, які фіксуються у відчуттях – м'язових, вібраційних, акустичних, тактильних, фонетичних тощо. За допомогою вольових наказів і цілеспрямованого психологічного настроювання центральна нервова система організму людини створює необхідні нейрофізіологічні умови для виконання потрібних дій, пов'язаних зі звукоутворенням.

Л.Работнов стверджував, що окремі частини голосового апарату можуть функціонувати окремо від інших, але під час фонації вони автоматично поєднуються, тому порушення в будь-якому органі (зміна психологічного настрою, емоційного тону, втома чи захворювання тощо) неодмінно впливають і на звучання голосу.

Сучасна наука розглядає процес голосоутворення у тісній взаємодії *трьох систем*: генераторної (голосові зв'язки, м'язова структура внутрішніх органів, керована периферійною нервовою системою організму); резонаційної (ротова порожнина, глотка, носоглотка, які забезпечують функціонування динаміки мовлення та співу); енергетичної (що поєднує механізм зовнішнього дихання – м'язи грудної клітини та діафрагми, з рефлекторним механізмом внутрішньої діяльності трахеї та бронхів). Їх взаємовплив і взаємодія утворюють стійку систему голосотвірної діяльності, а уміння керувати нею належить до формування гармонійного розвитку особистості, наділеної безмежними можливостями і творчим потенціалом, де спів є посередником душі і найціннішим виявом музичного почуття (Ж.-Ж. Руссо). Видатний німецький філософ Г.Гегель також зауважив, що музичне мистецтво є одним із засобів пізнання «найглибших людських інтересів, тому загальна потреба в мистецтві впливає з розумного потягу людини духовно пізнати внутрішній і зовнішній світ».

Основними компонентами правильно поставленого голосу, визначеними В.Ф.Іванниковим, є: дихання (безперервний потік повітря); глибина звука; легкість (простота) вокалізації.

Висновки. Отже, інноваційні методично-навчальні програми передбачають шляхи удосконалення підготовки педагогів-вокалістів.

Таким чином, кожен з названих авторів розглядає спів як потенційний могутній резерв розкриття творчих можливостей організму людини, що дозволяє вокальному мистецтву стати на новий культурно-творчий рівень у вихованні майбутніх поколінь видатних співаків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аспелунд Д. С. Развитие певца и его голоса / Д.С. Аспелунд. – М; Л.: Музгиз, 1952. – 191 с.
2. Багрунов В.П. «Альфа» и «омега» феномена Шаляпина / В.П. Багрунов // Мариинский театр. – № 5-6. – 1996.
3. Гонтаренко Н.Б. Сольное пение: Секреты вокального мастерства / Надежда Борисовна Гонтаренко. Серия «Любимые мелодии». Метод. пособие. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2006. – 155 с.
4. Иванников В.Ф. Методика поточного пения. / Владимир Филиппович Иванников. – М., 2005. – 16 с.
5. Иванов В.Ф. Співачька школа в Україні X–XVII ст. / Володимир Федорович Иванов. – К.: Вища школа, 1992. – 247с.

Гулка Р.

Науковий керівник – доц. Ороновська Л. Д.

ОСОБЛИВОСТІ ДОБОРУ ТА РОЗУЧУВАННЯ РЕПЕРТУАРУ ДЛЯ САМОДІЯЛЬНОГО ХОРОВОГО КОЛЕКТИВУ

Постановка проблеми. В умовах відродження української національної культури і освіти пріоритетного значення набувають процеси оновлення художньо-естетичного навчання і виховання

особистості. Вагоме місце у цьому процесі посідає функціонування самодіяльних хорових колективів, діяльність яких спрямована на розвиток, задоволення естетичних потреб, виховання талантів та здійснення професійної підготовки найбільш обдарованих особистостей.

На початку XXI століття спостерігається зростання інтересу до хорової педагогіки, відбувається масове утворення хорових колективів і настільки ж масове їх зникнення та розпад. Однак, комплексне дослідження цього явища, проведене в Академії хорового мистецтва Г.А. Струве, виявило ряд «вузьких місць» в процесі функціонування типового самодіяльного хорового колективу. Стало відомим, що однією із основних причин самоліквідації самодіяльних хорових колективів являється низька якість музично-педагогічної і психолого-педагогічної роботи – тих факторів, які мають не тільки навчальне, але і виховне значення. З однієї сторони в ряду самодіяльних колективів яскраво виражена відсутність чи недостатньо висока якість навчальної роботи, яка покликана підвищувати вокально-виконавчий і професійний рівень хорового колективу. З іншої – недостатня якість (або взагалі відсутність) роботи психологічного характеру, направлена на виховання учасників колективу і формування особливої сфери серед людських відносин, що актуалізує підняту проблему.

Мета статті – проаналізувати особливості добору та розучування репертуару в самодіяльному хоровому колективі.

Виклад основного матеріалу. Самодіяльний хор повинен займатися регулярно протягом 10-11 місяців на рік. Основний вид занять хору – репетиція. На тиждень проводиться не менше двох репетицій, кожна по 2-3 години з 10-15-хвилинною перервою. Репетиції проводяться в точно визначений час, зазвичай після основної роботи учасників хору. Нерідко вибір часу для репетицій ускладнюється змінною роботою артистів хору. У такому разі одна репетиція на тиждень може проводитися в різний час, з врахуванням змінної роботи учасників хору, а друга репетиція обов'язково повинна проводитися у вихідний день, коли артисти хору можуть зібратися всі разом. Інколи репетиції проводяться в обідню перерву або між змінами. Такі репетиції мають бути виключенням, оскільки вони спочатку володіють невисоким педагогічним потенціалом і не можуть забезпечити значного зростання виконавської майстерності хору [1, с. 33-35].

Кожне заняття хору слід чітко організувати і планувати з врахуванням довготривалих творчих завдань хорового колективу. Розучування твору з хором можна умовно поділити на два етапи: засвоєння вокально-технічної сторони та робота над створенням художнього образу. Обидва аспекти тісно взаємопов'язані, складаючи єдине ціле. На початку репетиції, особливо в тих випадках коли доводиться працювати над твором без супроводу, (в тих випадках, коли доводиться працювати над) необхідно дати колективу ладотональний настрій (проспівати з хором гаму у висхідному або в низхідному русі, інтервали, тризвуки, акорди з розв'язанням в основну тональність каданси тощо). При цьому хормейстер повинен слідувати за правильним формуванням звука, чистотою інтонування, ансамблевою злагодженістю як кожної партії, так і всього хору. Далі рекомендується пояснити учасникам колективу зміст твору, розказати про композитора, його творчу стилістику, про автора тексту. Зробити це треба у цікавій та доступній формі. Потім керівник ознайомлює хористів з музикою, програючи її на фортепіано два-три рази від початку до кінця та підспівуючи те чи інше місце. Окремо бажано дати характеристику інструментального супроводу, якщо такий є. Виконавські наміри диригента повинні бути не лише зрозумілі хору, але й викликати спів розуміння у співаків, захопити їх.

У залежності від кваліфікації хористів та від ступеня складності хорового твору існують його розучування:

- по партіях.
- усім хором.

Ці два способи мають свої привілеї та вади. В першому випадку забезпечується тверде знання кожним співаком партії, але випускається з уваги вокально-хоровий ансамбль. В іншому – учасники колективу набувають уваги ансамблевого співу, швидко орієнтуватися в гармонії обстановці, проте часто не всі беруть однаково активну участь у процесі репетицій. Тому в початковий період пропонується працювати по партіях або по групах, але тільки після попереднього осмислення твору всім хором.

Для того, щоб прискорити засвоєння пісні, хормейстер повинен добре і своєчасно підкреслити тотожні і зовсім однакові мелодичні звороти в пісні. Попередити учасників хору в цьому разі означає запобігти помилці, бо хористи здебільшого намагаються ототожнити не зовсім подібні, щодо мелодії, побудови. Добре використати засоби графічного показу подібних і не зовсім подібних місць. Подібні можна підкреслити прямо дужкою, а змінені хвилястою лінією.

На вибір методичних прийомів при розучуванні пісні впливає на:

- а) рівень музично-хорової підготовки хору;
- б) зміст, характер, складність і фактура пісні;
- в) мета розучування.

Проте варіантність прийомів при розучуванні пісні зовсім не свідчить про відсутність певних сталих художньо-педагогічних принципів, на які спирається методика розучування (матеріалу) репертуару з різноманітними дитячими хорами [2, с. 55].

Велику роль у розучуванні пісні грає дидактичний принцип свідомості і активності навчання. Свідоме засвоєння пісні, активна і свідомою робота над технічними засобами художнього виконання пісні, є обов'язковими, як обов'язковим є виявлення і формування дитячого ставлення до змісту, краси пісні, до її головної думки.

Підкреслюючи роль дидактичного принципу в розучуванні пісні, ми не знижуємо ролі інших – урахування вікових особливостей систематичності, правильного співвідношення художнього образу і техніки тощо.

Процес розучування пісні можна умовно поділити на чотири етапи:

- ознайомлення з піснею;
- засвоєння музичного і літературного;
- робота над технікою художнього виконання тексту;
- завершальна художня доробка;

Етапи ці умовні, бо вони не відокремлені один від одного. Так, при ознайомленні з піснею, ми до деякої міри посуваємося в напрямку засвоєння пісні коли учасники засвоюють пісню, вони в певній мірі оволодівають і технікою її виконання, тощо, але все ж таки в кожному етапі, є своя головна мета, яка виявляється в назві даного етапу. Головне завдання в назві етапу – ознайомлення з піснею, 2-го – засвоєння літературного і музичного текстів і т. ін. Отже, завдання першого етапу, щоб хористам пісня сподобалась, зацікавила їх, викликала бажання розучити її, щоб вони зрозуміли в основному її головну думку, побудову тощо. Перший етап в свою чергу можна поділити на 3 частини:

- а) вступну бесіду;
- б) показ пісні;
- в) бесіду після показу.

В другому етапі особливого значення набуває робота над правильним відтворенням інтонації і ритму. Подібно до того, як при засвоєнні літературного тексту велику роль відіграє правильна вимова слів, так само при засвоєнні музичного тексту таке ж значення має відтворення інтонації і ритму.

Отже хормейстер весь час мобілізує слух хористів на усвідомлення мелодичних ходів («широкі»), («вузькі»), ладову завершеність чи незавершеність фрази, не допускає форсованого, напруженого звуку, що впливає на інтонування. Слідкує за диханням тощо.

Як, бачимо другий етап роботи над піснею зливається з третім – технічною роботою над художнім виконанням. Маючи у головне завдання – засвоїти з учасниками хору літературний і музичний тексти, хормейстер в той же час звертає увагу учнів на будь-які порушення елементарно правильного співу. Далі на третьому етапі він звертає особливу увагу на технічну сторону виконання.

Залежно від пісні і вокально-хорової підготовки класу чи хорового колективу повстають різні вокально-хорові завдання і, залежно від цих обставин, буде намічатись послідовність і прийоми в їх розв'язанні.

На основному етапі хормейстер закріплює, відшліфовує набуті навички і знання, при цьому варто нагадати хористам те основне, що характеризує пісню, її образи. Бажано, щоб хормейстер знайшов якісь нові дані, підкреслив у пісні якісь риси, про які ще нічого не говорив, викликав нові асоціації.

Тепер пісню співають спочатку до кінця, поступово добиваючись свободи виконання, повного контакту між хором і диригентом, чутливої реакції та його жесту. На першому етапі диригент працює з кожною партією окремо.

Сопрано сольфеджують третю частину твору. Тут для них є певні труднощі, зокрема, інтонування хроматичних та діагонічних півтонів. Керівник сам співає їх і просить вокалістом повторювати за ним.

Під час репетиції з спора новою партією диригент має слідувати й за тембровим колоритом. У процесі роботи з альтами хормейстер закликає до уваги також басів, оскільки альти здебільшого дублюють їхню партію. Вже з самого початку співу альтова група буде сольфеджувати з тенденцією до пониження, що провокується властивостями основного тону сі-бемоль мінору. Тому директор просить вокалістів інтонувати початок мелодій трохи гостріше. Після того як альти просольфеджують свого партію, керівник хору працює з ними над тенорами [3, с. 362].

Тенори, як правило, порівняно легко справляються зі своєю партією. Треба тільки вимагати від них гранично нестійкого інтонування звука (ля-беклар) як ввідного тону.

При розучуванні басової партії хормейстер. Як і в роботі з альтами, прагне до уникнення заниженого звучання основного тону.

Одночасно керівник хору добивається також від басів виразного насиченого тембру, який відповідав би суворому та стриманому характеру скорботної музики.

Розучивши цю частину по партіях, диригент приступає до роботи над нею з усіх хором. Тут і хормейстер, і його вихованці мусять звернути увагу не лише на акордове звучання, а й на ансамблюву

злагодженість, метро ритм. Однаковий ритм у всіх голосах спричиняється до компактності, щільності хорової фактури.

Диригент слідкує за ансамблем, подвоєні голоси радить співати тихіше, басы – гучніше, що значно полегшить ансамблювання та дасть змогу яскравіше підкреслити гармонію.

Основне смислове навантаження тут несуть на собі сопрано. Поліфонічна фактура спричиняється до неспівпадання ритму та поетичного тексту в ритмі партій. Цей розділ вирізняється великою емоційною виразністю музики, розширенням діапазону кожного з голосів.

Починати роботу треба з програванням на фортепіано та сольфеджування по партіях. Партія сопрано, незважаючи на плавність мелодичної лінії в цілому, відкривається стрибкоподібним рухом. Співаки схильні підвищувати ці інтонації, тому останні вимагають ретельного закріплення. Привертають до себе увагу також низхідні великі секунди. Партія сопрано має складний тріольний ритмічний малюнок, який необхідно виводити спокійно й неметушливо. Сопрано, як і інші голоси будуть співати з тенденцією до пониження звуку до через хід на малу секунду. В них та попередні альтеровані зміни у мелодії.

Питання про діапазон і тембр дитячого голосу звукоутворення, дихання, розспівування, дикцію, ансамбль, строй репертуар хору не нові, вони докладно висвітлені в різних наукових: методичних працях, але тут проблема коротко розглянути кожен з них питань окремо. Дитячий голос за діапазоном докорінно відрізняється від голосу дорослої людини. Дихання – основа співу, завжди повинно бути в центрі уваги вчителя.

Від того, як діти дихають під час співу, залежить успіх хорового співу взагалі. Найкращим показником співацького дихання є комплексний, то зв'язний і плавний спів. Основний репетиційний час відводиться роботі над репертуаром. Репетиції умовно можна розділити на дві групи: робочі репетиції і репетиції перед концертом. Дві-три репетиції перед концертом хору повинні включати, головним чином, репертуар, який буде виконаний в концерті. Якщо виступ хору складається всього з двох-трьох творів, то безпосередня репетиційна підготовка до виступу може бути скорочена.

Слід виділити репетицію в день концерту. Окрім виспівування в неї включається повторення найбільш складних фрагментів з виконуваного в концерті репертуару. Не слід прагнути проспівувати всі твори повністю. За часом репетиція в день концерту не повинна перевищувати одну-півтори години.

Методи організації робочої репетиції хору багато в чому визначаються рівнем виконавської майстерності і музичної грамотності учасників хору. Чим вище цей рівень, тим менше часу можна відводити на репетиції по хорових партіях. Низький рівень виконавської майстерності хорового колективу вимагає не лише більше часу відводити заняттям по хорових партіях, але і організувати заняття з окремими співаками хору [4, с. 224-258].

Організація робочої репетиції визначається мірою складності репертуару, станом його засвоєння на даний момент.

Робочу репетицію самодіяльного хору доцільно проводити, використовуючи всілякі форми її організації (по партіях, групах, спільно). Всілякі форми оживляють зміст роботи, викликаючи меншу стомлюваність учасників хору. Найдоцільніше першу половину репетиції (одну-півтори години) займатися по партіях або групах хору, а після перерви переважна загальна репетиція, коли твори, включені в репертуар хору, знаходяться на різній стадії освоєння.

На загальній репетиції слід працювати над творами, які вже пройшли стадію розучування по партіях або групах хору. Групи хору можуть складатися з різних партій. Розділення хору на групи визначається специфікою фактури творів, що вивчаються.

Окрім організації занять якість репетиційної роботи з хором залежить від правильного вибору методів розучування твору. Детальна їх розробка визначається хормейстером в процесі підготовчого етапу роботи над твором і складання ретельного і добре продуманого плану роботи. «Дирижер должен прежде всего усвоить простую истину, – пише П.Г.Чесноков в своїй праці «Хор и управление им» – ...нельзя учить других тому, чего сам не знаешь. Самое подробное и глубокое предварительное изучение сочинения составляет долг дирижера»[4, с. 224-258].

Починати роботу над новим твором доцільно із загального знайомства з ним артистів хору. Форми знайомства з новим твором можуть бути різними: можна зіграти твір на фортепіано, прослухати його в записі. Слід розповісти про його художні якості, коротко зупинившись на тих або інших вокально-хорових перешкодах, які доведеться долати хору в процесі його розучування. Головне – зацікавити учасників хору новою цікавою роботою.

Висновки. Хоровий спів – найголовніший засіб художнього виховання в школах він є невід'ємною частиною естетичного і комуністичного виховання, великою організуючою і дисциплінуючою силою. Хоровий спів прилучає учнів до музичного мистецтва і культури дає можливість ознайомити їх з найкращими зразками музичної літератури, класичної спадщини і народної творчості, допомагає виховувати в учнів моральні якості.

Таким чином, сучасний етап розвитку самодіяльного хорового мистецтва переживає серйозну кризу за трьома основними напрямками – економічна, соціальна і в певній мірі духовна. В цій ситуації

перевіряються на міцність не тільки професійні якості керівника, але і його, перш за все, педагогічне вміння організувати колектив, вивести його на певний виконавчий рівень і утримати від розпаду. І щоб при цьому не постраждала творчість. Все це являє собою проблеми перш за все педагогічного характеру – потрібно навчити людей співати в хорі, розуміти хор, любити хор і головне – не залишати хор ні при будь-яких обставинах.

В час відродження нашої духовності, розбудови нашої незалежної держави, перед керівниками хорів, діячами мистецтва стоять важливі завдання з питань музично-педагогічного виховання підростаючого покоління. А саме в піснях, хорових творах, показати історію нашого народу, його звичаї, традиції, обряди, незламність духу у боротьбі за волю України, адже спів у самодіяльних хорових колективах, відіграє важливу роль у духовному становленні особистості людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрійчук П. Українське народне хорове мистецтво у контексті сучасної музичної культури / П. Андрійчук // Матеріали Всеукраїнської науково-методичної конференції «Трансформаційні процеси в сучасній українській культурі». – К., 2007. – С. 33-36.
2. Баранов Б.В. Курс хороведення / Б.В. Баранов. – М.: ПОП Музфонда, 1991. – 58 с.
3. Дмитриев Л.Б. Основы вокальной методики. [Текст] / Лев Борисович Дмитриев. – Изд.2-е. – М.: Музыка, 1996. – 368 с.
4. Чесноков П.Г. Хор и управление им / П.Г. Чесноков. – М.: Музгиз, 1961. – 258 с.

Яцук І.

Науковий керівник – доц. Проців Л. Й.

ПЕРЕДУМОВИ СТАНОВЛЕННЯ ГІТАРНОГО ВИКОНАВСТВА В ГАЛИЧИНІ

Гітарна творчість та виконавство Галичини, що сформувалися на потужному підґрунті європейсько-української традиції є складовою музичної культури України. В наукових дослідженнях все частіше фіксуються тенденції минулих епох, які притаманні сучасній культурно-виконавській традиції в Галичині. На особливу увагу заслуговують процеси саме на західних землях, де, завдяки географічному положенню та історично-політичним умовам, виник сприятливий ґрунт для гітарного виконавства.

Джерельною базою дослідження послужили праці українських музикознавців: В. Витвицького, М. Загайкевич, Л. Кияновської, Б. Кудрика, З. Лиська, В. Сидоренко.

Мета статті: з'ясувати передумови становлення гітарного виконавства в Галичині у другій половині XIX століття.

Назва інструменту ймовірно має давньогрецьке походження (гітара-від грец. kithara-кіфара) і стосується щипкового інструменту, схожого на ліру. Сучасною українською мовою цей інструмент називається кіфарою. Пізніше грецьке слово потрапило до латинської мови (cithara), арабської, іспанської (guitarra), звідки вже було запозичене іншими європейськими мовами, в тому числі українською. Термін «кіфара» чотири рази згадується в Новому заповіті, проте в перекладах різними мовами тлумачення здійснюється по-різному: в англомовних як «арфа» (англ. harp), а в українськомовних – як «гусла» (в «Одкровенні») або «лютня» (І. Огієнко), «цитра» (І. Хоменко) і навіть «кобза» (П. Куліш). Перші зображення гітари вчені відносять до II ст. н. е. Найвідоміші зображення щипкових інструментів знайдені на глиняних барельєфах Месопотамії (II тисячоліття до н. е.), та на фрізі буддійського монастиря Ертама поблизу Термеза (сьогодні Узбекистан), які відносяться до I тисячоліття до н. е. Існує припущення, що лютню та гітару занесли в Європу араби через завойовану ними у VIII столітті Іспанію. Однак, можливо, ці інструменти поширилися в Європі за посередництва Стародавньої Греції, завдяки її культурним зв'язкам із країнами Сходу. У XIII ст. гітара була широко відома в Іспанії. У XVII - XVIII століттях популярності здобула низка іспанських гітаристів-віртуозів, серед яких: Алонсо Мударра, Луїс де Нарваес, Анджело Бартолотті, Франческо Корбетта, Джованні Фоскаріні, Джованні Граната, Гаспар Санс, Робер де Вісе, Леопольд Вайс, Діонісіо Агуадо, Матео Каркассі, Фернандо Каруллі, Антон Діабеллі, Мауро Джульєні, Франціско Таррега, Андрес Сеговія.

Перші офіційні свідчення про українських гітаристів стосуються XVIII століття, хоча дослідники М. Смирнов та М. Закровський побачили гітару на фресці Софії Київської. Проте в результаті більш ретельного вивчення С.Висоцьким та І. Тоцькою вдалося частково видалити пізніші нашарування і стало зрозуміло, що зображений інструмент має коротший гриф з головкою і зігнутий під прямим кутом, що є характерним для лютні. Також, відомо, що на початку X століття бачив восьмиструнну лютню у давніх мешканців Києва арабський мандрівник Абу-Алі ібн Дада: українські лютністи працювали у польських і литовських капелах після монголо-татарської навали. Так, приміром, у списку польської королівської капели знаходимо імена лютнярів, таких як: Андрійко, Лук'ян, Подолян, Богдан Стечко та інші. Ця традиція не переривалася до середини XVIII століття. Європейського визнання досягли українські лютністи Тимофій Білоградський та Іван Степановський.

Багатогранне розмаїття інструментів лютневої родини представлено у зображеннях народних картин з циклу «Козак-Мамай». Це унікальні зразки українського образотворчого мистецтва. На картинах зображено лютню, кобзу, бандуру, та деякі інструменти, що нагадують гітару. Можливо, це гітароподібний інструмент бандурка, невеликий за розміром (до 80 см. довжини). Інструмент мав 5-струн, для акомпанементу в мінорі другу струну могли настроювати на півтона нижче.

Не всім відомий той факт що, геніальний музикант-віртуоз українського походження Іван Хандошко (1747-1804), ще до народження Н. Паганіні дивував своєю майстерністю усю Європу. Сучасники були в захопленні від його яскравої гри на гітарі, а дослідник гітарного мистецтва М. Стахович у 1854 році писав: «Гітарні ноти Хандошкіна вдавалося бачити мені один тільки раз, років дванадцять тому назад, в Малоросії, в м. Пирятині, у штатного наглядача тамошнього училища, який раніше грав на гітарі; це одні із кращих речей, які коли-небудь були написані для нашого інструменту». Також майстерною грою на гітарі відзначався талановитий український музикант та композитор Г. Рачинський (1777-1843). Він був віртуозним скрипалем та гітаристом, який написав велику кількість варіацій на народні теми та оригінальних творів в тому числі для гітари, зокрема фантазію «На березі Десни». Чільне місце в українській музичній культурі належить гітаристу-віртуозу ХІХ століття Марку Даниловичу Соколовському. Тридцятип'ятирічна концертна діяльність М. Соколовського залишила глибокий слід в історії виконавства на гітарі. Його виступи з величезним успіхом проходили в найбільших музичних центрах Європи. Виконавське мистецтво прославленого музиканта відрізнялося тонким відчуттям стилю, багатством тембрових фарб, ніжною співучістю, яскравою емоційною виразністю, віртуозною технікою.

Безпосередньо з Галичиною пов'язана творча діяльність Станіслава Щепановського (1812 – 1877), виконавця та композитора, який народився поблизу Кракова, музичну освіту здобув у Единбургу у Фелікса Гурецького (Горецького), а згодом у Фернандо Сора в Парижі. Окрім сольних концертів та численних гастрольних подорожей (переважно по Польщі та Росії, був першим гітаристом, який відвідав Туреччину), здійснив концертний тур в Іспанію разом із Ференцом Лістом та Луї Моро Готтшалком. Був близько знайомий із Шопеном, Габенеком, Калькбреннером. У 1852 році разом із дружиною Джуліаною Скотт, донькою відомого живописця, переїхав до Львова, де і працював до кінця життя (до 1877 року). Інший яскравий музикант - Ян Непомуцен Бобровіч (1805–1881), якого сучасники називали одним із кращих гітаристів епохи, блискучим інтерпретатором, а Ф. Ліст іменував його «Шопеном гітари». Митець є автором більш як 40 композицій, виданих у Лейпцігу, Дрездені, Відні, Лондоні, Варшаві та Львові. Саме у Львові вийшов друком його перший твір для гітари, опублікований у 1826 році видавництвом Ф. Піллера. Зі Львовом пов'язана творчість і Савина Абрисовського (1874–1900) – композитора–аматора і художника, вихідця зі священничої родини на Тернопільщині. Він здобував освіту в Краківській академії красних мистецтв, товаришував з О. Кобилянською і навіть послужив прототипом персонажа для її повісті „Через кладку”. Його музична творчість охоплює різноманітні жанри для гітари та фортепіано, а композиції виходили друком у львівських видавництвах.

Сучасником М. Соколовського був один з найвизначніших представників галицького гітарного мистецтва, перший професійний композитор Галичини, автор музики національного гімну України М. М. Вербицький (1815-1870), видатний діяч української культури, основоположник «перемиської» композиторської школи, випускник Львівської духовної семінарії, який опанував гітарне мистецтво. Його учителем був Іван Христом Сінкевич, а згодом сам Михайло написав школу гри для гітари («Поученіє Хитары ведле Мих. Вербицький») і успішно навчав семінаристів гри на інструменті. Є свідчення, що М. Вербицький навчав також черниць ордену С. С. Василіанок.

Потрібно, зауважити, що гітара в середині ХІХ століття була дуже популярним інструментом, який відігравав першорядну роль в домашньому музикуванні, вдало замінюючи не всім доступне фортепіано. У Львові у той час вважалась естетично освіченою людиною у тому випадку, коли вміла грати на гітарі, заспівати під супровід гітари пісню або романс, заграти варіації на народну тему. Популярними були варіації на теми: «Не ходи, Грицю та й на вечорниці», «Іхав козак за Дунай» та інші. Активізація побутового музикування та організація навчання гри на народних інструментах (мандоліна, цитра, гітара та інші) в міському середовищі Галичини відбувалась на початку ХІХ в рамках музичних гуртків, товариств та у середовищі духовенства. Анатоль Вахнянин писав у своїх Споминах: «Інструментом до акомпаніаменту при наших співах була виключно гітара, вона була тоді в кожному попівськім домі. При ній співано і гуляно, приспівуючи. Фортепяну майже не знано в руських хатах» [1]. Один з перших дослідників творчості М. Вербицького З. Лисько стверджував, що у Львівській духовній семінарії знаходилась велика кількість гітар в переліку яких були: «звичайні, цвітковані скалками і навіть сріблом, великі й малі і навіть гітари з фабрики Штаффера у Відні» [6, с.45]. Вступивши до семінарії, М. Вербицькому, який на той час був молодим та життєрадісним юнаком, важко було пристосуватись до її суворого регламентованого побуту. Поряд з богословськими науками, він значну увагу приділяв музиці: із запалом навчався гри на гітарі, керував хором семінаристів. Утвердженню музичних уподобань Вербицького сприяв нещасний випадок: він пошкодив собі ребро і був змушений пролежати без руху п'ятнадцять тижнів у лікарні. На той час читання світських книжок і газет (за незначним винятком)

семінарським регламентом було суворо заборонено і М. Вербицький зайнявся іншим. Як згадує І. Хр. Сінкевич, він «днями і ночами грав на гітарі і довів свою гру до досконалості» [4, с.13]. Для Вербицького гітара стала улюбленим інструментом, він приділяв їй багато уваги все своє життя: часто використовував для запису власних композицій, робив транскрипції відомих творів а також навчав гри інших.

У рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника зберігається рукопис посібника гри на гітарі М. Вербицького «Поученіє Хитары ведле Мих. Вербицького». Посібник складений композитором з навчальною метою для учнів та аматорів - учасників домашнього музикування. У ньому викладені елементарні відомості з нотної грамоти, пояснюється музична термінологія, описані основні способи гри на гітарі. Посібник розраховано для початківців, які роблять перші кроки на шляху до засвоєння інструменту. У посібнику вміщені також вправи для засвоєння технічних навичок гри на гітарі, які є своєрідними «мінікомпозиціями». В них спостерігається загальна простота викладу, зумовлена методичними міркуваннями, помітний творчий підхід: мелодична виразність звучання, засвоєння окремих жанрових форм (вальс, народний танок, варіації тощо).

Володіння гітарою протягом всього життя залишалося для М. Вербицького важливим чинником його мистецького існування.

Новий штрих до пізнання особистості композитора дає збірка творів для гітари, переписаних рукою Вербицького, що зберігся до наших днів. На титульній сторінці написано «Quitarre 16», що дає право припустити про існування інших подібних зошитів. Збірник містив 32 п'єси, 14 з них – інструментальні твори (польки, мазурки, марші, козачки, різноманітні аріації), решта – для голосу в супроводі гітари (романси, музичні фрагменти з театральних вистав М. Вербицького, популярні на той час твори авторів, які представляють австрійську пісенну культуру). Збірник мав неабияке практичне значення, а його зміст демонстрував музичний репертуар, поширений у галицькому домашньому побуті середини XIX століття [7].

Гітарний збірник Вербицького має істотне значення для розуміння музичної атмосфери Галичини середини XIX століття, яка не могла не вплинути на його творчу ментальність. Наприклад, серед солоспівів є відома пісня Ф. Шуберта «Leise Flehen» (в перекладі на українську «Чулим серцем тя благаю»). Запис цього зразка романтичної лірики у гітарному зошиті Вербицького є документальним свідченням його знайомства з вокальним доробком великого німецького композитора, що помітно відбилося на стилі його власних творів. М. Вербицький скомпонував цілу низку солоспівів спеціально із супроводом гітари, серед яких «Думка» (F-dur), «Погулянка» (A-dur), «Милій» (a-moll), «Кася» (F-dur), «Щасливий супруг» (a-moll), «Оддайте мені покой» (f-moll). Зберігся навіть автографічний переклад твору «Ще не вмерла України» із супроводом гітари. При komponуванні творів М. Вербицький переважно використовував гітару.

«Ще не вмерла Україна» - сольна пісня в супроводі гітари М. Вербицького, яка надзвичайно швидко стала популярною в галицькому творчому середовищі другої половини XIX – початок XX століття. У вісімдесятих та дев'яностих роках XIX століття її виконували майже на кожному концерті чи урочистості, її перероблено для хору, фортепіано, оркестру, згодом вона стала національним гімном України. Варто зауважити, що далеко не кожна європейська країна може пишатися тим, що її національний гімн був створений як солоспів під супровід шестиструнної гітари, а саме так народилася патріотична пісня «Ще не вмерла Україна».

«Загальноєвропейська бідермаєрівська струя, що на загал жахалася надто драматичних настроїв, на західноукраїнському терені, де ідея народного відродження крилася в мурах тих парафій, ця струя найшла, особливо в творах Вербицького, ідеальну форму компромісу між ідеєю цього- й тогосвітнього», - писав Б. Кудрик.

Поряд з гітарою в галицькому культурно-освітньому середовищі XIX століття була поширені цитра та мандоліна. Про популярність цитри в українських інтелігентських колах свідчить і той факт, що віртуозами–цитристами заслужено вважалися Zenon Кирилович, Євген Купчинський та Микола Кумановський, їм належить чимала кількість композицій для цього інструменту, що відображають естетику бідермаєру. Цитру і контрабас опановував також Василь Безкоровайний. Їхні виступи постійно були включені до програм академій, урочистих ювілейних концертів різних аматорських музичних товариств, що, за традицією, складалися з хороших творів, між якими звучали камерно–вокальні та інструментальні композиції. Запит на концертну практику зумовив і потребу в забезпеченні репертуару, який поповнювали найчастіше самі виконавці-аматори.

Поєднання виховної, релігійної та мистецької доміант з демократизмом, близькістю до потреб робить стилістику галицького бідермаєру органічною та національно окресленою. Гітара, поряд з цитрою та мандоліною, стає популярною в побутовому музикуванні як у якості сольного, так і акомпануючого інструменту. Характерними рисами тогочасного побутового інструментального репертуару слід вважати тяжіння до ужиткових форм: вальси, мазурки, полонези, марші, думки, шумки, каприси, рондо, варіації, віртуозні фантазії, в яких переважають стани сентиментальної чуттєвості, лірико-елегійний тон, грація, елегантність, втілені через певні різновиди технічних засобів – легкість фігурацій, вишукана віртуозна фактура, салонний віртуозний стиль brilliant. Серед представників музичного мистецтва, які заклали підвалини цієї стильової течії в Галичині були Медеріч детто Галлюс, Йозеф Башни, Жан Рукгабер, Юзеф Ельснер, Франц Ксавер Моцарт, Йозеф Христоф Кесслер.

Про популярність у колах музикантів-аматорів найрізноманітніших струнно-щипкових інструментів красномовно свідчить статистика численних музичних гуртків товариств та об'єднань цитристів, мандоліністів, тамбуристів у Львові кінця XIX – початку XX століття. «Клуб Цитристів» – перше такого роду товариство шанувальників гри на дуже популярному музичному інструменті – було засноване у 1886 р. Інший «Клуб Цитристів» – це друге подібне товариство, зареєстроване в 1892 р. Згодом, у 1899 р. виник «Перший Львівський Клуб Цитристів» та «Перший Клуб Шанувальників Цитри», що засвідчувало величезну популярність інструменту. Цитра – особливий різновид лютні, відомий із XIV століття, вона мала назву “англійської гітари” і вважалась однією з попередниць класичної гітари. «Технічний Гурток Тамбуристів» був зареєстрований у 1905 році і складався з студентів Політехніки, виконавців–любителів на струнних інструментах східного походження. Окрім нього у 1906 р. було утворене Львівське Товариство Тамбуристів «Арія», а в 1910 р. зареєстрований іще один Технічний Гурток Тамбуристів «Акорд». У 1907 р. заснований Аматорський Гурток Мандоліністів «Генсьель», у 1911 р. – Студентський Гурток Мандоліністів «Мендельсон».

Отже, перші свідчення поширення гітарного виконавства в Галичині стосуються початку дев'ятого століття і пов'язані з аматорським побутовим музикуванням. Гра на гітарі (поряд з цитрою, торбаном, мандоліною) поширюється в родинному середовищі, світських салонах, середовищі духовенства, компенсуючи відсутність дороговартісного фортепіано.

Гітара використовувалась в якості сольного та акомпануючого інструмента. Провідними жанрами у гітарній творчості галицьких композиторів XIX ст. були жанри інструментального австрійського бідермаєру: обробки народних пісень, думки, шумки, вальси, мазурки, полонези, марші, нескладні варіації тощо.

Процес становлення гітарного виконавства в Галичині в середині XIX ст. пов'язаний з іменами музикантів, таких як Станіслав Щепановський, Іван-Хризостом Сінкевич, Ян Непомуцен Бобровіч, Михайло Вербицький та інші. М. Вербицький – основоположник галицьких мистецьких традицій гітарного виконавства, автор першого посібника для гітари «Поученіє хітары, ведле Мих. Вербицького», впорядкованого для педагогічного використання в середовищі музикантів-аматорів, атакож репертуарного збірника «Guitage №16», який вирізняється використанням широкої палітри жанрів: пісенно-танцювальні побутові композиції, нерідко з фольклорним орієнтиром – марші, вальси, мазурки, обробки народних пісень, переклади творів відомих композиторів, варіації на популярні народні пісні тощо. М. Вербицький є автором композиції для голосу в супроводі гітари на слова П. Чубинського «Ще не вмерла Україна», яка стала національним гімном України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вахнянин А. Споми́ни з життя / А. Вахнянин. – Львів, 1908. – 137 с.
2. Витвицький В. Старогалицька сольна пісня XIX століття / В. Витвицький. – Перемишль, 2004. – 156 с.
3. Вітошинський Л. Гітара в Австрії. Писати для гітари / Л. Вітошинський // Про мистецтво гри на гітарі / Пер. з нім. Л. Мельник. – Львів : БаК, 2006. – С. 19–29.
4. Загайкевич М. П. Михайло Вербицький. Сторінки життя і творчості / М. П. Загайкевич. – Львів : Видавництво Місіонер, 1998. – 145с.
5. Кудрик Б. Огляд історії української церковної музики / Б. Кудрик. – Львів: Ін-т Українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1995. – 127 с.
6. Лисько З. Піонери музичного мистецтва в Галичині / З. Лисько. – Львів - Нью-Йорк : Видавництво М. П. Коць, 1994. – 143 с.
7. Сидоренко В. Вербицький – композитор–гітарист / В. Сидоренко // Академічне народно–інструментальне мистецтво та вокальні школи Львівщини: зб. матеріалів наук.–практ. конфер. / [ред.–упор. А. Душний, С. Карась, Б. Пиц]. – Дрогобич : Коло, 2005. – С. 183–192.
8. Сидоренко В. Збірка „Гітара № 16” М. Вербицького в контексті становлення жанрів камерної музики в Галичині / В. Сидоренко // Науковий вісник НМАУ ім. Чайковського. Музичне виконавство. – К., 2004. – Вип. 40 – С. 171–180.

Попович Н.

Науковий керівник – доц. Проців Л. Й.

СТАНОВЛЕННЯ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ МИРОСЛАВА АНТОНОВИЧА

Історія хорового мистецтва української діаспори XX століття дає підставу до створення цілісної картини світового культурного простору, тому актуальним є повернення добре знамих і поцінованих у світі та маловідомих в Україні імен митців, які утверджували українську музичну культуру. Серед численних діячів мистецтва української діаспори постать Мирослава Антоновича - ревного оберєга української пісні й українського слова в Європі займає визначне місце. Мирослав Антонович прожив довге творче життя, явив світові органічну цілісність своєї особистості, своєрідний універсум і постав як професійний хоровий диригент, співак, композитор, доктор музикології, музично-громадський діяч. У кожній з якостей проявив себе яскраво та творчо, проте світове визнання йому принесла саме диригентська справа, якій він служив з ранньої юності до останніх днів. Його мистецька діяльність в галузі популяризації українського хорового мистецтва на Заході заслуговує на визнання, подяку і пошану

з боку українського народу. В 2017 році мистецька громадськість буде відзначати 100 років від дня народження Мирослава Антоновича.

Теоретичною основою дослідження стали спогади Мирослава Антоновича, праці українських мистецтвознавців: Ольги Бенч, Уляни Граб, Ганни Карась, Юрія Ясіновського, проте у зазначених роботах становлення творчої особистості митця окремо не розглядався, що і зумовило вибір теми статті. **Мета статті:** з'ясувати передумови, простежити процес формування творчої особистості М. Антоновича.

Процес становлення Мирослава Антоновича як хорового диригента, співака, музиколога і загалом як творчої особистості, пов'язаний з містом Долина, що на Івано-Франківщині, де народився митець. Народні пісні, колядки, щедрівки, богослужіння у місцевій дерев'яній церкві, гомін дзвонів супроводжували його з дитинства. Перші музичні враження, так як і перший хоровий досвід хлопець здобув у колі своєї родини, будучи ще малим хлопчиком. Музикування в сім'ї Антоновичів зазвичай відбувалося під час Різдвяних свят: виконували колядки, які співали зі слуху, згодом, – в обробці українських композиторів. Мати диригента володіла високим жіночим голосом-сопрано, а найстарший брат співав басом. Брат Євген вмів читати ноти та підспівував тенором. Ще двоє братів- Андрій і Адам співали як могли, а Мирослав співав альтом. Родина творила невеликий хор [1, с.165].

Більш ґрунтовно і глибоко Мирослав знайомиться із хоровим співом в навчальному закладі українського товариства «Рідна школа», де здобував початкову освіту. Його першим вчителем музики був диригент М.Захаркевич, який очолював дитячий хор у школі. У репертуар хору входили народні пісні: «Ой пуцу я кониченька» в обробці М.Лисенка, «Зійшов місяць» К.Стеценка, «Ой горе тій чайці» М. Леонтовича та інші. М. Антонович згадує, що диригент хору вмів передати дітям свій запал, свою любов до пісні. Словом, ентузіазмом заохочував дітей до вивчення пісень, тому хор мав великий успіх [1, с.72].

У польській гімназії М. Антонович отримав перші важливі уроки теорії музики та сольфеджіо. Маєстро згадує: «У Долинській польській гімназії був добрий хор. Виконувалися різні патріотичні польські пісні, особливо «стрілецькі», «стщелеце», а також деякі релігійні пісні й латинська Месса... та найкращими співаками в хорі все-таки були українці...У гімназії також був добрий мандолиновий оркестр, і в ньому я грав, залежно від потреби, то на мандоліні, то на мандолі. Диригентом оркестру і хору був Билуф...Йому я завдячую своїм першим основнішим знанням теорії музики та сольфеджіо. Це, без сумніву, для мене найцінніше, що я виніс з польської гімназії в Долині.» [1, с.75-76].

Після смерті батька, коли сім'я опинилася в скрутному становищі, Мирослав їде до дядька-священика на Поділлі, де вперше знайомиться з дяківським співом і вчиться читати ірмолонні ноти. Це була основа, на якій пізніше М. Антонович розвивав та поглиблював свої знання у справі церковного співу. Найбільшого враження на майбутнього диригента справив народний гуртовий багатоголосний спів: «Цей спів викликав у мене, щось що дотепер було у мене заховане десь глибоко в підсвідомості, а тепер під впливом народного співу впливало на поверхню повного гостро відчутного усвідомлення нерозривної єдності з Великою Східною Україною, її жителями»[1, с.97].

Важливу роль у становленні творчої особистості Мирослава Антоновича відіграли його брати: Богдан, Андрій, Адам, Євген. Найстарший Богдан був диригентом долинського хору «Боян» і коли польська влада несподівано відправила брата на військові навчання, то молодому, у віці 14-15 років, довелось вперше керувати зведеним хором, що складався з долинського «Бояну» та хору «Дніпро». За порадою Андрія Мирослав вирішив студіювати музику у відомого львівського музиколога Й.Хомінського. Брат Адам подбав про те, щоб Мирослав закінчив українську гімназію у Львові.

Формування М. Антоновича-хормейстера відбувалося у Львові. У 1932 році він вступає до Філії української державної гімназії, де очолює невеликий хор учнів старших класів і мішаний хор, а також одночасно, бере участь у гімназійному драматичному гуртку. З літа 1933 року співає в хорі Малої духовної семінарії під проводом українського диригента Дмитра Котка. «Хори Д. Котка вирізнялися гарними й сильними голосами, вражали красою співу й високою майстерністю» [5, с.22]. Спів у семінарському хорі мав велике значення для М. Антоновича: він пізнавав незнайомий йому репертуар, новий спосіб диригування та виконання творів, особливо літургійних наспівів київської традиції. Репертуар хору був різноманітним, зокрема «Літургія» Й.Кишакевича, яка опиралась на галицькі самоїлівкові мелодії, релігійні, світські твори українських композиторів, таких як К. Стеценко, М.Леонтович, О.Нижанківський, Г.Давидовський, С. Людкевич та ін. Найсильніше враження на молодого Антоновича справило виконання в інтерпретації хору Д.Котка «Покаянія» А. Веделя: «Дмитро Котко скупю дозував динамічну насагу хорового масиву і не допускав до непогамованих звукових вибухів. І саме ця сконцентрована і опанована енергія, що вирувала в могутніх, але приборканих звукових масивах, робила особливе враження.З усього того проривалася українська душа, відчувалася вибухова, але опанована міць української стихії... При виконанні «Покаянія» А. Веделя під проводом Дмитра Котка хор учнів перетворювався на якийсь могутній інструмент, що своїм звучанням наганяв мені дрож по тілу» [1, с.206]. Саме ці враження залишилися живими впродовж усього життя композитора.

Окремі риси творчого стилю Дмитра Котка як диригента, виразно простежуються і у виконавській манері Мирослава Антоновича. Серед основних індивідуальних рис, притаманних

учителів та успадкованих учнем, виділяються такі: маючи один ідеал звукового втілення твору, митець не допускав імпровізації під час репетицій, сувора дисципліна, зібраність на концерті тощо. Під час диригування маестро стояв спокійно, диригував легким жестом, своїм поглядом спонукав співаків до максимальної уваги і повного голосового вияву. В процесі інтерпретації того чи іншого твору проявлялась особлива тяга митця до використання вокально-хорових ефектів, що виявлялися в динаміці, ритміці, темпі, тембрі звучання хору [3].

Визначальною для професійного становлення Мирослава Антоновича стала постать видатного польського професора-музиколога, засновника кафедри музикології у Львівському університеті Адольфа Хибінського. Їхнє знайомство відбулось у 1936 році, коли Мирослав розпочав вивчати музикологію. Завдяки старанням професора М. Антонович був прийнятий в Музичний інститут ім. М. Лисенка і, не сплативши за навчання, міг продовжувати опановувати музично-теоретичні дисципліни, гру на фортепіано у Нестора Нижанківського та сольний спів в Одарки Бандрівської, що стало основою його успіху як хормейстера. На щире вдячність свого учня А. Хибінський відповів словами, які найкраще характеризують морально-етичні засади професора: «Тут немає мови про вдячність. Це мій обов'язок допомогти молодій людині. Хто ж нам, музикологам, і нашій науці допоможе, якщо ми взаємно не будемо допомагати один одному» [1, с.222].

Адольф Хибінський цінував здібних і працьовитих учнів. Для нього національність не мала жодного значення. Професор розгледів наполегливість, сумлінність у здобутті знань і, не вагаючись, допоміг молодому хлопцю. Особистість Хибінського, його надзвичайна працьовитість і цілеспрямованість, відповідальність мала, великий вплив на його учня: «дякую за неоціненний приклад сили духу і титанічної працьовитості, приклад, який мене підтримував на дусі в найкритичніші хвилини мого життя і заохочував мене до подальшої праці і витримки» (лист від 18 червня 1949) [6, с.26]. Коли друга світова війна перервала їх життєві шляхи, то спілкування та мистецькі взаємини не перериваються, а продовжують своє спілкування у листуванні, яке додає йому моральну підтримку, витривалість працювати на чужині.

Мирослав Антонович захоплювався витримкою і працездатністю професора та високо оцінював його наукові праці: «Як приємно є читати про той колосальний розквіт музикології, про нові праці, якими Пан Професор завжди збагачує науку, про ряд нових музикологів, що виходять з великої школи Пана Професора» (лист від 9 серпня 1951). В іншому листі до свого Професора Мирослав писав: «Не знаю, як висловити свою радість і вдячність за те, що я мав змогу бути студентом Пана Професора, і здобути не лише музикологічну освіту, але і запал, витримку в любов до праці, які єдині допомогли мені пережити неправду страшні хвилини мого життя» (лист від 1 квітня 1949). Неодноразово Антонович підкреслював, що саме музикологічна освіта європейського рівня під проводом професора Адольфа Хибінського, здобута у Львівському університеті, дала можливість йому продовжити здобувати освіту в Голландії, де музикологія була організована за німецьким зразком, як у всій Європі [6, с.27,28].

Надзвичайно велике значення для духовного становлення молодого митця мала зустріч з Митрополитом Андреем Шептицьким під час виступу хору Малої духовної семінарії під керівництвом Д. Котка на Святоюрській горі у палатах митрополита в 30-х рр. Після виступу Мирослав згадує свої зустрічі з Митрополитом: «А хіба можна забути як ми з Юрієм Шухевичем та іншими старими лисенківцями за радянської влади таємно ходили вітати з днем народження митрополита, співали йому «Сотвори, Господи, многая літа», як він, зворушений до сліз, дякував нам». Митрополит розмовляв з молодими співаками, давав поради, навчав їх, тим самим відігравши особливу роль у житті Маестро. [8, с.22].

Вагомий вплив на формування та духовний розвиток особистості Мирослава Антоновича справив Блаженніший Патріарх Йосиф Сліпий. Їхнє багатолітнє знайомство, починаючи ще з довоєнного Львова, дружні настанови Патріарха до Антоновича, щире вболівання за стан церковного співу в Українській Церкві підтримували взаємні теплі відносини. Саме Патріарх Йосиф виявив волю, щоб Антонович працював в Українському Університеті в Римі. Згодом М.Антонович неодноразово приїжджатиме до Риму зі своїм знаменитим Візантійським хором, Блаженніший Кир Йосиф дуже цьому радітиме. Підтвердженням є один із листів Йосифа Сліпого до М. Антоновича: «Сталося дійсно дуже гарно, що ваш хор приїхав і зайняв таке визначне становище в посвячення собору Св. Софії та у програмі Концерту звернув на себе увагу всіх.» (лист від 30 жовтня 1969 р.) Незабутні враження охоплювали і голландських співаків від поїздок. [4, с.192].

Період перебування Мирослава Антоновича у Вищому музичному інституті ім. М. Лисенка сповнений незабутніми зустрічами з видатними українськими музикантами: Станіславом Людкевичем, Гавриїлом Костельником, Нестором Нижанківським, Борисом Кудриком, Василем Барвінським, Миколою Колесою та багатьма іншими митцями, які були «сповнені патріотизму і мистецького горіння...Всі ці люди намагалися передати свої знання й уміння талановитій українській молоді, піднести українську музичну культуру на рівень світової музичної культури»[1, с.239].

Важливу роль у формуванні молодого хормейстера займав корифей української музичної культури Станіслав Людкевич, з яким Мирослав мав нагоду зустрічатись в Інституті ім. Лисенка, згодом

слухати його лекції в консерваторії, а також деякий час співати у Львівському «Бояні», де диригентом був Людкевич. Станіслав Людкевич разом з Антоновичем сидів довгі години в бібліотеці та допомагав у пошуках творів українських композиторів. Антонович згадує: « Мене вражало його терпіння і бажання допомогти кожному, хто, на його думку, серйозно хотів займатися чи музикознавством, чи самою музикою» [1, с.259].

Взаємини з Борисом Кудриком у М.Антоновича були особливими. Вони часто дискутували про Дмитра Бортнянського, Артемія Веделя. «З Борисом Кудриком ми сперечались часто і гаряче. Я йому вдячний за ті знання, які він передав мені», - згадує Мирослав Антонович.[8, с.23]. Їх творчі шляхи поєднав табір «Орлів», в якому вони організовували музичну частину табірних виступів та спільна робота та Інституті народної творчості.

Антонович постійно підтримував зв'язок із середовищем вокалістів, що сприяло професійному розвитку хору і стало одним з важливих факторів його швидкого виходу з ряду аматорських, до яких він належав на початку творчої діяльності.

Перед від'їздом на чужину Мирослав Антонович повністю сформувався як український митець. Пізніше його досвід збагачується новими враженнями та знаннями, але лише за кордоном.

Як великий патріот своєї землі маестро намагався представляти Україну і український народ як окрему державу і окремих народ. Яскраве підтвердження його патріотизму є півстолітнє існування «Візантійського хору»- співаків, корінних голландців, які виконували українську духовну та народну музику.

Отже, в результаті дослідження ми дійшли таких висновків: передумови професійного становлення Мирослава Антоновича- диригента, співака, композитора пов'язані з творчим середовищем родини Антоновичів, мистецької атмосфери освітніх закладів початкового та середнього рівнів, в яких здобував освіту митець, а також Галицького культурно-освітнього середовища загалом. Важливу роль у професійному формуванні М. Антоновича-митця відіграли відомі діячі української та польської культур Галичини першої третини ХХ ст., такі як: Дмитро Котко, Нестор Нижанківський, Одарка Бандрівська, Борис Кудрик, Адольф Хибінський, Станіслав Людкевич, з якими пощастило спілкуватись молодому музиканту. Духовно-особистісне становлення М.Антоновича відбувалось у результаті неочіненного досвіду спілкування з Митрополитом Андреем Шептицьким та Митрополитом Йосифом Сліпим, настановами яких керувався митець упродовж всього життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонович М. Між двома світовими війнами : спогади / Мирослав Антонович [упоряд. Олег Долгий]- К., 2003. – Ч. 1 – 2. – 540 с.
2. Антонович М. Автобіографія /М.Антонович // Musica sacra : Збірник статей кафедри музичної медієвістики та україністики / [упоряд. Уляна Граб, Наталя Сиротинська; відп. ред. Юрій Ясіновський]- Львів : ЛНМА ім. М. Лисенка, 2010. – 206 с.
3. Антонович М. Дмитро Котко в Малій Духовній семінарії у Львові / М. Антонович // Бібліографія українознавства: бюлетень Комісії української бібліографії Міжнародної асоціації україністів, вип. 2 : Бібліографія та джерела музикознавства / упоряд. і ред. Ю. Ясіновський. – Львів, 1994. – С. 64-72.
4. Антонович М. Три епізоди із зустрічей з Блаженішим патріархом Йосифом 189-201/ М.Антонович// KALOPHONIA: Науковий збірник із історії церковної монодії та гімнографії, чило 3.-Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2006.- XXIII+310с.
5. Бенч О. Павло Муравський. Феномен одного життя/ О. Бенч. -Київ: Дніпро, 2002.-С.22.
6. Граб У. Листи Мирослава Антоновича до Адольфа Хибінського/ У.Граб//Musica Humana:Збірник статей кафедри музичної медієвістики та україністики ЛНМА .- число 3.- Львів, 2010.-С.23-60.
7. Карась Г. Феномен Мирослава Антоновича та його «Візантійський хор» : штрихи до портрета диригента / Ганна Карась // Musica Humana : Збірник статей кафедри музичної медієвістики та україністики ЛНМА .- число 3. – Львів, 2010. – С. 11 – 21.
8. Яремчук А. Доручення/ А.Яремчук //Українська культура. - 2003. -№2.-С.3, 22-23.

ДУДКА М.

Науковий керівник – доц. Маркович М.Й.

ВПЛИВ КОЛЬОРУ НА ПСИХОЛОГІЧНИЙ КОМФОРТ ТА ПОВЕДІНКУ ЛЮДИНИ

Постановка проблеми. Колірне рішення, колорит – найбільш важливий елемент інтер'єру приміщення. Колірна гама завжди багато значила для людини. Саме вона найчастіше визначаючи її настрій, чи створює психологічний комфорт, або дискомфорт. Тому, необхідність аналізу кольорів при влаштуванні житлового чи робочого простору очевидна та завжди актуальна.

Аналіз досліджень і публікацій. Дію кольору на людину вивчають давно: він впливає на всі його фізіологічні системи, активізуючи або пригніблюючи їхню діяльність, створює певний емоційний настрій за рахунок асоціативної уяви. Аналіз літературних джерел показав, що важливість підбору

кольору в інтер'єрі підкреслюється багатьма дослідниками. Колір є одним з важливих інформаційних якостей предмета і популярною формою естетичного почуття, які вивчали такі науковці як Нестеренко О.І., Печенюк Т.. Колір більше, ніж інші ознаки, впливає на людину як емоційно так і фізіологічно.

Метою статті є - з'ясувати як впливає колір на людину її психологічний стан.

Об'єкт дослідження : психологічна та фізична дія кольору на людини.

Предметом даного дослідження є специфіка психології кольору в предметному середовищі.

Виклад основного матеріалу. У кожної людини є потреба в тому, щоб оточувати себе гарними предметами. Тому цінність речі охоплює два начала - користь і красу. В кожному предметі закладено технічне та естетичне. Мода інтер'єру міняється, а сприйняття кольору людиною залишається [5, с.167].

В різних галузях науки вчені виокремлюють фізіологічну та психологічну складові впливу кольору. Ці дві складові мають близькість до емоцій — тілесних проявів нашої душі, тобто нашого інтелекту. Ще античні вчені помітили тісний зв'язок між кольором (фарбою) та емоціями.

Наприкінці ХХ ст. з'явилася теорія та методологія хроматизму. Хроматизм — міждисциплінарне дослідження реальної людини в реальному світло-колірному оточенні зовнішнього середовища. Назва цього вчення відходить до древньогрецького поняття "хрома", до якого античні автори уклали наступні поняття:

- колір, як психічне, безпредметне, ідеальне;
- фарба, як фізичне, предметне, матеріальне;
- пофарбування тіла людини, як фізіологічне;
- емоції, як їхнє інформаційно-енергетичне співвідношення.

Об'єктивно ці відношення проявляються у вираженнях "багровіти від гніву", "чорніти від горя", "біліти від страху", "червоніти від сорому", "жовтіти від зради", "зеленіти від туги" та ін. Ці вираження дійсно розкривають нам смисл емоційних відношень між психічним (кольором) та фізіологічним (офарбленням шкіряного покрыву) як між ідеальним і матеріальним. Це доводить і відоме положення — емоції пов'язують "дух і тіло". Цим питанням займалися філософи, письменники, поети, художники, психологи, фізіологи, лікарі. Питаннями емоційного впливу кольору на людину займалися багато які практики та теоретики мистецтва — Леонардо да Вінчі, Гете, Делакруа, Дерібере, Алпатов, Грабар, Юон, Волков. [6, с.43].

Відомі випадки, коли люди скаржилися на холод у приміщеннях, пофарбованих у блакитні або темно-зелені кольори, хоча температура в них була в межах норми. Після перефарбовування приміщень у світло-оранжеві і червоно-жовті тони невдоволення пропадало. Темні кольори, як правило, викликають бадьорий настрій - їх дуже часто називають активними, холодні ж, навпаки, заспокоюють, їх називають пасивними [2, с.84].

Велика інтенсивність кольору, що діє на людину тривалий час, стомлює зір, яскраве забарвлення набридає і дратує. Крім того, при синьому освітленні знижується гострота зору і швидкість зорового сприйняття, які підвищуються при жовтуватому і білому світі. З'ясовано, що в числі умов нормального функціонування людського організму важливу роль відіграє психофізіологічний вплив кольору. Емоційність сприйняття до кольору проявляється через його асоціативне вплив. Зв'язок певних явищ та предметів зі своїми характерними кольорами трансформувалася у свідомості людини у певні чуттєві відчуття, що виникають при сприйнятті кольору - символу. Так, сонце, вогонь - жовтий і червоний кольори - створювали відчуття тепла і стали "теплыми", небо, повітря, лід - блакитні, сині кольори стали "холодними". На цій основі утворилися нові асоціації: радісний - сумний, легкий - важкий, гучний - тихий, динамічний - статичний і т.д. Стали стійкими оптичні ілюзії з відступаючими (холодними) і наближаючими (теплыми) кольорами [3, с. 65]. Для цілеспрямованого використання кольору необхідно знати стійкі зв'язки між кольором і психологічною реакцією людини. Різне ставлення до певних кольорів помітно проявляється в різних вікових групах. У загальному вигляді для дітей кращі теплі кольори яскравої насиченості (чистий колір), для дорослих - холодні кольори середньої насиченості і більше змішані, для літніх - ахроматичні кольори пастельних тонів. [1, с.23].

Проблеми, пов'язані з використанням кольору в інтер'єрі, можна умовно розділити на функціональні, естетичні і композиційно-художні. На колірне рішення впливає низка чинників: призначення приміщення, його розміри і конфігурація, освітленість і орієнтація, тривалість перебування людини в приміщенні. Поліхромія інтер'єру повинна відповідати утилітарно-технологічним вимогам і психологічного комфорту людини. Психологічний комфорт людини складається з комфортних умов зорової роботи і комфортних умов функціональної організації простору. [7, с.62].

Комфортність зорової роботи визначається кольором об'єкта спостереження і кольором фону. Робоче місце має два різновиди фону: плоский, розташований поруч з об'єктом робочої уваги, і просторовий, створений компонентами найближчого оточення. Колірна характеристика плоского фону визначається при створенні робочого місця, а колірна характеристика просторового фону є компенсатором стомлюючої дії кольору на робочому місці. Комфортність функціональної організації процесу в інтер'єрі залежить від такого кольорового рішення, при якому знижується фізична стомлюваність, активізується психологічний настрій і підвищується емоційний тонус. Застосування

світлих відтінків кольорів забезпечує підтримку санітарно-гігієнічних умов, пов'язаних з чистотою приміщення. Кольором забезпечується зручність орієнтації в просторі за допомогою кольорового виділення функціональних зон – шляхів комунікаційного руху, технологічних груп з певним процесом. Теплі кольори знижують слухову чутливість.

Колір - це інструмент для створення композиції інтер'єру, а основними кольорними носіями є архітектурні поверхні: стіни, підлога, стеля. Забарвлення предметів і елементів устаткування (додаткові носії кольору) вирішується в колірній гармонії по відношенню до основного кольору. Активну роль в колірній композиції відіграють стіни. Вони можуть бути однотонними, але створити однотонний інтер'єр складно, так як в умовах природної освітленості стіни висвітлюються неоднаково. За допомогою кольору можна виділити одну стіну, зробивши її головною в композиції. Розташуванням кольору на стіні можна коригувати пропорції приміщення (розширити його або звужити), а також розчленувати приміщення на горизонтальні і вертикальні рівні. Колір стін впливає на вибір кольору підлоги. Підлога, однакова за яскравістю зі стінами, створює враження єдності внутрішнього простору. Якщо стіни вирішені за кольором однотонно, то підлога може бути орнаментованою. При цьому дрібний орнамент створює враження однотонності малюнка та його цілісності, а великий - ілюзію розширення площі підлоги. Вибір кольору стелі визначається нормами освітлення приміщення. Якщо необхідний високий рівень освітленості, то рекомендується біле забарвлення стелі. [4, с.10-17].

Символіка та вплив деяких досліджуваних кольорів наведені в таблиці .

Символіка та вплив кольорі

Колір	Символічне значення	Фізіологічний рівень	Психологічний рівень	Асоціації
синій	символ естетичних переживань, повний спокій, задоволення	холодний, вологий	тиша, далечінь	нудьга
червоний	життєву силу, любов, активність, імпульсивність, швидкість, боротьбу, гордість, владу	гарячий, сухий	динамічність, активність, небезпека, сила	радість
зелений	символ природи, пробудження	свіжий, кислий, гіркий	заспокійливість,	природність
жовтий	нестриманість, легкість, радість та веселість.	світлий, ядовитий	тепло, достаток	веселість
рожевий	символ привітності, ніжності, романтичності	романтичний	екстравагантний	мрійливий
оранжевий	символізує сонце, радість, заможність, силу, розкіш	ядовитий, солодкий	жвавність	оптимізм
жовто-зелений	символ оптимізму, надії, народження	яскравий	екзотичний	веселість
голубий	Символ чистоти, неба, духовності, свободи, миру	ніжний, чистий,	безкінечність	прозорість легкість
білий	символ невинності, чистоти, вічності	освіжаючий	досконалості, ідеал	правдивість
сірий	символ зрілості, мудрості	нейтральний	старість, пристосування	скромність
чорний	агресія, загроза, стресс, траур	твердий, скупий	пустота	сила

Висновки. Колір впливає на емоційний стан людини, часто ми цього не усвідомлюємо і не надаємо цьому вагомого значення при підборі кольору для інтер'єру . Вивчаючи дане питання, можна зробити такий висновок: колір є важливим елементом для психологічного та візуального впливу на естетику сприйняття оточуючого середовища. Колір може заспокоїти і схвилювати, радувати і засмучувати. Кольором можна лікувати, викликати почуття голоду і холоду, легкості та важкості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агостон Ж. Теория цвета и ее применение в искусстве и дизайне. / Ж. Агостон.- Москва: Мир, 1982.-184с.
2. Бриль М. Исцеляющий цвет. Цветотерапия: с чего начать./М.Бриль. - Москва: Вектор, 2010. – 160с.
3. Литрис А. Дао цвета. Цветовая гамма вашего дома и вашего настроения. / А. Литрис.-Москва: ЭКСМО,2005.-176с.
4. Манучарова Н.Д. Цвет стен в квартире. / Н.Д. Манучарова. - Киев: Будівельник, 1974.-76с.
5. Нестеренко О.И. Краткая энциклопедия дизайнера./ О.И. Нестеренко.-Москва: Молодая гвардия,1994. -334с.
6. Печенюк Т. Кольорознавство./Т.Печенюк. – Київ: Грані-Т, 2009. – 192 с.
7. Раннев В.Р. Интерьер : Учеб. пособие для архит. спец. вузов / В.Р. Раннев. – Москва : Высшая школа, 1987. – 232 с.

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Пиць К.

Науковий керівник – доц. Морська Н.Л.

ФІЛОСОФІЯ НАУКИ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ГНОСЕОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ФІЗИКИ

Філософія і природознавство створюють спільне проблемне поле – галузь філософських питань природознавства. Різними шляхами, з різних сторін, при використанні специфічних засобів дослідження, фізики і філософи приходять до єдиних загальнотеоретичних та методологічних результатів, в яких відображаються як закономірності об'єктивного світу, так і особливості його мисленнєвого опанування.

Відомі засновники фізичних теорій ХХ ст.: А. Ейнштейн, Н. Бор, Луї де Бройль, В. Гейзенберг, М. Борн, П. Дірак, В. Паулі, Е. Шредінгер та інші, у своїх висловлюваннях щодо філософських питань фізики чи у публікаціях з історії створення нової фізики, головну увагу акцентували на аналізі проблем гносеологічного характеру. Вони стверджували, що саме формулювання і вирішення цих проблем покладає найбільші труднощі в процесі створення й пояснення нових фізичних ідей та принципів. Спроба визначити і проаналізувати деякі проблеми сучасної фізики зумовлює **актуальність** даного дослідження.

Метою даного дослідження є: аналіз з точки зору філософії науки методологічних і гносеологічних проблем сучасної фізики.

Предметом даного дослідження є: сучасна фізика та окремі її методологічні і гносеологічні проблеми.

Одне з найбільш важливих питань фізики на всіх етапах розвитку – проблематика її обґрунтування. Сучасна фізика відкидає натурфілософські спекуляції навколо проблем обґрунтування і ставить їх вирішення на діалектико-матеріалістичну основу. Обґрунтування змінює зміст і виступає як процес оцінки деяких фрагментів чи форм фізичного знання – гіпотез, ідей, фундаментальних і таких, що знаходяться в процесі розробки, теорій – з точки зору основи систем, що входять в їх власну структуру чи в які вони самі входять. Виникає, на думку А. Ейнштейна, «прагнення знайти для уніфікації всіх гілок науки теоретичну основу, створену мінімальним числом понять і фундаментальних співвідношень, із якої логічним шляхом можна було би вивести всі поняття та співвідношення дисциплін» [1, с. 195].

Перегляд обґрунтування якої-небудь теорії обов'язково зумовлений наявністю двох полюсів: з одної сторони, її філософсько-методологічні установки, а з іншої – оцінка емпіричного матеріалу конкретно-наукового дослідження. Тільки в такому випадку він веде до нової теорії, а не залишається тільки критичним аналізом без позитивних результатів в конкретно-науковій галузі. А. Ейнштейн вказує, що багато дослідників були близькими до створення теорії відносності, але не зробили останнього рішучого кроку до неї чи внаслідок філософсько-методологічної обмеженості своєї концепції, чи внаслідок відсутності інтересу до нових даних, якими необхідно було доповнити критичний розбір класичної механіки [1, с. 199].

А. Ейнштейн при створенні загальної теорії відносності не зразу прийняв одну з основних її вимог – вимогу інваріантності – саме внаслідок сумнівів її обґрунтування. В «Автобіографічних нарисах» А. Ейнштейн вказує, що математичне розв'язання проблеми, поставленої в загальній теорії відносності, було в роботах Б. Рімана, Г. Річчі-Курбастро з абсолютного диференціального числення. У цілому воно межує з теорією кривизни Гауса. Вимога інваріантності була основною в системі вимог теорії [1, с. 200].

Виходячи із загальних проблем здійснення обґрунтування, варто сказати, що обґрунтування завжди передбачає певну структурну модель системи знань, а також певну теоретичну концепцію, нормативно формулюючи функції, цілі і задачі наукового знання, демонструє в цілому його співвідношення з об'єктивним світом. У широкому змісті обґрунтування можна визначити і розглядати як єдиний в своїй цілісності процес регламентації і еталонізації пізнавальної й практичної діяльності людини, з точки зору її цілей, завдань та перспектив, що постає на кожному його етапі, як універсальна процедура людського пізнання. Розгортається цей процес через низку кроків, найважливішими з яких є оцінка, існуючих у даний час, методів і норм пізнання, їх практична реалізація і вироблення нових методів та норм.

Оцінка методів пізнання відноситься до компетенції філософського аналізу та узагальнення. Ця найвища істинно філософська рефлексія пізнавальної і практичної діяльності людини виражається в науці у вигляді виявлення і аналізу вихідних передумов наукового знання та наукової практики.

Діалектично-матеріалістична концепція руху і розвитку матерії лежить в основі нашого наукового розуміння світу і складає вихідний пункт для вирішення кардинальних проблем сучасного

природознавства. Ця концепція виступає у вигляді координаційної філософської теорії, що направляє розвиток природничих наук і грає основну роль у формулюванні тих узагальнень, яких вимагає будь-яке наукове дослідження. Діалектико-матеріалістична концепція руху і розвитку матерії дає нам наукове розуміння світу як універсальної взаємодії, як єдності протилежностей, що впливає із цієї взаємодії і складає внутрішній зміст якісних перетворень, що лежать в основі розвитку матеріальних систем. Центральне місце в діалектико-матеріалістичній концепції руху займає встановлення взаємозв'язку між внутрішнім протиріччям рухомої матерії і її якісним перетворенням [3, с. 176].

Змінюючи своє відображення і свій об'єм у процесі наукового пізнання світу, поняття «речовини» і «поля» узагальнювали знання про властивості, структуру і закони взаємодії, зосереджені в теоріях руху. Тому, цілком зрозуміло, що зміст понять «речовини», «антиречовини» і «поля» неможливо розкрити без аналізу основних закономірностей фізичних теорій руху.

Відображаючи суттєві закономірності однієї чи декількох форм руху матерії, природничо-наукові теорії руху можуть служити способом добування нових знань тільки в сфері своєї застосовності, що дозволяють виражати якісно невідоме через якісно відоме тільки на якісно визначеному рівні структурної організації матерії. Спроби абсолютизації фізичних теорій руху ведуть до механіцизму, до помилок в пізнанні [3, с. 177].

Без діалектичного мислення не можна обійтись при дослідженні окремих філософських проблем теорії елементарних частинок. До таких проблем, в числі інших, належить проблема суті чи субстанції явищ, що відбуваються, проблема неперервності чи дискретності матерії, питання про матеріальні чи духовні витoki всього існуючого. Ці проблеми неодноразово визначала філософія, особливо у зв'язку з ідеями атомізму. Але в наш час, коли фізика проникла, як показують численні дослідження, в основу основ світобудови, ці питання набувають нового змісту і, звичайно, їх вирішення не зводиться до простого повторення старих філософських істин. Так, у теорії елементарних частинок названі філософські питання знайшли своє відображення у проблемі елементарності. Спочатку термін «елементарна частинка» мав на увазі щось абсолютно елементарне, першоцеглинка матерії. На сучасному етапі це лептони та кварки, для яких часто застосовують термін «фундаментальна частинка».

Дискретна чи неперервна матерія у своєму фундаменті? Доквантові атомістичні погляди вирішують цю проблему, як відомо, наступним чином: у фундаменті будови матерії лежать безструктурні (прості) частинки, які складають структуру інших, більш складних утворень. Для частинок, що розглядаються сучасною фізикою у якості елементарних, немає критерію елементарності, який існує для хімічних елементів; майбутнє покаже, чи повториться тут історія з критерієм для хімічних елементів, чи виникне цілком нова ситуація [3, с. 34].

Проблема структури матеріальних об'єктів, які в сучасному експерименті проявляються як найпростіші, одна з найбільш цікавих і, в той ж час, одна з найбільш складних проблем сучасної науки. Ця проблема розташована на перетині таких важливих питань сучасної фізики та філософії, як співвідношення простого і складного, неперервність і дискретність мікроскопічного простору-часу, питання про можливість «позачасових» та «позапросторових» форм існування матерії та ін. [4, с. 188].

Дослідження філософських аспектів проблеми структури матеріальних об'єктів, почалось ще багато століть тому. При цьому, багато авторів підкреслювали, що в природі не може бути абсолютно елементарних об'єктів, тому що такі об'єкти не могли би зазнавати ніяких змін і тому залишалися б невиявленими – властивість, що здається неймовірною. Проте іншим дослідникам, у першу чергу багатьом фізикам, такі думки не здавалися переконливими, так як можна було зробити припущення про існування одразу декількох типів незмінних за своїми внутрішніми властивостями елементарних частинок (найпростіших «цеглинок»), кожна з яких, тим не менш, відрізнялася б від інших. Взаємоперетворення таких об'єктів можна фіксувати. Крім того, відмінність властивостей елементарних об'єктів від властивостей утворених з них складних систем, давала би можливість фіксувати їх відносний рух [4, с. 188].

Поняття «елементарного» та «складного» при застосуванні до найпростіших частинок втрачають свою абстрактну протилежність один до одного, а також таким чином і свій зміст. Елементарні частинки не елементарні в класичному розумінні; вони схожі на класичні складні системи, але вони не є цими системами. В елементарних частинках поєднуються в одне ціле протилежні властивості елементарного та складного, тобто елементарна частинка одночасно є і елементарною сутністю, і системою [4, с. 42].

На сучасному етапі актуальними постають незавершені теорії елементарних частинок і полів. Побудова теорії елементарних частинок і полів буде пов'язана, очевидно, із зміною змісту багатьох понять і, в частковому випадку, таких фундаментальних, як простір, час, рух. Як і у випадку багатьох фундаментальних понять, спочатку здається, що зміст понять «частинка» та «поле» цілком зрозумілий. Наприклад, коли говорять про частинки, то виникає образ маленьких кульок, а коли говорять про поля, то виникає образ хвиль на поверхні моря. Насправді, такими простими фізичними образами важко описати такі фундаментальні поняття, адже все набагато складніше. У зв'язку з цим, важливе значення набуває дослідження гносеологічної природи тієї основи, на яку спираються теорії елементарних

частинок і полів. Такою основою є факти і, як у будь-якій науковій галузі (як в галузі природознавства, так і в галузі історії), треба опиратись на те, що уже відомо.

Останнім часом увагу багатьох філософів та фізиків привернула проблема категорії «факт», у зв'язку із спробами подолати деякі теоретично-пізнавальні труднощі, що виникають при створенні єдиної теорії елементарних частинок і полів. З позиції ідеалізму категорія факту детально аналізується Л.Вітгенштейном, Р.Карнапом, Б.Расселом та іншими представниками неопозитивізму. Багато натуралістів в своїх працях досліджують деякі аспекти цього питання, необхідність вивчення якого викликана самим процесом розвитку наукового пізнання. У матеріалістичному розумінні факт як елемент наукового знання, є результатом складного процесу практичного освоєння людиною дійсності [3, с. 204].

У цьому процесі найбільш визначальними є наступні моменти: 1) сформований в результаті біологічної еволюції і соціально-історичного розвитку анатомічно-фізіологічний апарат людини, здатний сприймати і зберігати інформацію про дійсність; 2) активна, цілеспрямована діяльність суб'єкта, викликана потребами суспільства і спрямована на предмет, об'єктивні властивості якого можуть задовольнити ці потреби; 3) предмет, співставлений з активною цілеспрямованою на нього діяльністю та певне відношення до пізнавального апарату суб'єкта; 4) потік інформації, що йде від предмета, який став об'єктом, до людини; 5) інтерпретація змісту отриманої інформації до об'єктивних властивостей предмета (побудова законів, гіпотез і теорій на основі встановлених у процесі практичного освоєння дійсності наукових фактів, змістом яких є сукупність об'єктивних, незалежних від людини, відомостей про властивості об'єкта) [3, с. 205].

Характерними рисами факту є статичність його змісту як відображення одиничного, визначеного явища (процесу, предмета) та достовірність. Факт – це наглядна чи логічна достовірність, в якій безпосередньо чи опосередковано відображається одиничне – яка-небудь подія, явище, ситуація, що відбувались в об'єктивній дійсності, природі, суспільстві чи в процесі людського мислення, якщо воно стає об'єктом пізнання [3, с. 205].

Загальний для наукового пізнання шлях утворення фактів має деякі специфічні особливості в окремих конкретних науках. Вони зумовлені якісною специфікою тих чи інших сукупностей природних явищ. Основою виникнення наукових фактів є практика, втілена в дослідницькому акті вченого, що вивчає фізичний об'єкт. Спочатку, на основі сформованої ідеї, в якій втілюється ціль дослідження, вчений з допомогою фізичних приладів встановлює контакт з об'єктивними властивостями мікроявищ, які відображаються у змісті певного наукового факту.

Відносно вичерпне і повне пізнання явища досягається при переході від фактичного до теоретичного. У теорії розкривається зміст і значення факту як одиничного, він стає конкретним. При побудові теоретичної системи, що виявляє логічні зв'язки фактів, дослідник використовує різноманітні прийоми та методи вивчення об'єкта, вводить комплекси спостережуваних в межах даної теорії величин та формул, абстрагується від багатьох властивостей предмета. Розвиток фізичних теорій супроводжується збільшенням ступеня їх абстрактності, відходом від вихідної основи – фактів, що відображають певну сукупність явищ, що ввійшли в сферу людської практики. Теорія стає більш замкненою, завершеною системою, яка базується на певних вихідних началах, що пояснює обмежену кількість фактів. Але чим більш логічно завершеною і абстрактною стає фізична теорія, тим більшу область фактичного вона охоплює, тим більш її зміст стає фактичним, поки сама теорія не перетворюється в частковий елемент нової теоретичної системи, більш абстрактно і логічно завершеною у порівнянні з попередньою системою. Ця особливість наукового пізнання фізичних об'єктів, як відомо, втілена у принципі відповідності [3, с. 210].

Як наслідок, у розвитку кожної теорії, так і в теоретичних побудовах фізики елементарних частинок і полів, проявляються дві діалектично протилежні тенденції. Перша - говорить про те, що теорії властиве прагнення до завершеності, пояснення всіх чи хоча би більшості відповідних фактів, до доведення їх приналежності до даної логічної системи, що базується на визначених єдиних вихідних положеннях. Інша тенденція полягає у виявленні незавершеності, обмеженості теорії, адже в новій теоретичній системі вона є лише частковим випадком більш загального опису явищ та процесів.

Існування у сучасній фізиці теорії відносності і квантової механіки зумовило проблему співвідношення оцінок нових теорій за релятивістським і квантовим критеріями. Жодна теорія, що має якесь значення, не може уникнути такої оцінки, що в цілому рівнозначна обґрунтуванню її права на існування. Хоча сьогодні ведуться теоретичні дослідження, що об'єднують описані вище критерії в єдину теоретичну модель. Одна з них, так звана, М-теорія, створена з метою об'єднання фундаментальних взаємодій.

Однією із центральних проблем квантової теорії є, як відомо, проблема відображення у нашому знанні об'єктивної реальності. Ця проблема може бути сформульована таким чином: чи можливо в галузі квантових процесів на основі інформації, отримати яку можна тільки в процесі спостереження з допомогою приладів, побудувати теорію, що дозволяє робити висновки про поведінку і властивості об'єктів поза будь-яким спостереженням, без взаємодії з приладами чи макроскопічними тілами – аналогами приладів [4, с. 68]?

Якщо говорити про спосіб отримання знань, то безсумнівно, що без суб'єкта, процесу пізнання немає і не може бути. Без нього квантова теорія виникнути б не могла. Цілком зрозуміло, що тут специфіка квантової теорії не має значення – це загальне (до того ж досить тривіальне) положення теорії пізнання. Доводити це положення – означає вдиратися у відчинені двері. Таким ж зрозумілим є і те, що пізнання мікрочастинок неможливе без використання приладу – просто через те, що нашим органам чуття це не під силу [4, с. 69].

Безперечно, істина є процесом, але в цьому процесі є свої відносно завершені результати, відносно стійке знання, якому можна і треба дати гносеологічну оцінку, інакше отримаємо своєрідний варіант «діалектичного агностицизму» (процес є, а результатів немає) [4, с. 69].

Підсумовуючи зазначене вище, можна зробити висновок, що серед актуальних проблем сучасної фізики є проблематика обґрунтування фізичних теорій, що відноситься до компетенції філософського аналізу. Крім того, вартує уваги аналіз фундаментальних понять, якими оперують як і природничі науки, так і теорія філософського пізнання. У дослідженні описане використання понять «елементарного» та «складного» до теорії елементарних частинок, проаналізована категорія факту з точки зору неопозитивізму та науки, розглянуті гносеологічні проблеми, що виникають при прагненні до усвідомлення та розуміння квантової теорії як такої та ролі суб'єкта при отриманні даних під час досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мирозрение и естественно-научное познание / Н.Т. Абрамова и др. - К.: Наукова думка, 1983. – 383 с.
2. Философские вопросы современной физики: материалы республиканского совещания по философским вопросам физики элементарных частиц и полей, состоявшегося в г. Киеве 20-22 декабря 1962г. под ред И.З. Штокало [и др.]. – К: Наукова думка, 1964. – 328 с.
3. Илларионов С.В. Теория познания и философия науки. С.В. Илларионов. – М.: РОСПЭН, 2007. – 535 с.
4. Философские вопросы квантовой физики / Л.Г. Антипенко, В.С. Барашенков, М.Э. Омеляновский и др. – М: Наука, 1970. – 156 с.

Кондратишин М., Деренівська І.

Наукові керівники – доц. Генсерук Г. Р., доц. Мартинюк С. В.

РОЗРОБКА Й АНАЛІЗ ЕЛЕКТРОННОГО НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНОГО КОМПЛЕКСУ З ІНФОРМАТИКИ ДЛЯ 6 КЛАСУ

Постійне збільшення об'єму інформації й обмеженість учбового часу обумовлюють необхідність інтенсифікації навчання, розробки і впровадження нетрадиційних технологій, що базуються на використанні обчислювальної техніки та комунікаційних технологій із застосуванням активних методів навчання у всій їх різноманітності і комплексності.

Основні дослідження останнього часу зосереджені на проблемах створення електронного підручника і віртуальних засобів навчання. Цим питанням, зокрема, присвячені праці К. Л. Бугайчука, Н. В. Кононець, А. Ш. Велієвої, Е. Р. Сулеманової, О. М. Моргун, А. І. Підласого, К. О. Кірей, Л. О. Кірей [2–6].

Електронно-педагогічний засіб є продуктом методичної діяльності вчителя, який використовує підручники, різноманітну навчально-методичну літературу, наочні матеріали, аудіо і відео фрагменти, що концентруються за законами бібліотекотворення у бібліотеці навчального закладу. Останнім часом, при розробці електронних програмно-педагогічних засобів широко використовуються матеріали, розміщені на сайтах в Інтернеті. Характерним для електронних програмно-педагогічних засобів навчального предмета є викладення систематизованого навчального матеріалу шляхом побудови структурно-логічних зв'язків із використанням гіперпереходів.

Впровадження в структуру електронно-навчально методичного комплексу елементів медіа дозволяє здійснювати одночасно обмін різної інформації. Часто це означає поєднання тексту, звуку, графіки, анімації і відео. Засоби для наочного показу сприяють покращенню сприйняття нового матеріалу, запровадженню в процес запам'ятовування не тільки центрів, які відповідають за слух, але й за зір. [3,12].

Метою статті є аналіз засобів для створення ЕНМК та обґрунтування структури ЕНМК з інформатики для 6 класу.

Для розробки електронного навчально-методичного комплексу з інформатики для 6-го класу нами використовувалась платформа CMS WordPress, яка досить проста в інсталяції та використанні при управлінні контентом. Графічне зображення структури ЕНМК подано на рис. 1.

Текст навчального предмету подано у вигляді HTML-сторінок. Навігація по ЕНМК здійснюється з допомогою інтуїтивного інтерфейсу користувача. З головного вікна є можливість переходу до будь-якого розділу комплексу.

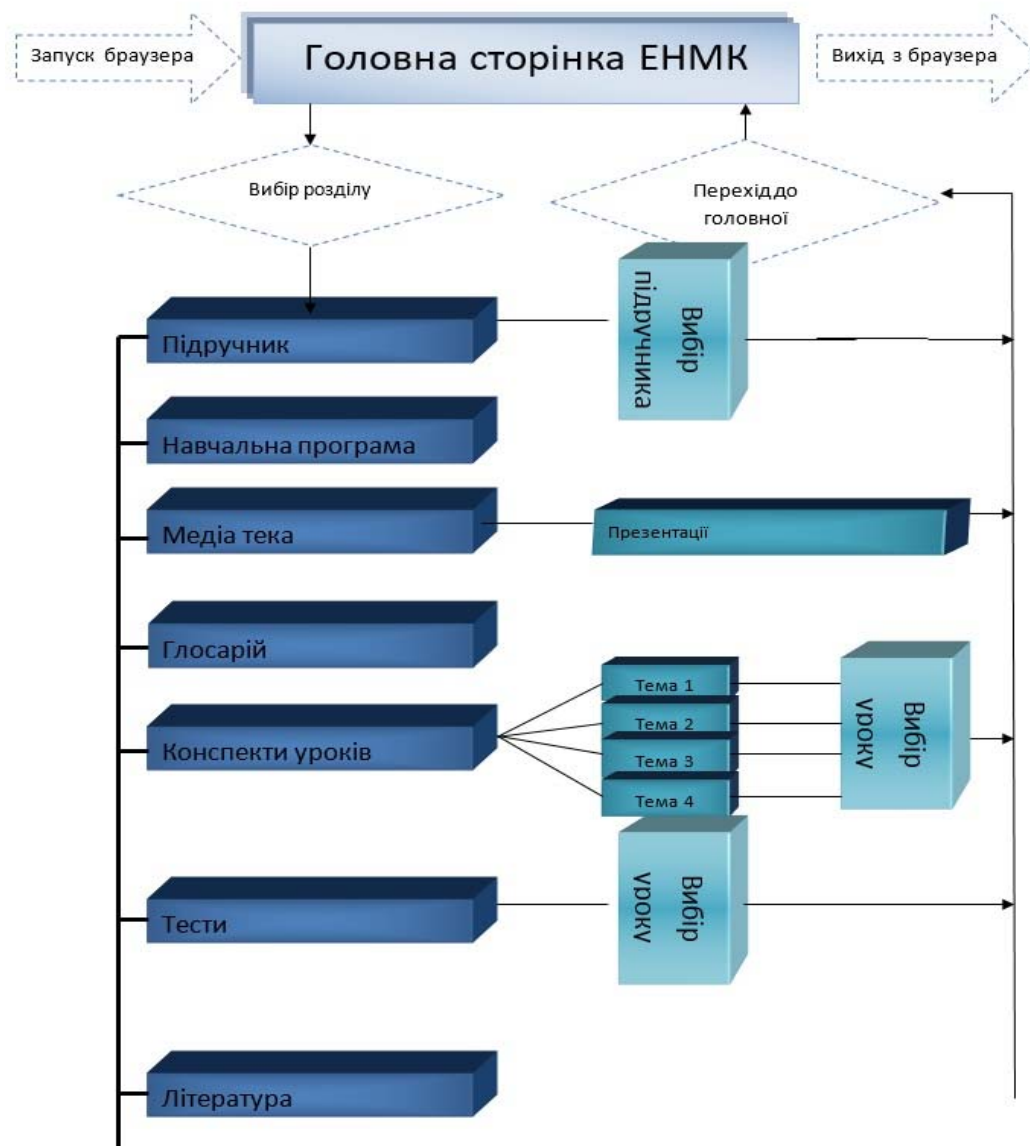

Рис. 1 Структура ЕНМК з інформатики для 6 класу

Вкладка «Головна». Головна сторінка — це візитка любого ресурсу. CMS Wordpress дозволяє створювати головну сторінку із динамічними блоками інформації, шаблонами, які легко змінювати.

Розділ «Підручник». Даний блок містить теоретичні матеріали.

Для зручного перегляду, а також можливості завантаження кожного з конспектів (рис. 3.), було використано плагін Wordpress Google Doc Embedder. Він дозволяє вставляти документи Word (DOC, DOCX), PDF файли, презентації PowerPoint (PPT, PPS), і зображення формату TIFF безпосередньо на веб-сторінку WordPress за допомогою Google Docs Viewer.

Рис. 2 Вікно розділу «Підручник»
Рис. 4. Вікно «Медіатека»

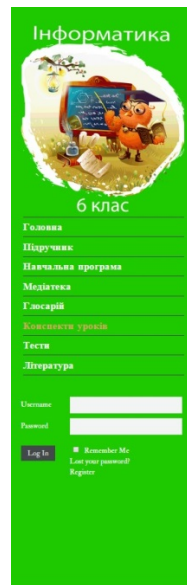
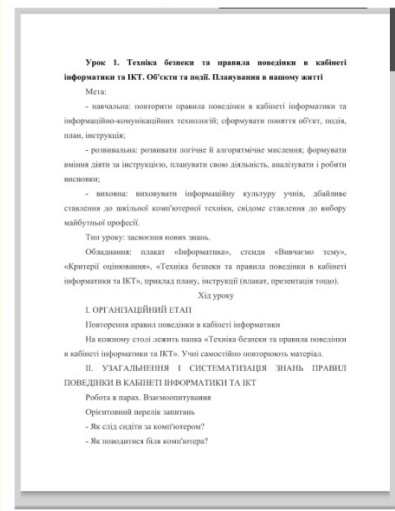

Рис. 3. Вікно розділу «Конспекти уроків»

Техніка безпеки та правила поведінки в кабінеті інформатики та ІКТ. Об'єкти та події. Планування в нашому житті

Техніка безпеки та правила поведінки в кабінеті інформатики та ІКТ. Об'єкти та події. Планування в нашому житті

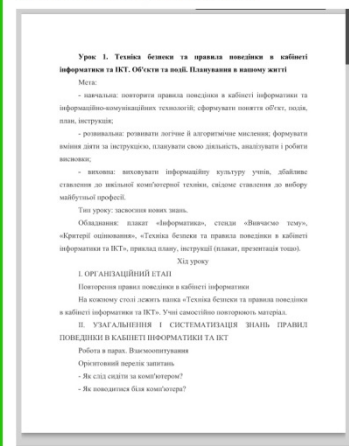

Рис. 5. Вікно «Конспекти уроків»

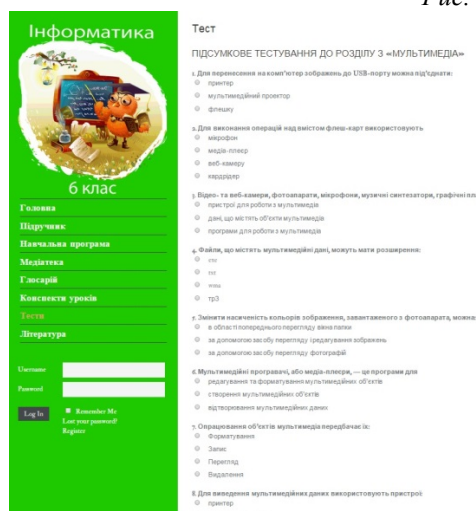

Рис. 6. Вікно розділу «Тести»

Розділ «Глосарій» включено перелік термінів по кожній темі, які розміщено в алфавітному порядку. При переході на розділ «Конспекти уроків» відкривається розгалужене меню, яке містить перелік усіх конспектів курсу інформатики для 6 класу (рис.5).

Для закріплення та перевірки набутих знань, розроблено два розділи «Тести». Для розробки тестових завдань було використано плагін TESTME. З переваг плагіна TESTME можна відзначити його безкоштовність і зручний інтерфейс. При цьому можливість редагування створених тестів і опитувань доступна на будь-якій стадії, та не складає великої проблеми змінити навіть вже опублікований тест. Плагін також веде і зберігає статистику результатів тестування (рис. 6.).

Таким чином, користувач за допомогою засобів пропонованого ЕНМК, може не тільки ознайомитись з теоретичним матеріалом, але і пройти відповідне тестування.

Висновок: Електронний підручник – педагогічний програмний засіб, який охоплює навчальний курс або окремі розділи, і характерною рисою якого є розвинуті мультимедійні складові, гіпертекстова структура навчального матеріалу, наявність системи адаптивного управління навчальним процесом з елементами штучного інтелекту, модулів самоконтролю. Незважаючи на різне тлумачення сутності та структури ЕП, до його складу входить електронний навчально-методичний комплекс, що дозволяє самостійно вивчати певний навчальний курс або його розділ і який об'єднує за змістом: теоретичне ядро, довідник або глосарій, тестові завдання, перелік і гіперпосилання до літератури.

Такий підручник може бути визначено як систему диференційованих знань з пошуку, аналізу та узагальнення навчальної інформації. Сучасний електронний підручник не є альтернативою традиційним засобам навчання, а має дидактично доцільно їх доповнювати.

ЛІТЕРАТУРА

1. Інформація та документація. Електронні видання. Основні види та вихідні відомості [Текст] : ДСТУ 7157:2010 [Чинний від 2010-01-07]. – К.: Держспоживстандарт України, 2010. – 18 с. – (Національний стандарт України).
2. Бугайчук К. Л. Електронний підручник: сутність, структура, вимоги [Електронний ресурс] / К. Л. Бугайчук // Інформаційні технології і засоби навчання. 2011. №2(22). – Режим доступу: <http://www.journal.iitta.gov.ua>
3. Кононець Н. В. Аспекти педагогічної майстерності викладача: розробка електронних підручників [Електронний ресурс] / Н. В. Кононець // Витоки педагогічної майстерності : зб. наук. праць. – 2009. – № 6. – С. 202–210.
4. Велиева А. Ш. Електронний учебник: возможности и перспективы [Электронный ресурс] / А. Ш. Велиева, Э. Р. Сулеманова // Материалы V Международной научно-практической конференции «Наука в информационном пространстве» (30–31 окт. 2009 г.). – Режим доступу: <http://www.confcontact.com/2009ip/velieva.htm>.
5. Моргун О.М. Комп'ютерний підручник як новий дидактичний засіб [Текст]/ О.М. Моргун, А.І. Підласий // Педагогіка і психологія. Вісник АПН України. - 1994.– №1.– С.117.
6. К. О. Кірей, Л. О. Кірей. До проблеми стандартизації термінології освітніх інформаційно-телекомунікаційних технологій [Електронний ресурс] / К. О. Кірей, Л. О. Кірей // е-журнал «Педагогічна наука: історія, теорія, практика, тенденції розвитку» / Архів номерів / Випуск №1 [2009].
7. Шевченко В.Л. Основи дидактичного проектування комп'ютерно орієнтованих електронних навчальних комплексів для дистанційної освіти [Текст] / В.Л. Шевченко // Навчально-методичний посібник, Київ. НТТУ «КПІ». 2008. – 151 с.

Барна В., Савків Р.

Наукові керівники – доц. Мартинюк С. В., асист. Василенко Я. П.

РОЗРОБКА WEB-ДОДАТКА ДЛЯ СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНОГО АНАЛІЗУ ЛЕКСИКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Постановка проблеми. Обсяг даних, які продукує людство постійно збільшується. Якщо вже з 1900 р. сума знань подвоювалася кожні 50 років, до 1950 р. подвоєння відбувалося кожні 10 років, до 1970 р. — уже кожні 5 років, з 1990 р. — щорічно, то тепер етап цього збільшення охоплює кожних 72 години. Складається парадоксальна ситуація — в світі накопичений величезний інформаційний потенціал, але люди не можуть ним скористатися в повному обсязі внаслідок обмеженості можливостей роботи із даними. Інформаційна криза поставила суспільство перед необхідністю пошуку шляхів виходу зі становища, що склалося. Тому опрацювання природної мови сьогодні належить до одних із прогресивних та актуальних завдань комп'ютерної лінгвістики.

Правильне розуміння мови можливе за умови наявності знань про те, як слова та поняття пов'язані між собою, що мається на увазі під тим чи іншим висловлюванням, що мовець має на меті, кажучи ту чи іншу фразу; що сказано, а що необхідно віднайти в контексті або сприйняти на основі попередньо засвоєної інформації. Така комплексність завдання створює значні перешкоди для автоматизації роботи з природними мовами, однак, зважаючи на важливість подолання цього бар'єру, дослідження, спрямовані на створення систем, що охоплюють принаймні частину аспектів сприйняття, аналізу та розуміння мови, невпинно продовжуються, і поступ у цій галузі очевидний. В якості одного із можливих рішень

окреслених проблем є створення словника у вигляді Web-додатку, який поєднуватиме не лише набори «слово — значення», але й зв'язки між ними. У словнику задля аналізу відношень між словами та поняттями, визначення всіх особливостей тієї чи іншої мови було розроблено так звані лексичні та лексико-семантичні бази даних. До таких систем належать Принстонський WordNet, MindNet, програмний продукт проекту дослідницького відділу Майкрософт, FrameNet, VerbNet, HowNet, ConceptNet тощо.

Метою даної статті є опис підходів до розробки проекту WordTopology, що є комп'ютерним словником типу WordNet для аналізу лексики української мови. Зазначимо, що у сучасній лінгвістиці термін *wordnet* вживається стосовно особливого різновиду лінгвістичних ресурсів (лексиконів, лексико-семантичних баз даних, комп'ютерних тезаурусів), побудованих за моделлю, яка була розроблена в Принстонському університеті в 1985р.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Останнім часом зацікавленість науковців питаннями розробки національних словників типу WordNet зростає [1-7]. Дослідженню організації іменників у словнику WordNet, виділення сукупності іменників, що становлять основу лексичної бази даних української мови та побудова WordNet словника для обраної сукупності іменників присвячена робота Кульчицького І.М., Романюка А.Б., Харіва Х.Б. [8]. Розглянуто комплексну інформаційно-лексикографічну модель українського дієслова як основу для здійснення лінгвістичної параметризації граматичної та лексичної семантики дієслівної лексики сучасної української мови та побудовано комп'ютерні реалізації зазначеної моделі у вигляді низки лексикографічних баз даних у роботах Рябулець О.Г. та інших [9]. У дослідженнях Якименко К.М. окреслено загальні принципи організації та побудови системи WordNet, основні типи відношень між її елементами та запропоновано підхід до створення основи українського аналогу WordNet з використанням словника синонімів [10]. Попри наукові дослідження та окремі програмні розробки, питання реалізації комплексного проекту із Веб-підтримкою залишається відкритим.

Виклад основного матеріалу. На основі аналізу досліджень та існуючих програмних рішень нами встановлено, що основними структурними одиницями словників типу WordNet є синонімічний ряд (інакше, синсет) і слово. Слова (точніше лексико-семантичні варіанти слів) і синсети пов'язані між собою різними семантичними відносинами:

на лексико-семантичні варіанти слів задаються синонімічні відносини;

на синсетах — різні парадигматичні і синтагматичні відносини такі, як антонімія, гіпонімія (так звані родовидові відносини), меронімія (відносини типу частину-ціле) і різні види лексичного виведення — каузації, пресуппозиція, і ін.

Незважаючи на те, що існує певна традиція і стандарти побудови словників типу WordNet, часто ми не можемо запозичити досвід наших колег, і безпосередньо відтворювати їх методику. Це обумовлено, по-перше, специфікою української мови (синтетичної, флективної мови з розвинутою морфологічною системою), по-друге, відсутністю деяких джерел лексичної інформації, які служать відправною точкою дослідження, по-третє, недоліками стандартних методик, що стали очевидними при практичному використанні wordnet-тезаурусів. Так, наприклад, зараз все частіше говорять про те, що в Принстонському WordNet — найпершому wordnet — наводиться набагато більше значень слів, ніж реально застосовується носіями мови.

Типи джерел та їх застосування в різних wordnet-проектах

Необхідність представляти в рамках wordnet різноманітні дані про лексичних одиницях окремо і лексичній системі мови в цілому вимагає залучення різних джерел лінгвістичної інформації. Умовно їх можна поділити на дві великі групи.

Джерела першого порядку (результати психолінгвістичного експериментів) містять емпіричні дані про реальному функціонуванні слів у мові. Ускладнює використання цих джерел те, що лексико-семантична інформація в них представлена в неявній формі, і її витяг вимагає застосування спеціальних процедур і засобів.

Джерела другого порядку (різного роду лексикографічні джерела: словники, тезауруси і т.п.) будуються на основі джерел першого порядку із залученням інтуїтивних знань, інтроспекції експертів-лінгвістів. Вони надають інформацію в експліцитно формі, що спрощує процес її вилучення. Однак найчастіше укладачі словників дотримуються інших установок, діють в рамках різних концепцій, що змушує вдаватися до додаткової перевірки або уточнення даних.

Незважаючи на існування загальних принципів побудови wordnet-тезаурусів, в залежності від установки розробників і того, чи входить тезаурус в об'єднану систему типу EuroWordNet або BalkaNet, набір джерел і методики їх використання істотно варіюються в рамках різних проектів. Так наприклад, в рамках Принстонського WordNet на першому етапі роботи використовувалися джерела першого порядку, а саме результати психолінгвістичного експериментів, в подальшому методика була розширена за рахунок застосування контекстного і дефініційного аналізу. З виникненням проекту EuroWordNet особливу роль стали грати корпуси текстів як найбільш достовірні джерела лінгвістичної інформації, і методи їх аналізу, крім того були розроблені процедури автоматичної обробки електронних тлумачних словників, тезаурусів і онтологій.

Таким чином, на сьогоднішній день до стандартних методів побудови національних wordnet-тезаурисів відносяться дефініційний, контекстний і словотвірний методи аналізу значень. В рамках Принстонського WordNet також враховуються психолінгвістичні дані, отримані при проведенні власних експериментів або представлені в списках асоціативних норм англійської мови. Кожен з перерахованих методів має певні рамки і обмеження. Зокрема, в процесі дефініційного аналізу передбачається звернення до традиційних тлумачних словників, які були розроблені для інших цілей і в рамках абсолютно іншої парадигми. Про це свідчить і структура словникової статті, в якій виділені значення і відтінки значень, порядок упорядкування значень в словникової статті, виділення першого або основного значення слова носить значною мірою суб'єктивний характер і змінюється від словника до словника.

Серед базових принципів побудови wordnet-тезауруса в рамках Принстонського WordNet був сформульований принцип, за яким перерахування значень слова має відповідати частотному розподілу значень в текстах, тобто першим має бути значення, найбільш часто зустрічається в текстах. Цей принцип не завжди виконувався в wordnet-проектах в силу складності його реалізації. По-перше, слід сформулювати тимчасову і тематичну перспективу текстів. По-друге, розмітка значень в текстах трудомістка, немає готових фрагментів з розміченими значеннями, отже, проводити таку розмітку практично неможливо. По-третє, словникові картотеки найчастіше задають нерівноцінне представлення для різних значень: кількість частих значень зменшено в силу їх звичаєвості, "тривіальності", в той час як рідкісні значення включаються поряд з узуальними, що затвердилися в мові.

Типи джерел та методи їх застосування в проекті WordTopology

В рамках проекту WordTopology було прийнято рішення про побудову ядра комп'ютерного словника на базі множини сучасних текстів. Цей період, на наш погляд, починається з середини 90-х років (кінця "радянської епохи") до теперішнього часу. І хоча, напевно, і цей період має внутрішню неоднорідність, але нею можна знехтувати. Відносно тематичного розподілу текстів була обрана досить стандартна схема переважання газетних текстів (40%) як жанру, найбільш швидко відгукується на зміни в мові, досить експресивного і варіативного; великої частки (30%) науково-популярних текстів як експресивно нейтральних і описують реалії не тільки повсякденного життя, але і інших сфер; невелика частина (20%) уривків з художньої літератури, причому важливим є відсутність творів, узятих цілком, а також великих фрагментів текстів (понад 5 тисяч слововживань), які могли б створювати ідіолектні "флуктуації" вживання значень слів в корпусі; невелика частина (10%) текстів законів, договорів, інструкцій і ін., що забезпечує конструкціями сучасних кліше ділового вживання слів.

Наявна множина текстів, що складається з 21 тисяча слововживань, використовується для відбору одиниць, які відповідають ядру загальноживаної лексики української мови. Передбачається, що ці слова задають верхні рівні гіпонімічної ієрархії і вершини дерев в WordTopology. Спочатку були відібрані слова з частотою більше 12 входжень на 1000 слововживань. В їх число входять близько 5 іменників, 2 дієслова, 2 прикметники і 1 діалект. Це слова, що з'являються у відповідних випробовуваннях при асоціативному експерименті найбільш часто, і отже, пов'язані з найбільшою кількістю інших слів (понад 100 зворотних асоціацій), наприклад, людина, будинок, життя, вода, день, ліс, робота, книга, стіл, місто, друг, любов, радість; тобто, йти, думати, жити, великий, красивий, хороший; погано, швидко, багато і ін.

Набір витягнутих контекстів для кожної лексики розмічається щодо схеми значень, представлених в тлумачному словнику. Нами були проведені дослідження розмітки повного набору контекстів і його підмножин з тим, щоб з'ясувати, наскільки чітко зберігається схема розподілу частотності значень лексики. Експериментальним шляхом було встановлено, що вибіркова розмітка випадковим чином взятих 100-150 контекстів з різних творів дає ту ж схему розподілу контекстів, що і повна сукупність, що включає 1500-2000 контекстів. Частка контекстів, які є реалізацією найбільш частотного значення, коливалася не більше, ніж в інтервалі $\pm 1\%$, при цьому співвідношення часток контекстів з найбільш частим значенням і наступним за ним по частотності значенням регулярно розрізнялися на 50%. Таким чином, при ієрархізації значень по частотності досить розмітки частини контекстів, обраних випадковим чином.

Сполучуваність предикативних і ознакових слів визначається набором обов'язкових і факультативних активних валентностей, причому обов'язковою вважається валентність, що реалізується з частотою більше 70-85% в контекстах розглянутого слова в корпусі сучасних текстів, а факультативної - та, яка реалізується з частотою більше 15-30%. Оказіональні валентності представлені, як правило, менш, ніж в 15% контекстів розглянутого слова. Виділення валентностей здійснюється на основі функціонально-синтаксичних позицій при слові, які фіксуються трьома параметрами: (1) функцією, яка визначається питанням, на який відповідає заповнює форма; (2) формою поверхневого вираження валентності; (3) семантичним типом слова, що займає валентну позицію. Наприклад, для дієслова попрямує в нашому корпусі з 21 млн. Слововживань було знайдено 358 контекстів вживань в значенні "рушити в якомусь л напрямку", контексти склали практично 100% загального числа контекстів вживання даного слова, оскільки в іншому значенні це слово було вжито лише один раз. Вживання в цьому значенні передбачає 2 обов'язкові валентності: (1) згадка особи (групи осіб), яке здійснює рух, причому, як правило, конкретний спосіб пересування вказано в безпосередній близькості від даного

(часто в складі того ж самого пропозиції); (2) напрямки руху, яке представлено конструкцією "до + N3" (44%) (до дивана, до одного, до спуску, до нього ...), що називає частіше (36%) місце локалізації, а рідше (8%) - особа (осіб), у напрямку до яких орієнтоване рух; в невеликому числі випадків відбувається поєднання цих частотних поверхневих структур (локалізація + особа); друга частотна конструкція "в + N4" (27%) вказує на напрямок просторової локалізації руху (в кімнату, в село, в кут вітальні ...); оказіонально зустрічаються конструкції "в сторону + N2", "на + N4", "по + N3".

Висновки. Розроблений проект WordTopology, що є комп'ютерним словником типу WordNet для лексики української мови має практичне та наукове значення. Практичне значення полягає в покращенні якості пошуку в українських текстах. Це безпосередньо пов'язане з тим, що пошук буде вестись не тільки по конкретному слову, а й по синонімах, чи словах які так чи інакше пов'язані з первинним. Наукове значення словника, як і більшості словників-тезаурисів, передбачає можливість порівняння різноманітних аспектів природних мов між собою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Building a multilingual database with wordnets for several European languages. [Електронний ресурс]. / Режим доступу: <http://www.illc.uva.nl/EuroWordNet/>.
2. BALKANET: Design and Development of a Multilingual Balkan WordNet. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.ceid.upatras.gr/Balkanet/>.
3. Tufis D. Romanian WordNet: New Developments and Applications / D. Tufis, V. B. Mititelu, L. Bozianu, et al. // Proceedings of the Third International WordNet Conference. – Jeju Island, Korea, 2006. – pp. 337-344.
4. Агеев М.С., Метод машинного обучения, основанный на моделировании логики рубрикатора. / Агеев М.С., Добров Б.В., Макаров-Землянский Н.В. // RCDL'2003 Электронные библиотеки: перспективные методы и технологии, электронные коллекции: Пятая всероссийская науч. конф. – Санкт-Петербург. 2003.
5. Агеев М.С. Экспериментальные алгоритмы поиска/классификации и сравнение с «basic line». / Агеев М.С., Добров Б.В., Лукашевич Н.В., Сидоров А.В. // Российский семинар по оценке методов информационного поиска – Пушино, 2004. – С. 62-89.
6. Азарова И.В. Компьютерный тезаурус русского языка типа WordNet / Азарова И.В., Митрофанова О.А., Синопальникова А.А. //Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии. Труды Международной конференции Диалог'2003. – М., 2003. – С. 43-50.
7. Азарова И.В. Принципы построения wordnet-тезауруса RussNet / Азарова И.В., Синопальникова А.А., Яворская М.В. // Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии. Труды Международной конференции Диалог'2004. – М., 2004. – С. 542-547.
8. Кульчицкий И.М. Розроблення WORDNET-подібного словника української мови / І.М. Кульчицкий, А.Б. Романюк, Х.Б. Харів. – [Електронний ресурс]. / Режим доступу: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/6774/1/34.pdf>.
9. Рябулец О.Г. Дієслово в лексикографічній системі : Моногр. / О. Г. Рабулец, Н. М. Сухарина, В. А. Широков, К. М. Якименко; НАН України; Укр. мов.-інформ. фонд. – К. : Довіра, 2004. – 259 с.
10. Якименко К.М. Загальні принципи організації та побудови української системи WordNet / К. М. Якименко // Управляющие системы и машины. – 2005. – № 1. – С. 55-67.

БІЛАНІК І.

Науковий керівник – доц. Морська Н.Л.

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ МАТЕМАТИЧНИХ ЗНАТЬ ЯК ШЛЯХ ДО РОЗУМІННЯ МАТЕМАТИКИ

Філософія математики охоплює доволі широкий спектр проблем. До них належать питання способу буття математичних об'єктів, революцій у математиці, істинності доведень, рефлексії математичного знання, абстрактності та ефективності математики і т. п. Враховуючи плюралізм думок у філософії, ці запитання залишаються відкритими до сьогодні.

Актуальною проблемою сучасної математики є визначення рівня доступності математичних знань. Іншими словами питання можна сформулювати так: У чому полягає причина складності математичних знань? Чому вона отримала свій статус «важкої» науки? Ця проблема хвилювала, ще великого Пуанкаре, котрий писав: «Чим пояснити те, що багато умів відмовляється розуміти математику? Чи це не парадоксально?» [5, с. 353]. І справді, якщо розглядати сучасних школярів, то серед них побутує стереотип пов'язаний із неможливістю досягнути математику. Це певним чином впливає на їхнє ставлення до її вивчення. Дана неприязнь зберігається у майбутньому і доволі часто не зникає. Але ж чи не парадоксальним є цей факт? Енгельс говорив про математику, що це «абстрактна наука, котра займається логічними побудовами» [3, с. 1]. Перефразовуючи у цьому контексті Пуанкаре можна сказати, що «багато умів» відмовляється від вивчення законів логічних побудов. Але ж чи можлива в такому випадку їхня діяльність?

Задавшись цим запитанням, відомий математик Успенський В.А. висловив думку, що провина лежить на обох сторонах. «Винні нематематики, привчені неправильним вихованням до нерозуміння і неприязного

ставлення до математики. Винні математики, бо не бажають витратити свої зусилля на те, щоб пояснити математику непросвітленим» [8]. Схиляючись до цієї думки, варто зауважити, що в математиці завжди залишатимуться деталі недоступні для широкого загалу, проте набагато більше доступних речей можна пояснити, не в деталях, а на рівні загальної суті. Адже, насправді, глибоке математичне поняття, або твердження повинне бути простим по своїй суті. А обов'язком кожного математика перед людством є впровадження та навчання математики, що забезпечить її неперервний розвиток.

Отже, для того щоб зробити математику зрозумілою треба аналізувати математичні знання виокремлюючи логічні структури, що за своєю суттю доволі просто описують природу нашого світу і можуть використовуватися при формуванні суджень, теорій що лежать в основі життєдіяльності людини. Необхідно донести доступність математики та обґрунтувати на простій мові її актуальність. Насамперед, першим кроком у цьому напрямку можна вважати, пояснення необхідності, якщо можна так сказати, доцільності саме такого складного і абстрактного характеру математичних знань. Саме це є **метою** нашого дослідження.

До особливостей математичних знань, що погіршують процес «порозуміння» із математикою можна віднести високий рівень абстрактності математичних понять, багатство математичної символіки, себто її мови, а також доволі складний для широкого загалу процес побудови математичних знань.

Для того, щоб зрозуміти необхідність наявності даних характеристик математики, важливо звернути увагу на історію її становлення, що допоможе зрозуміти динаміку і характер її розвитку, адже як говорив Імре Лакатос «Філософія науки без історії науки є пустою; а історія науки без філософії науки є сліпою» [4].

Математика як наука не виникла нізвідки і у своїх початках не була настільки абстрактною як сьогодні. Математичні знання зародилися ще у Вавилоні та Древньому Єгипті. Маючи при цьому суто рецептурний характер, вони давали відповіді на запитання, не даючи конкретних пояснень. Результати основних математичних досліджень були сформульовані у вигляді покрокових інструкцій, виконання яких допомагало вирішити поставлену задачу. Не можна стверджувати, що у Вавилоні та Єгипті виникла теоретична наука математика. Для прикладу можна розглянути той факт, що єгиптяни вже знали як побудувати прямокутний трикутник. Для цього треба побудувати трикутник зі сторонами 5, 4 і 3 [1]. Але це був емпіричний результат. Його не можна було поширити на більше число трикутників. Такі математичні знання були обмеженими у своїх можливостях.

Цілком логічним етапом розвитку математики було розширення, вихід за межі існуючого, що породило її як науку. Мається на увазі перша своєрідна наукова революція у математиці. Такою революцією можна назвати її перехід від рецептурного до теоретичного характеру, що пов'язано із ім'ям Фалеса Мілетського, котрий ввівши у математику доведення і пояснення вивів її на порівняно новий рівень. Математичні знання, котрими володіли люди того часу, багато у чому програвали сучасній шкільній математиці, хоча їх, насправді, неможливо і порівнювати. У часи цього філософа єгипетська і вавилонська математики давно вже були мертвим знанням. Фалес міг зрозуміти як проводити певні обчислення, проте залишався невідомим хід думок, що лежав у основі цих правил. Важко було перевірити істинність певних суджень. Від вавилонян можна було дізнатися, що площа круга рівна $3r^2$, а єгиптяни стверджували, що вона рівна $(\frac{8}{9} \cdot 2r)^2$ [6]. Перед Фалесом виникло запитання, яким чином перевірити істинність того чи іншого правила. В умовах співставлення різних знань виникнення

доведення стало неминучим. Після цього математика набула системного, узагальненого і необхідного характеру. Тобто «ускладнення» математики з допомогою логічних обґрунтувань, введення математичних доведень призвело до її якісної зміни.

Після цього відбувся справжній відрив математики від реальності. Його можна пов'язати із Піфагорійською школою математики. Саме вони займалися вивченням «математики для математики». Самі числа і об'єкти стали предметом дослідження. Розробляючи нові математичні позиції, вони вважали, що працюють із вищими нематеріальними об'єктами, що належать до світу ідей. І саме цим піфагорійці змогли прив'язати математику, до навколишнього світу. Перебуваючи у абстрактному вищому стані, числа, як і математичні об'єкти були винесені на вищий рівень. Наприклад, число один порівнювалося із

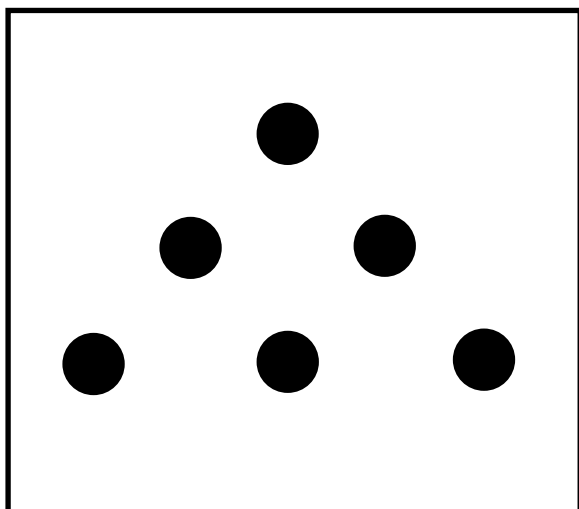

Рис. 1. Графічне зображення числа 6

божеством, воно було цілісним і могло утворити будь-яке інше число шляхом додавання. Число 6 також було визначено числом душі. Його особливість пов'язана із його графічним зображенням. Це число

згодом зайняло своє місце і у християнстві. Також піфагорійці виділяли і число 10. Аристарх Самоський називав його святим і, розвиваючи ідею його божественності, дійшов висновку, що воно пов'язане із Сонцем. Вважав, що навколо Сонця обертається 10 планет. У ті часи неможливо було дослідити цей факт, ніхто не бачив цих планет, проте, сама ідея зародилася. Саме така, абстрактність математики, дала змогу вийти за межі уже відомого, йти попереду науково-технічного прогресу здійснюючи функцію прогнозування. Без свого абстрактного характеру сучасна математика не дала б таких результатів і неможливо було б її назвати наукою.

Платон, щоб пояснити свої головні філософські ідеї використовував математику. З його ім'ям пов'язане формування філософії науки загалом та філософії математики зокрема. Він поставив запитання про спосіб існування математичних об'єктів. І якщо числа можна віднести до світу ідей, то що робити із геометричними фігурами? На основі цього Платон дійшов до цікавих висновків. Він стверджував, що процес пізнання є процесом пригадування. Говорячи таким чином про математику, вона стає мореплавцем, що відкриває уже існуючі острови та землі. Вже у XX столітті відомий учений і співзасновник теорії квантової механіки Гейзенберг говорив, що фізиці необхідно відійти від ідей Демокріта до ідей Платона, адже спочатку ми відкриваємо математичні ідеї і об'єкти, а вже потім знаходимо фізичні об'єкти, що їм відповідають. Таким чином, ми можемо пояснити результативність використання математики, яка полягає у тому, що, незважаючи на її абстрактність, вона все ж не виходить за рамки існуючого світу. Вона не придумує, щось неіснуюче, а лише описує те, що поки неявно оточує нас. Розглянемо, наприклад, кінчні перетини, що були відомі математикам Давньої Греції. Менехм займався в Академії Платона дослідженням кінчних перетинів на прикладі макету конуса. Проте їх застосування у астрономії стало відоме значно пізніше (орбіти двох масивних тіл, між якими існує гравітаційна взаємодія, є кінчними перетинами, якщо їхній спільний центр мас нерухомий). Абстрактність математичних знань, обґрунтовує необхідність займатися дослідженням математики незважаючи на відсутність явного прикладного застосування.

Період грецької математики, можна назвати періодом елементарної математики. Він тривав аж до XII століття. Проте по завершенню такого «сну», математика дала свій результат. Як відповідь на пошук універсальної мови природи, відбулося введення символічної мови математики. Вона, можна сказати, повністю була відсутня у греків, у котрих навіть доведення алгебраїчних перетворень проводилося або словесно, або з допомогою виконання певних геометричних трюків. А на цьому етапі розвитку математики, було введено універсальну мову, висунуто ідею використання позначень, що сприяли кращому порозумінню. При цьому введення позначень у математиці дало результати і для розуміння природи. Пізніше Галілео Галілей скаже, що той, хто хоче пізнати природу, повинен пізнати її мову, а цією мовою є математика. Тобто математична символіка, доволі часто, дає змогу охарактеризувати природні, а також соціальні явища, будучи при цьому універсальною мовою.

Виходячи за межі, до того часу відомої, статичної математики, у XVII столітті починається період математики змінних величин. Варто згадати науковця тієї епохи Рене Декарта. Його математичні здобутки пов'язані із його філософськими ідеями. Будучи прихильником раціонального наукового методу, він побудував свою філософію, що дала змогу встановити зв'язок між алгеброю та геометрією. Кожній функції, визначеній на відрізьку, відповідала певна геометрична фігура. Система координат дала змогу встановити поняття функціональної залежності. З вивченням функцій почалося їх дослідження, виявлення максимумів і мінімумів певних явищ. Це поклало початок формуванню математичного аналізу (диференціального та інтегрального числення). Математика почала брати активну участь у дослідженні динамічних явищ. Новий крок у розвитку математики надав їй якісно нових рис, встановився тісний зв'язок із природознавством, адже насправді мало природних об'єктів є статичними і незмінними.

Цікавим з точки зору філософії математики є її сучасний період. Його початок пов'язують із відкриттям першого прикладу неевклідової геометрії. Ще з часу Античної Греції основним джерелом геометричних знань були «Начала» Евкліда. Він, продовжуючи ідею Аристотеля, про необхідність прийняття початкових істин, побудував аксіоматичну геометрію. У наш час саме аксіоми, початкові незаперечні істини, лягають у основу багатьох наук. Математика побудована на основі аксіом набуває системності, перехід від одного доведення до іншого впливає на формування системи наук. В основу геометрії Евкліда покладено п'ять постулатів. Цікавим до цього часу був саме п'ятий постулат. Він привертав увагу своїм доволі важким формулюванням. Саме тому, математики протягом багатьох століть, задумувалися над тим чи не можна його перетворити в теорему, себто чи не надто змістовним він є для того щоб прийматися без доведення, можливо перші чотири постулати дадуть його в результаті логічних міркувань? Працюючи над цією проблемою, було розглянуто цікавий і доволі часто незрозумілий для широкого загалу метод математичного доведення від супротивного. Коли та істина, котру необхідно довести, відкидається як хибна (у даному випадку це п'ятий постулат) і шукається суперечність у таким чином створеній теорії. Працюючи методом від супротивного, відомий математик Лобачевський, відкинув п'ятий постулат, замінивши його. У результаті перевірки одержаної

аксіоматичної основи, він зміг побудувати такі ж математичні об'єкти (математично обґрунтувати, але не зобразити), що й у Евклідовій геометрії. При цьому він зробив припущення, що його геометрія здатна описувати фізичні властивості мікро- та макропростору. Цей приклад наводить на думку, що відкинувши певну загальноприйнятну норму, можна її замінити такою, що їй суперечить і при цьому створити нову теорію, котра буде перебувати на тому ж якісному рівні, проте описуватиме нові реальні об'єкти. Таким чином, математика створила новий метод наукових відкриттів. Дана ідея настільки проста, наскільки геніальна і незрозуміла. Такий парадокс математики: використовуючи зрозумілі і неважкі ідеї, з допомогою почасти громіздких міркувань, одержувати реальні результати.

Після створення Лобачевським неевклідової геометрії відбулася повноцінна аксіоматизація всієї математики. Це дозволило систематизувати її, та створити математичні теорії, що відрізнялися високим рівнем абстракції. Побудувавши певну систему аксіом, при котрих з допомогою логічних міркувань виконуються певні теореми, ми можемо заміною самих лише об'єктів, до котрих застосовується теорія, перейти до цілком нової теорії. Іншими словами, можна створити своєрідну «форму», що даватиме результати для будь-яких об'єктів, котрі «можуть у неї поміститися». І не обов'язково ці «об'єкти» повинні реально існувати. Оскільки після відкриття неевклідової геометрії була висловлена ідея, що математичні теорії для того, щоб можна було їх визнати істинними, повинні бути лише несуперечливими.

Це спричинило до підвищення рівня абстракції математики.

Короткий аналіз певних історичних моментів розвитку математики дозволяє сформулювати уявлення про процес її становлення. Під час якого вона ускладнювалася набуваючи нових характеристик. Розвиваючись від певних емпіричних узагальнень до вищих абстрактних понять, математика стає метанаукою. Закони ж математики будуть метатеоретичними, оскільки можуть бути застосовані до різних наук навіть гуманітарних. Математика вловлює сутнісні зв'язки навколишнього середовища. При цьому, здійснюючи ідеалізацію певних реальних предметів та явищ, математика розвивається за власними законами реалізуючи функцію прогнозування явищ навколишнього середовища. На кожному рівні свого розвитку, математика все більше і більше віддаляється від реального фізичного світу, працюючи лише з абстрактними узагальненнями. При цьому вона дозволяє іншим наукам наблизитися до неї, стимулюючи їх до розвитку, надаючи свої результати як апарат для вирішення проблем. Математика виконує у цьому плані евристичну функцію.

На закінчення варто зазначити, що у епоху комп'ютеризації та математизації наукових знань надзвичайно важливо вивчати математику. Для тих хто займається науковою діяльністю беззаперечно необхідно володіти бодай основами математики. Цю необхідність можна прирівняти до необхідності володіти історією своєї держави, нормами поведінки. Саме тому, завданням сучасної математичної школи України виступає популяризація наукових знань, демонстрація її універсальності та доступності. Актуальність математичних знань обґрунтовується історичним ходом становлення математики як науки, котра будучи абстрактною, все ж зберігає нерозривним зв'язок із навколишнім світом. Сучасний стан речей демонструє наявність проблем пов'язаних із перешкодами, що лежать на шляху до вивчення математики. Основною із них є незрозумілість для широкого загалу сутності та природи математичних знань. Високий рівень абстрактності математичних умовиводів ускладнює математику. Проте саме він дає змогу використовувати її результати для вирішення широкого кола проблем, що виходять за межі точних наук. Математична мова, введена у інші науки, силою цифр та формул дає змогу поглибити знання у цих галузях. При цьому сама мова стає універсальним засобом «спілкування» поза межами конкретних дисциплін. Загалом, складність математичних знань зумовлює їх універсальність. Бо математика «відірвалася» від реального світу для того, щоб потім до нього «повернутися».

ЛІТЕРАТУРА

1. Ван дер Варден Б. Л. Пробуждающаяся наука. Часть 1: Математика древнего Египта, Вавилона и Греции / Б. Л. Ван дер Варден. – М. : ГИФМЛ, 1959. – 460 с.
2. Вилейтнер Г. История математики от Декарта до середины XIX столетия / Г. Вилейтнер; [пер. з нім. під ред. А. П. Юшкевич]. – М., 1960. – 468 с.
3. Краткий конспект лекций по дисциплине «Философия математики» / [лектор С.Н.Тронин]. – Электронный ресурс. – Режим доступа: https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cad=rja&uact=8&ved=0CFQQFjAlahUKewi_1MWFwvflAhXChiwKHYhcCSI&url=http%3A%2F%2Fold.kpfu.ru%2Ff5%2Fk2%2Fbin_files%2Flec_phil_mat!49.rtf&usg=AFQjCNH0Ru7oOo09uZvPz_QjPi0uq7rwNg&sig2=hr3LQ7ByJQ-IGv9fmTmqTg&bv=bv.106674449,d.bGg.
4. Лакатос И. «История науки и её рациональные реконструкции» / Имре Лакатос. – Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/lacatos.html>.
5. Пуанкаре А. О науке / А. Пуанкаре. – М. : Наука, 1983. – 560 с.
6. Сычева Л.С. Философские проблемы математики / Л.С.Сычева. – Электронный ресурс. – Режим доступа: http://www.nsu.ru/kf/sls/2013/5-math_philos.doc.
7. Успенский В.А. Апология математики / В. А. Успенский. – СПб. : Амфора, 2010. – 46 с.
8. Успенский В. А. Сем размышлений на темы философии математики / В. А. Успенский. – Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://a-bugaev.chat.ru/uspensky.html>.

ХІМІЯ, БІОЛОГІЯ

ВАКУЛЕНКО В.

Науковий керівник – доц. Морська Н.Л.

ФІЛОСОФІЯ СТАНОВЛЕННЯ НАУКИ: «ФІЗІОЛОГІЯ РОСЛИН» У СВІТІ ТА В УКРАЇНІ

Фізіологія рослин як фундаментальна наука є теоретичною основою рослинництва, що визначає її практичне значення для землеробства та новітніх біотехнологічних розробок. Саме з цим пов'язаний сучасний ренесанс фізіології рослин, оскільки подальше існування людської цивілізації неможливе без вирішення проблеми продовольства та енергетики.

На початку третього тисячоліття фізіологія рослин відзначила своє 200-річчя. За два століття було відкрито та досліджено основні фізіологічні процеси, що забезпечують нормальне функціонування рослинних ценозів (фотосинтез, дихання, мінеральне живлення, онтогенез тощо), створено нові, досить перспективні, напрямки наукових досліджень, розроблено теоретичні засади сучасного землеробства [4].

Знання історії будь-якої науки є необхідною передумовою для правильного розуміння місця, ролі та значення дисципліни у соціально-політичному статусі суспільства, його впливу на цю науку, а також впливу науки та її представників на розвиток суспільства.

Характерною ознакою сучасної природознавчої парадигми є підвищений інтерес до еволюції наукових ідей, творчої діяльності наукових шкіл та окремих учених у галузі біологічних наук [7]. Розгляд історичного шляху розвитку фізіології рослин як цілісної науки та окремих її розділів, посилення на найбільш відомих її представників та аналіз природничонаукової бази дисципліни дають можливість оцінити сучасний стан предмета і визначити його подальші перспективні напрями. Це зумовлює **актуальність** даного дослідження.

Метою дослідження є: з'ясування процесів становлення та розвитку фітофізіологічної науки.

У зв'язку з цим передбачається виконання таких **завдань**: виокремити основні етапи становлення фізіології рослин; охарактеризувати історію розвитку фітофізіології як сформованої науки; проаналізувати вклад українських вчених у розвиток науки; окреслити сучасні напрямки роботи фізіології рослин в Україні.

Фізіологія рослин зародилась в XVII-XVIII ст. в класичних працях італійського біолога та лікаря М. Мальпігі «Анатомія рослин» і англійського ботаніка і лікаря С. Гейлса «Статика рослин», де разом з описуванням ростових тканин та органів висвітлюються результати ряду фізіологічних дослідів, що доводять наявність висхідного і низхідного потоків води з поживними речовинами, появляється ідея повітряного живлення рослин [6, с. 10].

Проблема живлення рослинних організмів, перетворення неорганічних речовин в органічні у тілі рослин займала центральне місце протягом всієї історії розвитку фізіології рослин. Тому спочатку вона розвивалася як наука про ґрунтове живлення. Згодом почала вивчати повітряне середовище як матеріальне джерело існування зеленої рослини.

Основу для подальшого розвитку фізіологія рослин отримала завдяки відкриттю закону збереження матерії та енергії, куди також увійшла проблема перетворення енергії в рослинному організмі.

Багато століть ботаніки прагнули з'ясувати, з чого утворюється тіло рослини. Перші спроби експериментально вирішити питання про те, за рахунок чого будують свої тканини рослини, зробив голландський дослідник природи Ян ван Гельмонт (1629 р.). Він вирощував вербову гілку протягом 5 років у горщику із зваженим ґрунтом, та встановив, що за час досліду вага гілки збільшилася в 30 разів, тоді як вага ґрунту майже не змінилася. Вчений сформулював висновок, згідно з яким основним джерелом живлення рослини є не ґрунт, а вода. Попри те, що це твердження було помилковим, його дослід мав велике значення, адже при вивченні рослин вперше був застосований кількісний метод – зважування.

У XVIII ст. (1753 р.) російський вчений М. В. Ломоносов висловив думку про те, що рослина будує своє тіло через листки за допомогою атмосфери, яка її оточує [1, с. 6].

У 1771 р. англійський хімік Джозеф Прістлі встановив, що зелені рослини протягом своєї життєдіяльності змінюють склад повітря, збагачуючи його киснем. Це відкриття забезпечило подальший розвиток фізіології рослин і всього природознавства в цілому.

Шляхом точного хімічного аналізу швейцарець Н. Соссюр довів, що рослини на світлі засвоюють вуглець із CO₂. Так поступово складалось уявлення про фотосинтетичну функцію рослин [5, с. 17].

Важливим для розвитку фізіології рослин став 1800 р., коли Ж. Сенеб'є видав трактат «Physiologie vegetale» в п'яти томах. Вперше фізіологія рослин розглядається як самостійна галузь знання. Заслуга Сенеб'є полягає в тому, що він не тільки запропонував термін «фізіологія рослин» і зібрав, опрацював та осмислив усі дані з цієї дисципліни відомі до того часу, але й сформулював основні завдання фізіології рослин, виділив її предмет та використовувані методи [6, с. 10].

В кінці XVIII ст. проведено перші експериментальні дослідження процесу дихання у рослин, що пов'язані із з'ясуванням газового складу повітря, відкриттям кисню і природи горіння. Французький хімік А. Лавуазьє дотримувався думки про те, що природа процесів дихання і горіння ідентична, проте це було помилкою. У розвитку хімізму дихання провідну роль відіграють праці російських вчених О. М. Баха, В. І. Палладіна, С. П. Костичева, німецького вченого О. Варбурга і американця Д. Кейлінга [1, с. 7-8].

Попри відкриття здатності рослин засвоювати з повітря CO_2 , виявилось багато науковців, які схилились та обґрунтовували, так звану, гумусну теорію живлення рослин. Представником її був німецький вчений А. Теер. Він ігнорував повітряне живлення рослин і вважав, що органічні речовини рослина бере безпосередньо з ґрунту.

У 40-х рр. XIX ст. мінеральна теорія німецького хіміка Ю. Лібіха замінила гумусову теорію живлення рослин. Вчений підкреслював роль мінеральних елементів ґрунту в кореновому живленні рослин, а розроблений ним вегетаційний метод для вивчення закономірностей потрапляння азоту та інших мінеральних елементів у рослину використовував Ж. Буссенго.

У другій половині XIX і на початку XX ст. російський агрохімік-фізіолог Д. М. Прянишников всебічно вивчив обмін азотистих сполук у рослині. Велике значення мали його роботи в області фосфорного і калійного живлення рослин, вапнування ґрунту тощо. В області водообміну і посухостійкості рослин фундаментальні роботи належать Н. А. Максимову. Завдяки працям з фізіології мікроорганізмів, серед яких особливе місце належить відкриттю С. Н. Виноградським - хемосинтезу (1887 р.), стали більш чітко окреслюватися закономірності кругообігу окремих елементів в природі, з'ясовується роль в цьому процесі рослин і їх симбіотичних взаємин з мікрофлорою ґрунту [1, с. 7].

У середині XIX ст. почалось вивчення фотосинтезу як енергетичного процесу. Роботами К. А. Тімірязєва було доведено, що закони збереження енергії цілком стосуються фізіології рослин, зокрема фотосинтезу. Його ідеї були далі розвинуті у працях російських і радянських вчених – В. І. Палладіна, В. М. Любименка, М. А. Монтеверде, Н. М. Гайдукова, О. А. Красновського, О. М. Тереніна, А. О. Ничипоровича, Т. М. Годнева [1, с. 7].

В XIX ст. остаточно диференціювались основні розділи фізіології рослин [6]: фотосинтез (Ж. Б. Бусенго, Ю. Сакс, А. С. Фамінцин, К. А. Тімірязєв, М. С. Цвет, М. Ненцкий, Л. Мархлевський), дихання (А. С. Фамінцин, І.П. Бородін, Л. Пастер, А. Н. Бах, Г.Е. Бертран), водний режим (Г. Дютроше, Г. Де Фріз, Ю. Сакс), мінеральне живлення (Ю. Лібіх, Ж.Б. Бусенго, Г. Гельрігель, І. Кноп, С.Н. Виноградський, М.В. Бейєринк, Д.Н. Прянишников), транспорт речовин (В. Пфєффер, Е. Ф. Вотчал), ріст і розвиток (Ю. Сакс, А. С. Фамінцин, О. В. Баранецький, А. Ф. Баталін, Н. Ф. Леваковський, Г. Фехтинг, Г. Клебс), рухи (Т. Найт, Ю. Сакс, Ч. Дарвін, Ю. Візнер, В. А. Ротерт, В. Пфєффер), подразливість (Б. Сандерсон, Ч. Дарвін, Н. Ф. Леваковський), стійкість рослин (Д. І. Івановський, К. А. Тімірязєв, Г. Моліш).

Деякі розділи набули такого значення, що в перші десятиріччя перетворились на самостійні дисципліни з власними теоретичними основами та широким впровадженням у практику: 1902 р. – вірусологія, 1910 р. – агрохімія, 1930 р. – мікробіологія та біохімія [5, с. 18].

Однак, починаючи з 30-х і до 50-х років XX ст. дослідження фізіології рослинного організму були направлені на розвиток прикладних проблем фізіології, що спричинило важкий час для розвитку науки.

У другій половині XX ст. у фізіології рослин з'являється тенденція злиття в єдине ціле біохімії і молекулярної біології, біофізики і біологічного моделювання, цитології, анатомії і генетики рослин. У зв'язку з цим, разом із заглибленням досліджень на субклітинному і молекулярному рівнях, зростає інтерес до вивчення систем регуляції і механізмів, що забезпечують цілісність організму (А.Л. Курсанов, М. Х. Чайлахян) [6, С. 11].

Науковці отримують нові напрямки для досліджень: кисневий обмін і транспортування кисню (Б. Б. Вартапетян), цитокініни і роль їхньої регуляції метаболізму (О. М. Кулаєва), донорно-акцепторні системи рослин (А. Т. Мокроносів), організація рослинних мембран (Ю. Г. Молотковський), йонний гомеостаз рослинної клітини (Д. Б. Вахмістров), метаболізм рослинних ліпідів (А. Т. Верещагін) [5, с. 19].

Великі перспективи відкриває для фізіології та біохімії рослин нова галузь промисловості – біотехнологія. В інтенсивному сільському господарстві знаходять широке застосування теорія мінерального живлення і водного обміну, хімічні регулятори росту рослин, гербіциди і фунгіциди.

Період деякої самоізоляції фізіології рослин замінився модернізацією та інтеграцією її з іншими науками, почались впровадження в фізіологічний експеримент високочутливих методів біофізики, молекулярної та клітинної біології, що продовжується і тепер. Змінилася техніка фізіологічних експериментів, проводяться фундаментальні дослідження, на основі яких народжуються принципово нові біотехнології

застосування рослин. Настав новий етап розвитку фізіології рослин, який характеризується процесом асиміляції та інтеграції цієї наукою досягнень інших експериментальних біологічних наук.

В Україні в першій половині XIX ст., розпочався розвиток фізіології рослин із дослідження обміну речовин Н. Максимовичем-Амбодиком. З сер. XIX ст. осередками розвитку фізіології рослин в Україні були кафедри ботаніки при університетах, а також у вищих сільськогосподарських школах і на агрономічних науково-дослідних станціях. У цих установах в XIX — на поч. XX ст. працювали такі видатні фізіологи, як Й. Баранецький, К. Пурієвич, В. Залеський, Ф. Породько, Є. Вотчал.

Фундатором фізіології рослин в Україні був професор Київського університету Й. В. Баранецький (1843-1905 рр.). Його основні наукові праці присвячені проблемам росту, водного режиму та анатомії рослин. Вагомий внесок у розвиток фізіології рослин в Україні належить Є. П. Вотчалу (1864-1937 рр.). Це ґрунтовні праці, присвячені фізіології деревних рослин, руху соків у деревині, розподілу осмотичного тиску в стеблі сосни та смоловиділенню. Великою заслугою Є. П. Вотчала є створення відомої школи фізіології рослин (В. Р. Заленський, В. К. Заленський, В. В. Колдунов, І. М. Толмачов, А. С. Оканенко). Ним започатковано фізіологічно-екологічний напрямок досліджень з фотосинтезу: встановлена нерівномірність фотосинтезу протягом дня і наявність, так званої, депресії цього процесу в період найвищої інсоляції; досліджена динаміка накопичення і пересування цукрів в тканинах коренеплодів цукрового буряка [3, с. 6].

Одним з основоположників екологічної фізіології рослин став В. Р. Заленський (1875-1923 рр.), який відкрив залежність анатомічної будови листків та місця їхнього розташування на стеблі, яка пізніше отримала назву закону Заленського.

Світове визнання українській фізіології рослин принесли роботи М. Г. Холодного (1882-1953 рр.). З його іменем пов'язані фундаментальні і теоретичні розробки з проблем росту і розвитку рослин. М. Г. Холодний є одним із авторів загальноновизнаної гормональної теорії ростових явищ (теорія Холодного-Вента) [3, с. 6].

Вагоме значення у становленні фізіології рослин мають наукові праці О. В. Палладіна (1859-1922 рр.), присвячені вивченню процесів дихання рослин та участі в них ферментів. Він працював професором фізіології та анатомії рослин Харківського університету з 1889 р., був директором Нікітського ботанічного саду, читав лекції у Таврійському університеті.

Становленню фізіології рослин в Україні сприяли також роботи Н. Т. Гаморака (1892 – 1937 рр.), про наукову спадщину якого стло відомо лише в наш час. Він провів оригінальні дослідження продигового апарату й транспірації рослин, запропонував низку нових приладів та методів для фізіологічних досліджень.

Вперше в Україні П. А. Власюк застосував радіоізотопний метод. В його монографії «Биологические элементы в жизнедеятельности растений» (1969 р.) узагальнено дослідження, що стосуються ролі мікроелементів у живленні рослин. Глибокі теоретичні дослідження П. А. Власюка та його колег сприяли створенню способів та норм внесення мікроелементів як елементів живлення з метою отримання найбільшого ефекту від їх застосування [3].

Вивчалися процеси впливу фітогормонів на розвиток плодів О. Єврейським; стадійний розвиток рослин — Т. Лисенко, А. Сапегин, Н. Брагинець та ін.; вегетативне розмноження рослин — М. Любинський; корелятні зв'язки між надземними і підземними органами рослин залежно від умов оточення — А. Загородонець, К. Ситник й ін.; біосинтез обміну нуклеїнових кислот у вищих рослин у зв'язку з ростом — Г. Семененко.

Як самостійна біологічна проблема, розглядається алелопатія, що висвітлена в наукових працях академіка А. М. Гродзинського і приносить йому загальне визнання в світовій науці. Він стає основоположником сучасної алелопатії, яка є надзвичайно важливою для фізіології та біохімії рослин, геоботаніки, рослинництва, агротехніки багатьох культур. Цей напрямок успішно розвивають вчені Національного ботанічного саду ім. М. М. Гришка НАН України. Учений також започатковує низку нових наукових напрямів із використання рослин в ергономічних системах – фітодизайні, медицині, космічній біології.

Заслужують на увагу досягнення в галузі біофотохімії, спектроскопії, електронної мікроскопії та препаративної біохімії хлоропластів та їх фрагментів, які містять компоненти фотохімічних систем. Показана складність організації фотохімічних систем, висвітлена роль ліпідних компонентів в адаптаційних перебудовах структури хлоропластів залежно від умов існування рослин (Л. К. Островська, С. М. Кочубей, М. С. Гамаюнова, С. М. Мануїльська, Г. М. Яковенко, Т. О. Рейнгард, А. І. Ширяєв, А. М. Силаєва, М. Ю. Григора) [3].

З 1949 р. під керівництвом Ф. Л. Калініна розпочато вивчення хімічної регуляції росту та продуктивності рослин, вперше в Україні та СРСР започатковано дослідження культури рослин *in vitro* та використання її в фізіологічних дослідженнях. Досліджується молекулярний механізм фітогормонів [3, с. 10].

В 60-ті роки XX ст. розпочато дослідження взаємовідносин рослин і мікроорганізмів (С. Ф. Негруцький) та проблеми симбіотичної азотфіксації (А. В. Манорик, Ю. П. Старченков). Д. П. Проценко, М. О. Соловійова, І. Г. Шматько та ін. присвятили свої фундаментальні дослідження розкриттю природи фізіологічної стійкості рослин. За допомогою нових підходів та теоретичних концепцій, що базуються на сучасному розумінні молекулярної біології рослин, субклітинної організації адаптивних систем стало можливим значно поглибити пізнання в цій галузі [5, С. 24].

Новий біохімічний напрям у вивченні росту узагальнено в монографії «Фізіолого-біохімічні основи росту рослин» (О. Бойчук, Я. Дудинський, Л. Мусатенко, Р. Процко); проблему полярності в обміні речовин і розвитку рослин розробляє Г. Молотковський. Вплив променевого забруднення на метаболізм вивчають фізіологи Донецького ботанічного саду та науково-дослідні інститути у великих промислових осередках. Над вивченням особливостей пересування й відкладання речовин у запас та біохімії тканин провідних пучків і паренхіми працювали І. Вивалько, В. Лемпицька та ін.

На сучасному етапі в розробці проблем фізіології та біохімії рослин бере участь понад 50 науково-дослідних закладів і вузів України. Серед них: Інститут фізіології рослин і генетики, Інститут ботаніки ім. М. Г. Холодного, Національний ботанічний сад ім. М. М. Гришка НАН України та інші ботанічні сади, Інститут гідробіології, Інститут клітинної біології; кафедри фізіології рослин та ботаніки університетів, сільськогосподарських та педагогічних інститутів, а також низка лабораторій галузевих науково-дослідних закладів НААН України.

Для розвитку сучасної фізіології рослин велике значення має перемога матеріалістичного світогляду над ідеалізмом і реакцією в біології. Успіхи в розвитку фізіології рослин залежали від подолання метафізичного підходу до аналізу життєвих явищ і застосування єдино наукового методу пізнання оточуючого нас світу – матеріалістичної діалектики.

Кінцевою метою фізіології рослин, як теоретичної основи землеробства, є найбільш повне забезпечення людства продуктами харчування, сировиною і, навіть, киснем [4].

Інститут фізіології рослин і генетики НАН України як один з головних наукових закладів, визначає основні напрямки досліджень фізіології рослин за сформованими відділами [2]:

1. Дослідження росту і розвитку рослин.
2. Вивчення симбіотичної азотфіксації.
3. Дослідження фотосинтетичної активності рослин, що здійснюється за двома напрямками: фізіологія та екологія фотосинтезу; біохімія фотосинтезу.
4. Вивчення дії гербіцидів на фізіологічні процеси у рослин.
5. Дослідження генетичних основ гетерозису.
6. Робота в галузі генетичної інженерії.
7. Розвиток способів генетичного поліпшення рослин.

Отже, сучасні напрямки досліджень фізіології рослин в Україні охоплюють усі проблеми, вирішення яких від неї потребує суспільство, а особливо – споживацька сфера.

Зважаючи на зазначене вище, можна зробити такі **висновки**:

1) Витоки фізіології рослин походять від ботанічної науки, в складі якої вона почала зароджуватися. Численні дослідження на нагромадження даних спричинили розвиток фізіології рослин як науки про ґрунтове живлення.

2) Переломним періодом у формуванні фізіології рослин як науки є праця Ж. Сенеб'є 1880 р., в якій він вперше використовує термін «фізіологія рослин».

3) Численні дослідження зарубіжних та вітчизняних дослідників у цій галузі призводили до частішої зміни поглядів на певні фізіологічні процеси у рослинному організмі. Суперечності виникали навколо основних процесів: фотосинтезу, дихання, живлення, росту, розвитку тощо.

4) Значний внесок у розвиток фізіології рослин забезпечили дослідження українських вчених. Зокрема, розроблення гормональної теорії регуляції Холодного-Вента, схема алелопатії А. М. Гродзинського та інші вагомні відкриття стали важливим кроком у розвитку науки.

5) На сучасному етапі в розробці проблем фізіології та біохімії рослин бере участь понад 50 науково-дослідних закладів і вузів України. Однією із провідних дослідних установ сучасної фітофізіології в Україні є Інститут фізіології рослин та генетики НАН України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лебедева С. И. Физиология растений [Изд. 2] / С. И. Лебедева. – К.: Вища школа, 1972. – 415 с.: на укр. языке.
2. Моргун В. В. Досягнення інституту фізіології рослин і генетики НАН України [Текст]: до 65-ї річниці від дня заснування / В. В. Моргун // Физиология и биохимия культурных растений. – 2011. – №3: юбилейный вып.: 65 лет Ин-ту физиологии растений и генетики НАН Украины. – С. 187-211.
3. Моргун В. В. Історія розвитку фізіології рослин в Україні [Текст] / В. В. Моргун, В. К. Мусієнко, В. К. Яворська // Физиология растений в Україні на межі тисячоліть. – К.: Укр. фітосоціологічний центр, 2001. –Т.1. – С. 6-19.
4. Моргун В. В. Физиология растений в Україні на межі тисячоліть [Текст] / В. В. Моргун // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Сер. Біологія. –2002. – Вип. 3 (18): фізіологія рослин. – С. 3-16.
5. Мусієнко М. М. Физиология растений: підручник / М. М. Мусієнко. – К.: Либідь, 2005. – 808 с.
6. Полевой В. В. Физиология растений: Учеб. для биол. спец. вузов В. В. Полевой. – М.: Высшая школа, 1989. –464 с.: цв. ил.
7. Христова Т.С. Развитие физиологии растений в Украине (конец XVIII – начало XX ст.): монография / Т.С. Христова. – Мелітополь: Видавничий будинок ММД, 2010. – 176 с.

ТЕХНІКА

АНТОНЮК Ю.

Науковий керівник – асист. Фендьо О.

ЗАСТОСУВАННЯ СУПУТНИКОВИХ НАВІГАЦІЙНИХ СИСТЕМ ДЛЯ УПРАВЛІННЯ ТРАНСПОРТОМ НА ЛОГІСТИЧНИХ АВТОТРАНСПОРТНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

Автомобільний транспорт для більшості країн світу є основним видом внутрішнього транспорту, який забезпечує комерційні вантажоперевезення та пасажирські перевезення. В Україні за останні роки спостерігається зростання інтересу до автотранспортних перевезень, що значною мірою впливає на розвиток і функціонування економіки та соціальної інфраструктури країни. З огляду на це, зростає необхідність ефективного управління транспортом, з метою надання споживачам якісних транспортних послуг, знаходження нових ринкових ніш, зменшення витрат на перевезення товарів та пасажирів, гарантування безпеки на всіх видах автотранспортних засобів.

Збільшення кількості перевезень, як вантажних, так і пасажирських, вимагає в режимі реального часу детального моніторингу та контролю за переміщенням автотранспорту. З цією метою сучасні логістичні підприємства широко впроваджують автоматизовані системи управління (АСУ) автотранспортом, які розширюють можливості для планування їх діяльності. Ефективність роботи таких підприємств значною мірою залежить від своєчасності, повноти, точності та достовірності інформації, отриманої від транспортних засобів, які перебувають на маршруті [1]. Затримка в поступленні інформації призводить до втрати основної її властивості – цінності. Неналежа реєстрація, збір та передача даних від транспортних засобів до диспетчерських пунктів спричиняє збій у роботі цілого автотранспортного підприємства (АТП). В кінцевому результаті невідворотно виникають труднощі з прийняттям ефективного управлінського рішення стосовно регулювання процесу перевезень та найбільш повного використання матеріальних і трудових ресурсів АТП.

Сучасні АСУ на транспорті широко використовують дані супутникових системи навігації та засобів радіозв'язку і телекомунікації. Це дає можливість в режимі он-лайн отримувати точну та достовірну інформацію про місце перебування та швидкість переміщення автотранспорту, реальну ситуацію на дорогах. Застосування супутникових радіонавігаційних систем типу GPS "NAVSTAR" та "ГЛОНАСС" дозволяє суттєво покращити якість управління автопарком, а також підвищує безпеку експлуатації транспортно-логістичного комплексу. З впровадженням навігаційного обладнання на транспорті, АТП отримали можливість звіряти маршрутні листи водіїв з реальним маршрутом, відображеним на географічній карті, або з повним списком пройдених рейсів. Використання спеціалізованого програмного забезпечення, наприклад СКАУТ або АВТОСКАН, дозволяє встановити нецільове використання автотранспорту, який належить підприємствам, зокрема, відхилення від маршруту, зупинку на маршруті, використання службового транспорту в особистих цілях або крадіжку пального [2].

Супутникові радіонавігаційні системи – це всепогодні системи космічного базування, які дозволяють у глобальних масштабах визначати поточні координати місця розташування рухомих об'єктів, їхню швидкість, а також здійснювати точну координацію часу [2]. Відповідно до концепції ІСАО супутникові навігаційні системи найближчим часом стануть поширеним засобом навігації.

Розглянемо коротко історію розвитку та принцип роботи двох найбільш поширених супутникових систем навігації – GPS "NAVSTAR", розроблену на замовлення Міністерства оборони США, та "ГЛОНАСС", розроблену на замовлення Міністерства оборони СРСР. Докладно ці супутникові системи представлені в роботах [3...6].

Відмітимо лише, що розробки системи NAVSTAR (NAVigation Satellites providing Time And Range – навігаційні супутники, що забезпечують виміри часу та відстані) розпочалися в США у 1973 році. В період з 1978 по 1985 роки відбувся запуск 11-ти супутників, а вже в липні 1995 року на орбіті Землі перебувало 24 супутники, які в повній мірі забезпечували працездатність навігаційної системи GPS [7]. На сьогоднішній день у космічний простір виведено 32 супутники, що обумовлено періодичним відключенням окремих апаратів для планової діагностики. Висота орбіти кожного супутника становить 20 180 км, маса космічного апарату складає 1055 кг.

Система "ГЛОНАСС" (Глобальна Навігаційна Супутникова Система) розпочала свою роботу із запуску в 1982 році першого супутника [7]. У грудні 1995 року кількість супутників, що були виведені на орбіту нашої планети, також становила 24, як і в американських розробників. Висота орбіти кожного супутника становить 19 130 км, маса космічного апарату складає 1450 кг.

Супутникові системи навігації (як радянська, так і американська) розроблялися на замовлення Міністерства оборони, але з часом були інтегровані для цивільних споживачів. Основними функціональними частинами обох систем є [2]:

космічний сегмент, в який входить орбітальна група супутників і який призначений для розрахунку орбіти і запуску супутника;

сегмент управління, що представляє собою наземний комплекс управління супутниками і який визначає спектр частоти супутника, здійснює оцінку впливу відстані на організацію і підтримання зв'язку, визначає джерела похибки сигналу;

сегмент споживачів, представлений апаратурою користувачів системи, типами антен, схемами доступу до каналів супутника та ін.

Супутникову радіонавігаційну систему можна розглядати як високотехнологічну інформаційну систему, яка крім трьох вище перелічених сегментів, може включати також сегменти космічних та наземних функціональних доповнень (рис. 1) [4]. Ці сегменти представляють собою апаратно-програмні комплекси, призначені для забезпечення точності навігаційних визначень, цілісності, безперервності та експлуатаційної готовності системи.

Рисунок 1 – Організація супутникової радіонавігаційної системи [4]

Принцип роботи супутникових навігаційних систем полягає в тому, що навігаційні супутники постійно випромінюють спеціальні електромагнітні сигнали. Апаратура споживачів, яка знаходиться на автотранспортних засобах на поверхні Землі, приймає ці сигнали і після спеціальної обробки виробляє дані про місце розташування та швидкість транспорту. Завдяки достатній кількості навігаційних супутників та спеціальних параметрів радіосигналу апаратура споживача може в будь-який час, при будь-яких погодних умовах приймати супутникові сигнали.

У вищесказаному споживачі можуть використовувати систему супутникової навігації для свого місцезнаходження на електронній карті; мають можливість прокладати маршрути з урахуванням дорожніх знаків, дозволених поворотів і навіть заторів; шукати на карті конкретні будинки і вулиці, визначні пам'ятки, кафе, лікарні, автозаправки і інші об'єкти інфраструктури.

Для отримання інформації в пункті спостереження за автотранспортом використовують автомобільні GPS-трекери, що приєднуються до бортової системи. Використання GPS-трекерів дозволяє будувати диспетчерські системи спостереження та управління рухом, системи GPS моніторингу транспорту [8]:

- Геодезія: за допомогою GPS визначаються точні координати точок і межі земельних ділянок.
- Картографія: GPS використовується в цивільній і військовій картографії.
- Навігація: із застосуванням GPS здійснюється як морська, так і дорожня навігація.
- Супутниковий моніторинг транспорту: за допомогою GPS на диспетчерському пункті ведеться спостереження за маршрутом руху, швидкістю та іншими параметрами транспорту.
  - Переваги використання систем супутникового моніторингу транспорту:
    - скорочення пробігу автотранспорту: відбувається за рахунок оптимізації маршрутів, переміщення та перенаправлення потоку транспорту залежно від поточної обстановки на дорозі;
    - виключення "людського фактору": система контролю за автотранспортом унеможливує його нецільове використання в особистих потребах або для здійснення незапланованих рейсів;
    - підвищення ефективності використання транспорту: грамотна автоматизована диспетчеризація, з контролем в режимі реального часу, дає можливість знизити час простою транспорту та підвищити ступінь його завантаження;
    - поліпшення якості обслуговування пасажирів: ефективне управління, що ґрунтується на

постійному контролю, дозволяє збільшити швидкість обслуговування пасажирських перевезень, кваліфіковано вирішувати спірні ситуації.

зменшення витрат на закупівлю палива на 20-30%.

За останні роки технологія супутникової навігації для різних видів транспорту відмітилася значним зростанням попиту. На сьогоднішній день на автомобільному транспорті широко використовують систему супутникового моніторингу GPS, оскільки автомобільні навігатори, крім GPS карт, виводять усі дані про експлуатацію автомобіля. Завдяки широким функціональним можливостям систем супутникової навігації транспорту, користувачі маючи доступ до мережі Інтернет, відстежують в режимі реального часу рух транспортних одиниць, формують статистичні звіти, складають карти місцевості та ін. З огляду на вищесказане, подальша розробка та дослідження можливостей супутникових навігаційних систем є перспективним напрямком, що дозволить покращити якість транспортних послуг окремих АТП та галузі транспорту в цілому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Николаев А. Б. Автоматизированные системы обработки информации и управления на автомобильном транспорте: Учебник для сред. проф. образования / А. Б. Николаев, С. В. Алексахин, И. А. Кузнецов, В. Ю. Строганов. – М.: Издательский центр “Академия”, 2003. – 224 с.
2. Аулін В. В. Методичні вказівки до лабораторних робіт з курсу «Інформаційні технології на автомобільному транспорті» / В. В. Аулін, Т. М. Замота, Р. В. Зорін. – Луганськ: СТУ ім. В. Даля, 2011. – 48 с.
3. Яценко В. С. Основы спутниковой навигации. Системы GPS NAVSTAR и ГЛОНАСС. - М.: Горячая линия – Телеком, 2009.
4. Соловьев Ю. А. Системы спутниковой навигации / Ю. А. Соловьев. – М.: Эко–Трендз, 2009. – 270 с.
5. Харисова В. Н. Глобальная спутниковая радионавигационная система ГЛОНАСС. / Под ред. В. Н. Харисова, А. И. Перова, В. А. Болдина. – М.: ИПРЖР, 1988. – 400 с.
6. Стаття “Запуски ГЛОНАСС” електронний ресурс. [Режим доступу]: <http://ru.wikipedia.org/>.
7. Кузавков В. В. Застосування супутникових систем навігації / Збірник наукових праць ВІТІ НТУУ „КПІ”, 2012. – № 2. – С. 44–49.
8. Вікіпедія. Електронний ресурс. [Режим доступу]: <https://uk.wikipedia.org/wiki/GPS-трекер>.

Кудла В.

Науковий керівник – доц. Павх І.І.

ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ СИСТЕМИ ЖИВЛЕННЯ ІНЖЕКТОРНИХ ДВИГУНІВ

У нашій країні експлуатується багато автомобілів іноземного виробництва із системою впорскування палива (інжектором). Застосування карбюраторів з електронним керуванням сумішоутворення дає змогу підтримувати оптимальний склад паливно-повітряної суміші й оптимальне наповнення циліндрів на різних режимах роботи двигуна; збільшити паливну економічність і зменшити вміст шкідливих сполук у відпрацьованих газах; підвищити надійність системи живлення, а також полегшити обслуговування і діагностику.

Проте будь-якому карбюратору властивий елемент "стихійності" в сумішоутворенні. Крім того, ця система живлення має межу "приспосовання" до режимів роботи двигуна.

Система впорскування палива дає змогу оптимізувати процес сумішоутворення, тобто впорскування може здійснюватися більш оптимально за місцем, часом і потрібною кількістю палива.

Знаючи позитивні сторони використання інжекторних двигунів хотілося б ознайомити учнів професійно-технічних училищ з цими перевагами і з особливостями будови і ремонту інжекторів.

Система впорскування палива встановлюється на всі сучасні автомобілі. Дана система витісняє карбюраторну систему за рахунок ряду переваг. На відміну від карбюратора, в інжекторній системі впорскування подачі палива в циліндри двигуна здійснюється за рахунок форсунок, які керуються електронним блоком управління. Завдяки цьому, змінити параметри можна буквально за лічені секунди. Саме тому, шляхом доробок і перепрограмування електронного блоку управління, система впорскування палива може встановлюватися на будь-який сучасний двигун.

Переваги інжекторної системи впорскування палива. У порівнянні з карбюраторною, інжекторна система впорскування палива має ряд незаперечних переваг. По-перше, завдяки "розумній електроніці", досягається точне дозування суміші, яка дуже близька по складу з стехіометричною. Через це, забезпечуються найкращі динамічні показники, що позитивно позначається на показниках потужності автомобіля, а також впливає на зниження споживання бензину. По-друге, електронна система впорскування сприяють підтримці строгих екологічних норм з викидів шкідливих речовин в атмосферу. Адже саме через дотримання сучасних норм екологічності, всі сучасні виробники автомобілів відмовилися від карбюраторів на користь електроніки.

Недоліки інжекторної системи впорскування палива. Не варто забувати, що система впорскування палива має також і недоліки. Серед них можна відзначити: високі вимоги до заправки

палива (майже всі сучасні інжекторні двигуни "їздять" на бензині марок AI-92 і AI-95), а також велика вартість ремонтних робіт, які можна проводити лише при наявності дорогого спеціалізованого обладнання (в гаражі не відремонтуєш) [6].

Система розподіленого вприскування K-Jetronic є механічною системою безперервного вприскування палива. Система вприскування K-Jetronic має досить складний пристрій і включає дросельну заслінку, витратомір повітря, дозатор-розподільник палива, регулятор тиску живлення, регулятор керуючого тиску, форсунки вприскування, пускову форсунку, термореле, а також клапан додаткового повітря.

Дросель призначений для регулювання обсягу надходження повітря. Заслінка має механічний привід від педалі газу. Регулятор потоку повітря забезпечує вимірювання об'єму повітря за рахунок пропорційного переміщення напірного диска. Напірний диск з'єднаний з плунжером дозатора-розподільника за допомогою важелів. При відкритті дросельної заслінки у впускний колектор надходить більший об'єм повітря, який переміщує напірний диск витратоміра. Напірний диск кріпиться на важелі. На осі важеля закріплені інший важіль з роликком і регулювальним гвинтом. Ролик упирається в нижній кінець плунжера дозатора-розподільника.

Дозатор-розподільник призначений для розподілу палива по форсунках циліндрів на усіх режимах роботи двигуна. Розподіл палива здійснюється за рахунок переміщення плунжера. Знизу на плунжер впливає важіль напірного диску, зверху - керуючий тиск, який створює регулятор керуючого тиску. Узгоджене переміщення плунжера і напірного диска забезпечує стехіометричне співвідношення повітря і бензину в паливно-повітряній суміші.

Регулятор тиску живлення підтримує однаковий за величиною тиск палива в системі.

Регулятор керуючого тиску створює підірний тиск на верхньому кінці плунжера, за рахунок чого досягається збагачення або збіднення паливно-повітряної суміші. Це необхідно при певних режимах роботи двигуна, в т.ч. при холодному пуску, прогріві на холостому ході, а також при максимальному навантаженні.

Форсунки вприскування забезпечують безперервне вприскування палива під тиском.

Для забезпечення запуску двигуна при температурі нижче 10 ° С в системі K-Jetronic застосовується пускова форсунка і клапан додаткового повітря.

Пускова форсунка здійснює при запуску і прогріванні двигуна вприскування у впускний колектор додаткової кількості палива. Робота пускової форсунки здійснюється під управлінням термореле.

Термореле встановлюється в блоці циліндрів двигуна, де відстежує температуру охолоджуючої рідини. При запуску двигуна термореле включає пускову форсунку. При досягненні охолоджуючої рідини певної температури пускова форсунка відключається.

Клапан додаткового повітря забезпечує додаткову порцію повітря при запуску двигуна в обхід дросельної заслінки. У вихідному положенні клапан відкритий. У міру прогріву двигуна клапан закривається (переміщається біметалева пластина з діафрагмою клапана) [1-4].

Холостий хід двигуна регулюється двома гвинтами:

- кількості суміші, що встановлює частоту обертання колінчастого вала двигуна на холостому ході;
- якості суміші, що визначає вміст чадного газу у відпрацьованих газах.

Регулювання холостого ходу спочатку виконується заводом-виробником.

Принцип дії системи K-Jetronic

При натисканні педалі газу відкривається дросельна заслінка. Повітря проходить через неї і переміщує напірний диск витратоміра повітря. Рух диска через важелі передається на поршень дозатора-розподільника.

Паливна система подає бензин до дозатора-розподільника, від якого плунжер нагнітає паливо до форсунок вприскування. Форсунки безперервно вприскують паливо у впускний колектор двигуна. Там воно змішується з повітрям і утворюється паливно-повітряна суміш. При відкритті впускних клапанів паливно-повітряна суміш надходить в камери згорання двигуна.

Кількість палива, що надходить до форсунок визначається положенням дросельної заслінки. Чим більше відкрита дросельна заслінка, тим більше повітря проходить через впускний колектор і тим більше палива подається до форсунок. Залежно від режимів роботи двигуна обсяг палива, що вприскується регулюється керуючим тиском.

Для збільшення обертів під час пуску двигуна і роботи на холостому ході у впускний колектор подається додаткова порція повітря через клапан додаткової подачі повітря і додаткова порція палива пусковою форсункою [5].

Завдяки відсутності додаткового опору потоків повітря на впуску у вигляді карбюратора з дифузором, а також, більш високому коефіцієнту наповнення циліндрів, можна дістати вищу літрову потужність двигуна.

Вприскування дає змогу використовувати більше перекриття клапанів для кращого продування камери згорання чистим повітрям, а не сумішшю. Внаслідок кращого продування й більшої рівномірності складу суміші в циліндрах знижується температура стінок циліндрів, днища поршнів і впускних клапанів, що в свою чергу, дає змогу зменшити потрібне октанове число на 2 - 3 од., тобто підвищити ступінь стискання без загрози детонації. Крім того, знижується утворення оксидів азоту під час згорання палива, поліпшуються умови мащення дзеркала циліндра.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боровських Ю.І., Буральов Ю.В., Морозов К.А. Будова автомобіля. – К.: Вища шк., 1991. – 304 с.

2. Кисляков В.Ф. Будова і експлуатація автомобіля: Підручник. – К.: Либідь, 1999. – 400 с.
3. Коновалок Д. М., Ковальчук Р. М. Деталі машин: Підручник. -Вид. 2-ге. -К.: Кондор, 2004. -584 5BN 966-7982-22-X
4. Михайловський Е.В., Серебряков К.Б., Тур Е.Я. Устройства автомобилей. – М.: Машиностроение, 1981. – 344 с..
5. Система распределенного впрыска K-Jetronic [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://systemsauto.ru/feeding/k_jetronic.html – Назва з титул. Екрана.
6. Инжекторна система впорскування палива [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ncpn.net.ua/inzhektor.html> – Назва з титул. Екрана.

ПЕТРУШЕНКО В.

Науковий керівник – доц. ПАВХ І.І

ОСОБЛИВОСТІ РЕМОНТУ ДЕЯКИХ ВУЗЛІВ ЗАДНЬОЇ ПІДВІСКИ АВТОМОБІЛЯ «ЛАНОС»

Послідовність проведення контрольних замірів та обмірювань.

Перевірка амортизаторів.

Для визначення працездатності амортизатора слід перевіряти на динамометричному стенді його робочу діаграму.

Крива діаграми (рис. 1) повинна бути плавною, а в точках переходу (від ходу віддачі до ходу стиснення) без ділянок, паралельних нульовій лінії.

Оцінка результатів на діаграмі. Точка опору ходу віддачі при масштабі 47 Н (4,8 кгс) на 1 мм повинна знаходитися від нульової лінії на відстані А, що дорівнює 23,5 - 30,5 мм для задніх амортизаторів.

Найвища точка кривої ходу стиску при тому ж масштабі повинна перебувати від нульової лінії на відстані В, що дорівнює 3,5 - 6,5 мм для передніх і задніх амортизаторів.

Контрольні значення ординат на діаграмах задніх амортизаторів задані для холодних амортизаторів при температурі амортизаторної рідини 20 ± 5 °С.

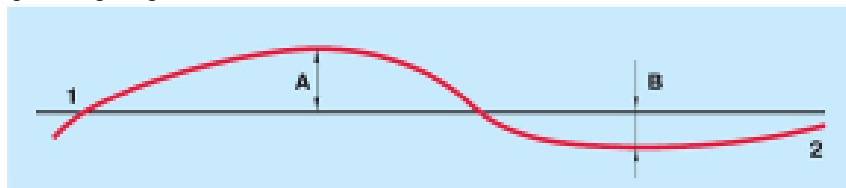

Рис. 1. Робоча діаграма амортизатора:

1 - зусилля при ході віддачі; 2 - зусилля при ході стиснення

Встановлюємо амортизатор в порядку, зворотному зняттю. Гайку верхнього і болт нижнього кріплень амортизатора остаточно затягується на автомобілі, що стоїть на землі. Затягуємо болт нижнього кріплення амортизатора до балки моментом 70 Н·м, гайку верхнього кріплення амортизатора затягуємо до виступання хвостовика штока на 9 мм, вимірюючи виступання штангенциркулем або лінійкою.

Перевірка пружин

По довжині під навантаженням 2990 Н (305 кгс) пружини поділяються на два класи: А - довжина більше 273 мм і В - довжина дорівнює або менше 273 мм. Пружини класу А маркуються жовтою фарбою на зовнішній стороні витків, а класу В – зеленою (Рис. 2).

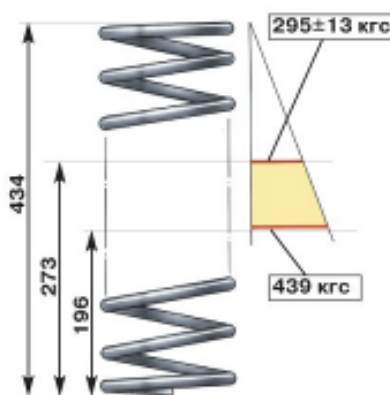

Рис. 2. Основні дані для перевірки пружини задньої підвіски

Регулювання колісних вальниць.

Затягування гайки осі колісної вальниці до величини 20 Н·м, повертаючи колесо вперед руками для того, щоб повністю посадити вальницю. Потім відпускаємо гайку осі колісної вальниці на 180°. І

ТЕХНІКА

знову затягуємо гайку осі колісної вальниці до величини 1 Н·м. Вимірюємо кінцевий зазор. При правильному регулюванні він повинен бути в межах від 0,03 мм до 0,13 мм.

Перевірка і регулювання кутів установки коліс.

Перевірка і регулювання кутів установки коліс необхідні для забезпечення гарної стійкості і керуваності автомобіля, а також рівномірного зносу шин при експлуатації. Перевірку та регулювання кутів установки коліс виконують на спеціальних стендах за інструкціями з їх експлуатації.

Регулювання кута розвалу і сходження задніх коліс конструкцією автомобіля не передбачена. Невідповідність дійсних значень, заміряних на автомобілі, контрольним значенням, обумовлено зносом і деформацією деталей підвіски або деформацією кузова. При виявленні відхилень в параметрах задньої підвіски, викликаних деформацією її елементів і кузова, треба знайти причину виникнення відхилень і усунути її заміною деталей, що вийшли з ладу.

Заміна або ремонт деталей підвіски може спричинити за собою зміну кутів установки коліс, тому перевірка кутів установки коліс обов'язкова.

Кути установки задніх коліс:

кут розвалу..... $1^{\circ} 30' \pm 20'$

кут сходження..... $10' \pm 10'$

Послідовність демонтажу та визначення дефектів.

Заміна амортизатора задньої підвіски.

Послідовність проведення заміни:

Перед тим як підняти задню частину автомобіля, вмикаємо 1-шу передачу і встановлюємо упори під передні колеса. Піднявши задню частину, встановлюємо надійні опори поруч із домкратом. Під балку задньої підвіски встановлювати опори не можна, так як підвіска повинна бути розвантажена.

Амортизатори (лівий і правий) замінюємо парами.

1. Відкриваємо багажник.

2. Стискаємо фіксатор і відкриваємо кришку для доступу до верхньої опори амортизатора.

3. Відгвинчуємо гайку кріплення штока амортизатора, утримуючи шток від повертання другим ключем.

4. Знімаємо шайбу...

5. ... і верхню гумову подушку.

6. Відкручуємо болт нижнього кріплення амортизатора...

7. ... і витягуємо його з вушок амортизатора і кронштейна.

ТЕХНІКА

 <p>8. Викруткою витягуємо провину амортизатора з кронштейна...</p>	 <p>9. ... і знімаємо амортизатор з автомобіля.</p>
 <p>10. Знімаємо з штока амортизатора нижню гумову подушку в зборі з розпорною втулкою і шайбу.</p>	 <p>11. Виймаємо розпірну втулку з подушки.</p>

12. Встановлюємо амортизатор вертикально і кілька разів до упору опускаємо і піднімаємо шток амортизатора. Переконаємося в тому, що шток переміщується без провалів, заїдань і стуків. В іншому випадку замінюємо амортизатор. Крім того, замінюємо амортизатор при виявленні потьоків рідини (допускається незначне запотівання у верхній частині корпусу) і при пошкодженні різьблення у верхній частині штока.

13. Встановлюємо амортизатор в порядку, зворотному зняттю. Гайку верхнього і болт нижнього кріплення амортизатора остаточно затягуємо на автомобілі, що стоїть на землі. Опустивши автомобіль на землю, кілька разів сильно гойдаємо його. Затягуємо болт нижнього кріплення амортизатора до балки моментом 70 Н·м, гайку верхнього кріплення амортизатора затягуємо до виступання хвостовика штока на 9 мм, вимірюючи виступ штангенциркулем або лінійкою.

Заміна пружини задньої підвіски.

Замінюємо пружину при механічному пошкодженні або значному осаді. Ознаки осадку:

- погіршення плавності ходу, часті «пробой» підвіски;
- видимий перекіс задньої частини автомобіля або значна різниця по висоті передньої і задньої частин, що виникли в процесі експлуатації;
- сильно виражені сліди зіткнення витків пружини.

Послідовність виконання:

1. Якщо замінюємо пружину на підйомнику, то встановлюємо під балку заднього моста опори і опускаємо автомобіль, злегка навантаживши підвіску. При роботі на оглядовій ямі ця операція не потрібна.

2. Викручуємо болт кріплення амортизатора до кронштейна балки задньої підвіски, виймаємо болт і відводимо амортизатор в бік, щоб він не заважав працювати.

3. Піднімаємо автомобіль, щоб розвантажити пружину, і знімаємо пружину 1 і верхню прокладку 2. Як правило, довжини гальмівного шланга 3 достатньо, щоб він не натягнувся, але якщо шланг натягується, від'єдуємо його на час заміни пружини, щоб не пошкодити.

 <p>4. Знімаємо нижню прокладку пружини з майданчика на балці задньої підвіски.</p>	 <p>5. Встановлюємо пружину з прокладками на автомобіль у порядку, зворотному зняттю.</p>
--	---

ЛІТЕРАТУРА

1. Канарчук В.Є. Основи технічного обслуговування і ремонту автомобілів. підручник, Кн-1. Теоретичні основи. Технологія. / Канарчук В.Є., Дигирець А.Д. – К: Вища школа, 1994.
2. Кисляков В.Ф. Будова і експлуатація автомобіля: підручник / Кисляков В.Ф. – К.: Либідь, 1999. – 400 с.
3. Лудченко О.А. Технічне обслуговування і ремонт автомобілів: підручник / Лудченко О.А. – К.: Знання, 2003.

РОЗВИТОК ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ СТУДЕНТІВ ВНЗ ШЛЯХОМ ОВОЛОДІННЯ ОСНОВ КОМБІНАТОРИКИ

Мета статті: розкрити значення основ комбінаторики, які суттєво впливають на розвиток творчих здібностей студентів.

Комбінаторика – це прийоми знаходження різних з'єднань (комбінацій), перестановок, сполучень, розміщень даних елементів в певному порядку (Рис.1).

В останні роки комбінаторика переживає період активного розвитку, пов'язаного з підвищенням інтересу до проблем дискретної математики, застосуванням комбінаторних методів в будівництві, архітектурі, художньому конструюванні, суднобудуванні. Представникам різноманітних спеціальностей приходится вирішувати питання, пов'язані з розглядом тих чи інших комбінацій із даної безлічі елементів: завідувачу навчальної частини будь-якого навчального закладу, потрібно скласти розклад уроків, агроному – розмістити посіви сільськогосподарських культур на кількох полях, архітектору – спланувати новий мікрорайон, щоб він був в перспективі розвитку функціонально виправданим та ін [5].

Комбінаторні методи використовуються також для вирішення транспортних задач (складання розкладу), для планування виробничих завдань і реалізації продукції, складанні і декодуванні шифрів і для рішення інших проблем теорії інформації.

Охопити подібне вчення в цілому дуже важко. Об'єднання аналітичної і графічної сторін основ комбінаторики, також представляє важке своєрідне завдання.

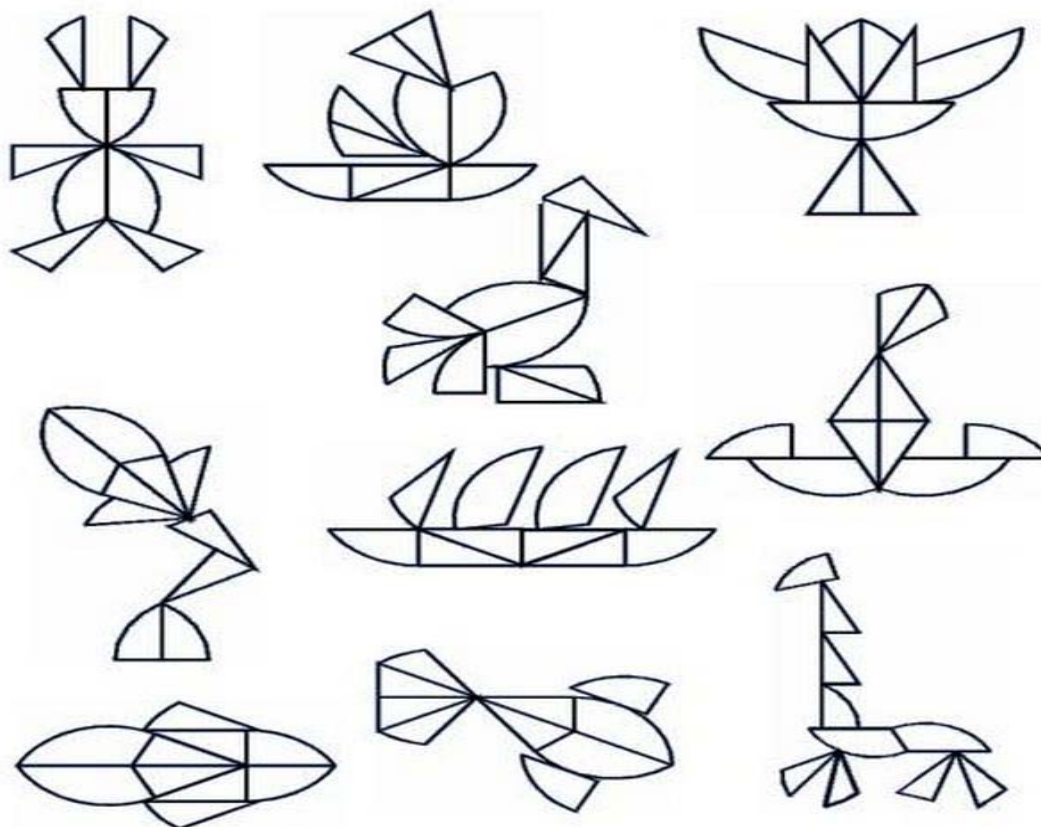
Комбінаторні початки в мисленні людини мають глибоке коріння. В різні часи, в залежності від рівня розвитку науки і техніки, потреб суспільства в різних галузях виробництва, по-різному вирішувались питання комбінаторики. Раніше інших, комбінаторний підхід проявлявся в будівельній справі і пройшовши через століття, сформувався в метод модульного проектування, який застосовувався як при будівництві найпростішого житла, так і в створенні культових будівель.

Правильні геометричні фігури ще в давнину привертати увагу математиків, астрономів, художників. Для деякого з них ці фігури були оточені містичним ореолом і мали зв'язок з таємницями створення всесвіту. Так, відомий німецький астроном Іоганн Кеплер припустив, що побудова Сонячної системи можна пояснити на основі геометричної схеми, яка представляє собою послідовно вписані одне в одного наступні фігури: сферу куб, сферу тетраедр, сферу додекаедр, сферу ікосаедр, сферу октаедр. Співвідношення радіусів сфер по підрахунках Кеплера, добре узгоджувалися з відношеннями радіусів орбіт Сатурна, Юпітера, Меркурія, Марсу, Землі, Венери (в ті часи було відомо лише шість планет). Але подальші спостереження і розрахунки показали помилковість цього припущення [1].

Виробництво ставить перед художником-конструктором безліч проблем, стимулює його пізнавальну активність, заставляє розширяти знання, вдосконалювати вміння та навички.

Комбінаторика визначає майбутню діяльність художника конструктора і архітектора, дозволяє передбачити шляхи рішення конструкторських задач і можливі результати, має суттєве значення для прогнозування [4].

Основними задачами художника-конструктора в наш час є збір інформації, її обробка і прийняття рішення. В умовах сучасного науково-технічного прогресу відбувається швидка зміна технічного обладнання виробництва, оновлення технологічних процесів. Все це потребує від художника-конструктора оперативності, швидкості ситуаційного мислення, з'єднання соціальних знань з загальною культурою, вільної орієнтації в технологічному процесі, вміння швидкого переходу від застарілої технології до нової, більш прогресивної. Витоки комбінаторних ідей різноманітні і область їх застосування постійно розширяється. Будь-яка галузь науки, будь-яка практична діяльність живе, поки в ній є невирішені проблеми, поки вона змушена шукати методи їх дослідження, поки в ній відкриваються нові перспективи для подальшого розвитку. Наука втратила б свою цінність для суспільства без постійного оновлення, без прагнення до вдосконалення, без неперервної зміни ідеалів і уточнення наукових понять. Великий математик Давид Гільберт (1862-1948) так охарактеризував динаміку розвитку наукового пізнання: "... Розвиток науки протікає безперервно. Ми знаємо, що кожний вік має свої проблеми, які наступна епоха або вирішує, або відсуває в сторону, як безплідні, щоб замінити їх новими... Всяка наукова область життєздатна, поки в ній надлишок нових проблем. Недостаток нових проблем означає відмирання або припинення самостійного розвитку... Сила дослідника пізнається в рішенні проблем: він знаходить нові методи, нові точки бачення, він відкриває більш широкі і вільні горизонти" [2].

Рис.1. Приклад художньої комбінаторики.

Нове затверджується, долаючи інерцію мислення. Нерідко те, що одному поколінню здається надміру абстрактним, наступне покоління сприймає зовсім вільно, як само-собою зрозуміле і абсолютно необхідне [3].

Комбінаторику вже зараз широко використовують при рішенні багатьох актуальних задач, і можна з впевненістю прогнозувати подальші розширення і заглиблення її впливу на різні області теоретичної і практичної діяльності.

Вивчення основ комбінаторики безумовно є важливим завданням, яке повинен реалізовувати кожний навчальний заклад. Для того, щоб студенти творчо розвивались, потрібно приділяти більшу увагу вивченню ними прийомів і законів комбінаторики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Методика трудового навчання : проектно-технологічний підхід : навч. посіб. / [Бербец В.В., Дубова Н.В., Коберник О.М. та ін.]; за заг. ред. О. М. Коберника, В.К. Сидоренка. – Умань : СПД Жовтий, 2008. – 216 с.
2. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Трудове навчання / В. К. Сидоренко, Н. І. Боринець, В. Д. Боровик та ін. – К. : ВД «Освіта», 2013. – 287 с.
3. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии: учеб. пособие. / Г.К. Селевко. – М.: Народное образование, 1998. - 256 с.
4. Полетаев А. На орбите / А. Полетаев. – Режим доступа : <http://www.mastercity.ru>
5. Художня комбінаторика. – Режим доступу : <http://www.disted.edu.vn.ua>

Дзудзило С.

Науковий керівник - доц. Мамус Г. М.

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ БЕЗПЕЧНОСТІ ТЕКСТИЛЬНИХ МАТЕРІАЛІВ

Традиційно з давніх-давен в Україні використовують текстильні матеріали. Змінюються модні тенденції, проте текстиль є незамінним для пошиття одягу різного асортименту, виготовлення головних уборів, деталей взуття. Для сучасного художнього оформлення приміщень важливе значення мають декоративні серветки, рушники, панно, картини, скатертини, покривала, подушки, оздоблення меблів тощо. Залежно від цільового призначення інтер'єрний текстиль використовують для створення виробів білизняного постільного та столового призначення, для оздоблення вікон і дверей, для оббивання меблів, покриття стін, виготовлення аксесуарів приміщення. Знаючи закони та правила композиції, особливості

художнього оформлення різних видів виробів відповідно до вимог сучасних стилів, можна створити комфорт та затишок в інтер'єрі, виготовити якісний одяг. Проте важливою є проблема безпечності текстильних матеріалів. Для її успішного вирішення потрібні скоординовані зусилля фахівців різного профілю - біологів, екологів, хіміків, технологів, матеріалознавців, дизайнерів, економістів та інших.

За результатами аналізу літературних джерел [2; 3; 4; 5] не вирішеною на даний час в Україні залишається проблема виробництва та розширення споживання екологічно безпечного одягу та іншої текстильної продукції, отриманої на основі використання власних сировинних ресурсів рослинного походження.

Мета статті: проаналізувати проблеми виробництва та використання текстильних матеріалів для виготовлення виробів одягового та інтер'єрного призначення.

У багатьох економічно розвинутих країнах Європи, Америки та Азії в останні десятиріччя чітко визначилася тенденція збільшення обсягів виробництва та розширення асортименту різних за призначенням груп еколого безпечних товарів. Це стосується, в першу чергу, різноманітних видів харчових продуктів, товарів текстильної, взуттєвої, меблевої та інших галузей легкої промисловості. Так, наприклад, в Європі діє Міжнародна Асоціація дослідження і випробувань в галузі екології текстилю (БКО-ТЕКС), в яку входять 12 країн (Німеччина, Австрія, Італія, Швейцарія, Франція, Бельгія, Великобританія, Іспанія, Скандинавські країни, Голландія). Вона займається дослідженням і розробкою вимог безпечності текстильних матеріалів та виробів з них. Однак виробництво та споживання в нашій країні екологічно безпечних текстильних виробів, на даний час поки суттєво відстає від показників, характерних для аналогічних досягнень розвинутих країн [1, с. 170; 2, с. 133].

В Україні сконцентровані значні виробничі потужності та наявні досвід і можливості розгортання масштабного текстильного виробництва на основі використання власних екологобезпечних сировинних ресурсів. З іншого боку, спостерігається тенденція поступового зростання попиту на екологічно безпечну текстильну продукцію.

Асортимент екотекстилю в першу чергу, визначається не тільки характером попиту, але й рівнем екологічної безпечності основних видів текстильної сировини-волокон, пряжі, ниток, барвників, апретів, текстильнодопоміжних речовин тощо. Саме від економічно та екологічно обґрунтованого вибору названих складових кожного виду екотекстилю залежить рівень його екологічної безпечності [1, с.172; 4, с.115].

При виборі сфери застосування у йду текстильної сировини слід враховувати не тільки конкретне цільове призначення екологобезпечного матеріалу чи виробу, але й рівень екологічності технології її виробництва та застосування.

До еколого безпечних текстильних матеріалів і виробів різного цільового призначення, пофарбованих синтетичними барвниками, в ДСТУ 4239-2003 (Матеріали та вироби текстильні і шкіряні побутового призначення. Основні гігієнічні вимоги) наведені гранично допустимі нормативи не тільки з можливих в одязі і од яго цих матеріалах шкідливих для людини речовин (вмісту вільного і здатного частково виділятися формальдегіду, залишків важких металів, що здатні до екстрагування, вмісту пестицидів і їх складових компонентів, змісту пентахлорфенолу, вмісту хлорорганічних носіїв та ін.), але й стійкості пофарбувань до дій води, прання, кислотного та лужного поту, сухого та мокрого тертя та інших чинників. При цьому названі нормативи диференційовані для дітей та дорослих.

Одним з не вирішених питань є також безпечність барвників, які використовують для фарбування текстильних матеріалів. У технологічному процесі можуть використовувати так звані азобарвники, які є небезпечними і призводять до алергічних реакцій.

Як відомо, окремі види апретів, латексів і текстильно-допоміжних речовин, які широко використовують для завершальної і спеціальних видів обробки текстильних матеріалів різного цільового призначення і способів виробництва, також можуть містити шкідливі для здоров'я людини для, доквілля речовин. Це стосується передусім різних видів пом'якшувачів, загущувачів, апретів для малозминальної, малозсідальної, водовідштовхувальної, вогнетривкої, брудовідштовхувальної, антистатичної та інших видів обробок, синтетичних мийних засобів, поверхнево-активних речовин та інших.

У практиці текстильного виробництва використовують різноманітні способи оброблення текстильних матеріалів лікарськими препаратами. Назвемо основні з них. Це просочування матеріалів розчинами чи дисперсіями лікарських біоцидних препаратів; введення лікарським препаратів в апрети, що використовуються для заключного оброблення текстильних матеріалів; нанесення лікарських препаратів в процесі вибивання цих матеріалів, а також їх фіксація за рахунок утворення хімічних зв'язків між лікарським препаратом і волокном [1, с. 97]. При цьому в кожному випадку ставиться мета - не тільки надати текстильному матеріалу бажаний лікувальний ефект, але й продовжити термін дії цього ефекту.

Шляхом використання названих способів модифікації текстильних матеріалів лікарськими біоцидними препаратами в останні роки створено достатньо широкий асортимент різноманітних матеріалів і виробів санітарно-медичного призначення. Найбільш поширеними серед них виявилися: бавовняні і лляні перев'язочні матеріали для ран і опіків, постільна і натільна білизна з антимікробними властивостями для лікувальних установ, хірургічний одяг, нитки для хірургічних швів, лікувальні серветки та інші вироби [2, с. 111; 3, с.79].

У результаті аналізу літературних джерел ми зробили висновок, що якість безпосередньо пов'язана з безпечністю виробів, визначається на всіх стадіях їх створення і залежить від сировини та технологічних процесів виробництва. Удосконалюючи сировину і продукцію текстильної промисловості, можна досить успішно вирішити завдання щодо безпечності, зручності і комфорту одягу різного призначення. Добираючи оригінальний, ексклюзивний текстиль для декорування приміщення, можна значно покращити його мікроклімат.

Особливу увагу слід приділити формуванню та оцінюванню екологічної безпечності тих груп і видів текстильних матеріалів і виробів різного цільового призначення та способів виробництва, які в останні роки були отримані в результаті використання для їх виробництва нових видів сировини (волокон третього покоління, нових класів барвників і апретів), а також застосування перспективних нано-, біо- і хімічних технологій. Тому, на нашу думку, фахівці та науковці товарознавчого профілю повинні брати більш активну участь у розробленні, обґрунтуванні та стандартизації норм екологічної безпечності товарів, а також критеріїв і методів її оцінювання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Галик І. С. Екологічна безпека та біостійкість текстильних матеріалів : [монографія] / І. С. Галик, О. Б. Коцевич, Б. Д. Семак. - Львів : Вид-во Львівської комерційної академії, 2006. -232 с.
2. Гальїк І. С. Оптимизация ассортимента и качество текстильных материалов / И. С. Гальїк, Д. И. Козьмич, Б. Д. Семак и др. -К.: Техника, 1991. - 174 с.
3. Ілляшенко С. М. Формування ринку екологічних інновацій: економічні основи управління: [монографія] / С. М. Ілляшенко, О. В. Прокопенко [за ред. д.е.н., проф. С. М. Ілляшенка]. - Суми: ВТД „Університетська книга», 2002. - 250 с.
4. Міщенко Г.В. Кремнійорганічні сполуки в сучасних технологіях гідрофобного оброблення тканин / Г. В. Міщенко, В. В. Назарова. - Херсон : Гріш. Д. С\, 2011. - 190 с.
5. Сафонов Ю. М. Теоретичні основи механізму і проблеми державного реулювання розвитку вітчизняного сировинного комплексу текстильної промисловості України: [монографія] / Ю. М. Сафонов. - Одеса: ВМВ, 2010. - 392 с.
6. Сенемак Б. Б. Наукові засади формування ринку рослинної технічної сировини та його окремих сегментів в Україні: [монографія] / Б. Б. Семак. - Львів: Видавництво Львівської комерційної академії, 2007. -512 с.

ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ І ПСИХОЛОГІЇ

Паньків Ю.

Науковий керівник – док. пед. наук Петришин Л. Й.

МОДЕЛЮВАННЯ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ ДО РОБОТИ З ВИМУШЕНИМИ ПЕРЕСЕЛЕНЦЯМИ ТА ЇХ СІМ'ЯМИ

Соціально-педагогічна робота на сучасному етапі розвитку перебуває на якісно новому рівні. Зокрема, з'являються інноваційні методики та технології; упроваджуються новітні форми та методи їх різних напрямів; створюються нові соціальні інституції підтримки осіб та сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах. Проблему професійного самовдосконалення фахівців розглядали такі вітчизняні та зарубіжні вчені: О. Діденко, К. Завалко, А. Кошоп, О. Прокопова, Є. Скворцова, І. Склярєнко, С. Слободіна, Т. Шестакова.

Мета дослідження полягає у науковому обґрунтуванні моделі професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів до роботи з сім'ями вимушених переселенців.

Слід зазначити, що модель професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів (МСП) до роботи з вимушеними переселенцями та їх сім'ями повинна враховувати суспільний стан України на сучасному етапі. Зрозуміло, що від врахування особливостей життєдіяльності людини чи окремого регіону, так і держави загалом, залежатиме ефективність вирішення проблем, з якими зіштовхуються сім'ї вимушених переселенців.

Зауважимо, що побудова моделі повинна базуватися на таких наукових положеннях:

- становити основу пізнання та систематизації нового;
- давати змогу залучати щось нове та інноваційне;
- орієнтуватись на практичну реалізацію та можливість упровадження;
- надавати нову інформацію про педагогічний об'єкт;
- передбачати перевірку та істинність.

На нашу думку, модель підготовки до роботи з сім'ями ВП – це комплекс взаємопов'язаних між собою елементів в певній послідовності, спрямованих на підвищення особистісно-професійно рівня майбутнього фахівця з метою успішного засвоєння ним теоретико-змістового аспекту професійної діяльності та вироблення практичних умінь та компетентності для вирішення проблем вимушених переселенців та їх сімей (Рис. 1).

Вважаємо за доцільне зазначити, що до основних *компонентів* моделі професійної підготовки відносимо: цільовий компонент, змістовий компонент, діяльнісний компонент, контрольно-регулюючий та результативний компоненти. Характеристика перелічених компонентів представленої моделі є підґрунтям для її практичної реалізації.

Розглянемо складові компоненти моделі професійної підготовки, які у нашому випадку наповнені:

- *цільовий*: мета і завдання, що визначають спрямованість МСП до роботи із сім'ями ВП;

змістовий: професійна орієнтація; соціальний, правовий та економічний захист; фізичне та психічне здоров'я;

діяльнісний: методи, форми, засоби та ресурси, які необхідні при професійній підготовці МСП;

технологічний: наявність у спеціаліста знань про вимушених переселенців; розроблення програми та основи діагностики сім'ї;

кадровий: володіння методами роботи з сім'ями ВП; оволодіння ролями посередника, захисника, помічника, аніматора; реалізація діагностичної, корекційної, соціально-профілактичної та ін. функціями; соціально-педагогічна підтримка та допомога.

У межах *цільового компонента* визначено мету і завдання, що визначають спрямованість МСП до роботи із сім'ями ВП. На нашу думку, від правильності формулювання мети і завдань, залежатиме ефективність функціонування моделі. Цільовий компонент є першоосовною, підґрунтям для подальшої роботи. Саме цей компонент дає нам змогу визначити і спрогнозувати наступні етапи роботи. Мета та завдання моделі повинні бути реалістичними та посильними у практичній реалізації. Відповідно, завдання слід будувати так, щоб вони відповідали теоретичному та практичному рівням розвитку МСП.

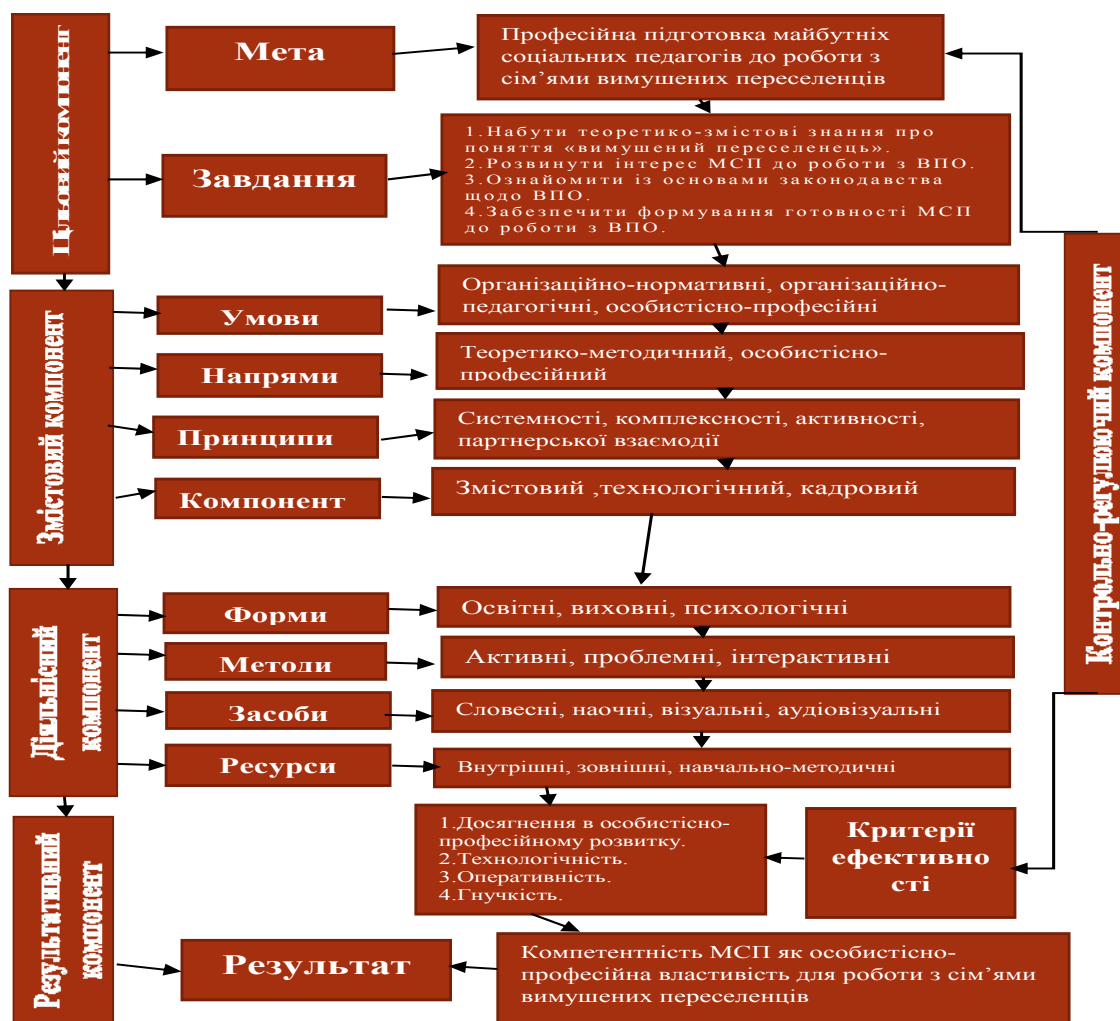

Рис. 1. Модель підготовки майбутніх соціальних педагогів до роботи з сім'ями вимушених переселенців

Відповідно, цільовий компонент нерозривно пов'язаний з наступним компонентом моделі – змістовим. Він визначає параметри, межі роботи МСП. Змістовий компонент, на нашу думку, наповнює модель організаційними правилами. Ми визначили, що до змістового компонента входять: умови, напрями, принципи та компоненти роботи. Розглянемо їх коротко.

Визначено, що умови професійної підготовки МСП до роботи з сім'ями ВП поділяються на: організаційно-нормативні, організаційно-педагогічні та мотиваційно-ціннісні. Проаналізуємо їх.

До організаційно-нормативних умов відносимо: нормативно-правову базу (наявність в чинному законодавстві положень, які регулюють особливості, норми і вимоги до професійної підготовки фахівців соціальної сфери (ОКХ, ДГС)); положення, які регламентують діяльність відповідних установ (документи вищих навчальних закладів, в яких вказуються вимоги до майбутнього фахівця (ОПП)); напрями і темпи реалізації професійної підготовки (швидке реагування штату педагогічних працівників вищого навчального закладу на актуальні проблеми і розроблення на основі цього нових вимог до професійної підготовки).

До організаційно-педагогічних умов належать: наявність варіативного навчально-методичного компонента (можливість змін у навчальних планах з метою надання студентам вибору дисциплін та проведення практико-орієнтованих занять); наявність індивідуально-орієнтованого навчання (підхід до навчання студентів з урахуванням їх особливостей на рівнів розумового розвитку).

До мотиваційно-ціннісних умов відносимо: розуміння важливості роботи з сім'ями ВП (формування ціннісного, толерантного ставлення до людей, бажання допомагати; усвідомлення реальної складності роботи та формування вміння «кидати виклик» сучасним проблемам); формування мотивації до роботи (перетворення зовнішніх стимулів до роботи у внутрішні, стійкіші); створення освітнього простору (забезпечення всіма необхідними засобами для професійного самовдосконалення та створення

зони «обміну досвідом» з вищими навчальними закладами, які досліджують проблеми вимушених переселенців на якісному рівні).

Серед зазначених умов, на нашу думку, провідними є організаційно-педагогічні умови, оскільки реальне існування варіативної складової в навчальних планах створює великий простір для реалізації як практичних вмінь, так і можливості студентам брати активну участь у проведенні занять, тобто проявляти творчість.

Вважаємо за необхідність проаналізувати напрями змістового компонента. Ми їх поділяємо на: теоретико-методичний та особистісно-професійний.

Зокрема, теоретико-методичний напрям передбачає оволодіння МСП глибокими теоретичними знаннями з подальшим виробленням умінь і навичок для вирішення різного роду проблем даної категорії.

Слід зазначити, що особистісно-професійний компонент передбачає вироблення у МСП необхідності до самовдосконалення, що реалізовуватиметься у соціально-педагогічному процесі. Цей напрям передбачає перенесення особистісних мотивів у професійні.

На нашу думку, ефективність реалізації моделі залежатиме від керівних положень, яких повинні дотримуватися МСП. Цими положеннями виступають *принципи*. Серед основних принципів ми виділяємо:

- принцип системності: модель професійної підготовки передбачає наявність певної сукупності елементів, що взаємопов'язані між собою і розміщені в певному порядку. Такими елементами є компоненти нашої моделі.

- принцип комплексності: модель професійної підготовки повинна включати в себе весь спектр послуг, які слід надавати сім'ям ВП і залучати при потребі інших фахівців іншої сфери.

- принцип активності: передбачає усвідомлене залучення МСП до самовдосконалення через модель.

- принцип партнерської взаємодії: студенти між собою та викладачем повинні виступати рівноправними суб'єктами діяльності, поважати думки один одного.

Варто зазначити наступний компонент моделі – *діяльнісний*. Це компонент безпосередньої роботи. Його структуру складають: методи, форми, засоби та ресурси, які необхідні при професійній підготовці МСП.

Отож, розглянемо їх коротко.

Зрозуміло, що методом є спосіб досягнення поставленої мети; спосіб взаємодії студента і викладача, при якій в останніх формуються ЗВН. Відповідно, до основних *методів* підготовки ми відносимо:

- активні: ігрове моделювання; розігрування ролей; практичне заняття; метод аналізу конкретних ситуацій;

- проблемні: постановка проблеми та її вирішення;

- інтерактивні методи: тренінг; метод проектів; ділова гра; навчальні дискусії.

Проаналізовано основні форми роботи. Серед них: індивідуальні (бесіда); групові (консультування, тренінг); масові (організація свята). До основних засобів в професійній підготовці ми відносимо: словесні (слово, бесіда, обговорення, приклад) та наочні (використання комп'ютерів, ілюстрацій, таблиць, схем), візуальні та аудіовізуальні. Відповідно, не менш важливу роль відіграють *ресурси*. Розрізняємо:

- внутрішні: особливості психіки, особистісні характеристики;

- зовнішні: економічні, інформаційні, людські;

- навчально-методичні.

На нашу думку, наступний компонент моделі – контрольню-регулюючий пронизує всі попередні. Зокрема, ми постійно здійснюємо моніторинг на кожному з компонентів нашої моделі, коригуючи при необхідності хід роботи.

При успішному функціонуванні всіх компонентів, ми досягнемо позитивного *результату*, а саме: компетентність МСП як особистісно-професійна властивість для роботи з сім'ями вимушених переселенців. Слід зазначити, що *критеріями ефективності* є: досягнення в особистісно-професійному розвитку, технологічність, оперативність, гнучкість у вирішенні проблем вимушених переселенців та їх сімей.

Запровадження моделі професійної підготовки МСП до роботи з сім'ями вимушених переселенців є клопітким і досить тривалим процесом, що вимагає залучення не тільки самих майбутніх соціальних педагогів, але й органів державної влади, ресурсів громади, громадських організацій та соціальних служб.

ЛІТЕРАТУРА

1. Архипова С. П. Методи та технології роботи соціального педагога: навчальний посібник / С. П. Архипова, Г. Я. Майборода, О. В. Тютюнник. – К.: Слово, 2011. – 496 с.
2. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: навчальний посібник [для студ. вищ. навч. закл.] / О. В. Безпалько. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 208 с.
3. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери: [за заг.ред. проф. І. Д. Звереві]. – К., Сімферополь: Універсум, 2012. – 536 с.
4. Завацька Л. М. Технології професійної діяльності соціального педагога: навчальний посібник для ВНЗ / Л. М. Завацька. – К.: Видавничий Дім "Слово", 2008. – 240 с.

5. Методики и технологии работы социального педагога: [Под ред. М. А. Галагузовой, Л. В. Мардахаева]. □ М.: Академия, 2002. □ 192 с.

Зелінська М.

Науковий керівник – проф. Радчук Г.К.

СТАВЛЕННЯ СТАРШИХ ПІДЛІТКІВ ДО МОЛОДІЖНИХ СУБКУЛЬТУР

Актуальність. Наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття зріс інтерес людства до проблеми взаємостосунків суспільства й субкультур, де особливе місце займають різні субкультури, що привертають увагу молоді. Тому актуальність заявленої нами проблематики полягає в комплексному дослідженні феномену субкультури і її складової – молодіжної субкультури, щоб краще розуміти ці явища і змінити упередження соціуму до них.

Отже, **метою** статті виступає теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити особливості ставлення старших підлітків до молодіжної субкультури.

Багато авторитетних дослідників намагаються з'ясувати сутність складного і неоднозначного явища субкультури. Існує велика кількість теоретичних праць з цієї проблематики. Зокрема, поняття субкультури в Україні досліджували О.Білецька, О.Божок, Л.Горенко, Н.Слюсаревський, В.Родзівська, серед іноземних учених – К.Мюллер, М.Соколов, Д.Хебдідж, Т.Щепанська та ін.

Субкультура – автономне цілісне утворення всередині пануючої культури, відмінне від неї своїми звичаями, нормами, комплексами цінностей і навіть інститутами, що визначає стиль життя та мислення її носіїв; ситуації співіснування ієрархізованих культурних форм [6].

Поняття субкультури в науковий дискурс було запроваджено на початку 30-х ХХ століття Т. Роззаком. Він визначив субкультуру як «систему культурних координат», яку створює соціальна спільнота для орієнтації в складному і суперечному світі [6]. Як теоретичний концепт поняття почало широко використовуватися з середини 60-х, коли активізувалося вивчення теорії і практики «нового лівого руху» на Заході, що об'єднав радикально налаштовану частину студентської молоді, яка виступила з критикою способу життя, політичної системи й моральних цінностей капіталістичного суспільства [6, с. 386].

На думку вчених, кожен представник чи носій субкультури приймає норми, цінності, картини світу, стиль життя та інше – за зразок свого існування. Але паралельно з цим існують і зовнішні атрибути які свідчать про приналежність до певного угруповання, як наприклад: жаргон (сленг), зачіска, одяг, зовнішній вигляд та ін. Найчастіше субкультури виникають навколо якогось центру чи ініціатора, який проповідує певні новації у сфері музичних стилів, способу життя, ставлення до якихось соціальних явищ [4].

Можна стверджувати, що молодіжні субкультури у теоретичній частині практично нічим не відрізняються від опису субкультури загалом. Єдине, що учасниками субкультур є в основному молодь, а не хтось інший. Підлітків у субкультурах приваблює в основному можливість спілкуватися з собі подібними, а також зовнішня атрибутика, яка дає можливість демонструвати свою позицію в соціумі. Молодіжна субкультура – будь-яке об'єднання молоді, що має власні елементи культури, а саме: мову (сленг), символіку (зовнішня атрибутика), традиції, тексти, норми і цінності.

Загалом, можна виділити п'ять головних характеристик молодіжних субкультур:

- Специфічний стиль життя і поведінки.
- Наявність власних норм, цінностей, картини світу, які відповідають вимогам певних соціальних категорій молоді.
- Протиставлення себе решті суспільства.
- Зовнішня атрибутика, яка має символічне значення.
- Ініціативний центр, який генерує тексти [4].

Дуже часто термін молодіжна субкультура плутають з поняттям молодіжна контркультура. Для того, щоб уникнути цієї термінологічної незрозумілості, Дж. Янгер визначає молодіжну контркультуру як об'єднання молоді, що має всі ті елементи, що і субкультура, але чий норми та цінності перебувають в активній чи пасивній опозиції до існуючих у суспільстві норм і цінностей [6].

Саме в підлітковому віці найчастіше тінейджери об'єднуються в такі неформальні угруповання, як молодіжні субкультури. У підлітковому віці починає формуватися стійке коло інтересів, які є психологічною базою цінностей та ціннісних орієнтацій підлітків. До особливостей психічного життя підлітка належать залежність самоставлення від зовнішнього оцінювання та значні зміни у структурі цінностей і ставлення до життя, орієнтування на отримання нового соціального досвіду (Л. Божович, І. Давидова, І. Кон, В. Мухіна, М. Павлова, Н. Соловійова, та ін., що зумовлює суттєві зміни у осмисленні життя підлітками [4].

Ціннісні орієнтації багато в чому задають життєву позицію і світогляд підлітка. При цьому постановка питання про значущі для школяра життєві цінності вимагає врахування тих вікових змін, які, як ми вважаємо, відбуваються в ціннісно-нормативній сфері учнів при переході від молодшого

підліткового віку до старшого. Тут особливого значення набуває пубертатний період, коли важливу роль починають відігравати процеси, пов'язані зі статево-рольовим самовизначенням [5].

Не можна не відзначити вплив соціально-стратифікаційних чинників на процес формування життєвих цінностей підростаючого покоління, коли все більшу значимість набувають питання, пов'язані з встановленням соціальної ідентичності та соціальної диференціації [3]. У зв'язку з цим можна припустити, що ціннісні орієнтації сучасних підлітків будуть змінюватися в залежності від рівня освіти їхніх батьків, а також від позиції, займаної самим школярем у навчальному класі.

Становлення ціннісних орієнтацій підлітка відбувається в ситуації серйозних соціальних, економічних і політичних змін у сучасному суспільстві. Подібні трансформації соціокультурних реалій, на яких багато в чому базується самовизначення підлітка, призводять до того, що його життєві цінності формуються не просто в ситуації соціально-економічної нестабільності, а в ситуації ціннісно-нормативної невизначеності, коли серйозно порушені, характерні для стабільного суспільства, механізми передачі цінностей від старшого покоління молодшому [1]. У зв'язку з цим можливим є зниження значущості одних життєвих цінностей учнів і збільшення значущості інших.

У психолого-педагогічній літературі можна зустріти наступну типологізацію молодіжних субкультур:

- романтико-ескапістські субкультури (хіппі, толкієністи, байкери та ін.);
- гедоністично-розважальні (мажори, рейвери, репери та ін.);
- кримінальні (гопники, скінхеди та ін.);
- анархо-нігілістичні (панки та ін.) [2].

Слід звернути увагу на парадокс, який завжди присутній в існуванні молодіжних субкультур: з одного боку вони культивують протест проти суспільства дорослих, його цінностей і авторитетів, а з іншого – покликані сприяти адаптації молоді до цього дорослого суспільства.

З метою емпіричного дослідження особливостей ставлення старших підлітків до молодіжних субкультур, нами було проведено опитування учнів 9-11 класів ТКГ у два етапи. Спочатку ми проаналізуємо результати, отримані у 2012 році в Тернопільській класичній гімназії. В анкетуванні приймали участь 64 старшокласники. З них хлопців – 36 (56%), та дівчат – 28 (44%). Загалом вік респондентів становить в межах 14-17 років.

Позитивне ставлення до молодіжних субкультур виявили 19 осіб (31%), нейтральне – 36 осіб (58%), негативне – 7 осіб (11%).

З перелічених субкультур найбільшу популярність в молодіжному середовищі, на думку гімназистів, користується субкультура гопників – 17 осіб (28,5%). Друге місце посіла субкультура репери – 10 осіб (16,5%). Наступними за популярністю виявилися панки – 8 осіб (13,5%). Трохи менше – емо – 7 осіб (12%) та мажори – 6 осіб (10%), близькими за результатами стали хули – 4 особи (6,5%), скінхеди – 3 особи і хакери 3 особи (5%). По одному голосу (1,5%) набрали готи та хіпі. 25% респондентів (16 осіб) зазначили, що належать до певної молодіжної субкультури, 75% не вважають себе причетними до жодної із субкультур.

На думку старшокласників, приналежність до субкультури може дати особистості можливість виділитись, реалізувати потреби у спілкуванні, знайти однодумців, виразити свої погляди, переконання, сформувати музичні, естетичні смаки, створити власний імідж, статус, зробити життя цікавим, додати йому різноманіття, свободу мислення і дій, певне хобі, розвиток, самореалізацію.

Проте, учні зазначають і негативний вплив субкультур. Це втрата індивідуальності через наслідування інших, можливий негативний вплив на формування характеру, ламання психіки та відсутність гідного місця в суспільстві.

На думку опитуваних, найбільше спонукають молодь об'єднуватися у неформальні угруповання – спільні інтереси (54,6%), бажання виділитися (37,5%), потреби у спілкуванні (26,5%). Також спонукає молодь до об'єднання в молодіжні субкультури прагнення когось наслідувати (14%), проблеми у стосунках з батьками (11%), низькі розумові здібності (1,5%), відсутність власної думки, слабкість характеру (1,5%).

Отже, старші підлітки виявили в основному своє нейтральне ставлення до існування молодіжних субкультур (56%). Причому позитивне ставлення виявили на 19% респондентів більше, ніж негативне. Заслугує уваги і те, що більша половина опитаних вважає основною причиною, що спонукає молодь об'єднуватися у неформальні угруповання – спільні інтереси. Це говорить про те, що у молодіжній субкультурі має можливість реалізуватись одна з найголовніших потреб старшого підліткового віку – спілкування людей з однаковими інтересами.

А тепер прослідкуємо те, що змінилося у 2016 році.

В анкетуванні приймали участь 54 старшокласники. З них хлопців – 23 (43%), та дівчат – 31 (57%). Загалом вік респондентів становить в межах 14-17 років.

Позитивне ставлення до молодіжних субкультур виявили 9 осіб (16,7%), нейтральне – 42 особи (77,8%), негативне – 3 особи (5,5%).

З перелічених субкультур найбільшу популярність в молодіжному середовищі, на думку гімназистів, користується субкультура мажорів – 12 осіб (19%). Друге місце посіла субкультура хакерів – 7 осіб (11,1%). Наступними за популярністю виявилися репери – 5 осіб (7,9%). Однакову кількість набрали такі субкультури як: панки, скінхеде, хіпі – 6 осіб (9, 6%). Найменшою популярністю користуються емо та готи – 2 особи (3,2%). 37% респондентів (20 осіб) зазначили, що відносяться до певної молодіжної субкультури, 63% (34 особи) не вважають себе причетними до жодної із субкультур.

На думку старших підлітків, приналежність до субкультури допомагає розвинути духовні цінності (щирість, підтримка, чесність, самореалізація), бути різностороннім і розвиватись у всіх напрямках, реалізувати потребу у спілкуванні, знайти свою компанію, друзів, виразити своє Я, знайти місце у суспільстві, проявити індивідуальність, власний смак та стиль, власний погляд на життя, набути нових знань про кумирів та їхнє життя, знайти друзів, відвідати різні заходи.

На думку опитуваних, найбільше спонукає молодь об'єднуватися у неформальні угруповання – спільні інтереси (31,4%), бажання виділитися (22,8%), потреби у спілкуванні (19,5%). Також спонукає молодь до об'єднання в молодіжні субкультури проблеми у стосунках з батьками (6,8%), прагнення когось наслідувати (5,1%), вікові особливості (5,1%), бути не таким як всі (5,9%), брак любові (3,4 %).

Отже, старші підлітки виявили в основному своє нейтральне ставлення до існування молодіжних субкультур (77,8%). Позитивне ставлення виявили на 11,2% респондентів більше, ніж негативне. Заслужує уваги і те, що більша половина опитаних вважає основною причиною, що спонукає молодь об'єднуватись у неформальні угруповання – спільні інтереси. Це говорить про те, що у молодіжній субкультурі має можливість реалізуватись одна з найголовніших потреб старшого підліткового віку – спілкування людей з однаковими інтересами.

Отже, ми спостерігаємо певні зміни, які відбулися протягом 4 років. Слід зауважити, що тенденція об'єднання молодіжних субкультур зросла але в інших напрямках. Наприклад, у 2012 році популярністю користувалися такі молодіжні субкультури як гопники, репери, емо, а зараз – мажори, теж репери та хакери. Простежуються і спільні риси, які сприяють тому, що молодь об'єднується у неформальні угруповання на підставі спільних інтересів, бажання виділитися, проблем у стосунках із батьками.

Перспективи подальших досліджень ми вбачаємо у вивченні молодіжної субкультури як чинника становлення ціннісних орієнтацій в старшому підлітковому віці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Артюхова Ю.В. Ценности и воспитание / Ю.В. Артюхова // Педагогика.– 1999.– № 4.– С. 117–121.
2. Божович Л.И. Личность и её формирование в детском возрасте / Л.И. Божович. – М.: “Просвещение”, 1968. – 464 с.
3. Волков Б.С. Психология подростка / Б.С. Волков. – М.: Педагогическое общество России, 2001.– 322 с.
4. Олісевич О. Покоління і молодіжні субкультури / О.Олісевич. – К.: Незалежний культурологічний часопис, 2002. – с. 129-134.
5. Собкин В.С. Подросток: нормы, риски, девиации / В.С.Собкин, З.Б.Абросимова, Д.В.Адамчук, Е.В. Баранова.– М.: ЦСО РАО, 2005.– 358 с.
6. Соціальна енциклопедія / редкол.: О.О.Яремко та ін. – Київ: «Академвидав», 2008, – Т. 4. – 688 с.

Марценюк Ю.

Науковий керівник – доц. Лещук Г. В.

КОМУНІКАТИВНІ МОЖЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ

На сучасному етапі розвитку суспільства Інтернет-простір є одним із соціальних інститутів, який сприяє засвоєнню молоддю широкого спектру соціальних норм та формуванню у неї ціннісних орієнтацій у сфері здоров'я, права, політики, економіки, а також виступає своєрідною системою неформальної освіти та просвіти молоді, яка дає можливість здобувати досить різнобічні, іноді суперечливі, несистематизовані знання та відомості.

Проблемі впливу соціальних мереж на формування поведінки підлітків присвячені праці Д. Матвієнка, А. Жичкіної, Р. Івакіна, І. Романова, І. Шевченка, О. Романишина, М. Раянова. Адиктивну поведінку підлітків в Інтернет-мережі вивчають Т. Вакулич, Т. Наумова, В. Посохова, Н. Сергеева. Характеристичні окремих аспектів спілкування в Інтернет-мережі присвятили свої праці філософи І. Остапенко, В. Кулакова, психологи О. Бикулов, В. Фатурова, педагоги О. Кущенко, А. Чистяков, соціологи О. Горшко, С. Коноплицький, Н. Туякбасарова, філологи С. Заборовська, І. Ішмуратова.

Мета *статті* – розкрити особливості Інтернет-комунікації сучасної молоді в соціальних мережах.

Масова комунікація – це процес поширення інформації, знань, духовних цінностей, моральних та правових норм з допомогою технічних засобів (преса, радіо, телебачення, Інтернет) на кількісно великі, розосереджені аудиторії.

Соціальні мережі як один із нових та популярних засобів масової комунікації, являють собою онлайн-сервіси чи веб-сайти, призначені для побудови, відображення та організації соціальних

взаємовідносин, обміну інформацією та об'єднання за інтересами.

Загалом, до основних *функцій соціальних мереж* відносяться:

- комунікативна (в рамках даної функції люди встановлюють контакти, обмінюються новинами, інформацією, об'єднуються за інтересами для досягнення певних цілей та укріплення соціальних зв'язків);
- інформаційна (інформація має двосторонню направленість, оскільки учасники спілкування виступають і в ролі комунікатора, і в ролі реципієнта);
- соціалізуюча (завдяки спілкуванню в соціальних мережах молодь обмінюється досвідом, неформальними правилами поведінки, ціннісними установками);
- самоактуалізуюча (створення сторінки користувача у соціальних мережах дає можливість учасникам саморепрезентувати себе);
- ідентифікаційна (при створенні індивідуального профілю користувач наповнює його особистою інформацією, що дозволяє здійснити пошук анкет за заданими ознаками);
- функція формування ідентичності (учасники соціальних мереж ототожнюють себе з певними групами, вказуючи на свою приналежність до них);
- розважальна (соціальні мережі дозволяють не тільки обмінюватися текстовими повідомленнями, але й мультимедійними файлами, які наповнені онлайн-іграми, додатковими медіа-програмами) [2, с. 181].

Серед *особливостей соціальних мереж* слід виділити:

- ідентифікацію (можливість вказати інформацію про себе);
- присутність на сайті (можливість побачити, хто в даний час знаходиться на сайті);
- відносини (учасники можуть бути позначені як друзі, родичі, що допомагає налагодити контакти та прослідкувати зв'язки між користувачами);
- спілкування (можливість спілкуватися з іншими учасниками мережі);
- групи (можливість сформувати спільноти за інтересами);
- обмін (можливість поділитися з іншими учасниками матеріалами: документами, посиланнями, презентаціями і т.д.).

Мережева спільнота у певній мірі відображає модель побудови людського співтовариства з його цінностями, нормами спілкування, правилами соціальної поведінки. При цьому, соціальна невизначеність Інтернету, неактуальність реальної соціальної ієрархії в мережевому спілкуванні передбачає свободу конструювання своєї ідентичності та створення різних спільнот [1, с. 28].

Спілкування в соціальних мережах здійснюється децентралізовано, при цьому відбувається не тільки соціалізація, але і ресоціалізація користувачів. Ресоціалізація та інкультурація протікають у відповідності з нормами конкретної мережевої спільноти, проявляючись у засвоєнні шаблонів поведінки, традицій і норм віртуальної культури, відмінної від культури реального світу.

В квітні 2015 року комунікаційне медіа-агентство Universal McCann (UM) підвело підсумки дослідження аудиторії соціальних медіа в Україні. Акцент у дослідженні було зроблено на визначення потреб аудиторії в соціальних медіа – що читають українці, чим діляться, і які емоції при цьому відчувають. Було встановлено, що дії користувачів у соціальних мережах обумовлені, насамперед, прагненням отримати визнання, а не просто розважитися, як це було раніше. 50% користувачів хочуть бути популярними онлайн, тому вибірково ставляться до того, що вони розміщують на своїх сторінках у соціальних мережах [3].

Одним з основних аспектів вивчення впливу Інтернету на особистість є проблема Інтернет-залежності, залежності від пошуку інформації, комунікації у віртуальному світі та інших видах діяльності молоді в інформаційному віртуальному просторі. Оскільки спілкування в соціальних мережах стає для людини особистісно значимим, вона починає все більше часу витратити на Інтернет. Таким чином, виникає психологічна залежність від соціальних мереж, що негативно впливає на всі сфери життєдіяльності, реальні люди та події втрачають сенс та інтерес для Інтернет-залежного.

Здійснене нами констатувальне дослідження підтверджує загальну тенденцію до збільшення у молодіжному середовищі кількості осіб, залежних від Інтернету і соціальних мереж. У ході проведеного нами анкетування серед студентів Технічного коледжу ТНТУ ім. І. Полюя 20 % 15-18-річних опитаних визнали, що вважають себе залежними від соціальних мереж, 35 % – частково залежними, 45 % відповіли, що не мають залежності від соціальних мереж. Водночас, лише 17 % опитаних проводять у соціальних мережах менше 1 години на день, 33 % – 1-2 години, 27 % – 2-4 годин і 23 % респондентів користуються соціальними мережами більше 4 годин на день. Окрім цього, 57 % опитаних відвідують соціальні мережі щодня, 23 % – через день або декілька днів, 17 % – час від часу.

Підводячи підсумки, варто сказати, що сьогодні соціальні мережі зайняли важливе місце в житті сучасного суспільства та кожної окремої особистості. Найбільшої популярності вони набули серед молоді, яка в більшості випадків використовує соціальні мережі для спілкування, розваг та навчання.

Слід зауважити, що соціальні мережі заповнюють більшу частину вільного часу молоді людини. Витіснивши традиційні способи комунікації, вони замінили студенту хобі, вербальне спілкування. Віддавши належне всім позитивним моментам у використанні соціальних мереж, таким як економічність, доступність, швидкість пошуку та обміну інформацією, необхідно підкреслити їх негативний вплив на процес спілкування та навчання, наслідком чого є Інтернет-залежність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богдан М. С. Психологічні особливості спілкування залежних від соціальних мереж / М. С. Богдан, О. В. Горещька // Психологія і соціологія: проблеми практичного застосування. – 2014. – С. 25-29.
2. Данько Ю. А. Соціальні мережі як форма сучасної комунікації: плюси і мінуси / Ю. А. Данько // Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки. – 2012. – С. 179-184.
3. Яровая М. Чего украинцы хотят от соцсетей и как брендам это использовать – исследование. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ain.ua/2015/04/28/578033>. – Заголовок з екрану.

Слободян О.

Науковий керівник – доц. Свідерська Г.М.

ОБРАЗ БАТЬКА ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ УЯВЛЕНЬ ПРО МАЙБУТНЬОГО ЧОЛОВІКА В ЗРІЛІЙ ЮНОСТІ

Постановка проблеми. Для повноцінного розвитку дитини сім'я, сімейні стосунки, батько та мати мають виключно важливе значення, є провідними чинниками її соціалізації. Однак аналіз сучасних наукових праць з даної проблематики свідчить, що поряд з активним вивченням ролі матері, участь батька в розвитку дитини часто недооцінюється [2].

Аналіз досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. На сьогодні існує не так багато праць, у яких функції батька описуються досить чітко. На думку Й. Шторка, батько займає вкрай важливу позицію третього альтернативного об'єкта у відносинах «мати-дитя», і у випадку його відсутності дитина позбавляється символічної функції батька, а тому змушено застрягає в симбіотичній єдності з матір'ю. Шторк відзначає, що батько допомагає дитині вийти з діади з матір'ю, позбутися материнської залежності, забезпечуючи дитині вільний особистісний розвиток [3].

В останні десятиріччя дослідження, присвячені ролі батька доводять, що батьківський вплив є таким же важливим, як і материнський. Активно почали вивчатися питання важливості батьківської любові й турботи для дітей та підлітків, адже саме батько має найважливіше значення для оволодіння дитиною способами поведінки, притаманними чоловікам і жінкам (А.С. Кочарян, В.В. Мацюк, Л.В. Глушенко, Т.В. Говорун, Е. Фромм, К. Хорні).

Виділення невирішених раніше частин аналізованої проблеми. З.Цельмар дослідила, що у формуванні уявлень про подружні ролі у дитини спостерігається тенденція навчатися своєї подружньої ролі через мислене ототожнення себе із батьком тієї ж статі. Тато має важливе значення для розвитку з самого народження дитини: він є першим об'єктом для дитини і відіграє роль моделі при ранній ідентифікації. Батько заохочує процес віддалення дитини від матері, прискорюючи процес соціалізації. Для дівчини важливо засвоїти способи поведінки матері по відношенню до батька. Що стосується батька протилежної статі, то його образ дуже важливий при виборі майбутнього партнера (вибір може відбуватися за різними критеріями - схожості чи протилежності)[4].

Таким чином, зважаючи на актуальність піднятої суспільної проблеми та недостатню розробленість теоретичних і прикладних аспектів феномену образу батька та його впливу на вибір майбутнього подружнього партнера **метою** нашої статті є емпіричне дослідження зв'язку між образом батька і уявленням про майбутнього чоловіка в зрілій юності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо батько необхідний для успішного формування не тільки маскулітності синів, а й фемінності дочок. Експериментально доведено, що фемінність дівчаток позитивно співвідноситься з маскулітністю їх батьків. Психоемпіричні дослідження свідчать, що для успішного прийняття жіночої статевої ролі, дівчинка повинна відчувати себе жіночною та ідентифікуватися зі своєю матір'ю у її взаєминах з батьком. Відсутність батька порушує формування статево-рольової ідентичності, що призводить до посилення тривоги й заперечення почуттів, пов'язаних з відсутністю батька [4].

З метою вивчення особливостей впливу образу батька на образ майбутнього чоловіка нами було проведено емпіричне дослідження. Вибірку склали 60 студенток 2 та 4 курсу психологічного факультету віком від 18 до 21 року. Дослідження проводилось на базі Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Діагностичним інструментарієм виступили такі методики, як ADOR («Підлітки про батьків»), «Батько в сім'ї» (автор О.М. Сізанов) та розроблена авторська анкета «Мій майбутній чоловік».

За результатами анкетування встановлено, що студентки 4 курсу більш прив'язані до матері (80%), ніж студентки 2 курсу(50%). Така ж ситуація простежується відносно прив'язаності до батька в 4 курсу

(65%), а у 2 курсу (35%). Ця різниця може свідчити про більшу зрілість 4 курсу по відношенню до цінності своїх батьків ніж у 2 курсу.

Цікава тенденція спостерігається у бажанні дівчат бути схожими на свою матір в майбутньому. Відповідно лише 35% четвертокурсниць відповіли ствердно, натомість у 2 курсу таких відповідей було 45%. Щодо постаті батька, то половина досліджуваних і на 4 курсі (45%), і на 2-му (50%) хочуть, щоб їх майбутній чоловік був схожий на їхнього батька.

Аналіз проєктивного малюнку «Мій майбутній чоловік» демонструє, що для більшості досліджуваних 2 курсу (80%) та 4 курсу (90%) досить важливими є зовнішні характеристики майбутнього партнера, його високий статус у суспільстві. Ще однією спільною ознакою виступає наявність на малюнку особливо широких плечей, сильно опуклої мускулатури, яскравого позначення області паху та інших ознак, які говорять про значущість маскулітних (чоловічих) ознак для всіх досліджуваних незалежно від віку.

Цікаво було прослідкувати декілька відмінних ознак у створенні малюнків образу майбутнього чоловіка у досліджуваних 2 та 4 курсу. Так, найбільш помітною була відмінність за розміром самого малюнку. Більшість студенток 2 курсу відобразили майбутнього партнера не на весь аркуш паперу. Це може свідчити, що у досліджуваних є уявний образ майбутнього партнера, однак він віддалений у майбутнє через важливіші життєві цілі в даний час. Натомість досліджувані 4 курсу навпаки зобразили майбутніх партнерів на весь аркуш, що може говорити про усвідомленість вибору майбутнього шлюбного партнера для них у даний час.

Наступною суттєвою відмінною ознакою стала відсутність ніг при зображенні свого майбутнього партнера на малюнках у більшості досліджуваних 2 курсу, що може свідчити про відсутність впевненості в своєму виборі партнера та бачення з ним реального майбутнього. Натомість більшість досліджуваних 4 курсу намалювали майбутнього чоловіка з ногами, що говорить про свідоміший вибір партнера та бачення з ним свого майбутнього. Ще однією цікавою відмінністю є наявність у малюнках 4 курсу додаткових деталей (наприклад, пакет з продуктами, машина, будинок), що свідчить про усвідомленіше ставлення до проблеми розподілу сімейних обов'язків у майбутній сім'ї. Щодо 2 курсу, то таких деталей на малюнках не було виявлено.

За результатами методики «Батько в сім'ї» О.М. Сізанова, яка призначена для виявлення образу майбутнього чоловіка та співпадання його образу з батьком було отримано наступні показники (див. рис.1).

Рис. 1. Результати дослідження типу майбутнього батька в сім'ї

Серед усіх досліджуваних 4 курсу абсолютна більшість (78%) та (100%) 2 курсу вибрали “сучасний тип батька”, для якого характерно, що всі справи пов'язані з дитиною, для нього є звичними та очевидними. Хоч у нього не так багато вільного часу, як йому хотілося б, та вечори він зазвичай проводить з дітьми.

22% студенток 4 курсу, що становить меншість, вибрали “традиційний тип батька”, для якого характерне те, що він глава сім'ї, представляє її інтереси в усіх зовнішніх відносинах, є останньою інстанцією у вирішенні всіх питань, пов'язаних з вихованням дитини. Тип “батько-годувальник” був виключений і не вибраний жодним досліджуваним 2 та 4 курсу. Можемо припустити, що в даний час існує поширена тенденція щодо включення чоловіка (батька) у виховання дітей, а його відсутність сьогодні навіть не розглядається жіночою статтю як ідеал майбутнього чоловіка.

При дослідженні особливостей співпадання образу майбутнього партнера з батьком у сім'ї нами були отримані наступні показники: у більшості (56%) четвертокурсниць та (60%) другокурсниць зафіксоване співпадання образу батька з уявленнями дівчат про майбутнього чоловіка (див. рис. 2, 3).

Рис.2. Співвідношення між образом майбутнього партнера і батька у четвертокурсниць

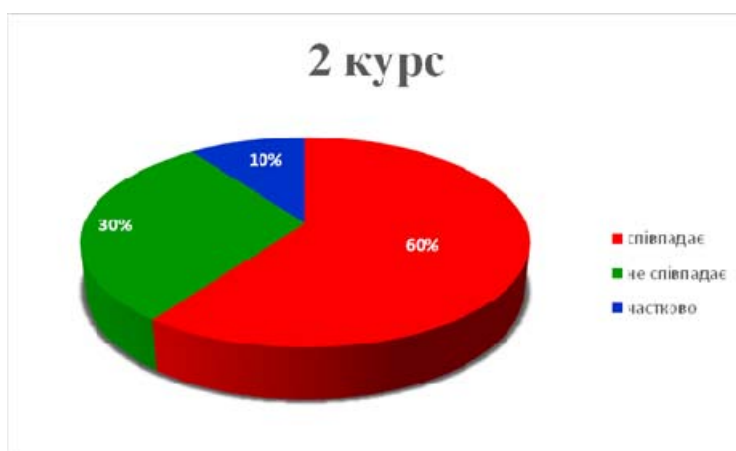

Рис. 3. Співвідношення між образом майбутнього партнера і батька у другокурсниць

У третини досліджуваних 4 курсу (36%) та (30%) 2 курсу, абсолютно не співпадає їхній образ майбутнього партнера з батьком і лише у (8%) 4 курсу і (10%) 2 курсу частково співпадають деякі характеристики, які би досліджувані могли перенести з батька на образ майбутнього чоловіка.

У нашому емпіричному дослідженні ми також використовували опитувальник ADOR («Підлітки про батьків»), в якому визначальною для наших висновків була шкала «Оцінки батька дочкою». На основі отриманих результатів нами встановлено, що ставлення батька до доньки, яке відображається в його поведінці відносно доньки, впливає на сприймання донькою власного батька. Виявлено, що у студенток 2 курсу переважають такі прояви, як: позитивний інтерес, автономність та непослідовність, в той час, як у 4 курсу навпаки, домінуючими є ворожість, директивність та непослідовність. Результати дослідження подану у вигляді діаграм (рис. 4, 5).

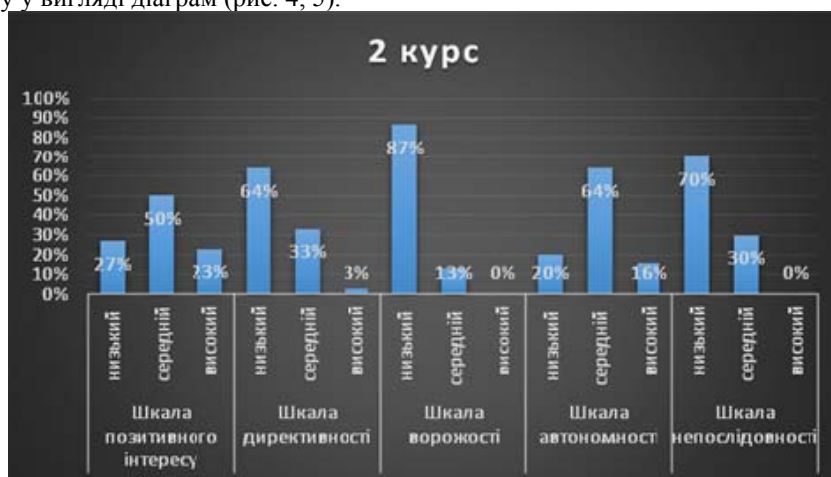

Рис. 4. Результати дослідження за методикою ADOR у другокурсниць

Рис. 5. Результати дослідження за методикою ADOR у четвертокурсниць

За шкалою позитивного інтересу - високий рівень позитивного інтересу батька зафіксовано тільки у 24 % дівчат, що свідчить про батьківську впевненість в собі та у тому, що не батьківська строгість, а увага, тепло й відкритість стосунків між батьком і дочкою є проявом щирого інтересу. Половина студенток зазначає про середній рівень позитивного сприйняття, в якому все ж домінують теплі і дружні стосунки між батьком і дочкою. Результати низького рівня (у 26 %) свідчать про відсутність прийняття дочкою батька, що призводить до непорозуміння і скандалів .

За шкалою директивності найбільші показники були виявлені за низьким рівнем – так, у 2 курсу це 63%, а в 4 курсу 76%, що свідчить про відсутність директивності у вихованні доньки батьком у більшості діагностованих сімей. Так само за шкалою ворожості нами у більшості дівчат виявлено низький рівень (зокрема, 86% - 2 курс, 90% - 4 курс), що свідчить про те, що стосунки між батьком і дочкою є доброзичливими, теплими, дівчина може довіряти такому татові.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведене нами емпіричне дослідження дає змогу стверджувати, що образ батька впливає на розвиток уявлень про майбутнього чоловіка. Відтак роль батька у вихованні дівчинки не менш важлива, ніж роль матері. Завдяки батькові у дівчинки формується уявлення про чоловіків, власна жіночність і образ майбутнього партнера. Батько для дівчинки - це зразок чоловічої поведінки. Він перший чоловік, з яким вона має справу у своєму житті, який показує їй, якими взагалі є чоловіки. Від того, якою буде любов батька, безпосередньо залежить те, якою буде відчувати себе дівчинка, а потім і жінка, як вона буде поводити себе з чоловіками і як в майбутньому складеться її сімейне життя. Тому роль батька, особливості його виховання та ставлення до доньки не варто недооцінювати.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мацюк В.В. Формування у молоді образу майбутнього шлюбного партнера./ В.В. Мацюк- Тернопіль: ТНПУ, 2009. – 98 с.
2. Мацюк В.В. Психологічні механізми формування образу майбутнього шлюбного партнера / В.В. Мацюк // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія №12. Психологічні науки: [Зб. наукових праць]. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2006. – № 10 (34). – 258 с.
3. Тайсон Ф. Психоаналитические теории развития / Ф.Тайсон, Р. Тайсон - Екатеринбург: Деловая книга, 1998.
4. Харламенкова Н.Е. Роль отца в дифференциации гендерной идентичности / Н.Е. Харламенкова // Психологический журнал - 2007. - №3. - С. 56-65.

Бобрик Н.

Науковий керівник – доц. Васильківська Н. А.

ЗАГОЛОВОК ЯК ОДНА З ОЗНАК ТЕКСТУ

Основною метою навчання української мови в початковій школі є «формування ключової комунікативної компетентності молодшого школяра, яка виявляється у здатності успішно користуватися мовою (всіма видами мовленнєвої діяльності) в процесі спілкування, пізнання навколишнього світу, вирішення життєво важливих завдань» [5; с. 12]. Для реалізації цієї мети повинна проводитися ґрунтовна робота над усіма елементами тексту, який вважається найвищою одиницею мовлення.

Починаючи працювати з текстом, перше, з чим ми ознайомлюємося – це заголовок тексту. Уже у "передтекстовий період" заголовок починає впливати на потенційного читача, формуючи ефект очікування і прогноз щодо твору в цілому. Заголовок імпліцитно або експліцитно "виражає основний задум, ідею, концепт творця" [1, с. 133].

Таку саму думку висловив свого часу відомий психолог Л. С. Виготський: "... назва дається оповіданню зазвичай не випадково, вона несе в собі розкриття найважливішої теми, вона проектує ту доміную, яка визначає собою всю побудову твору" [2, с. 200].

Заголовок, який є очевидним і розташованим на певній відстані від основного тексту, входить в систему тексту. Як і будь-який словесний знак, він передає змістовно-фактуальну інформацію, виконуючи номінативну функцію. Заголовок виступає найпершою ознакою творів різного характеру. Крім деякої частини поетичних творів, які є неозаглавленими, решта літературних текстів супроводжується заголовком, який є їх обов'язковою ознакою.

Історична еволюція оформлення заголовка пов'язана, перш за все, з його здатністю в різні століття та епохи давати читачеві можливість зрозуміти приблизний зміст твору, прочитавши тільки його заголовок. Якщо порівняти сучасні заголовки і заголовки творів, які використовувались у часи Античності, то легко можна помітити, що зараз заголовки літературних творів стали значно коротшими і насиченішими стилістичними фігурами.

Заголовок як лінгвістичне явище висвітлювалось у працях багатьох лінгвістів, а саме: І. Р. Гальперіна, В. А. Кухаренко, Н. О. Фатєєвої, О. В. Джанджакової та інших. І кожен намагався підійти з різних сторін до вирішення кола проблем, інтегрованих з назвою тексту, її статусом, кількістю функцій, класифікацією заголовків тощо. Але, мабуть, складність полягає в тому, що різнобічність вирішення цих проблем пов'язана з різнохарактерністю підходів до класифікування [3].

Залежно від домінування зовнішніх або внутрішніх функцій виділяють два типи заголовків: зовнішні – спрямовані на читача, впливають на його емоційну сферу та внутрішні – спрямовані на текст та активізують комбінаторно-парадигматичні можливості мови, а також працюють на семантичному та композиційному рівнях організації тексту.

Існують декілька критеріїв поділу заголовків художніх творів за типами.

А.В. Ламзіна пропонує класифікацію заголовків, в основу якої покладено співвідношення заголовків з виокремленими компонентами твору.

Класифікація заголовків за А.В. Ламзіною:

Заголовки, що представляють основну тему чи проблему твору (надають читачеві загальне уявлення про ті явища життя, які відображені автором у творі);

Заголовки, що задають перспективу розвитку сюжету твору;

- фабульні заголовки (описують весь сюжетний ряд);

- кульмінаційні заголовки (заголовки, що виділяють найважливіший, з точки зору розвитку дії, момент);

3) Заголовки, що містять імена персонажів (значну частину таких назв представляють антропоніми; часто такі заголовки надають читачеві інформацію про національність, родову приналежність чи соціальний статус головного героя);

4) Заголовки, що позначають час і простір (характеризуються вживанням хронотопів – понять, що позначають час і простір).

Типології сучасних заголовків приділяє чимало уваги у своїх працях відомий журналістико-знавець В. Здоровега. Зокрема, він виділяє такі їх типи:

- Інформаційний, який найчастіше використовується у подієвій інформації.
- Спонукально-наказовий.
- Проблемний. Стилістично може виражатися у формі питального речення чи зіставлення двох явищ.
- Констатуючо-описовий.
- Рекламно-інтригуючий [7, с. 67].

Свою класифікацію також розробив І. Р. Гальперін. У своїй праці “Текст як об’єкт лінгвістичного дослідження” І. Р. Гальперін за формою вміщеної інформації класифікує заголовки на такі види:

1. назва-символ;
2. назва-теза;
3. назва-цитата;
4. назва-повідомлення;
5. назва-натяк, інтрига;
6. назва-оповідь [1, с. 123]

Залежно від кількості елементів смислової схеми тексту, які висловлює заголовок, виділяють однонаправлені і комплексні заголовки.

Однонаправлені заголовки співвідносяться з одним елементом смислової структури тексту. Значна кількість заголовків висловлює тему тексту (тематизуючі заголовки – термін запропонований А. І. Домашневим). Тема тексту входить до складу його основної думки – це теза, яка розкривається системою тез, що складають текст. Крім основних елементів загального змісту тексту, заголовок може актуалізувати і його другорядні елементи – ілюстрації до тез і загальний фон до мети повідомлення. Такі заголовки особливо експресивні, тому що вони побудовані на наголошенні неосновного, другорядного елемента. “Необов’язковість” та “вторинність” того, що виражено в назві, робить заголовок виразним, привертає читачу увагу.

Комплексні заголовки, на відміну від однонаправлених, співвідносяться одразу з кількома елементами структурної схеми тексту. Ступінь їх інформативності є вищим. Зв'язки цих заголовків з

текстом є ще одним із засобів підвищення виразності тексту [6, с. 5].

Заголовок має свої функції, які знаходяться в постійній взаємодії. Їх поділяють на зовнішні та внутрішні. Поділ функцій відбувається на тій підставі, що позиція читача вважається зовнішньою до відношенню до тексту, а позиція автора – внутрішньою. Зовнішні функції характеризуються комунікативним характером.

Загалом виділяють три зовнішні і три внутрішні функції заголовків, що корелюють одні з одними. До зовнішніх відносять репрезентативну (ця функція звернена до читача і ставить перед ним певне завдання, спосіб виконання якого він зможе отримати після прочитання книги), сполучну (заголовок встановлює певний зв'язок читача і твору, твору та інших текстів, а також замикає текст, зв'язуючи всі його елементи) та функцію організації читацького сприйняття.

Внутрішні функції поєднують в собі називну функцію (ця функція є внутрішньою стороною репрезентативної функції; це загальна функція для всіх творів, оскільки призначення заголовка полягає в ідентифікації тексту), функцію ізоляції та завершення (функція пов'язана із зовнішньою сполучною функцією – заголовок відділяє текст від інших текстів і забезпечує самостійність), а також текстотвірну (ця функція виступає у нерозривній єдності з зовнішньою функцією організації читацького сприйняття).

Додатково можна виділити такі функції:

інформативну функцію – полягає в тому, що заголовок тексту інформує читачів про його зміст;
рекламну функцію – для її виконання використовуються різні образно – виражальні засоби: крилаті вислови, афоризми, засоби сатири і т.д.;
естетичну функцію – ця функція націлена на підвищення емоційного впливу на читачів, тому є особливо значущою в художньому тексті.

Різні функції нерівномірно представлені в кожному конкретному заголовку; кожен заголовок має свій розподіл функцій. Відбувається взаємодія і суперництво не тільки між зовнішніми і внутрішніми функціями, але і функціями кожного виду зокрема. Остаточний варіант заголовку залежить від того, які тенденції у виборі заголовку переважають в автора.

Отож, заголовок як елемент тексту, має певні функції, виконує своє головне призначення: у лаконічній і яскравій формі повідомити читача про даний твір, у свою чергу заохочуючи його до прочитання даного тексту. На основі заголовку створюється читацька настанова на розуміння даного конкретного тексту, задаються умови його прочитання. Найповніше знаковий статус заголовка може бути обумовленим лише "після цілісності", коли з'ясовані усі його паратекстуальні зв'язки з текстом. Ось чому правомірним буде твердження про те, що "книга і є розгорнутий до кінця заголовок, а заголовок - стиснута до об'єму двох-трьох сторінок книга" [4, с.25].

ЛІТЕРАТУРА

1. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – М.: Наука, 1981. - 138 с.
2. Гром'як Р. До проблеми сприймання літературного твору // Гром'як Р. Давне і сучасне: вибрані статті з літературознавства. – Тернопіль: Лілея, 1997. – 200 с.
3. Євграфова А. Заголовок як актуалізатор текстової інформації [Електронний ресурс] / Алла Євграфова – Режим доступу до ресурсу: <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1080>.
4. Крижановский С. Д. Поетика на заглавении / С. Д. Крижановский // Язык и литература. – 1997. – № 5-6. – С.20-39.
5. Програми для середньої загальноосвітньої школи (1-4 кл.). – К.: Початкова школа, 2012. – С.12.
6. Поэтика заглавений [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: www.diplomreff.ru/obraz/2.doc.
7. Садівничий В.О. Властивості, функції й типи заголовків у структурі та змісті публіцистики Миколи Данька [Електронний ресурс] / В. О. Садівничий – Режим доступу до ресурсу: [www.visnyk.sumdu.edu.ua/arhiv/2007/1\(102_1\)/12_Sadivnychi.pdf](http://www.visnyk.sumdu.edu.ua/arhiv/2007/1(102_1)/12_Sadivnychi.pdf).

Козинець Т.

Науковий керівник – доц. Андрійчук І. П.

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ СТУДЕНТІВ У ВНЗ

Студентство в Україні складає вагомому частку суспільства, яка зайнята специфічною працею - навчанням. За останні роки відбулося значне зростання кількості молодих людей, які здобули або здобувають вищу освіту, що позитивно впливає не тільки на економічний розвиток нашої країни, але й на її становлення як демократичної європейської держави. З огляду на те, що молода людина, як правило, вступає у вищий навчальний заклад зразу після закінчення середньої школи, необхідно активно розвивати соціальні структури, які сприятимуть успішній соціалізації та професійному становленню студентської молоді.

Найважливішою соціальною вимогою до вищих навчальних закладів є орієнтація освіти не тільки на засвоєння студентами певної суми професійних знань, а й на розвиток його особистості, пізнавальних і творчих здібностей, успішної соціалізації в суспільстві та активної адаптації на ринку праці.

Як відомо, проблемі соціально-психологічної взаємодії особистості та суспільства,

функціонування особистості у великих і малих соціальних групах, пошукові дієвих методів впливу на процес соціалізації особистості присвячували наукові роботи як західні (Ч. Кулі, Г. Мід, Дж. Морено, Г. Тард, Дж. Хоуманс), так і російські та українські психологи (А. Асмолов, Г. Андреева, О. Донцов, Є. Кузьмін, Р. Кричевський, Л. Орбан-Лембрик, Р. Немов, Б. Паригін, А. Петровський, М. Пірен, А. Свенцицький, О. Шорохова).

Вступаючи до вищого навчального закладу, студенти відчувають певні труднощі, що пов'язані з недостатньою психологічною готовністю до нових умов навчання, з руйнуванням роками вироблених установок, навичок, звичок, ціннісних орієнтацій вихованців середньої школи і виробничих колективів, втрати роками закріплених взаємин з колективом та формуванням нових навичок, а також з невмінням здійснювати психологічну саморегуляцію власної діяльності та поведінки.

Численними дослідженнями встановлено, що ефективність, успішність навчання багато в чому залежить від можливостей студента освоїти нове середовище, в яке він потрапляє, вступивши до ВНЗ. Початок занять означає включення студента в складну систему адаптації.

Перший рік навчання є дуже важливим тому, що в цей час у студента відбувається багато емоційно-особистісних і когнітивних змін – нерідко кількість цих змін перевищує ту, яка припадає на весь період навчання у вищому освітньому закладі. Вони обумовлені ситуацією нових і незвичних вимог для студента.

Соціальна адаптація є динамічним системним процесом, ефективність якого залежить від взаємодії людини й ситуації. Об'єктивні властивості ситуації, без сумніву, впливають як на її успішність, так і на психологічні механізми, які лежать в основі поведінкових стратегій, спрямованих на пристосування. У разі високого та низького рівнів адаптивності наявні відмінності застосовуваних стратегій. Оптимальним для соціальної адаптації є поєднання прийняття себе та інших з прагненням реалізувати власні ресурси та переконанням щодо власної самоефективності та сенсовності свого життя.

Метою статті є аналіз сутності та процесу соціально-психологічної адаптації студентів першого курсу.

Оскільки поняття "адаптація" має не лише загальнонауковий, а й системно-дисциплінарний характер, то психологія, виходячи з даних інших наук про природу адаптаційних процесів, має розробляти свій специфічний аспект. У цьому зв'язку цілком виправданою є точка зору, згідно з якою «діяльність суб'єкта, функціонування його як особистості можуть бути описані у вигляді системи адаптивних процесів, кожний з яких розгортається в межах певної психологічної адаптації» [2].

Психологічна адаптація розуміється як один із провідних чинників і як необхідна умова соціалізації. Саме так її розглядав Л.С.Виготський, аналізуючи процес входження дитини у нові соціальні ситуації та процес формування у неї певного ставлення до суспільного оточення. Тобто, зароджуючись у безпосередніх соціальних контактах дитини з дорослими, вищі психічні функції згодом "встають" у її свідомість. За цих умов розгортаються процеси інтеріоризації соціальних норм і вимог соціально значущої поведінки у внутрішній план її індивідуальної активності. А це, в свою чергу, приводить до формування все нових і нових властивостей особистості, які виступають психологічними засобами побудови більш досконалих стратегій діяльності дитини, досягнення нею вищих рівнів соціалізації [1].

Варто підкреслити неправомірність абсолютного протиставлення репродуктивних і продуктивних, адаптивних і творчих процесів у розвитку мислення і особистості в цілому (Балл О.Г., Налчаджан А.А., Сарджвеладзе Н.І.). Очевидно, потрібно якомога глибше розкривати конкретну діалектику адаптивності і творчості. Це, безумовно, дасть змогу забезпечувати більшу керованість процесами формування особистості, перебігом навчально-виховного процесу тощо.

У теорії психологічної адаптації, як правило, виділяються такі етапи розгортання адаптаційних процесів людини: усталена адаптація, переадаптація, дезадаптація, реадаптація (Лебедев В.І.). Звичайно, вичерпно скористатися даними про ці етапи в системі освіти немає змоги. Проте саме ідея етапності адаптації варта найпильнішої уваги. Це, відносно, дає змогу визначити два етапи психічної адаптації студентів: пропедевтичний і поточний (основний), на кожному з яких необхідно забезпечити організаційні та психолого-педагогічні умови ефективного розгортання різномірних адаптаційних процесів. В цілому під процесом адаптації будемо розуміти складну систему перетворень, що відбуваються з людиною відповідно до змін в умовах її життя, внаслідок яких виникають певні якості: а) адаптованість як безпосередній результат цих перетворень, тобто стан узгодження наявних якостей і вимог середовища або б) адаптивність як інтегрована особистісна якість, що забезпечує здатність людини до подальших перетворень. Результат процесу адаптації – адаптованість людини до певної системи.

Процес адаптації є одним з найбільш досліджуваних наукових об'єктів і використовується в різних науках – біологічних, філософських, психологічних. У зв'язку з цим у сучасній літературі використовується багато суперечливих визначень цього поняття.

Основними психологічними механізмами перебудови діяльності та свідомості студентів можна назвати: самопереконавання, самонавіювання, самоуправління, самозаохочення, самопримус, самоствердження та ін. За допомогою цих механізмів особистість здійснює свідому саморегуляцію своєї діяльності відповідно до нових її видів та умов [3].

Багатьма авторами адаптація визначається як пристосування. Проте таке тлумачення поняття є дуже вузьким, оскільки не враховує специфіки адаптації людини. Адже людина не лише пристосовується до середовища, але й активно перетворює його. Як відомо, між людиною і середовищем існують мінливі, взаємодоповнюючі відносини. Можуть спостерігатися їх варіанти :

- а) зміна людини при незмінному середовищі (відрив від життєвих обставин);
- б) різноспрямовані зміни людини і середовища (поглиблення суперечностей);
- в) незмінюваність людини при життєвих обставинах, що змінюються (консерватизм);
- г) односпрямовані зміни людини і середовища (синхронізація розвитку та умов);
- д) незмінюваність людини і середовища (стагнація).

Не викликає сумнівів той факт, що процес адаптації співвідноситься з процесом соціалізації. Щодо соціалізації, з одного боку, засвоєння індивідом соціального досвіду шляхом входження в соціальне середовище системи соціальних зв'язків, з іншого - процес активного відтворення системи соціальних самонастанов індивіда за рахунок його активної діяльності, активного включення в соціальне середовище.

У соціальній адаптації виділяють дві форми: *активну* - суб'єкт прагне впливати на середовище з метою його зміни (наприклад, зміни цінностей, форм взаємодії і діяльності, які він повинен засвоїти). *Пасивну* - суб'єкт не прагне до такого впливу і зміни.

Соціальна адаптація студентів поділяється на такі види: *професійну* - пристосування до характеру, змісту, умов та організації навчального процесу, формування навичок самостійності в навчальній і науковій роботі. *Соціально-психологічну* - пристосування особистості до групи, взаємовідносин в ній, формування власного стилю поведінки.

При цьому соціально-психологічна адаптація являє собою оволодіння особистістю ролі під час входження в нову соціальну ситуацію – це конкретний процес соціалізації [2].

Психологічний аспект адаптації першокурсників складається із руйнації вироблених роками установок, навичок, звичок, ціннісних орієнтацій вихованців середньої школи і виробничих колективів, втрати роками закріплених взаємин з колективом. Зі вступом до вищого навчального закладу юнаки і дівчата потрапляють у нові, незвичні для них умови, що неминує спричиняють зміни динамічного стереотипу і пов'язаних з ними емоційних переживань.

Нерідко соціально-психологічна дезадаптація породжує втрату сформованих позитивних установок і відносин студента-першокурсника. Важким наслідком дезадаптації є стан напруженості, зниження активності у навчанні, зниження інтересу до громадської роботи, погіршення поведінки, невдачі на першій сесії, а в ряді випадків - втрата віри у свої можливості, розчарування у життєвих планах [1].

У квітні 2015 року, на базі Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, нами було проведено експериментальне дослідження з метою виявлення особливостей соціально-психологічної адаптації студентів-першокурсників. У ньому взяло участь 42 студенти-першокурсники Інституту педагогіки і психології.

За результатами методики «Самооцінка психічних станів» (за Г. Айзенком) можна констатувати той факт, що у більшій частині студентів не спостерігається проблем з адаптацією, адже їхні показники знаходяться в межах норми.

Результати методики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса і Р. Даймонда свідчать про те, що всього 11,9 % студентів мають проблеми із адаптацією, що приблизно перегукується із результатами за попередньою методикою. Найвищий показник – вище норми, свідчить про те, що за майже рік навчання, студентам таки вдалось успішно адаптуватись до умов навчання у ВНЗ. Всього 9 % студентів відчувають певну дезадаптацію, це 3-4 студенти з 42 чоловік.

Отже, процес соціально-психологічної адаптації є певною послідовністю психологічних реакцій людини на соціальну ситуацію. Ці реакції виявляються в поведінці, спрямованій на розв'язання специфічного завдання. Можна зробити висновок про те, що успішність адаптації залежить від того, яка спеціальна робота здійснюється педагогічним колективом протягом першого року навчання.

Психодіагностика адаптаційних можливостей першокурсників дуже важлива, тому що дезадаптація може позначитися погіршенням роботи пізнавальної сфери (зосередження уваги, пам'яті, мовлення), змінами в емоційно-почуттєвій сфері (пооява тривоги, поганого настрою, невпевненості у собі, страху, неадекватності самосприйняття і самооцінки, неприйняття інших людей тощо).

Саме тому одним з основних завдань у роботі зі студентами першого року навчання є організація та керівництво самостійною навчальною роботою студентів, розробка і запровадження шляхів її раціоналізації та оптимізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Казміренко В.П. Програма дослідження психо-соціальних чинників адаптації молоді людини до навчання у ВНЗ та майбутньої професії. Практична психологія та соціальна робота / В.П. Казміренко. - 2004. - № 6. - С. 76-78
2. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія: У двох книгах: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / Л. Е. Орбан-Лембрик. - К.: Либідь, 2004 - Кн. 1: Соціальна психологія особистості і спілкування. –

2004, С. 573

3. Яблонко В. А. Психолого-педагогічні основи формування особистості / В. А. Яблонко. – К.: Центр учбової літератури, 2008 – С. 211

Крижановська А.

Науковий керівник – доц. Свідерська Г.М.

ФЕНОМЕН РЕЛІГІЙНОСТІ У ПСИХОЛОГІЧНОМУ ТА РЕЛІГІЄЗНАВЧОМУ ВИМІРАХ

Постановка наукової проблеми. На сучасному етапі розвитку нашого суспільства з притаманними йому демократизацією та плюралізмом постає низка важливих питань, що стосуються створення певних умов для нормального розвитку молоді, включаючи всі аспекти соціалізації кожної окремої особистості. Актуальність цієї проблеми визначається необхідністю переосмислення багатоговікового досвіду релігійного виховання, як у вітчизняній психолого-педагогічній науці, так і в зарубіжній.

З точки зору наукового підходу, саме явище „релігійності”, як і термін, який вживається для його позначення, потребують ґрунтовного аналізу і уточнення. Як зазначала М.А. Попова, „маючи справу не з релігією взагалі, а з її конкретним заломленням в свідомості та поведінці віруючих, психологи-релігієзнавці стикаються з необхідністю визначити поняття релігійності і встановити його критерії. Неможливо обійти питання про те, на якій підставі вважати людину віруючою, як вимірювати характер і ступінь її релігійності” [6, с. 43].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема релігійності розроблялась як вітчизняними науковцями (Є.К. Дулуман, Б.О. Лобовик, Ю.Ф. Борунков, О.Г. Карагодіна), так і зарубіжними (Д.М. Угринович, М.А. Попова, С.Старк, Ч.Глок, С.Хол, Г.Оллпорт та В.Джеймс).

Недоліком класичних підходів у сприйнятті феномену „релігійності”, на думку сучасних науковців, є спроба знайти „сутність”, „субстанційне” визначення для опису стану людини з певним типом віросповідання. Іншою їх вадою є вузьке тлумачення феномену релігії – суто в межах європейської традиції. Незрозуміло також, що таке власне „релігійне”, чим воно відрізняється від світського.

Так, для Ю.Ф. Борункова основою, носієм і частково критерієм релігійності виступає наявність у людини релігійної віри. „Релігійна віра являє собою той стрижень, навколо якого і відбувається інтеграція особистості віруючого. Релігійна віра становить ядро релігійної свідомості” [1, с. 149].

Зважаючи на актуальність заявленої проблеми, **метою** нашого теоретичного дослідження є розгляд основних аспектів феномену релігійності у психологічному та релігієзнавчому вимірах.

Виклад основного матеріалу. Аналіз відповідної наукової літератури дозволяє нам стверджувати, що стосовно релігійного аспекта феномен релігійності – це визнання за людиною певного особистого „релігійного почуття” як субстрату релігійності. Варіанти цього підходу можна знайти у В. Джеймса, Г. Оллпорта, а також у О. Введенського: „Релігійне почуття – це почуття безпосереднього і містичного зв’язку з абсолютно сущим” [4, с. 108].

Ще один підхід, характерний здебільшого для західних релігієзнавців, визнає основою релігії і релігійності специфічний тип людського досвіду. Якщо дещо перефразувати Й. Ваха, то „релігійність – це установка щодо світу, яка визначається і мотивується особливим релігійним досвідом та впливає на оцінку людиною основних аспектів людського існування і форм людської діяльності” [2, с. 254].

Саме розуміння релігійності в культурах світу є досить мінливим, тому, з наукової точки зору, його можна фіксувати лише в обмежених періодах часу, а не раз і „на всі часи”. Можна погодитись з Г.Оллпортом, що „в дійсності релігійне почуття дуже відрізняється у різних людей. Воно відрізняється не лише за глибиною та широтою, а й за змістом і образом функціонування. Кожна особистість унікальна. І релігійне почуття особистості також змушене набувати унікальної форми” [6, с. 121].

Як вже зазначалося, „релігійність” в індивідуальному вимірі – це феномен, який належить свідомості людини. В даному випадку можна не зважати на конфесійні тлумачення феномена, як ідеї про серце, душу, дух, образ Божий в людині, вчення про типи душі у східних традиціях. Адже вони такі самі суб’єктивні, як і наше уявлення про свідомість, щодо якої ми не маємо безпосереднього інструментального досвіду. Єдиний доступ є у самої людини, і він, безперечно, суб’єктивний. З огляду на це, вчений може лише описати зовнішні прояви „релігійності” людини, які спостерігаються при спілкуванні з нею, і на базі них вже будувати узагальнені гіпотези.

Спираючись на дані спостереження за віруючими, можна з впевненістю стверджувати, що „релігійність – є специфічний стан свідомості людини, який має певні якісні характеристики і призводить до відповідного способу взаємодії зі світом” [6, с. 207]. Візьмемо до уваги, що термін „свідомість” в даному випадку – така сама абстракція, як і „душа” щодо опису ментальних здатностей людини. Йдеться поки лише про індивідуальну „релігійність”, без дотику до її соціальної складової. Нарешті, щоб визначення набуло сенсу, необхідно встановити сутність цих якісних характеристик.

Проаналізуємо критерії визначення „релігійності”, адже, за Г.Оллпортом, „недостатньо знати, що людина в цілому релігійна. Важливо також визначити, яку роль відіграє релігія в її житті” [6, с. 210].

Другий аспект феномену релігійності полягає в аналізі почуттів і уявлень віруючого. Значна частина дослідників (наприклад, Є.К. Дулуман, О.І. Предко) вважають, що психофізіологічні процеси протікання релігійних і звичайних почуттів тотожні. Вони вважають, що головним елементом в релігійному комплексі є саме релігійні уявлення [5,8]. Проти цього виступає М.А. Попова [7], підкреслюючи, що ані культова активність, ані знання й уявлення індивідом основних догматів своєї релігії не є мірою справжньої релігійності особи. Адже ці фактори часто пов’язані в зворотній пропорції і між ними не спостерігається прямої залежності. Фактично М.А. Попова спирається на дослідження Ч.Глока за п’ятимірною системою: зіставлення емоційного, ритуалістичного, ідеологічного, інтелектуального і поведінкового аспектів [3].

Одним з варіантів другого аспекту щодо проблеми критеріїв релігійності є визнання релігійної віри як специфічного почуття, притаманного лише релігійним людям. Але проти цього можна висунути деякі заперечення, які не дають змоги розглядати віру як критерій.

1. Віра як критерій автоматично виключає з дискурсу релігієзнавства значну кількість східних релігійних традицій.

2. Не зрозуміло, що вважати критерієм віри (різні конфесійні підходи).

3. Відсутні специфічні психофізіологічні показники, які б вирізняли стан віруючої людини серед інших станів свідомості.

4. Є проблеми з визначенням спрямованості релігійної віри.

Саме тому ми вважаємо, що користуватися даним критерієм в межах наукового підходу є, принаймні, некоректно.

Існує також третій аспект. Він засновується на спробі вирізнити серед людського досвіду так званий релігійний досвід, який, в свою чергу, засновується на містичному. Відповідно – людину можна вважати релігійною, якщо вона переживає цей тип досвіду. Звичайно, цей досвід справляє вплив на спосіб життя особистості. Як писав Й. Вах, „релігія як внутрішній стан або як суб’єктивний досвід може не мати впливу на реальність доти, доки вона не об’єктивована в конкретному настрої, атмосфері, установці або форумі. Сам по собі релігійний досвід стимулює розвиток специфічних установок. Вони, в свою чергу, конкретизуються в думці та в дії” [2, с. 251]. Пріоритет у висловленні цієї ідеї належить В.Джеймсу. Найбільш відомим сучасним представником цього підходу є Є. Торчинов.

Але, зважаючи на спроби пошуку „субстрату” релігійності в психологічній сфері, чи не варто звернути увагу на конкретні психологічні і феноменологічні прояви релігійності людини? Цілком ймовірно, що релігійність як стан свідомості супроводжується певним способом мислення людини, певним набором архетипів та особливостей мислення, яке має вирізнитися від мислення „звичайного”. Як писав Ю.Ф. Борунков, „специфікою релігійного мислення є оперування релігійними уявленнями, ідеями та образами” [1, с. 49]. Отже, у релігійного мислення є власні характеристики, які відрізняють його від нерелігійного, хоч напевно це лише „образи і ідеї”. Так, для К.Г. Доусона, різниця між релігійним та іррелігійним – це різниця не в рівнях культури, а в рівнях свідомості [3, с. 81]. Ми погоджуємося з ним, оскільки саме зміна рівнів, на яких функціонує свідомість, призводить до переосмислення світу. Сам феномен навернення досить тісно пов’язаний зі зрілими проявами релігійності, а навернення – це не що інше, як перебудова свідомості, зміна способу і рівня її функціонування.

У психології науковці висвітлюють поняття „релігійність” із різних точок зору: матеріалістичної та релігійної. Так, щодо першої точки зору, то найбільш яскраво її представляє аксіологічний підхід, у якому релігійність розглядається в контексті проблеми особистісних цінностей та життєвих пріоритетів. А. Маслоу відносить їх до числа „буттєвих” цінностей, які не можуть бути зведені до духовних цінностей, але проявляються в них.

В.В. Знаков, пояснюючи релігійність, акцентує на активності суб’єкта, вважає, що релігійність суб’єкта – результат прилучення його до загальнолюдських цінностей, духовної культури. Д.О. Леонтєв пропонує розглядати релігійність як вищий рівень людської саморегуляції, що притаманний зрілій особистості.

На думку Н.М. Савелюк [9, с. 318], важливим виміром релігійності є духовність. Вона наводить ідеї сучасних українських науковців, які досліджували феномен релігійності. Так, наприклад, М. Боришевський вважає, що віра в Бога належить до системи ціннісних орієнтацій, і якщо вони тісно пов’язані з християнською мораллю, то мотивують духовне самовдосконалення особистості, але при цьому однозначної кореляції духовності з будь-якими релігійними ціннісними орієнтаціями немає.

М. Савчин також вважає, що саме життя з вірою в Бога призводить до зростання духовного потенціалу, який розглядається як рівень прийняття, переживання та осмислення особистістю „внутрішньої людини” та реальних духовних цінностей (любові, віри, надії) [10, с. 85].

Загалом праці згаданих, а також деяких інших українських науковців (О.Войнівської, Н.Володарської, О.Климишин, О.Колісника, О.Любченко, І.Пахомова, О.Предко), доводять, що віра в Бога є потужним чинником профілактики та подолання системної релігійної кризи молоді.

Таким чином, представлені погляди на поняття „релігійність” свідчать, що вона розглядається як у контексті релігійному, так і в контексті інтелігентності й порядності, вищих моральних цінностей, принципів саморозвитку, самовдосконалення, самореалізації особистості.

Що стосується психологічного дослідження релігійності, то, на нашу думку, корисним є психологічне розуміння цього феномену О. І. Предко [8], яка бачить релігійність як стійкий психічний стан особистості. На її думку, найбільш значущими його компонентами є релігійне світорозуміння, релігійне світовідчуття, релігійне світоставлення.

Релігійність особистості можна визначити, використовуючи якісні й кількісні емпіричні показники, зокрема, її ступінь, рівень, стан, динаміку та характер, які визначаються за критеріями, щодо яких у науковій літературі немає однозначної думки. На думку одних дослідників, для фіксації релігійності достатньо вивчення релігійної поведінки, інші основну увагу зосереджують на ставленні людини до релігії. Слід погодитися з тим, що дослідження релігійності повинні бути цілісними й системними, враховувати як психологічні, так і соціальні чинники (вік, стать, соціальний статус, віковий період розвитку та інше).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підводячи підсумки нашого теоретичного дослідження, відмітимо, що специфіка визначення терміна „релігійність” полягає в тому, що він відповідає феномену, який не існує сам по собі. Релігійність як явище властива лише людині. Кожна окрема людина використовує для себе лише незначну частку релігійного потенціалу суспільства, тому ці два рівні релігійності неспіввимірні за своєю глибиною та обсягом. На „загальному” рівні стираються індивідуальні особливості, такі, як стать, вік, характер, тип нервової системи. А усі ці фактори впливають на спосіб сприйняття і функціонування релігії для людини. Тому слід проводити чітку межу між релігійністю як індивідуальним станом людини і релігійністю як суспільним явищем.

Релігійність – є специфічний стан свідомості людини, який має певні якісні характеристики і призводить до відповідного способу взаємодії зі світом. „Релігійність” в індивідуальному, психологічному, вимірі – це феномен, який належить свідомості людини. Її можна визначити як соціально-психологічну характеристику особистості, що реалізується у повсякденній поведінці та проявляється у суб’єктивному відображенні, інтерпретації та ступені засвоєння індивідом елементів певної релігії, прийнятті релігійних цінностей та смислів, особистісному ставленні до того, що людина вважає трансцендентним.

Проведене нами дослідження не претендує на вичерпне розв’язання складної та багатопланової проблеми релігійності. У процесі роботи виокремився ряд напрямків, кожен із яких може стати предметом самостійного дослідження, зокрема, врахування особливостей впливу засобів масової інформації на розвиток релігійності, стилів батьківського виховання на становлення релігійності, дослідження психологічних особливостей релігійності студентів різних спеціальностей тощо.

Тому перспективи подальших досліджень ми вбачаємо у детальному та всебічному дослідженні феномену релігійності людини на різних етапах її життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Борунков Ю.Ф. Структура религиозного сознания / Ю. Ф. Борунков. – М., 2001. – 232 с.
2. Вах И. Социология религии: классические подходы / И. Вах. – М., 2004. – 344 с.
3. Глок Ч. Новое религиозное сознание / Ч. Глок, Р. Белл. – Изд. Калифорнийского университета, Беркли, 1976, С. 31–32.
4. Грановская Р.М. Психология веры / Р.М Грановская – СПб., 2004. – 287 с.
5. Дулуман Є.К. Релігія як соціально-історичний феномен / Є.К. Дулуман. – К., 2009. – 186 с.
6. Олпорт Г. Личность в психологии / Г. Олпорт. – СПб., 1998. – 298 с.
7. Попова М.А. Критика психологической апологии религии / М.А. Попова. – М., 1972. – 276 с.
8. Предко О. І. Психологія релігії: Підручник / О.І. Предко. – К.: Академвидав, 2008. – 344 с.
9. Савелюк Н.М. Релігійність як складова духовності особистості / Н.М. Савелюк // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – Серія “Проблеми загальної та педагогічної психології”. – Т. XIII. – Ч. 4. – К., 2011. – С. 318-325.
10. Савчин М. Духовний потенціал людини / М.В. Савчин. – Івано-Франківськ : “Плай”, 2001. – 203 с.

Савіжук Н. В.

Науковий керівник — проф. Кодлюк Я. П.

ПІДРУЧНИК ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ПРОЕКТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

В умовах розбудови національної системи освіти важливе призначення початкової школи дослідники (О. Савченко, Н. Бібік) вбачають у забезпеченні умов для саморозвитку та самовдосконалення молодших школярів, формуванні в них пошукової діяльності, бажання та вміння вчитися. Ефективним засобом реалізації поставлених завдань є проектна діяльність, запрограмована у підручнику як стратегічній і тактичній моделі процесу навчання (М. Скаткін). Саме метод проектів є тим

підґрунтям навчально-виховного процесу, що сприяє розвитку пізнавальних можливостей учнів, формуванню вміння самостійно шукати способи розв'язання поставленої перед ними мети.

Аналіз наявного наукового фонду свідчить про те, що зазначена проблема вивчалася дослідниками аспектно. Цінним у педагогічній теорії та практиці є аналіз проектної технології, який здійснила О. Онопрієнко. У своїх посібниках вона розкрила сутність основних понять та особливості застосування методу проектів в практиці початкової школи; розробила рекомендації у формі відповідей на актуальні запитання, складені на основі досвіду впровадження проектної технології [3].

Аналізуючи педагогічну літературу, було виявлено, що основою методу проектів є сукупність дій, прийомів пошукового характеру, що забезпечують досягнення поставленої мети. Це поняття трактується педагогами-науковцями по-різному. Н. Крупська, наприклад, вбачала суть методу в тому, що учні, вивчаючи певну тему, «намічають проекти» визначених робіт, під час виконання яких застосовують отримані раніше знання. М. Запрудський «метод проектів» трактує як систему навчально-пізнавальних прийомів, які дають змогу розв'язати певну проблему в результаті самостійної і колективної діяльності учнів. О. Новиков у цьому розумінні вживає термін «система навчання» [3, с. 13]; А. Хуторський послуговується поняттям «проектна форма навчання».

Різним аспектам підручничознавства присвячені дослідження В. Бейлінсона, В. Безпалька, Д. Зуєва, Я. Кодлюк та інших учених.

Мета статті: з'ясувати потенційні можливості підручників для початкової школи щодо формування в молодших школярів проектної діяльності.

Враховуючи думки різних учених, «метод проектів» можна трактувати із трьох сторін: як метод навчання, як форму організації навчання, як педагогічну технологію (у зазначеному контексті ці поняття є синонімічними, хоча домінує остання). Зміст проектної технології полягає у виконанні дослідницької, пізнавальної діяльності школярами індивідуально чи у групах за певний час. При цьому учень виступає активним розробником і виконавцем проекту, а вчитель виконує роль координатора та консультанта.

Розробка проекту, на думку дослідників, стимулює пошукову діяльність учнів та їхній пізнавальний інтерес, розвиває творчі здібності і мислення, готує до самостійної трудової діяльності, втілює ідею поєднання теорії з практикою. Робота над проектом дає змогу відчувати себе дослідниками, відкривачами чогось нового та цікавого, випробувати свої сили, застосувати набуті знання, вміння і навички для досягнення потрібного результату. Учитель покликаний спрямовувати розумову діяльність учнів, залучати їх до активного пошуку, при цьому реалізуючи найважливіший принцип гуманної педагогіки, висловлений М. Монтесорі: «Допоможи дитині зробити це самій».

Проектне навчання, орієнтоване на особистість учня, дає змогу вчитися на власному досвіді й досвіді інших.

Проектна технологія, на думку О. Онопрієнко, передбачає реалізацію таких завдань: активізувати та систематизувати знання; ознайомити школярів з матеріалами, які виходять за межі навчальних програм; розвивати вміння аналізувати, порівнювати, узагальнювати, робити висновки, добирати матеріал і при цьому використовувати ІКТ для оформлення результатів; сприяти створенню продукту, який потрібен іншим [3].

Проект – це «5 П»: проблема – планування – пошук інформації – продукт – презентація. Шоста «П» – це учнівське портфоліо, тобто папка, у якій зібрані всі матеріали [1, с. 4].

Відомі різні підходи до класифікації проектів. Так, наприклад, американський учитель В. Кіпатрик виокремлює такі види: продуктивний, споживчий, дослідницький, навчальний.

Узагальнено поділ проектів за певними ознаками представлений на рис. 1.

Є. Полат виділяє ще один тип проектів – за формою проведення: фестиваль, відеопроєкт, вистава, екскурсія, урок.

Виконання проекту передбачає такі етапи:

- організація проекту;
- планування проекту;
- реалізація проекту;
- підсумок проекту [3].

На першому етапі основну роботу виконує вчитель. Він визначає тему і тип проекту, над яким будуть працювати; намічає стратегію роботи; формулює проблему та навчальну мету. Учні на цьому етапі практично не долучаються до роботи.

На етапі планування здійснюється визначення джерел збору інформації з поданої теми, вибір методів і прийомів аналізу інформації та засобів подання готового продукту діяльності. Окрім цього визначаються критерії оцінювання результатів та самого процесу виконання проекту. Учні планують свої дії та формулюють завдання. При цьому вчитель коригує їхню діяльність, може висувати пропозиції та ідеї.

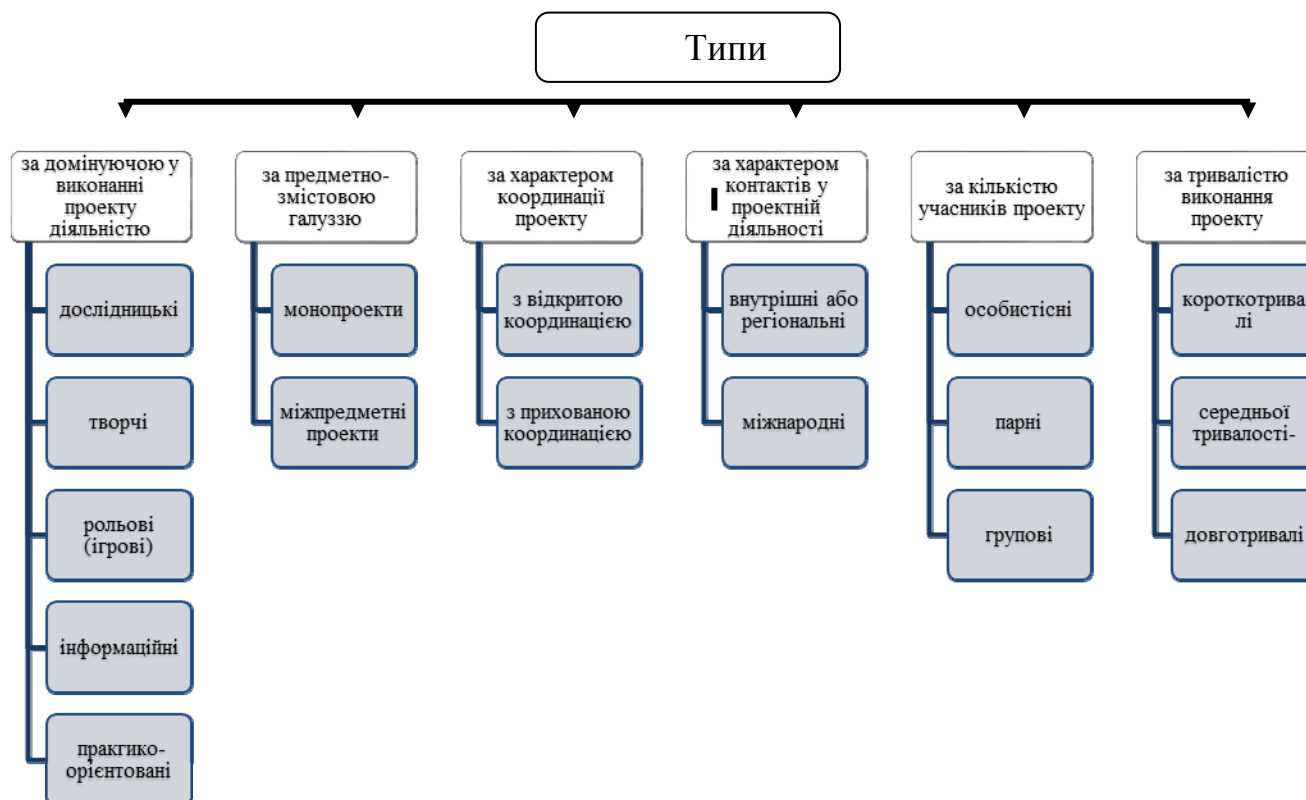

Рис. 1. Класифікація проектів за різними ознаками

Реалізація проекту здійснюється шляхом збору та аналізу інформації, формулювання висновків. Учні спостерігають за певними явищами, працюють з літературою, проводять дослідження, анкетування, експеримент тощо. Після збору необхідних матеріалів відбувається аналіз інформації. Вчитель здійснює непряме керування діяльністю учнів, а також виконує роль консультанта. Цей етап завершується виготовленням освітнього продукту, визначеного на попередньому етапі діяльності.

На завершальному етапі відбувається представлення та оцінка результатів проекту у вигляді усного чи письмового звіту. Учитель разом із учнями колективно обговорюють процес створення проекту, оцінюють зусилля та внесок кожного учасника в роботу, повноту використання можливостей та творчий підхід. Цінність цього етапу полягає в тому, що у школярів формується звичка доводити всі справи до кінця.

Проектна технологія певним чином представлена у підручниках для початкової школи, який покликаний реалізувати такі провідні функції: інформаційну, розвивальну, виховну, мотиваційну. Розвивальний вплив книги на особистість молодших школярів здійснюється у певних напрямках: розвиток психічних процесів; формування загальнонавчальних умінь і навичок; розвиток творчих здібностей [2]. Обов'язкова ознака сучасного підручника – наявність засобів для формування творчих здібностей молодших школярів. Одним із таких засобів є проектна технологія, яка широко представлена у підручниках для початкової школи (табл. 1).

Помітно, що у підручнику з природознавства представлено найбільше проектів. Автор пропонує творчі завдання, доступні дітям для виконання. Вони сприяють самостійній пошуковій діяльності молодших школярів. Учні мають можливість опрацювати більше матеріалу та дізнатися чимало нового та цікавого.

Менше проектів представлено у підручниках з літературного читання. О. Савченко радить проекти, що мають на меті прищепити дітям любов до книги, поглибити знання про авторів творів, які опрацьовують на уроці, створити власні міні-книжки.

Успішна реалізація проекту висуває певні вимоги до вчителя. Із власних спостережень та досвіду можемо сказати, що в педагогів, які працюють з проектами, виникають певні труднощі, пов'язані з відсутністю відповідного дидактичного забезпечення. Тому перспективу подальших досліджень вбачаємо у розробці методичних рекомендацій щодо організації проектної діяльності, репрезентованої у підручниках для початкової школи.

Проекти у підручниках для початкової школи

№ п/п	Назва проекту
1 клас	
Гільберг Т. І. Природознавство : підручник для 1-го класу загальноосвітнього навчального закладу / Т. І. Гільберг, Т. В. Сак. – К. : Генеза, 2012. – 110 с.	
1.	«Моє улюблене місце відпочинку»
2.	«Як облаштувати джерело»
2 клас	
Савченко О. Я. Літературне читання : підручник для 2 класу / О. Я. Савченко. – К. : Видавничий дім «Основа», 2012. – 160 с.	
1.	«Улюблена іграшка»
2.	«Весняні квіти у поезії»
3.	Творчий проект – колективне створення рукописного журналу.
Гільберг Т. І. Природознавство : підручник для 2-го класу загальноосвітнього навчального закладу / Т. І. Гільберг, Т. В. Сак. – К. : Генеза, 2012. – 160 с.	
1.	«Будьмо знайомі!»
2.	«Як бджоли готуються до зими»
3.	«Не зривай першоцвітів»
4.	«Квіти в моєму житті»
5.	«Книга скарг» природи
6.	«Лісова аптека»
3 клас	
Савченко О. Я. Літературне читання : підручник для 3 класу / О. Я. Савченко. – К. : Видавничий дім «Основа», 2013. – 192 с.	
1.	«Дружба з книгами – це свято»
2.	«На шляху до Тараса Шевченка»
Гільберг Т. І. Природознавство : підручник для 3-го класу загальноосвітнього навчального закладу / Т. І. Гільберг, Т. В. Сак. – К. : Генеза, 2013. – 176 с.	
1.	«Виявлення пилу в повітрі та встановлення джерел його забруднення»
2.	Творчий проект «Захисти природу»
Бібік Н. М. Я у світі. 3 клас : підручник для загальноосвітнього навчального закладу / Н. М. Бібік. – Х. : Видавнича група «Основа», 2013. – 165 с.	
1.	«Історія моєї школи»
2.	«Подорожуємо Україною»
4 клас	
Савченко О. Я. Літературне читання: підручник для 4 класу / О. Я. Савченко. – К. : Видавничий дім «Основа», 2015. – 192 с.	
1.	«Про що можуть розказати дерева — очевидці історичних подій?»
2.	«Мандрівка шляхами Тараса Шевченка».
Гільберг Т. І. Природознавство : підручник для 4-го класу загальноосвітнього навчального закладу / Т. І. Гільберг, Т. В. Сак. – К. : Генеза, 2015. – 182 с.	
1.	«Мандрівка просторами всесвіту, про яку ти мрієш»
2.	«Цікавий світ материка, на який я хочу потрапити»
3.	«Водойми рідного краю. Їх стан і охорона»
4.	Чому ліси називають «Легенями планети»?
5.	«Що можна зробити для збереження природи в моєму краї»
6.	«Дослідження властивостей твердих тіл на прикладі граніту, крейди»
7.	«Дослідження властивостей рідин на прикладі води і молока»
Бібік Н. М. Я у світі. 4 клас : підручник для загальноосвітнього навчального закладу / Н. М. Бібік. – Х. : Видавнича група «Основа», 2015. – 160 с.	
1.	«Історія досягнень»
2.	«Подорожуємо Україною»

ЛІТЕРАТУРА

1. Артисюк І. Застосування методу проектів у початковій школі / І. Артисюк // Початкова освіта. – К. : Шкільний світ, 2011. – № 27. – С. 3–4.

2. Кодлюк Я. П. Теорія і практика підручникотворення в початковій освіті : підруч. для магістрантів та студ. пед. ф-тів / Я. П. Кодлюк. – К. : Інформаційно-аналітична агенція «Наш час», 2006. – 368 с.
3. Метод проектів у початковій школі / упоряд. : О. Онопрієнко, О. Кондратюк. – К. : Шкільний світ, 2007. – 128 с.
4. Цимбал О. М. Проектні технології: особливості впровадження у початковій школі / О. М. Цимбал, О. В. Тягло, П. В. Цимбал // Початкове навчання та виховання. – Харків, 2008. – № 19–21. – С. 2–13.

Батовська О.

Науковий керівник — проф. Кодлюк Я. П.

ТЕХНОЛОГІЯ АНАЛІЗУ ЕМОЦІЙНО-ЦІННІСНОГО КОМПОНЕНТА У ЗМІСТІ ПІДРУЧНИКІВ ДЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Одним із пріоритетних напрямів модернізації змісту початкової освіти є реалізація ціннісного підходу. Важливим засобом формування у молодших школярів системи цінностей визнано підручник, а розробка методики аналізу його емоційно ціннісного компонента – необхідна умова підвищення якості навчальної літератури.

Наявний науковий фонд свідчить про те, що зазначена проблема вивчалася дослідниками аспектно, зокрема: проаналізовано ціннісні орієнтири (Істини – Добра – Краси) у змісті підручників з читання 50-х років XIX ст. – 50-х років XX ст. (Н. Богданець-Білокаленко); з'ясовано національну спрямованість підручників з читання 90-х років XX ст. (Н. Кузьменко); розроблено теоретичні основи побудови навчальної книги (В. Бейлінсон, Д. Зуєв, Я. Кодлюк).

Мета статті: розробити технологію аналізу емоційно-ціннісного компонента у змісті підручників для початкової школи.

В початковій школі ціннісні орієнтації виступають об'єктом виховання, цілеспрямованого впливу. Різні ціннісні орієнтири є ознакою духовної сформованості, самодостатності особистості.

О. Нікіфоров вважає, що цінності необхідно розглядати з трьох позицій: як цінність державну; цінність суспільну; цінність особистісну [4]. Перші дві цінності освіти відображають колективну, групову значущість цього культурного феномену, і в радянський період саме вони виступали в багатьох педагогічних концепціях на перший план. Станом часом пріоритет віддається особистісній цінності освіти, індивідуально мотивованому, упередженому ставленню людини до її рівня та якості [4].

Питанням вивчення та формування загальнолюдських цінностей у сучасному навчальному закладі присвячено праці відомих українських науковців-педагогів, зокрема І. Бежа, М. Боришевського, І. Зязюна, О. Сухомлинської та ін. Вагомий внесок у розробку цієї проблеми зробили також Н. Асташова, М. Вебер, І. Ісаєв, В. Караковський, Н. Нікандров та ін. У працях А. Маслоу, Е. Фромма, В. Штерна, Е. Шпрангера цінності розглядаються як важливі компоненти самореалізованої (самоактуалізованої) особистості.

Система цінностей – це результат духовної роботи суспільства; це діюча сторона суспільної свідомості, взятої в єдності всіх її форм. Вона певним чином пронизує всі форми суспільної свідомості, об'єднуючи певні інтереси різними ідейними, моральними та естетичними засобами, і стає важливим джерелом безпосередніх мотивів поведінки, стимулів людської діяльності.

Для засвоєння системи цінностей найбільш сприятливим та чутливим є молодший шкільний вік. У цьому віці формуються якості й властивості психіки дітей, які визначають їхню поведінку та ставлення до світу, явищ, речей тощо.

Потужним транслятором системи цінностей у початковій школі є підручник, який покликаний реалізувати систему функцій – інформаційну, розвивальну, мотиваційну та виховну.

Науковці стверджують, що демократичні перетворення в освіті, окрім позитивних явищ, призвели до фактичного руйнування виховної функції процесу навчання, що пов'язано з неправильним трактуванням принципу деідеологізації освіти. Таким чином, існує потреба посилити виховну спрямованість цього виду навчальної літератури, основне призначення якої полягає у належному відображенні в підручнику досвіду емоційно-ціннісного ставлення до дійсності.

Досвід емоційно-ціннісного ставлення – це «система норм ставлення до світу, до діяльності, до людей – словом, система ціннісних орієнтирів. Він характеризується тим, що передбачає засвоєння соціального досвіду, нагромадженого суспільством...», а ціннісне ставлення вчені розглядають як емоційне ставлення людини до певних об'єктів (норм, явищ, процесів, предметів). Отже, йдеться про два аспекти проблеми: з одного боку, про виховання системи цінностей, а з іншого – про формування афективної сфери школярів (емоцій, почуттів тощо)[3, с. 149], результатом якого є емоційно-ціннісний розвиток особистості.

Під емоційно-ціннісним розвитком вчені розуміють цілеспрямоване формування в учнів системи значущих для особистості та суспільства ціннісних орієнтацій, розвиток їхньої емоційно-почуттєвої сфери. [2, с. 14]

З огляду на закономірності засвоєння цінностей, реалізація досвіду емоційно-ціннісного ставлення до світу передбачає наявність у підручниках знань про цінності. Неабияке значення для молодшого школяра має залучення його до оцінної діяльності, а також емоціогенність навчального матеріалу.

Відтак технологія аналізу емоційно-ціннісного компонента у змісті підручників передбачає такі аспекти:

а) наявність ціннісно орієнтованих текстів як носіїв знань про загальнолюдські та національні цінності. Загальнолюдські цінності представлені певними пріоритетами: людина, її життя, здоров'я, сім'я, природа, праця, наука, освіта, естетика, моральні цінності (чесність, порядність, доброта, почуття власної гідності тощо). Доповнюють зазначений перелік такі цінності: самоцінність людини і людського життя, любов, діти, щастя, воля, рівність, справедливість, мир, а також певні якості особистості: честь, співчуття, милосердя, гуманність, миролюбність, взаємоповага [3, с. 151]. Національні цінності охоплюють патріотизм, любов до рідної мови та ін.;

б) використання завдань і вправ, які залучають учнів до оцінної діяльності, зокрема:

– на аналіз та оцінювання явищ, подій, вчинків тощо;

– на аналіз емоцій і почуттів автора твору, дійових осіб, власних почуттів і переживань;

в) забезпечення емоціогенності навчального матеріалу.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у використанні запропонованої технології до аналізу емоційно-ціннісного компонента підручників для початкової школи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богданець-Білокаленко Н. І. Проблема формування особистості у змісті підручників з читання для початкової школи (50-ті роки XIX ст. – 50-ті роки XX ст.): дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Н. І. Богданець-Білокаленко. – К., 2007. – 216 с.
2. Вашуленко О. Емоційно-ціннісна складова у структурі читацької компетентності молодшого школяра / О. Вашуленко // Початкова школа. – 2000. – № 1. – С. 13–17.
3. Кодлюк Я. П. Теорія і практика підручникотворення в початковій освіті: підруч. для магістрантів та студ. пед. ф-тів/ Я. П. Кодлюк – К.: Наш час, 2006. – 368 с.
4. Никифоров О. Представлення о ценности образования/ О.Никифоров // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: / <http://www.relgaru/%20Environ/ WebObjects/tgu-www.woa/wa/Main?textid=868&level1=main& level2= articles> (використано 30.10.09)

ІСТОРІЯ

Чолкан М.

Науковий керівник – доц. Лагодич М.М.

ЗАРОДЖЕННЯ ІКОНОМАЛЮВАННЯ

Початково іконою називали будь-яке священне зображення, незалежно на чому і яким способом виконане (мозаїка, фреска – на стіні чи темперою на дошці). Так, В.М. Шевченко вважає, що ікона – живописне (іноді рельєфне) зображення святих, богів, інших надприродних сил, предмет поклоніння і шанування [7, с. 158]. У християнстві культ ікони визнаний на VII Вселенському соборі 787 року.

Актуальність наукової статті зумовлена тим, що зі здобуттям Україною незалежності дослідження, які стосуються тематики, проблематики іконопису, набувають особливої важливості та доцільності.

Мета дослідження: простежити зародження стилю іконописання з моменту його появи.

Завдання наукової статті:

- встановити передісторію іконописання;
- з'ясувати відмінність поняття “ікона” від поняття “зображення на стіні” – фрески, мозаїки;
- простежити розвиток ранніх ікон, що створювалися в техніці енкаустики.

Розглянемо витоки ікономалювання, що закладені, на нашу думку, ще в давніх цивілізаціях, серед яких особливе місце займає Єгипет. Так, священна суть ритуальної маски там не тільки не загинула, але, відділившись від трупа, створила собі художнє тіло. Це – ікона, яка культурно-історично успадкувала завдання ритуальної маски – підносити божественний дух покійного, що упокоївся у вічності на найвищий ступінь. І, успадкувавши це завдання, ікона разом із ним увібрала не лише характерні особливості техніки виготовлення священної маски, але й своєрідні особливості художніх прийомів, що визрівали тут на протязі тисячоліть.

На думку богослова, релігійного філософа П. Флоренського [6, с. 149], історично найбільш тісний зв'язок ікони – з Єгиптом, бо саме тут вона зароджувалася. Звичайно, складним є питання, що стосується історичного походження іконопису, в яке влилися кращі досягнення художнього мистецтва всього світу. Це лише схема, але вона є найбільш правильною. Отже, саме єгипетська маска – внутрішній розписаний саркофаг із дерева давнього Єгипту – цей футляр на мумію, який мав вигляд тіла з відкритим обличчям, є першим родоначальником іконопису, як і розпис самої мумії.

Покійний, прийнявши у себе бога, хоча і зберігаючи свою індивідуальність, ставав образом божим, ідеальним ликом своєї власної людськості, ідеї самого себе, своєї власної духовної сутності. І завданням мумійного розпису було уявити саме цю ідеальну сутність покійного, який став віднині богом і предметом культового шанування.

Інакше кажучи, цей розпис повинен був акцентувати ідеальні риси покійного, пропрацювати емпіричне обличчя до чистого прояву в ньому людяності. Отже, ця художність задумувалася не як портрет, який стояв поруч із обличчям, а як розпис саме самого обличчя – нарум'янення його.

Символічним знаменням було використання кипарисового дерева – давнього символу вічного життя і нетління.

Священні зображення з'явилися досить давно. Відома оповідь про Авгарія, едеського правителя, якому Христос свій образ, обтершись, відбив на обрусі [8, с. 53]. За намісництва Пилата в Єрусалимі детальний письмовий опис образу Христа: зовнішнього вигляду, росту, рис обличчя та їх кольорової своєрідності був посланий до Риму на вимогу Сенату.

Для з'ясування природи і суті ікони слід звернутись до початків священних зображень. Їх поява диктувалась необхідністю донесення догматів нової віри, що виникла в I ст. нашої ери в межах Римської імперії. Існує думка, що в ранньохристиянському мистецтві не було ікон, їх замінювали символи і знаки: Добрий пастир, Агнець, риба, якір тощо [2, с. 72].

Елліністичний портрет не наважився відразу розірвати з матеріальною зовнішністю саркофагу і визнав себе змушеним дати деякий живописний її еквівалент. Тоді і розвинувся іконопис, першопочатково, наскільки відомо, не соромлячись спорідненості з елліністичним портретом. А з іншого боку, не варто забувати, що і портрет цей знову не був портретом в нашому розумінні: це була та ж поховальна маска. Як відомо, такий портрет благочестиво писався ще при житті, на погребінні, а після смерті вставлявся на місце обличчя в саркофаг, розписаний майстерно, в наближеній відповідності до

вигляду покійного. Таким чином, елліністичний портрет був зразком ікони із померлого, і цій іконі, без сумніву, віддавалось культове шанування.

Маска в культурі покійних була воістину образом покійного і до того ж небесним явищем, що було наповнене величчю, божественним благочестям, чуже земним хвилюванням, просвітлене небесним світлом. І давня людина знала, цією маскою є духовна енергія покійного, який в ній і під нею. Маска покійного – це сам покійний, не тільки в смислі метафізичному, але і фізичному; він сам являє нам свій лик. Іншої онтології не могло бути і у єгипетських християн: і для них ікона свідка була не зображенням, а самим свідочством.

У Візантійській державі ікона оформилась в сакральнo-мистецький твір. Її формування проходило тривалий і складний шлях, сягаючи своїми початками ранньохристиянського, наскрізь релігійного мистецтва.

Єврейство діаспори, що проживало у великих культурних середовищах, виховувалося на елліністичній культурі, не говорячи про інші народи, які населяли грандіозну просторінь держави. Нове християнське мистецтво зароджувалося в багатьох місцях, на Сході і Заході, і в основу його лягли вироблені традиції елліністичного малярства і скульптури. Християнство творило за тими ж мистецькими принципами, звертаючись до поширених технічних засобів мозаїки, фрески, енкаустики. Мозаїка (староруська назва – мусія) – сюжетне або орнаментальне зображення, виконане з кольорових шматочків твердого матеріалу, скріплене на цементі або спеціальній мастиці [5, с. 63], особливого поширення досягла в елліністичній Греції та Римі, коли був розкритий секрет виготовлення різноколірних смальт із заглуженого свинцевого скла, що практикувалося в Александрії (Єгипет). Мозаїка приваблювала своєю світозарністю, глибиною і чистотою кольору, подібною до дорогоцінного каміння, що найбільш відповідало духовній суті мистецтва, тим більше, що мозаїчне зображення виглядає, водночас, завдяки напруженому кольору, драматизованим. Отже, при цьому набуває переваги не тілесне, а духовне в сяйні божественної краси.

Фреска була скромнішою і доступнішою технікою. Вона відома з найдавніших часів – малювання водяними фарбами по свіжому або сухому тинькові [4, с. 145]. Широке застосування фреска мала в декоруванні римських вілл, що включали малярство фігуративне, красвид і орнаментику. Система декорування розкрита на основі дослідження настінних розписів Помпеї і Геркуланума, – так звані чотири помпейські стилі, які належать до елліністичного періоду, і розділена за наростаючою складністю зображення, стильовою відмінністю та насамперед в кожному зокрема відповідною до періоду колористикою. Їх датування охоплює період I ст. до н.е. – I ст. н.е., до 79 року, коли ці міста були поховані під лавою і попелом Везувію.

I, нарешті, енкаустика – воскове малярство, що також належить до найдавнішого способу малювання. Головною його відзнакою є використання бджолиного воску з додаванням смоли та олії, які, сплавлюючись, творять необхідне зв'язуюче з пігментом. Такими фарбами малювали на стінах, мармурі, шифері і дереві. Найвідомішими є портрети, напевно, представників еллінізованої верхівки єгипетського суспільства, намальовані на тонких дерев'яних дощечках, знайдені при розкопках некрополю в Єгипті, у Фаюмському оазисі недалеко від Александрії. Звідси походить назва – фаюмський портрет. Зображення померлого накладалося на обличчя і вмонтовувалося бинтом в загальний похоронний саван. Творення цих портретів належить до I – IV ст. і в художньо-стильовому вираженні спиралось на кращі традиції реалістичного античного мистецтва. Їх реалізм був також обумовлений стародавньою єгипетською культурою, культом мертвих зі всіма його обрядами, з обов'язковим бальзамуванням. Безумовно, у портретах відбився час, в якому поєднувалось багато явищ різних культур, тому-то фаюмський портрет є зразком такого художнього злиття греко-римсько-єгипетського мистецтва.

Доктор богослов'я Яків Креховецький, відомий фахівець з діаспори, вважає, що надзвичайно цінні фрески римських катакомб за стилем дуже близькі до східної іконографії [3, с. 145]. Головним стає духовне вираження, а не тілесна краса. Прагнення до духовного розкривалося в обличчях, намальованих в стилі фаюмського портрета: через широко розкриті очі, бо саме вони наче випромінювали світло Царства Небесного. Однак, скільки б катакомбне мистецтво не створило різних образів, серед них відсутні культові зображення Христа і Богородиці.

Зображення Христа було більш урізноманітненим: у вигляді Орфея, Аполлона, Доброго Пастиря з овечкою на раменах або серед отари, – цей тип зображення належить до найрозповсюдженіших у старохристиянському мистецтві, і в цьому значенні він згадується в Євангеліях від Матвія /15, 24/ [1, 909] і Луки /15, 4/ [1, 973], що дає змогу вважати “Доброго Пастиря” символом Збавителя. Очевидно, тут не було настанови на “портретність”, бо ж символічною є лише місія Христа – Доброго Пастиря. В такій іпостасі його ще довго будуть зображати, навіть у XX ст., однак, не юним пастухом, а зрілим чоловіком, в канонізованій, отже, пізнавальній іпостасі.

Взагалі, до IV ст. Христа зображали тільки юним (його образи відзначені плебейською, або ж буколічною простотою), одягненим в туніку, з кучерявим, коротко підстриженим волоссям.

Отже, проаналізувавши найпоширеніші технічні засоби (мозаїка, фреска, енкаустика), за допомогою яких творився християнський іконопис, можемо підсумувати, що початки ікономалювання засвідчені ще в найдавніших цивілізаціях, серед яких почесне місце займає стародавній Єгипет (поховальна єгипетська маска), античні Греція та Рим (фаюмський портрет).

ЛІТЕРАТУРА

1. Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту: Із мови давньоєврейської й грецької на українську дослівно наново перекладена / Переклад проф. Івана Огієнка. – К. : Укр. Біблійне Т-во, 2009. – С. 909, 973.
2. Власов В.Г. Новый энциклопедический словарь изобразительного искусства [Текст] : В 10 т. – Т. IV: И – К – / В.Г. Власов. – СПб. : Азбука-классика, 2006. – С. 72.
3. Креховецький Яків Богослов'я та духовність ікони / Я. Креховецький. – Львів : Свічадо, 2008. – С. 145.
4. Культурологія. Термінологічний словник: Навчальний посібник / Автор-укладач В.І. Антофійчук. – 2-ге вид., випр. і допов. – Чернівці : Книги – XXI, 2007. – С. 145.
5. Релігійний туризм: термінологічний словник-довідник / Автор-упорядник Т. Божук. – Л. : Український бестселер, 2010. – С. 63.
6. Флоренський П.А. Иконостас / П.А. Флоренский. – М. : "Искусство", 1995. – С. 149.
7. Шевченко В.М. Словник-довідник з релігієзнавства / Автор-упорядник В.М. Шевченко. – К. : Наук. думка, 2004. – С. 158.
8. Weizmann K. The Mandyonion and Constantine Porphyrogenetios // Cahiers archeologiduea. – Paris, 1960. – Vol. 11. – P. 163–184; Государственная Третьяковская галерея. Каталог собраний. – М., 1995. – Т. 1. – С. 53.

Баран Б.

Науковий керівник – доц. Кіцак В. М.

СТВОРЕННЯ УПА В УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОМУ ПРИКОРДОННІ У 1943-1945 РОКАХ

Україно – польське прикордоння – це довга, вузька смуга, біля 700 км., вздовж кордону між СРСР і «Червоною» Польщею, де проживає етнічне українське та польське населення, яке у періоді «добровільного переселення» винищувало одне одного за цькуванням спочатку Гітлерівської Німеччини, а згодом і Радянського Союзу. В історичні науці це територія відома як Закерзоння – давні українські землі Холмщина, Підляшшя, Надсяння, Лемківщина, які опинилися на польській частині Галичини. Актуальність проблеми полягає саме висвітленні та аналізу утворення та діяльності УПА в польсько-українській приграничній зоні. Створення УПА на Закерзонні відбувалося в складних суспільно-політичних і соціально-економічних умовах, і в цей час був втіленням національної ідеї, тим джерелом, з якого наступні покоління перейняли утвердження національної свідомості, свободи особистості та свободи нації. Ця сторінка нашої історії була логічним продовженням боротьби за волю, яку започаткували Українські націоналісти ще у довоєнний час.

Метою праці є обґрунтовані висновки, щодо історичної ваги та громадсько-політичної ролі створення УПА на території україно – польського пограниччя для національно визвольного руху; визначити внесок ВО «Сян» у процес національно-патріотичного розвитку українського народу. З мети впливає ряд наступних завдань:

1. Обґрунтувати основні закономірності виникнення та розвитку протистояння поляків проти українців на Закерзонні;
2. Висвітлити історико-політичні передумови виникнення збройного опору польським терористичним угрупованням і Війську Польському;
3. Визначити причини, створення Самооборонних кушових відділів, а згодом військових формувань ВО «Сян»;
4. Показати основні напрями діяльності повстанського руху, структуру й організацію народних мас, що стали на збройний шлях боротьби за свою незалежність;
5. Дати цілісну оцінку воюючим сторонам, визначити їх вплив на перебіг воєнно-політичних дій на Закерзонні;

Об'єктом дослідження є повна і неупереджена оцінка подій на Закерзонні, організація народних мас у боротьбі за свою незалежність та оцінка воюючих сторін у цій боротьбі.

Предметом є військові формування, створені на території Закерзонської України (СКВ; перші сотні, що організували вишкіл; УПА на території краю), які спричинили значний вплив на населення України та Польщі. У статті використано історико-хронологічний, проблемний та порівняльний методи розгляду досліджуваного матеріалу.

Хронологічні рамки роботи визначенні періодом від створення восени 1943 року Самооборонних кушових відділів (СКВ) по вересень 1945р., коли Польські війська розпочинають примусове виселення українськогонаселення з території Закерзоння.

Історіографією проблеми займалися багато дослідників, проте не завжди було дотримано принципи об'єктивізму та не було всебічно вивчене і висвітлене запропоноване питання. Наявність ідеологічних штампів в історіографії як України, так і Польщі, що пов'язано з їх колишнім комуністичним режимом, не дозволяли об'єктивно дослідити питання боротьби за незалежність українців і поляків, дати їй критичну наукову оцінку. Недостатня кількість наукових досліджень зумовлює постійні політичні зловживання як в українському, так і в польському середовищах. Значний вклад у дослідженнях діяльності ОУН-УПА знаходимо у праці В.Сергійчука «Трагедія українців в Польщі», що є ґрунтовним дослідженням долі українців Закарпаття. Завдяки боротьбі ОУН-УПА проти польського підпілля, а також польських і радянських військ на Закарпатті польським і радянським підрозділам не вдалось здійснити поголовного виселення українців в 1944-1946 рр.[1]. Великий вклад у дослідженні проблеми зробила українська діаспора у Канаді, видавши 16-й том літопису УПА «Підпільні журнали Закарпатської України у 1945-1947рр.», де зібрано матеріал про долю українських земель за лінією Керзона, боротьбу УПА проти переселення та показано взаємозв'язки з іншими військовими формуваннями на території прикордоння [2]. Важливими є свідчення самих свідків, та учасників подій 1943-1947 років, які зібрані Й.Свинко, Б.Лановик у праці «Межовий край у вогні»[3]. Науковим та об'єктивним дослідженням з цієї теми є праця А.Русначенка «Народ збурений» де викладено основні етапи створення та діяльність УПА проти переселення українців з Польщі, показана співпраця АК з УПА[4]. Варто відзначити і праці: Петра Мірчука «Українська Повстанська Армія. 1942-1952. Документи і матеріали» у розділі «На Закарпатті» присвячений діяльності УПА на Холмщині, Підляшші, Надсянні та Лемківщині [5]; Юрія Киричука «Історія УПА»[6]; Юрія Судина «Закарпаття 1939-1947: Хроніка подій»[7]; Юрія Макара «Холмщина і Підляшшя в першій половині ХХ століття»[8]. Досить ґрунтовною є праця Володимира В'ятровича «Друга україно-польська війна 1942-1947 рр.» [9], яка базується на широкому колі архівних документів з Галузевого державного архіву Служби безпеки України. Саме дослідження полягає у тому, щоб визначити причини, створення Самооборонних кущових відділів (далі СКВ), а згодом Військового Округу (далі ВО) «Сян», тому що в українській і зарубіжній історіографії не до оцінено протистояння двох народів, та його вплив на формування окремих держав.

Взимку 1943 – 1944 рр. польське підпілля, головним чином Армія Крайова, захоплює території Закарпаття. Всіх свідомих українських патріотів польські бойовики знищують фізично, вбиваючи при цьому їхніх дружин і дітей, а від решти українського населення вимагають заяв про лояльність і підтримку польського повстанського руху [6,с.39].

Радянський Союз відносно Закарпаття не мав спочатку чітко визначеної політичної позиції. На рубежі 1943–1944 рр. тодішній нарком закордонних справ УРСР О. Корнійчук публічно висунув домагання приєднати до України історичні українські землі. Однак, після створення у Любліні у липні 1944 р. польськими комуністами ПКНВ (Польського Комітету Національного Визволення) Й. Сталін вирішив піддобритися до поляків. За свідцтвом польського публіциста Ксаверого Прушинського, «Й. Сталін не хотів іти на поступки полякам в околиці Віленщини, зате радо згоджувався на щораз більші поступки з терену Галичини, щоб за цю ціну приєднати польську опінію на сторону наставленого ним польського уряду. Керуючись такими мотивами, Й. Сталін зробив опісля ще дальші поступки з території Советської України на користь, ще наразі до якогось часу офіційно не радзєцької, але вже на добре червоній Польщі»[2,с.130]. У вересні 1944 р. між Радянським Союзом і урядом Польщі було досягнуто домовленості про прийняття лінії Керзона як польсько-українського кордону[6,с.39]. В наслідок цього, у межах Польщі опинилися досить велика частина українських етнографічних земель. Це насамперед: Лемківщина, з містами: Лісько, Сянік, Балигород, Риманів, Горлиці, Криниця, на північ Бірчанщина, частина Перемищини, з містом Перемишль, Ярославщина, Засяння, північна Равщина, Томашівщина, частина Сокальщини (Варяж, Угнів, Белз, Кристинопіль), Грубешівщина; Холмщина; Підляшшя; околиці Берестя й північної Львівщини [2,с.131]. Таким чином, СРСР відступив полякам приблизно 15% західноукраїнських земель, де проживало автохтонне населення України.

Під час німецької окупації польські шовіністичні елементи підняли на Холмщині сильний протиукраїнський терор. «...німці здійснювали переселення поляків і українців з тим, щоб звільнити землі для німецьких колоністів і фольксдойчів з Румунії. Українців часто селили на місцях виселених поляків. Польські банди нападали вночі на таких переселенців» [1,с.246]. Все це діялось в 1943 р. Але ще в 1942 – першій половині 1943р. від польського терору на Холмщині загинули полковник Яків Гальчевський-Войнаровський, голова Українського Допомогового комітету в Грубешеві доктор Микола Струтинський, був смертельно поранений колишній сенатор Іван Пастернак. У Грубешівщині загинуло 2000, а на Холмщині – 5000 українців. Чим пояснити такі звірства? Це була реакція на успішне зростання свідомого культурно-освітнього й політичного життя українців на цих теренах. Адже саме сюди після вересня 1939 р. переселилася значна українська еміграція з Галичини. Саме тут найактивніше діяв Український Центральний комітет під керівництвом професора Володимира Кубійовича[5,с.95].

Наступ і терор польських підпільних формувань у 1942 -1943рр. можна пояснити поразкою польської сторони на Волині (У радянських документах відповідальність за волинську трагедію

покладалася на «бульбівців», а у спогадах політичних противників ОУН(Б) – на «рубанивців», тобто прихильників «урядуючого» провідника Миколи Лебеда (Максима Рубана). В матеріалах Делегатури польського уряду за 1943 р., коли йшлося про анти польські акції на Волині, фігурувала, як правило, не ОУН(Б) і навіть не УПА, а «волинська ОУН». За цією назвою стоїть провідник ОУН(Б) на Волині і командувач УПА Д. Клячківський. Саме цей видатний діяч українського повстанського руху доклав тоді найбільше зусиль до організації не тільки анти німецької і антирадянської, але й антипольської боротьби. Саме через події на Волині Д. Клячківського (Клима Савура) у листопаді 1943 р. позбавили посади головнокомандувача УПА. [9,с.79].

Холмщина тоді розглядалася як можливість помсти. Так восени 1943 р. по всій території Генерального губернаторства, за винятком дискрикету «Галичина», почалися винищувальні дії польського підпілля, спрямовані проти німецьких колоністів і українців. Вони були ініційовані наказом головного коменданта Армії Крайової генерала Т. Коморовського (псевдо – «Бур») від 4 серпня 1943 р. про початок загальної «відплатної акції» за участь українців у німецьких пацифікаціях. На території Грубешівського і Томасівського повіті було спалено до червня 1944 р. близько півтори сотні українських сіл, в яких мешкало до 15 000 осіб [7,с.64]. В.Сергійчук висловив думку, що поляки «проводячи «відплатні акції», «розчищали» коридор із Польщі на Львів» [1,с.260]. Польський терор та безкарність польських бандитів викликала значне незадоволення серед українських сільських мас, тому ядро формування українських військових відділів у Закерзонні становила сільська інтелігенція та молодь.

Початок діяльності ОУН на цих територіях розпочався ще перед війною. Стан роботи на цих територіях оцінювався як слабкий. Це пояснюється тим, що найактивніша частина політичної еміграції з літа 1941 р. вирушила на Схід, а місцевих людей, готових до роботи, виявилось недостатньо. Тому вже восени 1943 року робилися перші спроби організувати військову самооборону. За ініціативою Якова Гальчевського-Войнаровського цю роботу вела ОУН. За свідченням учасника тих подій, Івана Молодія, сама ОУН у краю тоді була політичною й мілітарною силою, що тільки зароджувалась, тому успіху досягнуто не було: не було зброї, не було вишколу, не до оцінено небезпеку національних зіткнень, не було підтримки якої-небудь військової сили. На весну 1944 р. стали створюватися Самооборонні кушові відділи (СКВ). Вони формувалися з міського населення Холмщини, а згодом направлялися й на лівий берег Сяну. Першу таку сотню на Холмщині очолив комендант поліції з Хороброва Іван Шанва – псевдо «Лис» [8,с.58-59]. Таким чином з Холмщини почалась організація СКВ, або Української Народної Самооборони по усій території україно-польського прикордоння. Згодом почали перебувати члени ОУН, які організували СКВ по певних місцевостях, де з молоді почали організацію військової самооборони. Зусиллями оунівців у 23 селах організовано СКВ, які охороняли жителів від польських бандитських загонів.

У квітні 1944 р. більшість СКВ були переформовані на регулярні сотні УПА. Проте з наближенням радянсько – німецького фронту 11 сотень УПА здійснюють рейд у Карпати, щоб у горах перейти фронт. Пізньою осінню 1944 р. Посяння і Лемківщина стають прифронтовою зоною, з наближенням зими військове командування УПА віддає наказ про «демобілізацію» – сотні розділялися на чоти і рої, які було приставлено до місцевих самооборонних кушових відділів [4,с.181]. Подальшу боротьбу у 1945 році СКВ проводили по мірі можливості самостійно, або спільно з діючими сотнями у краї. Так у «с. Вікторів СКВ прогнав кулеметним вогнем 20-ть енкаведистів, які перевіряли село повбивавши людей...» [2,с.148].

Відверто шовіністичні сили Польщі, розуміли неминучість втрати Західної України після завершення війни, і тому почали докладати всіх зусиль, щоб хоч у нових кордонах, але все ж таки будь-якою ціною домогтися створення однонаціональної польської держави за рахунок, перш за все тотального очищення території Холмщини, Підляшшя, Надсяння та Лемківщини від споконвічного її господаря — українського населення.

Тому з часу відновлення в цих регіонах польської державної адміністрації антиукраїнські акції різко активізувалися, набрали всеохоплюючого характеру. Спалено і знищено близько десятки сіл, гинули тисячі ні в чому не винних людей. Протягом першої половини 1944 року тільки в Грубешівському повіті на Холмщині було спалено 52 села та замордовано понад 4000 селян. До кінця серпня кількість спалених сіл у Холмському та Томашівському повітах досягла 1500. а вбитих селян — до 15 000 [3,с.215]. У квітні 1944 р. з Волині на Холмщину прибуло два курені УПА з загону полковника Острозького та сотня «Вовки» Ягоди-Черники, з Карпом на Посяння надійшла сотня з курення «Сіроманці» під команду Яструба. Збільшилась поставка продуктів до складів, відбувається мобілізація. Старшинами призначали переважно ще учасників Першої світової війни й вихованців старшинських шкіл на Поліссі. Тоді ж розпочався вишкіл мобілізованої молоді. Тривалий час відбувалась реорганізація цих військових з'єднань [4,с.181]. Ці військові відділи УПА прибули із завданням зупинити терор Армії Крайової, яка почала загальні відплатні акції проти українців за те, що вони беруть участь в «німецьких пацифікаціях», від 4 серпня 1943 року.

В основу організаційної будови УПА було покладено територіальний принцип, за яким УПА поділялась на 4 групи, однією із яких була УПА-Захід (Командир УПА-Захід полковник Шелест-Вишитий (Василь Сидор), що охоплювала території Галичини, Буковини, Закарпаття та Закерзоння. Кожна група поділялась на Воєнні Округи (ВО), а вони, в свою чергу на Тактичні Відтинки (ТВ). УПА—Захід мала 6 воєнних округів: 1) ВО «Лисоня» — територія Тернопільщини по Дністер; 2) ВО «Говерла» — Гуцульщина і Буковина; 3) ВО «Чорний Ліс» — Станіславщина; 4) ВО «Маківка» — Стрийщина, Дрогобиччина, Самбірщина, Турківщина; 5) ВО «Буг» — Львівщина; 6) ВО «Сян» — Закерзоння. Саме ВО «Сян» був формально створений в січні 1944 р. Курінним перших сотень УПА в краї влітку 1944 року став Василь Мізерний – «Рен» [6,с.19]. Ця людина одразу завела велику дисципліну в сотнях і почала здійснювати підготовку та вишкіл сотень. Спочатку в курені було чотири сотні: «Веселого», «Бульби», «Бурлака» й «Іскри». Згодом до цього куреня додалися ще сотні «Осипа», «Євгена» та «Крісового». Згодом – сотні «Громенка», «Нечая», «Байди» (з Наддніпрянщини) й «Чорного» (зі Станіславщини)[4,с.181].

У зв'язку із наближенням німецько-радянського фронту, у літку 1944 р. за вказівкою Головного командування, всі загони «УПА-Захід та «УПА-Північ» повинні розчленуватись на відділи не більше, як по дві сотні і перейти в Карпати або у Волинські ліси [3,с.101]. Загін, на чолі із «Реном» у кількості – 11 сотень вирушив у Карпати, щоб у горах перейти фронт та опинитися у більшовицькому тилу. Місцеві сотні змогли повернутися у рідні краї з рейду лише пізньою осінню 1944 р..

На території українського Закерзоння зосереджувалися резервні війська та НКВД, які виконували карально-поліцейські функції. Тут були присутні і прикордонні частини обох більшовицьких держав.

Становище УПА було складним, у зв'язку із важкими переходами фронту (Восени 1944р. пробують повернутися на Холмщину сотня Голуба «Тигри» і курінь Юрченка та потрапляють в оточення, після переходу Західного Бугу, до прикордонних військ НКВД. «Тигри» виходять з оточення без великих втрат, а курінь Юрченка втратив третину людей, а він сам попав у полон [8.184].), та із наближенням зими, командування ВО «Сян» не мало змоги залишити сотні УПА у краї, як єдине ціле, тому з Перемишля надійшов наказ про «демобілізацію» повстанського війська, шостий ВО фактично припиняє своє існування. Курінь «Рена» на Лемківщині теж був розділений на весні 1945 р., але до «демобілізації» не дійшло.

На весні 1945р. на Холмщину повертається із своїм відділом Ягода – Черник, у травні – відділи «Кочовик» (к-р Штиль), «Галайда II» (к-р Куліш), відділ Шумського. На Посяння повертається 11 сотень і три відділи Військового Округу «Маківка» [4,с.185]. Таким чином «на весну 1945 р. ОУН утворила підпільний Закерзонський край з долученням Перемишльської округи. При цьому відновлено роботу ВО «Сян», якому мали підлягати всі відділи УПА на території цього краю.

Закерзонський край ділився на 3 округи, які існували в 1945-1948 рр. 3 квітня 1945 р. крайовим провідником тут стає Ярослав Старух – псевдо «Стяг». Референтом пропагандивним і політичним, заступником крайового провідника стає Василь Галаса – псевдо «Орлан», «Біс. Крайовим референтом СБ стає Петро Федорів – псевдо «Дальний». Крайовим референтом військовим і головним провідником УПА у краї став Мирослав Онишкевич. При Проводі існували ще ряд відділів – технічний, кур'єрський, пропаганди, друкарня. Перший та третій округи ОУН були без назви, другий звався «Батурич».

УПА представлена у Закерзонні ВО «Сян», поділялась на три тактичні відтинки (ТВ): «Лемко», «Бастіон», «Данилів». На початок 1945 р. в складі ТВ «Лемко» існувало два курені: Василя Андрусяка («Ризун») – 4 сотні та Василя Міченого – 5 сотень (у сотнях було й до 180 осіб). ТВ «Бастіон» (1944-1947) охоплював повіти Любачі, Томаші, Любельський (південь). На чолі відтинку став Іван Шпон так («Залізник»). ТВ «Данилів» існував у 1944-1947 роках на терені повітів Грубешів, Володева, півдня Білої Підляської, частини Томасівського повіту. Командували ним «Ягода»(1945р.), Євген Штендера («Прірва»)–1945 -1946) і Володимир Сорочак («Беркут»” – 1946 - 1947)[4.186-187].

Таким чином справжній характер і значення подій 1943 – 1945 рр. неможливо адекватно зрозуміти, якщо їх не розглядати в контексті подій Другої світової війни й у контексті всієї історії польсько-українських взаємин. Українці не мали іншого шляху до незалежності, як боротьба з державами, що панували на українських землях. До того ж українці не претендували на чужі землі, а лише на ті, де вони становили більшість. Натомість поляки прагнули зберегти владу Польщі в регіонах, де польське населення було меншістю. Позбавлена елементарних прав більшість українців вважала польське панування окупацією.

Основними закономірностями виникнення україно-польського протистояння у Закерзонні є етнонаціональні конфлікти, які тягнуться від існування Речі Посполитої та діяльності владних структур гітлерівської Німеччини і двох більшовицьких держав.

Отже, комплексне висвітлення проблеми є запорукою встановлення історичної правди є ключем до примирення всіх воюючих сторін. Польський терор та безкарність польських бандитів викликала значне незадоволення серед українських сільських мас, тому ядро формування українських військових відділів у Закерзонні становила сільська інтелігенція та молодь. На весні 1944р. стали створюватися

Самооборонні кушові відділи, які чинили опір «загальній відплатній акції» польського війська. У квітні 1944р. більшість СКВ були переформовані на регулярні сотні УПА. Тоді ж з Волині на Холмщину прибуло два курені УПА з загоном полковника Острозького та сотня «Вовки» Ягоди-Черники, з Карпом на Посяння надійшла сотня з курення «Сіроманці» під командою Яструба, ці військові відділи УПА прибули із завданням зупинити терор Армії Крайової та реорганізувати військові з'єднання Закерзоння; Було створено ВО «Сян», який поділявся на три тактичні відтинки (ТВ): «Лемко», «Бастіон», «Данилів». Діяльність ОУН – УПА на Закерзонні 1943-1945 рр. є позитивною в контексті захисту українського населення від польських «відплатних акцій». Вояки УПА здійснювали оборону діяльність для українського населення Закерзоння, яке масово підтримувало національно-визвольний рух за свободу і незалежність, забезпечуючи вояків необхідними засобами для існування. ОУН – УПА була єдиною політичною і військовою силою, яка продовжувала боротись за незалежність України в несприятливих воєнно-політичних умовах, її діяльність на Закерзонні була спрямована і на протидію депортації мирного українського корінного населення та була прикладом героїзму українського народу, основою для виховання нових поколінь свідомих патріотів, які втілять гасло «Воля народам і людині».

ЛІТЕРАТУРА

1. Сергійчук В. Трагедія українців Польщі. / Володимир Сергійчук. – Тернопіль: книжково-журнальне видавництво «Тернопіль», 1997. – 440с.
2. Літопис УПА том 16 Підпільні Журнали Закерзонської України 1945 – 1947 / [ред. Й. Потічний.] Торонто: Видавництво Літопис УПА, 1987. – 608 с.
3. Свинко Й., Лановик Б., Межовий край у вогні (Польсько-українські взаємини у 1944 – 1947 рр.)/ Й. Свинко, Б. Лановик. – Тернопіль: «Воля», 2004. – 340с.
4. Русначенко А. Народ Збурений. / А. Русаченко. – К., 2002. – 518с.
5. Мічкур П. Українська повстанська армія 1942-1952 / Петро Мічкур. - Львів: Книгозбірня Просвіти, 1991. – 376 с.
6. Киричук Ю. Історія УПА. / Юрій Киричук Тернопіль: книжково-журнальне видавництво «Тернопіль», 1991. – 407 с.
7. Судин Ю. Закерзоння 1939-1947: Хроніка подій / Юрій Судин, Данило Судин. – Львів: СПОЛЮМ, 2006. - 276 с.
8. Макар Ю.Холмщина і Підляштя в першій половині ХХ століття / Юрій Макар. - Львів: Інститут Українознавства НАН України ім. І. Крип'якевича, 2003. - 88 с.
9. В. В'ятрович Друга польсько-українська війна 1942-1947. / Володимир В'ятрович. – К.: Вид. дім «Києво-могилянська академія». – 288с.

Петрик Ю.

Науковий керівник – доц. Морська Н.Л.

ОСОБЛИВОСТІ ІСТОРИЧНОГО РОЗВИТКУ ЛЮДСТВА ЗА КАРЛОМ ЯСПЕРСОМ

У сучасному філософсько-науковому пошуку особливий інтерес викликають погляди мислителів минулого щодо історичного процесу. Цікавими постають роздуми Карла Ясперса про розвиток людства та народів, зокрема, поділ ним історичного розвитку на різноманітні етапи.

Зважаючи на актуальність досліджуваної теми, ми ставимо собі за мету цілісно дослідити особливі погляди К. Ясперса щодо періодизації історичного процесу.

Для того, щоб досягти поставленої мети, визначимо такі завдання: оцінити періодизацію історії за Ясперсом у його збірнику «Сенс та призначення історії»; проаналізувати суть та ознаки кожного періоду; дослідити їх вплив на подальший розвиток людства.

Об'єктом дослідження є періодизація історії у дослідженнях Карла Ясперса.

Предметом дослідження виступають особливості опису епох у творі «Сенс та призначення історії», їх зародження, особливості та наслідки.

Карл Ясперс, як і низка інших визначних філософів, намагався зрозуміти сенс історії, чому вона йде в одному напрямку, а не в іншому, яка її основна мета. Історія відрізняється від усіх процесів, як сенс від знаку, наслідковість в історії здійснюється у формі традиції [2, с. 490]. Ці роздуми розміщені у збірнику «Сенс та призначення історії». Сам збірник розділений на 3 частини: «Світова історія», «Теперішнє та майбутнє» і «Сенс історії». У першій із них автор поділяє історичний розвиток людства на чотири етапи: доісторія, великі культури давнини, осьовий час і т.зв. післяосьовий сучасний етап. Кожен із них характеризувався певними особливостями [6, с. 29].

Доісторія.

У цей час, власне, людина постає людиною у повному розумінні цього слова: відбувається її біологічний розвиток, вона оволодіває вогнем, винаходить мову, встановлює для себе певні правила, обмеження та заборони, входить у різноманітні групи, намагається пояснити світ за допомогою міфології. Історія бере свій початок тільки бл. 5000 років до н.е. В доісторичний період люди розселилися по Землі. Розселення відбувалося в середовищі обмежених регіонів, було розкиданим, проте, в той же час, носило єдиний характер: великі нешвидкі процеси непомітного виділення рас,

міфологічних систем, мов, поширення відкриттів [5]. Названі явища ще не можна назвати усвідомленими, адже вони ще знаходились у природному середовищі, але уже стали процесами людського життя. У доісторичний період відбувалося формування людини «як виду з усіма його характерними особливостями», закладалася основа людського буття. Роздробленість людей усувається у боротьбі, формуються нові, великі об'єднання. Вони виступають містком до історії, початок якої характеризується появою писемності [6, с. 71]. Доісторія - це найдовший етап, але він невідомий цьогочасній людині, бо тоді, власне, людина і з'явилася.

Великі культури давнини.

Тоді формуються основні утворення, що досягли значного рівня розвитку і поступово доходять до такого рівня організації, як держава. Сюди відносяться культури Шумеру, Аккаду, Вавилону, Єгипту, Еллади, Індійської цивілізації, Стародавнього Китаю [1].

У той же час людство залишає значну кількість як матеріальних (будівлі, записи), так і нематеріальних джерел (казки, вірування, традиції). Саме необхідність ірригаційних систем, державного апарату, писемності призводить до того, що з'являються народи з певними особливими ознаками, вслід за цим з'являються імперії – держави, що поглинули інші культури та включили їх території у свій склад. Давні цивілізації несли із собою стабільність [5].

Що ж їм дало цей розвиток, згідно з Ясперсом? Як вже згадувалося, це поява писемності (ще в IV тис. до н.е.). Писемність дає поштовх появі духовної аристократії. Окрім цього, варто виділити необхідність проведення ірригаційних робіт. Це зумовило більшу згуртованість людей, створило передумови для появи держав на берегах річок. Згуртованість людей призвела до появи народів – спільностей, що виділяли себе серед інших завдяки низці ознак: мова, культура, міфи тощо. Потім утворюються вже й імперії. Ясперс вважає, що найдавніші з них виникають у Месопотамії, а першопричина цього процесу – це потреба захисту землеробських земель від нападів кочовиків. І, звичайно, ще одна важлива передумова – це приручення коня. Воно стало корисним як для бою, так і для подолання великих відстаней [6, с. 72].

Осьовий час.

У світі тоді жили непересічні особистості: Будда, Конфуцій, Лао Цзи, Аристотель, Єремія та інші. На думку Ясперса, людина починає осмислювати буття в цілому, розуміє безмежність світу і в той же час свою безпомічність у ньому. Звичайно, в подальший період людство теж пройшло значну дорогу вперед, але саме осьовий час надав орієнтир для неї. Люди Заходу та Сходу починають обмін культурами, цінностями [6]. Варто зазначити, що це проявилось внаслідок греко-перських воєн, походів Александра III Македонського на Схід, зокрема, в Індію.

Це період, коли з'являється вісь – певна подія у світовій історії, що мала значення для всіх (для Заходу це, наприклад, Пришествя Христа). Проте Ясперс звертає нашу увагу на те, що не всі народи є християнськими. Існують також мусульмани, індуси, буддисти. Отже, не для всіх перехід між часом до нашої і нашої ери є віссю, основою. Хронологічно осьовий час – відстань між 800 і 200 рр. до н.е., сама ж вісь – приблизно 500 р. до н.е. За Карлом Ясперсом, це період між великими імперіями [6]. І тут можна із ним погодитись. Падають старі східні деспотії: Аккадська імперія Саргона Давнього була зруйнована, Старовавилонське царство під ударами асирійців захоплене (як потім і Нововавилонське, що його захопили перси), Єгипетська держава теж доживала свого віку, програвши «народам моря», асирійцям, персам, а потім і македонцям із греками, Асирійська імперія та Перська Ахеменідів у свій час теж відійшли у забуття. Після осьового періоду настав час для інших імперій, таких, як Римська чи Парфянське царство [3]. В той же час бачимо занепад на державному рівні колись могутніх грецьких полісів, котрі внаслідок македонського нашествия (якщо, звичайно, не вважати тодішню Македонію областю Греції), то в II ст. до н.е. вже римського, втрачають самостійність [1].

Ясперс поділяє народи того часу на три типи. Перший – так звані осьові. Це такі, що послідовно продовжували свою історію і зробили стрибок для подальшого прогресу. Сюди відносяться китайці (зокрема, тут варто виділити імперію Цінь), індійці (держави Чандрагупти), Персія (Ахеменіди), іудеї (славнозвісне Ізраїльсько-Іудейське царство) і греки (час дорійців, полісів, демократії, воєн із персами, походів Александра). Другий тип – народи, що не знали прориву. Прорив не був тим явищем, яке відбувалося повсюдно. Частина народів, що жили у той час, його просто-напросто не зазнали. Тоді ще існували відносно розвинуті Єгипетська держава Нового Царства чи царство халдеїв у Вавилоні, але вони не мали цього поступу, не дивлячись на їх контакти із, припустимо, греками. Так, вони мали успіх в державному управлінні, громадському житті, архітектурі і мистецтві, релігіях. Але вже відмирили. Відмирили і поступалися новим на тій же території (халдеїв змінили перси за Ахеменідів, їх греки, потім Сасаніди, Єгипет зазнав впливу спочатку Греції та Риму, християнства, а згодом уже й ісламу). У той же час індійці та китайці, інші творці культури Сходу на рівні із вавилонянами, персами чи єгиптянами, сприймаються нами краще. Але чи варто їх співставляти? Ясперс вважає, що це можна робити лише в період зародження і початкового розвитку (приблизно поч. III тис. до н.е.), але не пізніше, адже Китай та Індія зуміли пристосуватись до нових викликів часу, перебороли певну кризу і залишилися існувати.

Щоправда, вже дещо іншими. А можливо, Ясперс залишає поза своїм впливом сам факт взаємовпливу цивілізації або ж відсутність такого факту (адже не секрет, що Китай чи Індія не мали поруч себе таких сусідів, як Вавилон чи полісні греки із римлянами, котрі могли настільки змінити їх майбутнє)? Третій тип народів – так звані наслідуючі. З одного боку, це македоняни (Ясперс, вочевидь, притримується думки про різноманітність греків та македонян) та римляни, котрі просто не змогли «всією душею сприйняти» дух осьового часу, а тому змогли лишень досягти успіхів у політичному плані, проте не в духовному, де виступили лише позичальниками культури сусідів. Також існують північноєвропейські народи. Їх нордична душа (як вдало сказав Гегель) перебувала в дрімоті, а зі світом осьового часу вони зіткнулися лише тоді, коли набули власної ідентичності [6, с. 76-78]. Тут можемо згадати і їх активну роль у Великому переселенні народів, і напади на Британію чи континентальну Європу, «коли на її вулицях бродило середньовіччя» [4].

Післяосьовий етап.

К. Ясперс, після доволі детального опису осьового часу, не настільки прискіпливо віднісся до трактування останнього періоду своєї хронології в плані історизму. Він зазначає здебільшого загальні тенденції. В цей період людство продовжує розвиватися. Індія та Китай уповільнюються у своєму розвитку, Захід же переживає епохи активності [3]. Сюди можна віднести підкорення Римом сусідніх народів, падіння Риму та «темний час» середньовіччя, відкриття Америки та інших континентів європейцями, революції, раціональність, ідея свободи та лібералізму, народження націй у сучасному розумінні цього слова. Релігії дають багато позитиву, але на прикладі конфліктів Візантії із Сасанідами чи арабами ми бачимо у війнах уже і релігійні чинники [6, с. 83]. Упав старий світ античного Заходу, з'явилася доволі повільна у своєму розвитку середньовічна Європа. Наступає час занепаду, а у цей період формуються могутні культурні сили: германці та слов'яни на Заході, японці, малайці, сіамці на Сході. З'явилася германо-романська цивілізація, що переживає важкий шлях «темних віків». А тоді настає Відродження, провідну роль займають культура, а також наука, яка стала потім доволі важливою для Заходу [4]. Ясперс звертає увагу, що існує тенденція до змалювання Індії та Китаю як культур стабільних та вічних. Але в той же час, звертає увагу й на те, що коли після 1500 р. Європа зазнає такого розвитку, якого ще не бачила, то Схід потихеньку зазнає занепаду.

В той же час Європа характеризується різноманіттям: неоднакові кліматичні умови, географічна відокремленість різних частин дає різноманіття для її народів. Це різноманіття має потім вплив і на США, які творили в першу чергу саме європейці. Заходу властиві лібералізм, вільнодумство. Вільнодумство зумовлює суперечки між різними поглядами, це спонукає до пошуку істини, прогресу. Можливо, саме боротьба між державою та церквою (а це можна помітити і в боротьбі гвельфів та гібелінів, і за «культуркампу» Бісмарка) дала Заходу ту напруженість ситуації, а це в свою чергу породило енергію, з якою захоплювалися як політично, так і культурно інші цивілізації [6, с. 87-88]. Зросла роль науки та техніки, саме їм Ясперс відводить важливу роль у своїх роздумах. Але це не дає нам підстав вважати, що Схід назавжди зупинився. Навпаки, автор робить передбачення, що рано чи пізно тамтешні густозаселені цивілізації в якийсь час знову вийдуть вперед і реалізують свій потенціал.

Разом із тим, контактів Сходу та Заходу стає все більше, це дає змогу побачити відмінності між представниками цих цивілізацій, зрозуміти інших, намагатися жити в гармонії тощо. Саме так можна досягнути взаєморозуміння. Варто згадати, що сам Карл Ясперс пережив обидві Світові війни і це питання було доволі актуальним у тогочасній суспільно-політичній думці.

Отож, ми прослідкували логіку у викладі теорії періодів розвитку людства за К. Ясперсом. Проаналізували передумови їхнього виникнення, особливості протікання та наслідки. Погляди автора є досить цікавими та актуальними як для філософії, так і для історії й соціології. Своєрідність інтерпретації К.Ясперсом подій та процесів минулого слугує підставою для подальших ґрунтовних досліджень історії людства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бандровський О., Власов В. Історія стародавнього світу: Підруч. для 6-го класу загальноосвіт. навч. закл. – К.: Генеза, 2006. – 256 с.
2. Васильев В.В., Кротов А.А., Бугай Д.В. История философии: Учебник для вузов. / В.В. Васильев, А.А. Кротов, Д.В. Бугай. – М.: Академический проект, 2005. – 680 с.
3. История Европы. Т. 1. Древняя Европа. - М.: Наука, 1988. – 704 с.
4. История Европы. Т. 2. Средневековая Европа. - М.: Наука, 1992. – 808 с.
5. Культурно-историческая концепция К.Ясперса – [Електронний ресурс]. Режим доступу: [http://bibliofond.ru/view.aspx?id=17936http://gazeta.dt.ua/SOCIETY/eduard_benesh_prezident_yakiy_dvichi_vtrativ_respu_bliku.html]
6. Ясперс Карл. Смысл и назначение истории: Пер. с нем. – М.: Политиздат, 1991. – 527 с.

ЕВОЛЮЦІЯ GERМЕНЕВТИЧНИХ ІДЕЙ ВІД АНТИЧНОСТІ ДО НОВОГО ЧАСУ

Герменевтика – поняття, що набуло значного поширення у другій половині XIX ст., коли Фрідріх Шлейєрмахер (1768 – 1834) розвинувши ідею «герменевтичного трикутника» (автор, текст, інтерпретатор), здійснив чималий вплив на постнекласичну філософію та літературу романтизму [7, с. 170 – 172]. Подальші праці Емілію Бетті (1890 – 1970), Ганса-Георга Гадамера (1900 – 2002) та Поля Рікера (1913 – 2005) розвинули певну методологію концепції герменевтичної філософії XX ст., предметом якої є аналіз, розуміння, тлумачення текстів, знаків, символів. Її імперативи сьогодні часто екстраполюють на розуміння історичних подій, інтерпретацію явищ культури, літератури та науки. **Актуальність** і значимість герменевтичної проблематики у філософії лише посилювалася із зростанням інтересу до пов'язаних з нею проблем тлумачення, інтерпретації і розуміння в практичному житті, політиці, моралі, праві, мистецтві, релігії, комунікативній діяльності, освіті.

У багатьох сучасних історико-філософських дослідженнях герменевтика розглядається, за рідкісним винятком, як надбання епохи Просвітництва, а то й узагалі XIX ст. [10] Такий підхід не є достатньо виправданим, оскільки не дає уявлення про виникнення та розвиток ідей, методів, що втілювались в герменевтиці сучасного типу. Саме тому **метою** даної статті є розгляд еволюції герменевтики, як способу тлумачення текстів, від її першопочатків до переломного XVII ст.

Для того, щоб досягти поставленої мети, необхідно виконати наступні завдання: проаналізувати сутність герменевтики, як засобу розуміння текстових знаків; прослідкувати розвиток герменевтичного методу пізнання у нерозривному зв'язку із характеристикою розглянутого історичного періоду; дослідити вплив герменевтики на розвиток культурно-політичних процесів.

Об'єктом дослідження є герменевтика, як мистецтво тлумачення текстів.

Предметом дослідження виступає еволюційний процес становлення герменевтичних ідей від епохи античності до XVII ст.

Розгляд питання еволюції герменевтики, як методу пізнання варто розпочати із означення дефініції. Термін «герменевтика» має різноманітні трактування. Зокрема, герменевтикою називають мистецтво інтерпретації (тлумачення) текстів (за В. Кузнецовим) [11, с. 4]. Під текстами тут розуміють будь-які літературні твори: художні, історичні, філософські, релігійні та ін. Термін «герменевтика» вживається також і в теоретичному сенсі: герменевтика – це теорія розуміння, осягнення сенсу (за С. Аблеєвом) [3, с. 405]. Є також тлумачення цього терміну як «мистецтва осягнення чужої індивідуальності» (за Ф. Шлейєрмахером) [7, с. 170 – 172].

Походження терміну «герменевтика» зазвичай пов'язують з іменем давньогрецького бога Гермеса, який виконував зобов'язання посередника між світом людей та Олімпом. Гермес розтлумачував населенню волю богів, перекладав її на мову зрозумілу людині [11, с. 12]. Звідси можна вивести і етимологічне пояснення латинського терміну «hermeneuo» – роз'яснення, мистецтво і теорія витлумачення незрозумілого, пояснення символів, їх змісту і сенсу [8, с. 438].

Окремі прийоми герменевтичного аналізу, як саме походження терміну «герменевтика» можемо спостерігати у тлумаченні текстів, зокрема поем Гомера в Стародавній Елладі (Греції). Мова поем «Іліада» та «Одіссея», створених у VIII ст. до н. е. та приписуваних історичною традицією (усному оповідачу) Гомеру, стала незрозумілою для еллінів епохи темних віків (1150 – 800 рр. до н. е.) та класичного періоду (500 – 404 рр. до н. е.) [14, с. 29 – 33]. Багато реалій життя періоду Троянської війни (1193 – 1183 рр. до н. е.) не знаходило відображення в житті та мові нащадків Гомера, що і породило перші спроби теоретичного осмислення процесу інтерпретації текстів, введення принципів тлумачення, зокрема у філологічному ключі. Подальший розвиток герменевтики російський філософ українського походження Піама Гайденко пов'язує з діяльністю софістів: «Завдяки своєму зацікавленню мовою та словом софісти поклали початок галузі знання, яку ми сьогодні зовемо філологією» [11, с. 14].

Наступний виток розвитку того, що науковці майбутнього назвуть герменевтикою, пов'язаний із поширенням у II – III ст. н.е. Римською імперією нової світової релігії – християнства [1, с. 30 – 33]. Християнство було принципово новою для античного світу релігією, що вимагала нового підходу до дотримання культу, оскільки основи віровчення було викладено текстуально у Священному Писанні. Біблія була плодом культури населення Палестини і тому потребувала тлумачення для обивателів інших регіонів країни, що мали відмінний культурний досвід, умови життя та традиції. Це викликало гостру потребу теоретичного осмислення методів інтерпретації священного тексту, що вилилось в утворенні протилежних за методологічними установками герменевтичних напрямків.

Одним з центрів герменевтичного пізнання того часу було місто Александрія – унікальний феномен епохи Еллінізму, анклав грецької культури Птолемеївського Єгипту (323 – 31 рр. до н.е.), який

у I – III ст. став центром римської провінції. Саме тут виникла течія аналогістів найвидатнішим представником якої був Арістарх, саме тут Біблію було перекладено на койне (глобалізований варіант грецької мови) у зв'язку з чим постала проблема перекладу, що вилилося в заснування Александрійської богословської школи, яка відчувала значний вплив східної мудрості і зосередилась на алегоричному тлумаченні тексту. Окремо варто відзначити течію анімалістів, що базувалась в місті Пергам і дотримувалась дослівного тлумачення Священного Писання. Найвідомішим представником на пряму є Кратет, діяльність якого відчувала вплив філософії стоїків [11, с. 14].

Герменевтичні питання завжди виникали там, де слово уявлялось певним знаком, що несе інформаційне навантаження, яке часто стоїть відособлено від буквального значення слова. Великий вклад у розробку теорії знаків та біблійної герменевтики зробив Аврелій Августин (Блаженний) (354 – 430) – єпископ міста Гіппон на півночі Африки. Живучи в час, коли символ вікової імперії – Рим було вперше пограбовано варварами (410 р.), він розумів під герменевтикою правила, які дозволять пояснити Біблію спантеличеному населенню агонізуючої держави. Августин виокремив поняття мовного знаку на відміну від речей (матеріальних речей немовної природи) і немовних знаків, особливо наголошуючи на пізнавальній функції знаку [11, с. 16]. «Будь-яка наука займається або предметами, або відомими знаками, що виражають ці предмети. Всі предмети ми пізнаємо за посередництва знаків» [4] – зауважував гіппонський єпископ. Один з головних ідеологів патристики вважав, що необхідно знайти правила істинного розуміння Святого Писання та запропонувати його доступну, для необізнаного вуха, інтерпретацію.

«Треба дивитися не на самі знаки в собі, а лише на те в чому їх сенс, тобто, що вони позначають» [4] – вважав Августин Блаженний, виокремлюючи психологічне навантаження мовного знаку, який здатен викликати у свідомості особи, яка сприймає відповідні знаку асоціації [11, с. 18]. Також Августин вводить розуміння прямого та переносного значення слова, активно залучає елементи античної логіки Арістотеля та стоїко-мегарської школи. «Якщо висновок неправдивий, то необхідно, щоб ті посилання із яких складається роздум, були неправдивими – або всі, або деякі» [11, с. 20]. Цікавою також є теза середньовічного філософа про абсолютну і відносну брехню: «Брехню ми можемо розділити. Існує у брехні людській те, що зовсім неможливе і те – що не є, але можливе. Наприклад, якщо хто скаже, що сім і три складають одинадцять, говорить зовсім неможливе; а хто говорить, що в календі зимові бувають дощі, говорить імовірно, хоч би цього насправді і не було» [4].

Децю відмінне від Августинового розуміння знаку знаходимо у Северина Боеція (480 - 525). Ідея Божественного провидіння, на думку можновладця держави остготів Теодоріха Великого (451 – 526), не пов'язана з ідеєю приречення. Провидіння тотожне передзнанню, оскільки в якості власника часів воно відає усім рівнозначно розумінню. Сенс провидіння полягає не в тому, щоб повідомляти речам необхідність, а в тому, щоб бути знаком необхідності в прийдешньому. Сутність знаку – позначати приховане, але не творити сутність означуваного. «Отже, те, що станеться в майбутньому, не є необхідним до того моменту, коли відбувається, а не знайшовши існування, не містить необхідності появи в прийдешньому» [6, с. 218]. Знак – це натяк на означуване, на його можливість. Сутність знаку – припускати немислимі, багатоваріантні стани, що випливають із свободи волі і природи слова. Останнє дозволяє Боецію, не виходячи з в'язниці (куди його було кинуте за підозру в підготовці замаху проти варварського короля), поставити у своїй праці «Втіха філософією», проблему «передвирішення вирішеного», тобто вилучати не первинний, але єдиний сенс знаку, що не містить в цій своїй єдності «природної необхідності». Призначене до існування може залишитися лише можливістю так і не ставши явним [6, с. 218 – 220].

Але справжнього розквіту герменевтика досягла у середньовіччі (VI – XV ст.), коли ідея слова була пов'язана вже не просто з ідеями знаку та імені, але також з ідеєю мови. Мова, внутрішня мова, стає предметом логічного аналізу у Ансельма Кентерберійського, П'єра Абеляра, Іоанна Солсберійського.

Ансельм Кентерберійський (1033 – 1109), вважаючи, подібно Северину Боецію, одиницею висловлювання «значущий звук», виділив у трактаті «Про істину (De veritate)» два його значення: власне і набуте. Досліджуючи функції цих двох значень, Ансельм виявив важливу властивість імені: воно, на відміну від уявлень Арістотеля, може не просто бути звукосполученням з умовним значенням безвідносно до часу (що і слугувало, зокрема для Августина, вказівкою на єдиний, зумовлений сенс слова), але і саме бути носієм часу [5, с. 169 – 170]. Такого роду підхід виключав довільне тлумачення тексту, минаючи його контекст, бо контекст твориться в часі. На це звернув особливу увагу П'єр Абеляр (1079 – 1142) – французький богослов та філософ-схоласт, відомий нащадкам передусім історією кохання до власної учениці Елоїзи та відкритим конфліктом із всемогутньою, на той час, католицькою церквою, що відобразилось у найвідомішому творі інтелектуала «Історія моїх страждань» [9, с. 138].

Для Абеляра мовне висловлювання відбувається тут і зараз, тому воно неодмінно несе на собі печатку часу, що виключає встановлення єдиного загальноновизнаного розуміння. У тісному зв'язку з проблемою контекстуального тлумачення стоїть його трактат «Так і Ні (Sic et non)», який виявляє різні контексти виникнення тих чи інших уявлень, на яких можуть базуватися і помилки при тлумаченні текстів [2]. Найвідомішою рисою філософської позиції Абеляра було звернення до розуму, як провідного

інструменту і критерію в пошуках істини. Св. Бернард Клервоський (1090 – 1153) [1] був ініціатором засудження П'єра Абеляра та Арнольда Брешианського (прихильника бідності церкви ранньохристиянського періоду) на церковному соборі у 1140 р., заперечуючи можливість критичного ставлення до прочитання і тлумачення тексту Святого Писання [13].

Саме у праці Абеляра простежуються три ступені розуміння, які набудуть поширення в епоху Реформації:

1) розуміння, коли читач сприймає окремі звуки і слова;

2) розуміння, коли «схоплюється» значення промови в окремих її періодах, засноване на правильних зв'язках слів і поділках періодів [2];

3) розуміння, через яке досягається «душа мовця», що викликає у відповідь рух «душі слухача». Більше того, Абеляр ставить проблему теоретичного розгляду акту розуміння, поставивши питання про ставлення значення (поняття) до сенсу, про сам процес розуміння, що робить проблеми герменевтики логічними проблемами [9, с. 144 – 145].

Наступні XII – XIV ст. були «золотим часом» для розвитку ідеї герменевтики, оскільки вона побачила в знаку не тільки предмет і поняття, не тільки виявила свій зв'язок з логікою, але і вступила на шлях утвердження себе як науки. Починаючи з XII століття, герменевтика отримує ще одне джерело розвитку, адже 1080 р. був знайдений давно забутий звід Римського права. Починається його систематичне вивчення, спочатку в Болонській юридичній школі, а надалі і в інших містах Європи, що власне і поклало початок утворенню професійного стану юристів [12, с. 48 – 50]. З цього часу розвиток герменевтики йде паралельно на матеріалі юриспруденції та теології. При цьому цілком природно юридична та теологічна герменевтики могли об'єднувати свої зусилля для вирішення специфічних завдань, яким, наприклад, було завдання створення канонічного права католицької церкви після реформи Григорія VII (введення цілбату (безшлюбність духовенства) та заборона симонії (продажу церковних посад) [1; 12, с. 48 – 50].

Серед найвизначніших представників юридичної герменевтики XVI – XVII ст. слід відзначити Гуго Гроція (1583 – 1645), автора твору під назвою «Про право війни і миру. Три книги, в яких пояснюються природне право і право народів, а також принципи публічного права». Шістнадцятий розділ другої книги носить назву «Про тлумачення» і у ньому докладно висвітлено прийоми інтерпретації слів та технічних термінів, способи виявлення їх широкого і вузького значення залежно від використовуваних контекстів, даються рекомендації як слід чинити у разі виявлення в юридичних текстах протиріч, двозначностей [12, с. 60 – 62]. Гроцієм введені наступні види інтерпретації: граматична, логічна, історична, технічна (у вузькому сенсі слова – це інтерпретація, що враховує специфіку конкретного законодавства), рекомендаційна (для практичного застосування професійними юристами). Тлумачення у гуманіста є засобом прояснення текстів, способом усунення нерозуміння, виявлення справжнього несуперечливого змісту юридичних текстів з метою ясного і простого застосування на практиці.

Гроцій формулює такі правила: щоб не затемнювати зміст норми складною та незрозумілою термінологією слід користуватися звичайним народним вживанням слів; зі слів, що мають великий спектр значень, потрібно вибирати слово з більш широким і основним значенням, так як до нього буде віднесено і шукане; бажано використовувати терміни, розгадані самим законом, і уникати переносних значень, що повинно приводити до використання точних, юридично строгих значень, чітко відповідних даними обставинами [12, с. 60 – 62]. Після Гроція юридична герменевтика перестає бути спорадично використовуваним прийомом у разі крайньої потреби, а стає одним з обов'язкових розділів загальної теорії права.

Черговий поворот в герменевтиці був здійснений Матіасом Флаціусом Ілрійським (1520 – 1575) [11, с. 24] і обумовлений практичними завданнями Реформації – церковного, релігійно-політичного руху започаткованого вченням Мартіна Лютера у 1517 р. Саме зусиллями сподвижника М. Лютера Філіпа Мелангтона Флаціуса було повернуто в лютеранство. У цей час виникають специфічні соціальні запити зі сторони безправного, проте стрімко багатіючого, «третього стану», утворюється необхідність функціонування священних текстів національними мовами (а отже і завдання перекладу, пристосування та тлумачення тексту, відповідно до лінгвістичних традицій, культурних умов певного мовного середовища), постають завдання критики католицизму і обґрунтування нового релігійного руху. Це обґрунтування і було проведено Матіасом Флаціусом, який вводить у герменевтику принцип контекстуальної інтерпретації як причини зміни сенсу слова (що діалектично знімає античну постановку проблеми кількості смислів слова, бо справжній сенс будь-якого слова, у тому числі і слова Священного Писання, завжди один, «таємний» сенс єдиний, але різні контексти вживання даного слова конкретизують різні смислові варіації). Флаціус також розглядає принцип герменевтичного кола (вимога тлумачення цілого, виходячи зі змісту його частин – принцип який у XIX ст. став одним з основних методів модерної герменевтики), принцип урахування мети і задуму автора тексту (в герменевтичних методиках до Флаціуса цілепокладання, як правило, якщо і враховувалося то у герменевтичний інструментарій не включалося), розходження розуміння та інтерпретації (розуміння є мета

герменевтичного мистецтва, а інтерпретація – метод). Концепція Флаціуса у розвитку герменевтики закінчує важливий етап створення систематичної методологічної концепції, предметом якої є унікальний текст [11, с. 27 – 29].

Отже, розглянувши еволюцію герменевтичних ідей від часів античності і до епохи Нового часу ми можемо помітити практичну необхідність розвитку прийомів тлумачення змісту знаків, тексту, яка виникала на різних етапах розвитку людського суспільства. Як і в епоху античності, коли нащадки Гомера часто не розуміли багатьох аспектів його «Іліади» та «Одіссеї», що висвітлювали реалії ахейської Еллади так і в часи Ренесансу та Реформації герменевтика була покликана до життя, як засіб перекладу літературних творів, Святого Писання національними мовами. При цьому кожна історична епоха вносила свої корективи в набір методів та прийомів інтерпретації, якими оперувало мистецтво розуміння. У середньовіччі та в епоху Відродження предмет герменевтики розширюється і охоплює собою не лише Біблію та богослужбові книги, а і твори класичної літератури. Новий час поширює герменевтичні прийоми та ідеї у сферу юриспруденції та історичної науки. Саме тоді поширюється думка про головну ціль герменевтики не лише як набору правил щодо перекладу із однієї мови іншою, а також і як інструменту розуміння мовними засобами сенсу певного тексту. Новий час стане періодом «ламання списів» щодо проблем методики перекладу із мертвих мов, техніки інтерпретації та принципів, що дозволять досягнути справжній сенс, донести до людей нової епохи помисли давно минулих поколінь. На ці питання герменевтика спробує знайти відповіді вже як методологічно і теоретично розроблена течія філософської думки та науки XIX – XX століть.

ЛІТЕРАТУРА

1. Medium aevum: Середні віки / За ред. Л.Войтовича. Підручник для історичних спеціальностей ВУЗів. – Львів, 2010. – С. 249 – 250.
2. Абельяр П'єр. Так і ні (Sic et non) / П'єр Абельяр [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://individual.utoronto.ca/pking/resources/abelard/Sic_et_non.txt
3. Аблеев С. Р. История мировой философии / С. Р. Аблеев. – М.: АСТ: Астрель, 2002. – 416 с.
4. Августин Блаженный. Христианская наука, или Основания святой герменевтики и церковного красноречия [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://azbyka.ru/otechnik/Avrelij_Avgustin/hristianskaja-nauka-ili-osnovanija-germenevtiki-i-tserkovnogo-krasnorechija/
5. Ансельм Кентерберийский. Сочинения / Перевод, послесловие и комментарии И. В. Купреевой. – М.: Канон, 1996. – 400 с.
6. Бозций С. Утешение философией и другие трактаты / С. Бозций. – М.: Наука, 1990. – 414 с.
7. Буслинский В. А. История философии: Навчальний посібник / В. А. Буслинский. – Львів: Новий світ-2000, 2007. – 220 с.
8. Волинка Г. І., Гусев В. І., Мозгова Н. Г. История философии в її зв'язку з освітою / Г. І. Волинка, В. І. Гусев, Н. Г. Мозгова. – К.: Каравела, 2006. – 480 с.
9. Кондзьолка В. В. История средневековой философии / В. В. Кондзьолка. – Львів: Світ, 2001. – 320 с.
10. Кремень В. Г., Афанасенко В. С., Горлач М. І., Губернский Л. В. История философии / В. Г. Кремень, В. С. Афанасенко, М. І. Горлач, Л. В. Губернский – Х.: Прапор, 2003. – 768 с.
11. Кузнецов В. Г. Герменевтика и гуманитарное познание / В. Г. Кузнецов. – М.: Издательство МГУ, 1991. – 192 с.
12. Кузнецов В. Герменевтика и ее путь от конкретной методики до философского направления / В. Кузнецов // Логос. – М.: «Дом интеллектуальной книги», 1999. – Выпуск 10. – С. 43 – 88.
13. Ратисбон М.Т. Письма Бернара Клервоского против Петра (Пьера) Абельяра / М. Т. Ратисбон [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bernard.oneiros.ru/>
14. Шама О. І. История Стародавньої Греції і Риму / О. І. Шама. – Тернопіль: ТНПУ, 2012. – 336 с.

ЗМІСТ

УКРАЇНСЬКА ФІЛОЛОГІЯ	3
<i>Рибка С. КОНОТАЦІЙНЕ НАВАНТАЖЕННЯ ЛЕКСИКИ У РОМАНІ АНДРІЯ КОКОТЮХИ «ВОГТ'ЯНА ЗИМА»</i>	3
<i>Товпига Л. НЕОРОМАНТИЧНІ ТЕНДЕНЦІЇ В РОМАНІ ОЛЕКСАНДРА ГРИНА «ТА, ЩО БІЖИТЬ ПО ХВИЛЯХ»</i>	5
<i>Шостак Н. ДЕТЕРМІНОЛОГІЗАЦІЯ ЛЕКСИКИ У ТВОРАХ ЛІНИ КОСТЕНКО</i>	8
<i>Бойчук Н. ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ АРХАЇЗМІВ У ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ (на матеріалі романного триптиха Р. Іванчука «Хресна проща»)</i>	10
<i>Якимішин О. СУФІКСАЦІЯ ЯК ОДИН ЗІ СПОСОБІВ ТВОРЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНО АВТОРСЬКИХ НЕОЛОГІЗМІВ (на матеріалі поезій Степана Сапеляка)</i>	12
<i>Голдін В. ПЕРЕКЛАД ІДІОМАТИЧНИХ ОДИНИЦЬ ПОБУТОВОЇ ТЕМАТИКИ</i>	14
<i>Кравець С. СПЕЦИФІКА ФОРМУВАННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ</i>	17
ГЕОГРАФІЯ	19
<i>Балан М. ЗЕМЕЛЬНІ РЕСУРСИ БОРЦІВСЬКОГО РАЙОНУ</i>	19
<i>Кузик І. ГЕОЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ОБ'ЄДНАНОЇ КОПИЧИНЕЦЬКОЇ ГРОМАДИ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ</i>	21
<i>Ярмакова А. ОЦІНКА РЕЛЬЄФУ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ ДЛЯ ПОТРЕБ РЕКРЕАЦІЇ</i>	24
<i>Гульовата Х. ЗЕМЕЛЬНІ РЕСУРСИ ТЕРЕБОВЛЯНСЬКОГО РАЙОНУ: СУЧАСНА СТРУКТУРА ТА ШЛЯХИ ОПТИМІЗАЦІЇ</i>	26
<i>Лабан М. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОГО РИНКУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ</i>	29
<i>Дяк О. КОНЦЕПТУАЛЬНІ РЕСТОРАНИ МІСТА ЛЬВОВА ЯК СКЛАДОВА ТУРИСТИЧНОГО РИНКУ ЗАХІДНОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ</i>	31
<i>Томасюк Н. РИСИ РЕСТОРАННОГО ГОСПОДАРСТВА ОБЛАСТЕЙ ПОДІЛЬСЬКОГО РЕГІОНУ</i>	33
<i>Солюк В. АНАЛІЗ РЕСУРСНОЇ БАЗИ ОБ'ЄКТІВ ГРЕКО-КАТОЛИЦИЗМУ ДЛЯ РОЗВИТКУ САКРАЛЬНОГО ТУРИЗМУ В ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ОБЛАСТЯХ</i>	35
<i>Усова О. АНАЛІЗ ТУРИСТИЧНИХ ПОТОКІВ ІРЛАНДІЇ</i>	38
ФАКУЛЬТЕТ ІНОЗЕМНИХ МОВ	41
<i>Бугай Т. СПЕЦИФІКА ПЕРЕКЛАДУ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ КАЛАМБУРІВ</i>	41
<i>Новосад Ю. ГЕНДЕРНИЙ ПІДХІД ДО ВІДТВОРЕННЯ МОВЛЕННЕВОГО ЕТИКЕТУ У ТВОРАХ ВІКТОРІАНСЬКОЇ ЕПОХИ</i>	43
<i>Гребеник І. ВІДТВОРЕННЯ ФІГУР ЯКОСТІ У ТРЕЙЛЕРАХ ЗАСОБАМИ МОВИ-МЕТИ</i>	45
<i>Шпак Т. ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ЮРИДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ У КІНЕМАТОГРАФІЧНОМУ ДИСКУРСІ</i>	48
<i>Рудик Ю. ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ АНГЛОМОВНИХ ПИСЬМОВИХ РЕКЛАМНИХ ТЕКСТІВ</i>	51
ІНСТИТУТ МИСТЕЦТВ	54
<i>Фрейшин Н. ВИКОРИСТАННЯ НЕТРАДИЦІЙНИХ АВТОРСЬКИХ МЕТОДИК В СУЧАСНІЙ ПРАКТИЦІ ВИХОВАННЯ ГОЛОСУ</i>	54
<i>Гулка Р. ОСОБЛИВОСТІ ДОБОРУ ТА РОЗУЧУВАННЯ РЕПЕРТУАРУ ДЛЯ САМОДІЯЛЬНОГО ХОРОВОГО КОЛЕКТИВУ</i>	57
<i>Яшук І. ПЕРЕДУМОВИ СТАНОВЛЕННЯ ГІТАРНОГО ВИКОНАВСТВА В ГАЛИЧИНІ</i>	61
<i>Попович Н. СТАНОВЛЕННЯ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ МИРОСЛАВА АНТОНОВИЧА</i>	64
<i>Дудка М. ВПЛИВ КОЛЬОРУ НА ПСИХОЛОГІЧНИЙ КОМФОРТ ТА ПОВЕДІНКУ ЛЮДИНИ</i>	67

ЗМІСТ

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ	70
<i>Лиць К. ФІЛОСОФІЯ НАУКИ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ГНОСЕОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ФІЗИКИ.....</i>	<i>70</i>
<i>Кондратишин М., Деренівська І. РОЗРОБКА Й АНАЛІЗ ЕЛЕКТРОННОГО НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНОГО КОМПЛЕКСУ З ІНФОРМАТИКИ ДЛЯ 6 КЛАСУ.....</i>	<i>73</i>
<i>Барна В., Савків Р. РОЗРОБКА WEB-ДОДАТКА ДЛЯ СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНОГО АНАЛІЗУ ЛЕКСИКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.....</i>	<i>76</i>
<i>Біланик І. ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ МАТЕМАТИЧНИХ ЗНАНЬ ЯК ШЛЯХ ДО РОЗУМІННЯ МАТЕМАТИКИ .....</i>	<i>79</i>
ХІМІЯ, БІОЛОГІЯ	83
<i>Вакулєнко В. ФІЛОСОФІЯ СТАНОВЛЕННЯ НАУКИ: «ФІЗІОЛОГІЯ РОСЛИН» У СВІТІ ТА В УКРАЇНІ.....</i>	<i>83</i>
ТЕХНІКА.....	87
<i>Антонюк Ю. ЗАСТОСУВАННЯ СУПУТНИКОВИХ НАВІГАЦІЙНИХ СИСТЕМ ДЛЯ УПРАВЛІННЯ ТРАНСПОРТОМ НА ЛОГІСТИЧНИХ АВТОТРАНСПОРТНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ.....</i>	<i>87</i>
<i>Кудла В. ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ СИСТЕМИ ЖИВЛЕННЯ ІНЖЕКТОРНИХ ДВИГУНІВ.....</i>	<i>89</i>
<i>Петрушенко В. ОСОБЛИВОСТІ РЕМОНТУ ДЕЯКИХ ВУЗЛІВ ЗАДНЬОЇ ПІДВІСКИ АВТОМОБІЛЯ «ЛАНОС» .....</i>	<i>91</i>
<i>Сєска В. РОЗВИТОК ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ СТУДЕНТІВ ВНЗ ШЛЯХОМ ОВОЛОДІННЯ ОСНОВ КОМБІНАТОРИКИ.....</i>	<i>94</i>
<i>Дзудзило С. СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ БЕЗПЕЧНОСТІ ТЕКСТИЛЬНИХ МАТЕРІАЛІВ.....</i>	<i>95</i>
ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ І ПСИХОЛОГІЇ	98
<i>Пиньків Ю. МОДЕЛЮВАННЯ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ ДО РОБОТИ З ВИМУЩЕНИМИ ПЕРЕСЕЛЕНЦЯМИ ТА ЇХ СІМ'ЯМИ.....</i>	<i>98</i>
<i>Зелінська М. СТАВЛЕННЯ СТАРШИХ ПІДЛІТКІВ ДО МОЛОДІЖНИХ СУБКУЛЬТУР... ..</i>	<i>101</i>
<i>Марценюк Ю. КОМУНІКАТИВНІ МОЖЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ.....</i>	<i>103</i>
<i>Слободян О. ОБРАЗ БАТЬКА ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ УЯВЛЕНЬ ПРО МАЙБУТНЬОГО ЧОЛОВІКА В ЗРІЛІЙ ЮНОСТІ.....</i>	<i>105</i>
<i>Бобрик Н. ЗАГОЛОВОК ЯК ОДНА З ОЗНАК ТЕКСТУ.....</i>	<i>108</i>
<i>Козинець Т. ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ СТУДЕНТІВ У ВНЗ.....</i>	<i>110</i>
<i>Крижановська А. ФЕНОМЕН РЕЛІГІЙНОСТІ У ПСИХОЛОГІЧНОМУ ТА РЕЛІГІЄЗНАВЧОМУ ВИМІРАХ.....</i>	<i>113</i>
<i>Сапінжук Н. ПІДРУЧНИК ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ПРОЕКТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ.....</i>	<i>115</i>
<i>Батовська О. ТЕХНОЛОГІЯ АНАЛІЗУ ЕМОЦІЙНО-ЦІННІСНОГО КОМПОНЕНТА У ЗМІСТІ ПІДРУЧНИКІВ ДЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ.....</i>	<i>119</i>
ІСТОРІЯ.....	121
<i>Чолкан М. ЗАРОДЖЕННЯ ІКОНОМАЛІЮВАННЯ.....</i>	<i>121</i>
<i>Гуменний С. ЕВОЛЮЦІЯ ГЕРМЕНЕВТИЧНИХ ІДЕЙ ВІД АНТИЧНОСТІ ДО НОВОГО ЧАСУ.....</i>	<i>123</i>
<i>Петрик Ю. ОСОБЛИВОСТІ ІСТОРИЧНОГО РОЗВИТКУ ЛЮДСТВА ЗА КАРЛОМ ЯСПЕРСОМ.....</i>	<i>127</i>
<i>Баран Б. СТВОРЕННЯ УПА В УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОМУ ПРИКОРДОННІ У 1943-1945 РОКАХ.....</i>	<i>129</i>
ЗМІСТ	134

ББК 74.480.278
С.88

Магістр. — Випуск № 24. — 2016. — 135 с.

*Видрук оригінал-макету
у науковому відділі Тернопільського національного
педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*

Комп'ютерна верстка: Процик Н.І.

Здано до складання 11.02.2016. Підписано до друку 26.02.2016. Формат 60 x 84/16. Папір друкарський.
Умовних друкованих аркушів – 5,2. Обліково-видавничих аркушів – 11,3. Замовлення № 103.
Тираж 100 прим. Видавничий відділ ТНПУ 46027, м. Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2
Свідцтво про реєстрацію ДК №2043, від 23.12.2004.